

H E T
E E R S T E B O E C K,
V A N D E
S I E C K T E N
D E S
H O O F T S.

Het I. Capittel.

1. Redenen der benamingh van de siecken,
2. Beschryvinge van 't HOOFT,
3. Syn Gedaente,
4. Groote,
5. Gelegenheyd,
6. Maeksel,
7. Pannevlies,
8. Pannet,
9. Twee Herffen-vliesen.
10. Herffenen.
11. Haer verdeelingh,
12. Groeven,
13. Achterbreyen,
14. Ruggen-morch.

(1)

En de gene, die alder-
eerst de beginselen, en
als de grondt-vesten van
de Genees-konste ghe-
leydt hebben, en is niet
sonder reden de eere ge-
laten, om de ongewoon-
lijke Gebreken by haer
gevonden, coek ongher-
maet te geven. Maer alsoo by haer niet
als een rouwe en onbeschaefde kennisse van saken
en was, soo hebbense voor de siecken namen ver-
dicht, niet van wegen de eygenschap der dingen,
waer toe wy voornamelijk de Geneesinge strecken:
maer na het gene, dat eerst voor quam, gelijk wy
sien dat op dese tijdt de Poeken versheyde bena-
mingen toegepast werden. Derhalven zijn sommig-
ge siecken genaemt na het deel, datse besitten: te
weten; *Fleuris, Lungen-siecke, Colijck, Buyck-wee,*
Sciatica; Sommige nae haer oorsaek, gelijk *Me-*
lancholie, Graavel, Steen; De meeste, van eenigh
uytmuntende toeval, als *Vallende Sieckte, Popel,*
Beroortheyd; Sommige oock nae eenige uyerlijke
gelijkenis, als *Capcker, Nachtmerry, Polypus, Spens-*
spu. By de volgende Medicijns ofte Genees-

meesters, die de rouwe ervarentheydt van d'Oude
beschafft, en door onderfoeck, en bevindinge, de
Konst met leeringe, tot meerder volmaecktheyt ge-
bracht hebben, zijn evenwel, om door nieuwigheyd
van woorden de Konste niet te verduyfteren, de na-
men der siecken, door lange tijdt gebruyckelijck
zijnde, oock gebleven en behouden geweest. De
welcke wy mede in onse tale sullen navolgen: en
volgende de deelen onses lichaems, alle de gebre-
ken der selviger kort en soo veel ons mogelijck is,
bondig beschrijven, het begin nemende van het

(2) Hoofd, met welcken naem de *Genees-meesters*
verstaen alle 't gene met den *Opper-top* en het eerste
Wervel-beentjen van den *Hals* beschreven wert. Hier
van sullen wy, al vorens tot sijn gebreken te komen,
gaen beschrijven 't gene hier toe noodigh is: te
weten, sijn *Gedaente*, ofte *geschapenheyd*, *Groote*,
Gelegenheyd, *Maeksel*, en bysondere *Deelen*.

(3) De gedaente is ofte *Natuerlijck*, ofte *Or-*
naturlijck. De *Natuerlijcke* moet wesen ront, wat
langwerpigh, voor en achter uytstekende, en ter zij-
de plat. Rondt, eerst om de ruymte, dewijl de *Her-*
ffenen van de mensch veel zijn, en de *ronde gedaente*
de ruymste is, en aldermeest kan bergen. Ten twee-
den, om de sterckte, en soo licht niet beschadicht te
werden: dewijl dat ront is, geen hoecken, ofte eenig-
ge onessenheyd en heeft. Ten derden, totlichter be-
weginge, om dat het aen alle kanten te rasser soude
omgaen. De *Platonische* wijf-gerigen seggen, het
Hooftront geschapen te wesen, om dat het een woon-
plaets is van de *Ziele*, de welke uyt den *ronden He-*
mel ons ingestort is; behalven dat het edelste deel
oock de edelste geschapenheyd toekomt. Dan al
heeft het *Hoofd* een *ronde gedaente*, soo en is 't even-
wel niet geheel ront, gelijk een bol, maer een wey-
nigh langwerpigh, om te bevangen de *Herffenen* en
de *By-versenen*, ofte *Minder-breyen*. Uytstekende voor,
om de tepelachtige uytspuylinge; en achter, om 't
Minder-breyen. Is mede ter zijde plat, maer meest
nae voren; soo, om dat den loop van het *Ruggen-*
mergh veel dicker is, als dat de *Zenuwen des Aenge-*
sichts; soo, om dat de *Slaep-beendren* niet in de weeg-
en

en zouden zijn aende *Oogen*, alse ter zijden omkijken; ten lesten oock, om dat het achterste deel gelijk op den hals in gewicht staen soude, alsoo het voorste om de beenderen van de *Opper-kaeck* swaerder is. Een onnatuerlijke gedaente valt in grootheyt, ofte in schepping. In grootheyt, wanneer een *Hooft* al te groot ofte al te kleyn is. In schepping, wanneer het heel ront is sonder uytputtinge, of scherp, ofte andersins van de gemeene loop des natuers afwijckende. Waer van breedt gehandelt wert by *Hippocrates* in sijn boeck van de *Hooftwonden*, en de gene die daer overgeschreven hebben, als onder andere d'Heer *Profesior Pauw* zalr. mijn weerde meester.

(4) Het Hooft van een Mensch is grooter nae gelijkmatigheyt als van eenig ander Dier, en dat om de groote van de *Hersenen*, in de welcke het *Verstant* gelegen is. Soo dat de *kleynste Mensch wel tweemaal soo veel Hersenen heeft, als twee van de grootste Ossen*. En onder de *Beesten*, die de gautte zijn, en het menschelijk vernuft meest naderen, als daer zijn *Apen*, *Vossen*, en *Honden*, hebben meerder *Hersenen* als andere, die grooter van lichaem zijn. Dan hier van zullen wy breder spreken in 't derde *Capittel*.

(5) De *gelegenheyt des Hoofts* is in de opperste plaetsche des lichaems, om dat, gelijk de *Platonische Wijsgerige* seggen, het *Verstand* als een *Koniginne* in 't opperste verheven moeste werden, op dat de haestige en begeerlijke krachten, als *dienaren* op haer souden passen: ofte, gelijk het gevoelen van *Galenus* is, om 't *Gesicht*. Want alsoo de *Oogen* zijn als onse wachters, soo vereyfschen sy oock de hoogste plaetsch. Dewijl oock tot het *Gesicht* een sachte en korte *Zenuwe* van doen was, op dat door den langen wegh een sacht en teer deel geen gevaer en zoude loopen; soo moesten nootzakelijk de *Hersenen*, het *beginsel van de Zenuwen*, ontrent de oogen gestelt werden. En door dese gelegentheyt des hoofts en geschiet niet alleen dient aen de oogen, maer oock aen andere sinnen: den reuck ontfangt beter de opgaende *Dampen*, de *Siem* wert van hooge beter gehoort.

(6) Het Hooft bestaet uyt tweederhande deelen, besluytende, en besloten.

Die andere besluyten, zijn mede tweederley, gemeyne en eygene.

De gemeyne, die over 't geheele lichaem gevonden werden, zijnde *Op-huydt*, de *Huydt*, het *Ves*, en *Vlesch-vlies*, van dewelcke wy in de *Heel-conste* in 't 2. *Deel*, *Cap. 1.* als daer beter te pas komende, breeder zullen spreken, en hier alleen aanwijzen 't gene in 't Hooft (soo veel de inwendige *Siecken* betreft) staet aen te mercken.

De *Eygene* besluytende deelen des hoofts zijn, het *Panne-vlies*, de *Panne*, en *Herssen-vlies*.

(7) Het *Pericranium*, ofte *Panne-vlies*, het welck

uyterlijk de geheele Hooft-panne bedeckt, spruyt uyt de vefelen van het harde *Herssen-vlies*, die het zelfde door de naden van de *Panne* opgeeft, en soo verbreyt, dat dit *Buyten-vlies*, over de pan uytgespannen wert, en oock met eenen daer door sijn leiven ophout.

(8) Onder dit *Vlies* leyt de *Panne* selve, die wy oock *Beckeneel*, en *Hooft-schels* noemen, ofte met den *Griekschen* naem *Cranium*, den welcken een *Hemel* beteyckent, dewijl dit beeing deksel de *Hersenen*, de plaets van ons *redelijke Ziel*, gelijk een stormhoet, bescheimt. Daer toe moeft het nootzakelijk ofte vast en dun, ofte vast en dick, ofte vast en voos wesen. Niet vast en dun; want dat zoude lichtelijk hebben kunnen gequetst werden. Niet vast en dick; want dat zoude, door sijn swaerte, al te moeylijk zijn geweest. Het beste was dan dick en voos. Dick, om dat het van buyten soo licht niet en zoude beschadicht werden. Voos nochtans, om drie redenen. *Eerstelijck*, op dat het de *Hersenen* door al te swaer gewicht niet parisen en zoude. *Ten tweeden*, dat het in sich Mergh mochte besluyten tot sijn voedingh; waerom de *Panne* oock dubbelt is, de *Heel-Meester* noemen 't gemeenlijk *twee Tafelen*. *Ten derden*, op dat het doortocht zoude geven aen de opwellende dampen.

(9) Onder het *Beckeneel* vertoon en haer twee *Vliesen*, die de *Arabische Genees-meesters* *Moeders* noemen, om dat, gelijk de *moeders* hare kinderen, sy de *Hersenen* bewaren. Het bovenste is dick en hart, en bekleet rondsom van binnen het *Beckeneel*, even eens gelijk het *Plura de Borsen* en het *Peritoneum* den *Buyck*. Het is grooter, als het dunne *Harsen-vlies*, om dat hare kleyne vaten niet lichtelijk en zouden verdrückt werden. Want als die met te veel bloedt overladen en gespannen zijn, soo verweckense *Hooft-pijn*, en wel somtijds *Popelsty*, gelijk wy 't sijnier plaets in 't volgende 2. en 21. *cap.* breeder sullen aanwijzen. Het *gebruyck* van het dicke, ofte harde *Herssen-vlies* is *eerstelijck* om de *Hersenen*, en het *Ruggen-morch* rondsom te bekleeden, en te beschermen. *Ten tweeden*, om de *Hersenen* in rechter en slijcker, en voor en achter te verdeelen. *Ten derden*, om al de *Aderkens*, die het *Beckeneel* voeden, te ontfangen, en voor de *Hersenen* als een selsse te zijn, waer uyt het bloedt tot nootdrift getrooken werdt. Onder dit dicke *vlies* leyd een *dunder*. Dan gelijk aen 't *Hart*, en de *Longe* een ruymte gegeven is, in de welcke sy vrylijk beweegt kunnen werden: soo is oock voor de *Hersenen* een ruymte gelaten. Want het harde *Herssen-vlies* en leyt niet dicht op de *Hersenen*, maer laet een merkelijke ruymte tusschen beyde. De bewegingh van de *Hersenen* geschiet gelijkelijck met de *Hers-klopping*, gelijk ick in de *Hooft-wonden*, die door de *Pan* gingen, somtijds gesien hebbe; en sulcks

kan oock in de jonge kinderen, die het hoofd noch niet gefloten en is, waergenomen werden. Dit dunne Vlies en bedeckt niet alleen rondom de Herffenen, maer gaet oock selve van binnen in, en is derhalven heel dun, soo om de Herffenen niet te befwaren, als om te beter de Vaten door het geheele lichaem van de Herffenen te verfpreyden. In dese Vliesen sien wy een groote voorsichtigheyt, die Godt in de natuere werckt. Want hoe ellendig soude ons leyen gestelt geweest hebben, indien de sachte Herffenen tegens de harde beenen van 't Beckeneel stadig geftooten hadden? Om dan sulcks voor te komen, soo zijn dese twee Vliesen harder als de Herffenen, en sachter als het been, tusschen beyde gestelt: en het sachtste teghen de Herffenen, het hartste tegens het been.

(10) Volgen de *Herffenen*, welckers wesen wit en sacht is. Wit, van wegen haer zadelijcke stofse, daerle uyt ontsaen. Sacht, om alles te kunnen vaten. Uytwelck wesen, als oock uyt het gevoelen, blijkt, datse van gematigheyt kout en vochtigh zijn. Sulcks was van nooden, op dat de *Zielijcke Geesten*, die seer sijn zijn, niet ras en souden vervliegen, ofte oock ontfeken, gelijk men siet, dat in brandende Koortschen door de *hitte der Herffenen*, de sinnen op de loop komen, en de hyden *Raes-kalijcke kracht*, niet ontroert en soude werden. Want de hitte is van natuere, om alles te ontfellen. Evenwel en zijn de Herffenen niet geschapen, om het Herte te verkoelen, als de wijs-geerige *Aristoteles* meende (want dan en behoefde in de selvige soo veel werck-tuygh niet:) maer, gelijk *Galenus* wel leert, om de werkinge van de innerlijcke Sinnen, van de voornaemste krachten, en tot makinge van de zielijcke Geesten.

(11) De Herffenen werden verdeelt in *Voorbreyen*, en *Achter* ofte *Minder-breyen*, door het verdubbelen van 't harde Vlies, maer alleen boven; want onder komende by malkander. Het Breyen werdt oock boven over midden gescheyden, door een deel van 't Harde Vlies, 't welck, nae sijn gelijckenis, een *Geessen* genoemt wert. Dit is aldus gedaen om lichter beweginge, luchtigheyt, en voedsel van het binnenste morch. De Herffenen gelijcken by-na buyck hier: want sy hebben veel kronckels en draeyingen, dewelcke *Erasistratus* meende, dat wat tot het verstant deden. Maer indien sulcks waer was, soo soude oock in een Esels-kop, en een Schaeplyk hoofd verstant gelegen zijn. Daerom is 't beter dat wy met *Galenus* leggen, de Herffenen aldus gedraeyt, en gekronckelt te zijn, op dat het dunne vlies door sijn aderkens het voedsel in 't binnenste van de herffenen zo sde kunnen brengen. Want dewijl de Herffenen heel dick zijn, soo en souden se

niet hebben kunnen gevoedt werden van aderkens, die maer van buyten over en liepen.

(12) Onder de boyenscheydig van de Herffenen, daer het weder by een komt, is een witter en harder lichaem, *Corpus callosum* ofte Eelt-achtigh lichaem genoemt. Dit is met twee groeven, diele *Ventriculus* heeten, uythgeholt, van gedaente een halve maen, ofte een oor gelijckende. Sy zijn recht in 't midden van de Herffenen, soo van onderen en boven, als van achteren en voren. Sy zijn ruymmer als de andere, om datse in haer hebben de *groffste Geesten*.

Het gebruyck van dese groeven is drierhande.

1. om de Geesten te bereyden. 2. om het in en uytgaen van den Adem, 3. en den reuck te ontfangen. Tot bereydingen van de Geesten dient de *Flexus chloroideus*, ofte Herffen-groef-netteken; tot den Adem en reuck in te halen, dienen de *Processus mammillares*, ofte Tepel-achtige uyt-steeckfels. Het Groef-netteken en is anders niet, als kleyne Aderkens en Slach-aderkens onder een gevlochten, in de welke de zielijcke Geesten gekoeckt, verdunt, en verdeelt werden. De Tepelachtige uyt-steeckfels komen onder van dese Groeven tot het Seef-been, en door de selvige gaet de lucht en den reuck nae de Herffenen. De twee gemelde Groeven, werden van een gescheyden door een dun deel der Herffenen, het welck om sijn helderheyt, de *klare spiegel* genoemt wert. Onder dese twee Groeven komt een derde, de welke overwelt is met een driehoekigh lichaem, daerom *Welfsel* genoemt. Heeft oock het selvde gebruyck, dat het Welfsel in de huysen; te weten, de swaerte der Herffenen te onder stuten, dat den derden Groef niet toe en valle. Dese Groeven is niet anders, als een gemeene holligheyt uyt de twee bovenste spruytende; en daer de selvige nabeneden in uyt gaen. Hy maect twee wegen, den eenen nae achteren in den vierden Groef, den anderen nae onderen, eyndigende in een kleyn stuccken van het dunne-Herffen-vlies, eerst wyder en dan nauwer, *Trechters* gewijs, en daerom oock soo genoemt, door de welke als door een sack de stuymen in het *Fluymklietken* leken op het *Wigge-been*, en door het selvde, hierom met veel gactjens doorboort zijnde, in den Mont. Den anderen wegh van den derden Groef tot den vierden is veel ruymmer, in den welken eenige lichamen gevonden werden, nae haer gedaente *Billekens* en *Kloetjens* genoemt, dienende om den ganck open te houden. De vierde Groef, die het *Achter-breyen* gemeen heeft met het *Ruggenmerch*, is de kleynste en aldervalste; waer by te sien zijn eenige uyt-steeckfels een worm gelijckende, mede streckende om den wegh van den derden Groef in den vierden open te houden. Maer al is dese vierde Groef de kleynste van allen, soo heeft hy evenwel ruymte genoeg om den zielijcken Geest van de voorste Groeven door den derden te ontfangen,

gen, en aldaer bereydt zijnde de vordere volmaect-
heyt te geven, en door de Zenuwen over het gee-
le lichaem te versenden. De Arabiers *Avicenna*,
Averroes, en die haer gevolght zijn *Albertus Magnus*,
Thomas, *Scotus*, en andere *Schulasticke* wijs-gerigen
hebben aen eleken inwendigen Sin sijne bysondere
plaats in de Herffenen toegewesen, en stellen de
Memorie, ofte *Heugensse*, in desen vierden Groef,
om sijn hardigheyt en droogte; de *Inbeeldinge* in de
twee voorste, om datse wern en vochtigh zijn: de
Reden in den middelsten, om sijn gematigheyt tus-
schen beyden: daer nochtans de gevoelijke Ziele,
noch hare krachten geen holligheyt tot hare woon-
plaats van doen en hebben, maer alleen de selfstan-
digheyt der Herffenen.

(12) Het *Achter-brey* is harder en bruynder, het
welck de natuere schijndt gemaect te hebben tot
hulpe van 't Voor-brey: te weten, om de zielijke
Geesten uyt de voorste Groeyen te bewaren, en aen
het *Rugge-merch* mede te deelen. Hier en valt
niet aen te merken, als een uyt-puytsel van het
Brey, een worm gelijkende, en daerom *Worm-
scheute* genoemt, streckende om de vierde Groef op
te houden, gelijk terfont verhaelt is.

(14) Uyt de selfstandigheyt van het Voor, en
Achter-brey, spruyt, gelijk een stam uyt de wort-
tel, het *Rugge-merch*, en loopt tot het onderste van
den *Rugge-graet*, *Salomon* noemt het een *Silvere
Koorde*. Ende en is anders niet als uytgetreckte
Herffenen, die noodtaeckelijck soo moesten ver-
lenght wesen, om dat van de Herffenen in 't hooft
alle de Zenuwen door 't geheele lichaem niet en
konden gebracht werden, daer nochtans alle ons le-
den de selvige van doen hadden tot gevoelen, en be-
wegen, dat sy de selvige geven, door de zielijke
Geesten, die uyt de Herffenen komende, elck deel
mede deelen.

Het II. Capittel.

1. Verdelinge van de Hooft-siecken.
2. In en uyt wat plaatsen de Hooft-pijn komt,
3. En hoe sy te onderscheyden is, teykenen.
4. Hare ontsaken,
5. Voorteykenen,
6. Voor-sorge en Maniere van leven.
7. Genezinge.

(1) **N**Ae de Deelen des Hooft, in 't voorgaende
capittel aangewesen, werden hare Siecken
bedamelijck verdeelt in drierley gellag-
ten. Eenige besitten de *Vliesen*, eenige de selfstandig-
heyt van de Herffenen, eenige de *Groeyen* en *Wegen*.
In de *Vliesen*: te weten, het *Panne-cher*, en de twee
Herffen-vliesen, als van seherp gevoelen zijnde, komt
meest alle *Hooft-pijn*. In de selfstandigheyt der Herf-

fenen, de welcke is de woon-plaets en het werck-
tuygh van de Reden, Inbeeldinge, en Heugens,
werden de werckingen beschadicht door *Rasensy*,
Melancholy, *Swaermoedigheyt*, geheel belet door *Soo-
beydt*, *Dulligheyt*, *Verloren Heugensse*, *Diepen slaep*, *Sla-
pende Koort*. In de Groeyen der Herffenen, en die
wegen, door de welcke den zielicken Geest in het
werck-tuygh van 't Gevoelen en bewegen verspreyt
wert, vallen dese gebreken, *Susteling*, *Vallende-siecke*,
Nacht-mery, *Popelsy*, *Geveckelheyt*, *Kramp*, *Trecking*,
Beving, *Smeking*. Van elck zullen wy in 't byson-
der nu vervolgende gaen spreken.

(2) Het *Hooft* wert meerder met *Pyn* ge-
quet, als eenigh ander deel, soo om dat het op 't lic-
haem als een *Kop* staet, gelijk *Hippocrates* spreekt,
en derhalven alle de dampen, die van onderen op-
trecken, lichtelijck ontfanght; als oock om dat de
Herffenen koud en vochtigh van natuere zijn,
waer door in de selvige veel *overtolligheyt* groeyt,
en die wat toenemende en op sijn behoerlijcke tijdt
niet geloost zijnde, soo wert 'er *Pijn*, en andere
Siecke veroortaeckt.

(3) Nu alsoo de pijn bestaet in 't gevoelen, soo
is wel te begrijpen, dat de meeste en swaertste pijn
in de Deelen valt, die het seherpste gevoelen heb-
ben, gelijk alhier zijn de *Vliesen*, binnen en buyten
het *Beckeneel*. De oorfaeck van dese pijn, is ofte
binnen in 't Hooft, en dan blijfste gemeenlijck ge-
stadijgh, ofte wert van de onderste Deelen nae bove-
nen gefonden, en die houdt tusschen beyden op. So-
danige komt meestendeel uyt de *Maegh*, van wegen
het selste paer zenuwen, datse uyt de Herffenen
krijght, (om welcke onderlinge gemeenschap op
gequetste Herffenen-Braken volght) en dese pijn
vermeerdt ofte vermindert, nae dat de *Maegh* bet-
ter ofte erger gestelt is: sy versacht oock na den eeren,
en beswaert nae langh vasten. Want als de *Maegh*
ledigh is, soo treckte nae haer veel rauwe en seher-
pe vochtigheden uyt de omleggende Deelen, waer
van de dampen als dan nae het Hooft opstijgen. De
Hooft-pijn spruyt oock dickwils uyt de *Lijf-moe-
der*, en die is meer achter als voor; also de oorfaeck
aen de Herffenen mede gedeelt wert door het *Rug-
gen-mergh*. Sy verspreyt haer evenwel van den
Neck en 't *Achter-hooft*, oock over d'ander deelen
van 't Hooft, gelijk men veeltijds siet in 't ophou-
den van de stonden; ofte het bederven van 't waer.
Indien de pijn elders van daen komt, sulcks kan uyt
de besondere *Teykenen* der gebreken in alseleke
plaetfen aangemerkert werden. Als dese pijn van
buyten komende, langh aen houdt, soo wert te ren
laetsten het Hooft eygen. Want door langhduerige
pijn, verswacken de Herffenen soo seer, datse haer
eygen vochtigheden niet en konnen verteren, noch
de gene, diele dan gestadijgh van andere ontfangen-
quijt maken. De pijnlijcke oorfaeck, die van on-
deren

deren nae de Herffenen gefonden wert, en gaet niet terfont het geheele hooft over: maer beiet alleen de helft, daerom by de Griecken *Hemicrania* ghe-noemt. By ons heeft de den naem van *Schelen Hooft-foer*, om datse aen een zijde is, gelijk de Schelen de oogen staen. De Hoog-duytschen noemen 't den *Nagel*, om dat de pijn soo seer steeckt, als of 'er een nagel in 't hooft stack; begint ghemeenlijck met kloppinge in de slaep van 't hooft.

Noch is de Hooft-pijn van buyten, ofte van bin-nen. De uyerlijcke pijn; alsoose op het *Panne-vlies* komt, vermeerdert met douwen op 't hooft, daer de inwendige door verlicht. Sy en kan oock niet verdragen dat het hayr gestreken wert. *Galenus* schrijft, dat alleen de inwendige pijn komt tot de Wortelen van de oogen, en wert daer in gevolght, uyt de Ita-liensche Genees-meesters, van *Altimarus*, *Massa-rius*, en *Aquapendens*, uyt de Françoische van *Ronde-leius*, *Hollerius*, en *Bertinus*, uyt de Spaensche van *Marcatius*, uyt de Duytsche van *Fuchsius*: dan wel te recht is sulcks niet toegelstaen by *Fernelius*, *Diuretus*, en *Saxonia*. Want het *Panne-vlies*, daer de uytwen-dige pijn, sijn plaetse meest neemt, bekleet van bin-nen het hol, daer de oogen in zijn, en uyt sijnen rock spruyt het uyerste vlies van de oogen. Waer uyt genoegh blijktt, dat oock door uyerlijcke oorfsaken, die pijn van het *Panne-vlies* onder aen de oogen me-de-gedeelt kan werden.

(4) De Oorsaken van de Hooft-pijn zijn ofte uyt-wendige ofte inwendige. Onder de uytwendige is de *hute der Sonnen*, waer door de Geesten beroert, en de dampen in de Herfferen opgetrocken werden. Sulcken Hooft-pijn hadde *Ionas*, als hy in de lucht, en dorren Oosten-windt sittende, de opgaende *Son* hem op het hooft stack, *Ion. 4. 8.* Soo verhaelt *Car-danus* in 't 8. Boeck van de *Verscheydenheydt der Dingen* op 't 44. cap. van een, die alle daegh met het opgaen van de *Son* pijn in 't hooft kreegh, de welke tot de middagh al meerderde: maer nae de middagh allencxkens af-nam, tot datse tegens den avont geheel over gingh. Diergelijcken exempel wert mede by-gebracht van *Iacchimus* over 9. *Ra-fis 14.* De *Koude* kan oock Hooft-pijn veroorsaken, mer het sluyten en toetrecken van de onsenlijcke gaetjens, waer door de roockachtige dampen; die anders uytvliegen; ingehouden werden, en de Gee-ften oock ontfeken. Onder de uytwendige oorfsaken zijn mede *Dronckenschap*, mitlige ofte onsuivere *Lucht*, langhduerigen *Zuyden-wint*, *Slagh*, *Stoot*, al-derhanden stercken *Reuck*, insonderheyt *stancck*. Een die de lichamen van de verslagen krijghsluyden voor *Nieuport* in 't jaer 1600 geroken hadde, kreegh daer van, nae groote Hooft-pijn, een doodelijcke *Geel-suct*. Ick hebbe hier verscheyde *Heel-meesters* gekent; die van de *stancck* in 't verbinden van vuyle wonden; andere, die door den *stancck* van te langh

gehoud'e lijcken, daer sy op de begraeffenisse waren, met een sware Hooft-pijn de dood op den hals kre-gen. De gemelde *Hollerius* verhaelt van een Italiaen, die door het ruycken van 't kruydt *Basilicum* een *Scor-pioen* in de Herffenen groeyde, waer van hy nae schrickelijcke en lange pijn quam te sterven. Ge-lijck oock in Italiën uyt het selfde kruydt tusschen twee vochtige playuylen in de *Son* geleydt, binnen 24 uren ontelbare *Scorpioenkens* al krielende voort-komen. Den Arabischen *Zvicema* schrijft, uyt het getuygenis van de Indiaensche Genees-meesters, datter Wormen in 't hooft groeyen, die met haer be-wegen, en bijten pijn verwecken. Het welck hy seyt selden te geschieden, maer niet onmogelijck te wesen. Hier in de *Stad* is een *Dienstmaecht* ghe-weeft, die na langhduerige Hooft-pijn een levende worm uyt den *Neus* quijt werde, de genoemde *Oir-wormen* gantsch gelijk. Dr. *Foveest*, verhaelt van een, die groote en langhduerige Hooft-pijn gehadt hadde, die met geen middelen en konde wechgeno-men werden, tot datter een gaeuw en handig *Heel-meester* hem boven in 't voor-hooft (alwaer de pijn stack) een openingh door de *Pan* maeckte, en aldaer van de *Harde Noeder* nam een swarte worm, gelijk een *Calander*, waer nae de pijn wonderbaerlijck op-ghiel, sonder immermeer wederom te komen. Dit selve wert by onse huys-luyden in ossen; en koeyen met het selfde geluck in 't werck gestelt. En waer-om en soude dat soo wel niet gebeuren in de mens-chen, als het geschiet, na het schrijven van sommige, in schapen en geeyten? *Kenman* maeckt gewach van een, die langh onlijdelijcke pijn in 't hooft gehadt hadde, waer van hy de oorfsaek leyde op het eten van *Moerbesien*, en daer van ten lesten gestor-ven zijnde, datter in sijn Herffenen bevonden werden een *Steen*, van groote en fatsoen een *Moerbesie* gelijkende. Dan dit is onder de dingen, die heel selden gebeuren.

De Hooft-pijn werdt inwendigh meest veroor-saect door ongematigheyt, en onsteltensse van de vier vochtigheden, die in 't bloedt zijn, veeltijds van een kouwe en slijmerige vochtigheyt, die de naeuwe wegen van 't hooft verstoppt; en foodanige pijn is gemeenlijck met swaerheyt, gelijk als van gewicht, somtijds oock geheel scherp: te weten, wanneerse schielijck overvalt; hier is noch by bleecke verwe in 't aengesicht, de siecke is kout en vochtig van gematigheyt, en heeft oock langen tijd foodanighe spijse gebruyckt. Somtijds werdt de Hooft-pijn mede verweckt door veelheydt van 't bloedt; 'twelck gemerckt kan werden uyt de ma-niere van leven, wesen en ghematigheyt des lie-haems, jaren, en andere dingen, die het bloedt ver-meerderen: dat komt oock van opgestopt speen, en stonden, als mede van tegenhouden van bloedt; 't welck op sijn gesette tijdt plag geloof te werden.

Alsdan voelt men spanningh met pijn en hitte, en dat meest in 't voor-hoofd, het water is hoogh geverwet, het aengesicht en oogen zijn root. Somtijds werdt de hoofd-pijn veroorsaect door dun en galachtig bloedt, het welck al is 't maer weynig, groote pijn verweckt, die sonder eenige swaerheyt, maer scherp, bijtende, stekende, en kloppende is, en valt meestendeel in de rechter zijde van 't hoofd met grooten brandt, daer by komende bitterheyt in de mondt, en geduerigh waken. De hoofd-pijn kan mede komen door veelheyt van winden, die tusschen de Pan en 't Panne-vlies, ofte tusschen de Pan en 't harde Herffen-vlies inschieten, en alsoo doen spannen, dat sy schijnen de Vliesen van de Pan te sullen afscheuren. Dese pijn is spannende sonder swaerheyt, en wert vergeselschap met ruysing ofte tuytingh der ooren, de welcke dickwils op haer gesette uure weder komt, en dese winden sijgen gemeenlijk van onderen op. Dan het hoofd en lijdt niet alleen pijn door stoffe, maer oock door enckele ongematigheyt in groote hitte en koude. Evenwel en duert foodanige hoofd-pijn, die alleen uyt ongematigheyt voortkomt, (om dat alle pijn na haer treckt) niet lange, ofte daer wert terstont veel vochtigheyt vergadert, die mede pijn verweckt, en sulcks geschiet infonderheyt, als de pijn langh duert, en het lichaem vol bloeds ofte quade vochtigheden is. Van een heete ongematigheyt is de pijn scherper, als van een kouwe, daer valt oock by een merckelijke hitte in 't hoofd, en roode oogen; en foodanige voelen laeffenis van koude dingen. Het tegendeel geschiet in een koude ongematigheyt, de welke oock groote pijn maect, en langer duert als van hitte. Uyt drooge ongematigheyt, alsoofse niet schielijck en komt, en kan geen groote pijn spruyten, maer alleen lange en langhsame. De hitte en valt hier oock niet moeyelijck, maer de huyl van 't hoofd is drooger, sy werden verlicht door vochtige dingen, en belchadicht door drooge. Van vochtige ongematigheyt alleen en kan geen pijn verweckt werden, om datse by haer selven geen groote en schielijcke veranderingh en maect, noch oock yet, dat te samen is, van een kan spannen, ten zy datter veel vochtigheden toeloopen. Dan elke ongematigheyt, alloo sy (gelijck geseyt is) niet en kan wesen, sonder te veroorsaken vochtigheden van haren aert en hoedanigheyt, soo en staet oock foodanigen hoofd-pijn niet lange sonder bykomen van stoffe.

Dit zy genoegh van de Oorsaken, en haer Ken-teekenen; ick sal nu oock in 't korte aenroeren de Voor-teekenen.

(5) Hoofd-pijn in het Panne-vlies van een uytwendige oorfaeck verweckt, ofte oock van binnen door onmatigheyt, ofte winden, en valt soo swaer niet te helpen, als die van andere inwendighe en vatter oorfaecku in de binnenste deelen voortkomt.

In hoofd-pijn is minder gevaer, als in andere deelen, gelijck Ooren, Oogen, Tandden, Colijck, &c. om dat de Herffenen, na de getuygenisse van Galenus, geen gevoelen en hebben. Waerom hy oock schrijft 2. sec. loc. 1. datter nooyt yemandt door hoofd-pijn van sijn selven gevallen is, ofte sijn selven omgebracht heeft, gelijck wel uyt onverduldigheyt van 't Colijck geschiet is. Het welck strijt, tegens het gene wy lesen by Plinius 25. Nat. 3. dat by-na fortigheyt schijnt, te willen onderscheyden welck de swaerste pijn is, dewijl een yegelijck de sijne de quaetste dunckt. Maer dat evenwel de Voor-ouders daer van geoordeelt hebben uyt de ervarentheyt, dat de grootste Pijn quam door de Droppel-pijn van de Steen, daer nae pijn in de Maegh, de derde in 't Hoofd, en datter by-nae om geen andere de doot verhaelt en was. Maer sulcks komt veel aen op de geduldigheyt van de geene, die de pijn hebben. Soo sien wy oock in de brieven van eenen anderen Plinius (Neve van den gemelden) dat door over groote pijn van een Lijckdore, en andere, het leven by sommige met de pijn quijt gemaect is. In stercke hoofd-pijn, is klaer en bleyck water een quaet teycken; (want het beduyt dat de Gal opylieght, en de Herffenen sal ontsteken) als mede wanneer sy schielijck op-houdt, sonder eenige loosinge (als beteyckenende swackheyt der natuere) als oock dat de uytterste deelen koudt werden, om de selligheyt van de pijn de wermte nae binnen treckende.

Verouderde pijn in 't hoofd uyt koude stoffe, kan seer swaerlijck genesen werden, infonderheyt in oude luyden. Maer hoofd-pijn, die gestadigh quelt, en den slaep beneemt, en is niet sonder gevaer; want sy beteycken, dat de rasernye voor de deur is, en meest, indiender veel groens uytgebraect werd: hier volghet oock veeltijds op Doofheyt, Apopleumye, Treckingh der zenuwen, Nock, en diergelijcke, als de pijn niet en kan wech-genomen werden. Wanneer by groote pijn in 't hoofd spanning van zenuwen komt, dat is heel gevaerlijck. Die gelont zijnde schielijck pijn in 't hoofd krijgen, en terstont stom zijn en storcken, sterven in leven dagen, soo daer geen Koorts toe en slaet, volgens de leere van Hippocrates in de 5. Kortbondighe Spreucke van 't 5. Boeck.

Wort yemands stom nae onlijgh suypen,
En valt daer nae in harde Struypen,
Krijght hy geen Koorts dien eygen tijt,
Soo is hy swacks het leven quijt.

Als het hoofd ergens seer doet, indien daer etter, water, ofte bloet uyt den neus, mond, ofte ooren komt, soo mach men wel gelooven dat de natuere het quaet quijt maect. Hoofd-pijn, die in de sieckten van beginsel niet gewest en is, beteyckenet, dat de natuere haer sal ontlasten, door braken, ofte bloeyen uyt de neus, ende tot sulcke pijn en behoef

heeft men geen raet te doen, om de nature niet te verhinderen.

(6) Om niet lichtelijk in hoofd-pijn te vervallen, loo is dienftigh, dat men van jongs op het hoofd sterck maect, waer door het loo lichtelijk niet en sal eenige schade gewaer werden. De Griecckſche *Herodotus* in het 3. Boeck van ſijn *Hiſtorye* op 't 12. cap. verhaelt, dat de hoofden der *Perſianen* loo ſwack zijn, datſe met een kleyn ſteenken door-geworpen werden: en dat de *Egyptenaers* loo ſtercke hoofden hebben, datmenſe met een ſteen nauwlijcks en beſchadicht. Waer van ſy deſe reden geven, die *Herodotus* oock goet vint, dat de *Egyptenaers* van jongs op het hoofd ſchrappen, en alſoo de *Pan* in de *Son* laten hard werden. Dat ſien wy oock aen ons *Boeren-kinderen*, die bloots hoofds in de *Son* langhs den dijk leggen en rollen, en van geen *Pijn* in 't hoofd en weten. De *Moren* hebben ſulcke harde en dicke hoofden, datſe geen beenderen maer ſtorm-hoeden ghelijcken. Het welck de *Spaenjaerds* wel wetende (nae dat *Aloisius Cadamustus* vertelt) als ſy nae 't *Eylant* van *Sant Thome*, *Zingola*, en andere plaetſen trocken, om die te veroveren, geboden voornamentlijk aen de *krijghsknechten*, datſe met de inwoonders vechtende, hun hoofd niet ſouden trachten te raecken: want op de ſelve geſlagen wefende, het geweer aen ſtukken ſprongh, even als of het op een ſteen geſtuut hadde. *Soodanigh Moren-beckeneel* plaecht ons te vertoonen d'*Heere Panu*, van een die certijds knecht geweest hadde van den *Heere van Batenburghen*, voor *Haerlem* gebleven was. Maer dat de hoofden der *Perſianen* loo ſwack zijn, geeft *Herodotus* deſe reden, datſe van jongs op haer gewinnen de ſelvige te decken, opſettende hoeden en mutſen. De *ſtrijdbare Hannibal*, de *Koningh Maſniſſa*, de *Keyſers Julius*, *Hadrianus*, en *Severus*, hebben door lange gewoonte van 't hoofd te ontdekken, ſulcken ſterckte bekomen, dat of de *Son* ſcheen, ofte het regende, ofte waeyden, oock midden in de winter en in 't ſnee, ſy even-wel bloots hoofds uytgingen, en reyſden; ſoo ſeer was haer hoofd tegen alle ongemack des *Luchts* verhart. Dit is de oorſaek, (als *Varro* ſeyt, by *Plinius* 28. 6.) dat het ontdekken van 't hoofd voor de *Magiſtraet*, (ofte in 't groeten) by de *ouden* is ingeſtelt, niet om de eerbiedingh, maer om de geſontheydt, alſoo het door gewoonte ſtercker werde. In 't voorkomen van de ſieckten des hoofds dient oock in 't gemeen waer-genomen, aldaerom, gelijk wy geſeyt hebben, de dampen van onderen opwellende, lichtelijk ontfangt, dat het van de ſelve dampen geen hinder en kome te lijden. Derhalven en dient niet alleen het hoofd ſelve verkerkt te werden: maer men moet oock inſonderheyt wachten, datter geen dampen in de onderſte

deelen en groeyen, ofte gegroeyt zijnde in 't hoofd op en ſtiijen. Daerom ſal men hem in de ſwackigheyt des hoofds wachten van ſpijſe en dranck, die veel waechſem opgeven, gelijk daer is ſtercke *Wijn*, als oock *Bier* van veel *Hops* gebrouwen: maer inſonderheyt moet ſoodanigen dranck geſchout werden nae ſtercke oefeninge, ofte groote beweginge des lichaems. Want het lichaem verhit zijnde, loo wert het hoofd, met dampen overlact. Onder de ſpijſen, die het hoofd vervullen, is voornamentlijk de *Melck*, de welcke lichtelijk in de *Maegh* beiderſt, waerom dat *Hippocrates* oock ſchrijft 5. *Aph.* 63. dat de *Melck* ſchadelijk is voor de geene die met hoofd-pijn gequelt zijn. Daer benevens vervullen oock het hoofd, *Caſtanjen*, *Haſel-nooten*, *Ocker-nooten*, *Moſtaert*, *Ajuyn*, *Dadelen*, en *Druyven*: den reuck van *Genever-beſien*, *Wieroock*, en alle ſterck-ruyckende dingen: als oock den ſtanck van geweyckte *Kennip*, en diergelijcke. Het hoofd wert mede bedwelmt, door *Hart-lyvigheyt*, en *Vaſten*. Gelijk oock ſchadelijk voor het hoofd is, in lijn *Schoonen* te ſlapen. Nu op dat oock den damp, die alreede gegroeyt mocht weſen niet op en ſoude vliegen, loo moet inſonderheyt ſtercke *Oeffeninge*, nae den eten geſchout werden, als mede *ſtijf roepen*, nae-middagſlaep, *braken*, en *boeſien*.

(7) Dewijl de hoofd-pijn niet alle een oorſaek en heeft, loo is het geneſen oock verſcheyden. De ongematigheyt ſonder ſtoffe heeft dit gemeen, dat geijckle alleen in hoedanigheyt en verandering van gematigheyt beſtaet: ſoo wertſe oock als ſoodanig tot haren voorgaenden en natuerlijcken ſtandt gebracht, alleen door veranderingh van die uytſtekende hoedanigheyt, ſonder eenige ontlaſtingh van 't lichaem. En al gebeurt het ſomtijds, dat in ongematigheyt des hoofds ſonder ſtoffe ontlaſting vereyſcht wert, ſoo en geſchiet ſulcks even-wel niet om de ongematigheyt in ſijn ſelven: maer om dat men vreeſt indien het lichaem vol bloets, ofte quade vochtigheden is, dat het hoofd door de ongematigheyt verſwackt zijnde, de overtollige vochtigheyt des lichaems lichtelijk ſoude ontſangen, en alſoo werden een ongematigheyt met ſtoffe. De heete ongematigheyt des hoofds is in deſe landen ſoo gemeen niet, als in de heete, daer de *Son* meerder brandt, en de lucht dapper hitte geeft. Even-wel die van natueren heet van hoofd is, kan oock door uytelijcke hitte van de *Son*, ofte *Vyer*, in dit landt wel pijn krijgen. Het welck mede geſchiet, door *ſterck-ruyckende kryyden*, *heeten dranck*, *gebrande*, ofte andere heete *Wijn*, *het hoofd ſeer te broeyen*, *grote hartſtigheyt*, *ſtercke gedachten*, waer door de *Geelten* ontſteken. De geneſinge en is niet ſwaer. Want alſoo de wermte des hoofds tot hitte gerocht is, ſoo moet de ſelve door tegenſtrijden-de: te weten, met koele dinghen tot hare vorige

4 Boeck, cap. II. van den Schar der Ongesontheyt, zijn aangewesen.

De Herffenen verdroogen door de hitte der *Sonnen*, van 't *Yer*, door verdroogende *Spijs*, alderley onmatige *Lojingh* van *Bloed*, van *Kamerangh*, *Sweet*, *Byslapen*; door te veel *Waecken*, *Vasten*, *Droefheyt*, *Studeren*, *Wercken*. De genees-middelen zijn mede in 't 9 cap. en 4 Boeck des 1 Deels van de Schar der Ongesontheyt beschreven. De maniere van leven moet al te samen tot vochtigheyt strecken. Men dient een *vochtige Lucht* te verkiegen, gelijk daer is in de valleyen, ofte leeghten ontrent de Rivieren, en indie so niet te vinden en is, soo kan men se verrochtigen met her stroyen van vochtige kryden. Hier is dienstigh sachte *Spijs*, kleyn *Bier*, ofte *Gorste-water* te gebruycken. *Langh te slapen*, en daer toe vry *Latouw*, *Endryve*, *Pingels*, ofte een *Amandel-melcken* te besigen. Dan de ongematigheyt is meest altydt met stoffe, die de selfde verweckt ofte onderhout: te weten, vochtigheyt, damp, ofte wint. In overvloedt van bloedt is 't aderlaten bequaemt. De andere vochtigheden, Galachtige, lijmerige, ofte melancholijcke, moeten, wel bereyt zijnde, afgeset werden. De middelen, die beyde te weegh brengen, zijn in 't eerste Deel en 4 Boeck van de Schar der Ongesontheyt, op verscheide Capittelen beschreven. Als oock de hooftersterckende op 't 11 cap. die in 't laetst dienen gebruykt. Wanneer de pijn door stercken reuck, als *Muskelaet*, *Basilicum*, ofte diegelijcke veroorsaect is, dan dient men koude wel-ruyckende dingen voor de neus te houden, gelijk *Violen*, *Rosen*, *Plompen*, *Azijn*, ofte *Rosen-water*, *Camfer*, *Sandel-hout*. Als de selve van *stanc*, gelijk uyt doode lichamen komt, dan sal men wat *Theriakels*, *Ag. Vite*, *Mattiuoli*, in nemen; en maken een roocktel van wel-ruyckende droogen.

Indien de oorsaek van de pijn niet eygentlijk in 't hoofd en is, maer van anderen op komt, gelijk uyt de *Maegh*, *Lijfmoeder*, ofte andere deelen: soo sal men de selve eerst moeten suyveren, eer dat 'er eenigh voordeel met het hoofd kan gedaen werden. Die Middelen zijn mede te sien in 't eerste Deel, op bysondere Capittelen eick Deel in 't bysonder betreffende.

In alderhande hoofd-pijn werdt seer gepresen 't gedistilleert water van *Verbena*, ofte *Yserkruydt vier oncen*, met drie droppels *Geest van Zout* in genomen. Ja men magh dit kruydt groen oock om den hals hangen, door welck middel, gelijk als door een wonder, *Dr. Pieter van Foreest* yemandt, die door geenderhande genees-middelen, het zy van binnen ofte van buyten en hadde konnen beteren, volkomenlijck genesen heeft, gelijk hy verhaelt 9 *Obs.* 52. Waer toe mede het selfde kruyt kroonfgewijs op 't hoofd kan gefet werden.

In langhduerige hoofd-pijn, die uyt eenige vochtigheden ontlaet, en daer door gevoedet wert, magh men oock, nae dat het lichaem wel gesuyvert is, neus-middelen, en quijl-middelen gebruycken, waer van in 't 8 Cap. van het gemelde eerste Deel gesproken is. En als sulcks niet en helpt, mach men op den arm een *fistel* setten, ofte een groven *draedt* door den hals slaen, om alsoo de vochtigheyt van de Herffenen nae die openingh te trekken. In pijn, uyt koude, ofte gemengde vochtigheden mach men oock ingeven een *half*, ofte een *geheel dragme Nibvidae*, die niet te oudt en is, ofte een ofte *anderhalf scrupel Philonium Romanum sine Euph.* en in alderhande pijn, wanneer onlijdelijck is, een *pileken* van 2, 3, ofte 4 asen *Laudanum Opiatum*, dan dit en dient geen kinderen; noch oock oude en swacke luyden. En het en doet oock anders niet als de pijn verdooven; maer de oorsaek moet door de aangewesen middelen wech genomen werden, en de pijn, die overslaende, niet verdooft, als in den alderuyttersten noodt.

Wat belanght de hoofd-pijn, die uyt *Dronckenschap* komt; het is gemeenen raedt, dat het *bayr van den hondt* daer goet voor soude wesen, willende seggen, dat de pijn met wederom *Wijn* te drincken overgaet. Want de geest van den *Wijn* (dat is die de brandewijn maect) in 't hoofd opgevlogen zijnde, soo laet hy gemeenlijck sijn koude vochtigheyt (*Phlegma* genoemt) in de *Maegh*. Insonderheyt wanneer de selve swack en kout is, en derhalven dat overschot niet en kan verteren; waer van daer oock raeuwe dampen nae het hoofd gesonden werden. Soodanige beveelt oock *Hippocrates* een roomer wijn (die in sijn landt sterck is) te geven, om het verdouwen van de spijs te helpen, de raeuwigheyt te verbeteren, en de raeuwe dampen uyt de Herffenen te doen verveegen. Ick hebbe verscheiden hooren seggen, dat sy daer toe *Vasten*: dan het selve vermeerdt de menighe en scherpigheyt van de opwellende dampen, dewelcke de genomen spijs veracht en vermindert. Derhalven is 't veel beter; als yemandt, door 's avonts te voren al te veel ingenomen te hebben, des morgens raeuwigheyt in de *Maegh* voeldt, dat hy een weynig goede spijs in den mond steect. Want de natuere daer door verweckt zijnde, streckt haer tot verteren, en volvoert de kokinge van de raeuwigheyt, die sy te voren niet aen en roert. Want dat *Hippocrates* seyt, dat men onsuivere lichaemen, met voeden beschadicht, is te verstaen, dat men raeuwigheyt, op raeuwigheyt leyt, en wederom door veelte de *Maegh* belast. Maer weynigh gebruyckt, brenghet de nature wederom tot koken, en verbetert de raeuwigheyt.

De Koningen plachten eertijds in plaets van de kroone, een bandt om haer hoofd te dragen, die

de Grieken, en na haer oock de Latijnsche noemen *Diadema*, dat is soo veel te seggen, als omwinfel, ofte swachtel. Den selfden, gelijk *Plinius* verhaelt in sijn 7. Boeck, is eerst gevonden van *Bacchus*. Daer van geeft de Grieksche history-schrijver *Diodorus Siculus* dese reden, dat het hooft haer gebonden werdt, die pijn, die door het oproocken van den Wijn, in 't hooft verweckt wert. Onse vrouwen, al en maken sy daer mede geen Koningen, zijn terfont in de weer, als yemandt hooftpijn heeft, met een doeck voor 't hooft te binden, het welck veeltijts verlichtinge by brengh.

Het III. Capittel.

1. Hoe sommige in haer gebeurtenis geslagen werden.
2. Waer in de Sinnen en 't Verstant bestaen.
3. Ken-teykenen van haer verlies.
4. Voor-teykenen.
5. Geneefinge.
6. Maniere van leven.

(1) **D**E REDEN en 't VERSTANT, waer door den mensche alleen de beesten overtreft, zijn in sommige soo sober gefaeyt, datse seer weynigh van de beesten en verschillen. In sulcke staen de inwendige sinnen, de *Inbeelde*, en voornamelijk de *Reden-kavelende*, ofte *Overlegende* kracht der Herfenen, door gebrekelijcke oorfaecken soo belet, dat sy geen gedachten en konnen maecten, die tot wijl heydt strecken, noch oock de beginselen, die tot alle Konsten trecken, niet en konnen begrijpen. Waerom haer al de wegh tot de wijl heydt gesloten is, en foodanige te willen onderwijfen, en is niet anders als den Moorjaen wasschen; en aldus zijn de gene, die wy *Narren*, *Sotten*, *Dwaesen* en *Gecken* noemen.

Van de drie inwendige Sinnen, door de welke het Verstant werckt, wert somtijts maer een beschadicht: te weten, de *Inbeeldinge*, *Reden-kavelinge*, *Geheugenis*, ofte alle te samen. De twee eerste a soo sy meest van de geboorte afkomen, ofte met den oaderdom overvallen, soo zijne ongeneeslijk. Derhalven zullen wy handelen van de verminderde, ofte wechgenomen heugenisse, (van de gene, die soo gestelt zijn, seggen wy, datse in haer memorie geslagen zijn) waer op de twee andere noodzakelijck volgen, en welckers exempelen meest vernomen werden. Soo verhaelt de Romeynsche schrijver *Plinius* 7. 34. van yemandt, die van een hoogh dack gevallen zijnde, sijn Moeder en Vrienden niet en kende; van een andere die den naem van sijn dienaers, van den Romeynschen *Missala Corvinius*, die sijn eygen naem vergeten hadde. En de Spaensche *Crispofel van Vega* schrijft 3. *Art. Med.* 10. hoe een seker Monick, uyt een brandende Koortsche

sijn geheugenisse soo verre verloren hadde, dat hy, wel geleert wesende, van alles, oock van 't gene hem dagelijks meest voorgekomen was, in 't minste niet meerder en wiste. Den Italiaenschen *Bassianus Landus* vertelt van een Venetiaens Edelman *Françesco Barbato*, dat al was hy heel geleert, in sijn uytersten ouderdom, alles vergat, behoudende niet te min noch goet verstant, en oordeel. Van den selfden verhaelt *Volaterranus*, dat, als hy een ghespreck soude doen voor den Hertog van *Milan*, kort stom stont, hebbende vergeten al 't gene hy meende te seggen. Soo schrijft de selfde van dien geleerden Griek *Georg. Trapezuntius*, dat hy in sijn ouderdom alles vergat, 't gene hy te vooren geweten hadde. *Gomezus* maect gewach van een Godts-geleerde, die begaeft was met een van de beste heugenissen van de werelt, hoe hy na een sware sieckte de selfde gantsch verloor. Soo leesen wy oock van andere, die door een quetsure van 't hooft, lesen, en schrijven vergeten hadde, en 't selve wederom van nieuws moesten gaen leeren.

(2) Om de Oorsaken hier van te vinden, is hoornoodig te weten, op wat wijze, en door wat wercktuug dese werckingen in de gefonde toegaan. Want wy sien, dat oock de gefonde luyden na de verscheydenheydt van haer jaren dese verscheydelijck uitvoeren. De kinderen hebben voor eerst hier in weynigh kracht, ende en schelen niet veel van de overnuffte dieren, daer na in 't voortgaen van de jaren beginnen de *Heugenes*, *Inbeeldinge*, *Reden-kavelinge* al lenckkens meerder, en meerder voor te komen, tot dat sy in de jeught, en mannelijcken ouderdom tot haer rijpighyt geraken, en in den Mensche wonderlijcke wercken doen. Van daer wederom in 't afgaen van de jaren begint het verstant mede al lenckskens af te nemen, soo dat oock veele stockonde luyden, gelijk wy wel seggen, verkindtschen. Daer van is 't Latijnsche spreekwoort. *Bis pueri senes*, en *Plautus* seydt, *Mercatore*:

Wanneer den ouden dagh den mensche komt bekruppen,
Soo kryghe by wederom sijn eerste kinder-stuppen.

Sijn wijfhey die verzaet; daer blijft geen reden in,
En was hem over komt, dat gaet hem uyt den sin.

Soo verhaelt de *President de Thou* in 't 26. Boeck van sijn *Historye*, hoe dien grooten zee-helt *Adria Doria* buyten *Genua* in sijn huysinge, Koninglijck (gelijk wy oock met verwonderingh gesien hebben) by hem gebouwt, in 't jaer ons Heeren 1570. overleden is, drie en tnegentigh jaren out zijnde, met minder luyfter (seyt hy) om dat de krachten van lichaem, en genoet afgesloof zijnde, en noch borgerlijcke, noch oorloghs saken waer konnende nemen, by sijn Borgers in kleynachtige was gekomen, en langh, eer hy storf, al scheen uyt het leven te wesen. De *Wijf-gerige Aristoteles* seydt in *Polit.* Dat nae de acht-en-veertigh jaer (dat

al volle vroegh is) het verstant begint af te nemen; en gelijk *Seneca* schrijft *Oedip*. Eerst de geheugenisse: *prima languescit senum*

Memoria; longa lassia sublabens situ.

Siet hier op *Aristot*. 4. *Prob*. en *Erasmus* over het verhaelde spreek-woort. De veranderingh van dese werckingen in die jaren en kan de Ziele niet toegeschreven werden, de welke altijd de selfde blijft, en geen veranderinge en ontfaecht: maer komt alleen uyt de verscheydene gestaltenis van het werck-tuygh: te weten, de Herffenen, en de Ziellijcke Geesten. Het is buyten twijffel, dat de Herffenen eenen sekeren graed van warmte en vochtigheyt tot dese werckingen van doen hebben, 't welck oock genoegh daer uyt blijktt, dat de kinderen, om haer al te groote vochtigheyt, in de selvige weynigh vermogen, en dat die verterende, en 't lichaem allencxkens drooger werdende, dese kracht hoe langer hoe meerder begint op te stecken. Maer dien trap te bepalen, is in de duysterheyt van des Menschens verstant swaerlijck, ja onmogelijck. Dat ick nu niet en segge van de verborgen hoedanigheden, die de Herffenen niet te ontrecken en zijn; als oock van demaet van haer selfstandigheyt, en welke gestaltenis dienstigh en bequaemer is tot de heugenis, welke tot de reden-kavelingh, welke tot de inbeeldinge. Want men fiet, dat de Mensch in dese wercken veel verschillen, en dat geheel selden yemant in alle drie uyt-munt. Het welck sonder twijffel voortkomt uyt een bysondere gestaltenis der Herffenen, en der Geesten: die tot alle werckingen niet even bequaem en is. De gestaltenis van de jonckheyt is seer nut tot de *Vegetative* en *Sensitive* werckingen van groeyen, bloeyen, en gevoelen: maer niet tot die van 't verstant: en in tegendeel, is de gestaltenis der oude luyden daer toe bequaem, en niet tot de andere. Waer door oock geschiet, dat in de sieckten, die de gestaltenis der Herffenen, en Geesten veranderen, gelijk daer zijn *Rasemy*, *Melancholey*, en *Dulligheyt*, de Mensch by nae in een oogenblick van al sijn verstant, en wetenschap, die hy te voren hadde, berooft wert. En in tegendeel bestant men, dat eenige botten en dwalen meerder verstant uyt een sieckte krygen. *Aristoteles* verhaelt 30. *Probl*. 2. dat eenen *Marcus* van *Syracusen*, als hy buyten westen was, beter Poëet werde. Het welck soo vrees niet en magh schijnen, indien het waer is, 't gene de wijsgerige *Democritus*, (ghelijck *Cicero* schrijft in 't 1. Boeck van de Voorfegginge) seyde, dat er geen groot Poëet en konde welen, sonder dulligheyt.

Om de Redelijcke wercken wel uyt te voeren, wert vereycht een bequame Gestaltenis der Herffenen, bestaende in een drooghachtige, en matelijck warme gematigheyt, in dunte van selfstandigheyt, behoorlijcke veete, en natuerlijck maecksel: der-

halven al wat hier af wijckt, dat verhindert en belet het verstant. Gelijk daer zijn voor eerst *koude*, en *vochtige Herffenen*, 't zy van geboorte (want de lochtigheyt, is mede onder de erf-sieckten, en *uylen broeyen uylen*) by gebleven, het zy daer nae aengekomen: gelijk geschieden kan door koude en vochtige lucht, als oock soodanige spijsje en dranck, insonderheyt die eenige *verdoovende* kracht hebben. Hier werden eens in een kraem onder de Vroukens gesproken, hoe quaed het was de Kinderen te *bollen*, als dat sy daer *dom* en *geek* van wierden. Waer op een seecker Juffrouw: die een huys vol Kinderen hadde, tot antwoord gaf, dat de saecke sulcken last niet en lede: want sy had 'er al haer Kinderen gedaen. Het welck de anderen in haer meeninge dapper versterckte: alsoo niemant by na van al die Kinderen en was, of hy toonde wel, dat hy vry al waer aen den *Bol* gekloven hadde. Ick en staer nimmermeer tegens den avont hier in den Apoteeck, of daer wert van ontallijcke luyden gehaelt *KINDER-AST*, een conserfken dat sijn yornaemste kracht uyt de *Slaep-bollen* treckt. Een seer boose, en schadelijcke gewoonte, en die ons metter tijdt het Land wel mocht vol gecken brengen. De behoorlijcke warmte der Herffenen kan oock beschadicht werden door *Vergif*, en *Misme-dranken* (waer van hier nae) als oock door lange en quaedt-aerdige *Sieckten*. Soo schryven *Thucydides* in 't 2. Boeck van sijn Griekse historie, en de gemelde *Lucretius* op 't eynde van sijn 6. Boeck, dat, in de vermaerde *Pest* van Athenen, het volck daer van soo vergetelijck wierde, dat sy noch haer selven, noch haer vrienden meer en kenden. Hier toe behoort mede overtolligheyt van *koude vochtigheden*, die de Herffenen bedwelmen, en verkouden; als oock veel *bloeden*, veel *werken*, *waecken*, *studeren*, waer door somtijds de gene, die al te wijs willen zijn, sor werden. Soo slaen oock somtijts in de *Sinnen over groote spijt*, en *droefheyt*, gelijk in de Koningh *Jugurtha*, van den welcken *Plutarchus* schrijft, dat hy zijnde een seer grooten, en archlistigh man, als hy van den Borge-meester *Marius* overwonnen, gevangen, en te *Romen* in den triumph gevoert werde, geheel van sijn verstant en sinnen verviel, en al 't gene dat de natuerlijcke warmte der Herffenen kan verteren, verminderen, ja oock te seer vermeerderen.

De dunnigheyt van de selfstandigheyt der Herffenen is mede noodigh om goet verstant te veroorsaken. Want die grof en dick van Breyn zijn, en vallen tot alle redelijcke werckingen niet seer onbequaem. In sijne Herffenen konnen de Geesten haer vlijtigh bewegen, die in dicke tegen gehouden werden. En hoe het Breyn sijnder en suiverder is, hoe dat oock de *zelijske Geesten* sijnder en suiverder gemaect werden.

Wy hebben hier voren mede aangewesen, dat de Herff-

Handwritten signature or scribble

Herffenen oock matelijck veel moeten wesen. Hierom heeft *Galenus* seer wel geseyt, dat een kleyn hooft altijt quaer was: want het beduyt, datter weynigh stoffe is, en swackheyt van de toestellende kracht; oock weynigh Herffenen, en dien volgende weynigh verstandt. De wijfen; die uyt het uytelijck wesen des Menschen van de inwendige gene-ghentheydt en manieren oordeelen, seggen; dat een kleyn hooft, haestige, corsele, en onverlaeghde sin-nen beteyckent, om dat de Geesten, in een naeuwe plaets beklemt zijnde, geen vry spelen en hebben, en daer over seer verhitten. Maer een groot Hooft, als de Herffenen nae gelijkmatigheyt gestelt zijn, is altijt goet. Dan het gene dick en grof van beenderen, vet en vleefigh is, en kan niet gepreessen werden; eventeens gelijk men fiet, dat veel groote Oraenje-appelen heel dick vanschel zijn, en weynigh morch hebben. Daer en is niet, dat de redelijcke Ziele soo veel verhindert, als datse bekleedt is in een lichaem met beenderen, vleesch, en vet beladen. En soo seyde oock de wijs-gerige *Plato*, dat de hooften van wijse luyden gemeenlijck teer ende swack waren, en in alderhande gelegentheydt lichtelijck konden beschadicht werden; en dat de natuere deselvige daerom bedeckt hadde met een luchte pan, uyt vreesse van het verstandt anders te verhinderen. Dese leeringe van *Plato* is soo waer-achtigh, dat oock de Maegh, al leytsse al verre van de Herffenen, deselvige evenwel beschadicht, in-dien se met vet ofte vleesch vervult is. Waer op *Galenus* seydt, dat eenen groven buyck, grof verstandt maeckt: en hier op staet het klippel-versken,

Repletus venter non vult studere libenter.

En integendeel, als de Maegh ledig, ofte niet overladen is, dan helptse aen 't verstandt: ghelijck men mercklijck kan speuren aen de gene, die arm en behoestigh zijn. Waer op niet qualijck en past 't geene de Poëet *Persius* seydt, dat den buyck het verstant aen de Dieren geeft, en dat den honger de Beesten doet leeren.

*Quis expeditur psittaco suum Charie,
Picaeque docuit verba nostra canari?
Mazistat auti, ingenique largitor
Venter, negatus artifex sequi voces.*

Aristoteles schrijft in 't 4. Boeck van de deelen der Dieren, dat de geene, die grof en vet van lichaem zijn, veeltijds weynigh beleyt hebben. Als in 't leger van *Alexander de Groote* twee malkanderen om te vechten beroepen hadden: te weten, *Coragus* van Macedonien, en *Dioxippus* van Athenen, en dat *Coragus* tot groot leetwelen van sijne lands-luyden, en de Koningh selfs, verwonnen was: soorieden sy een van sijne tafel-dienaers; dat hy een goude kop onder sijn oorkuffen soude leggen, waer op sy

hem beschuldighden van dievery. *Dioxippus* fiende sijn vyanden nae hem toe komen, nam sijn selven het leven. Een onvoorsichtige daed (seyt de Griek-sche *Diodorus* in 't 17. Boeck van sijn Historie) dat hy met den Macedonier vocht, maer met noch veel grooter dwaesheydt vermengt, dat hy op die manier sijn leven verkorte. Veele daerom, die sijn sothet mispresen, voegden noch tot de verachtige daer by, dat het naeuwelijcke te samen gaet, sterck van lichaem te wesen, en vernuft van Geest. Dit verkonde *Iulius Caesar* seer wel. Want, (gelijck *Plutarchus* in sijn leven betuygt) als hem aengebracht was, dat *Antonius* en *Dolabella* wat nieuws teghen hem voor hadden, soo gaf hy voor antwoordt, dat hy niet en vreesden voor die dickers, maer meer voor die bleycke en magere; te kennen gevende, *Brutus*, en *Cassius*, die hem daer nae oock ombrachten. *Carol* de IX. Koningh van Vranckrijk konde dit mede wel vatten. Dese, (als de president *Thuanus* schrijft in 't 57. Boeck van sijn Historie) was selfs een goet Poëet, en oversulcks oock een groot lief-hebber van de Poëten, maer seyde niet te min, dat men de selvige, even als de kostelijcke paerden, wel moit onderhouden, maer niet te yet mesten. Gelijck hy oock dede tegens den treffelijcken Poëet *Ronsard*, die hy wel vele, maer kleyne weldaden bevees. Ten insichte van dese vettigheyt en grovigheyt meent Doctor *Iuan Huarte* in sijn Spaenich onder-soeck der verstanden, dat een groot hooft, al is 't, dat het komt door een stercke natuere, en veelheyt van goede stoffe, soo veel verstant niet en zal hebben, als een matigh hooft. *Aristoteles*, seydt hy, is van ander gevoelen, als hy 30. *Problem.* 3. schrijft, dat de meniche onder alle dieren de wijste is, om dat hy een kleyn en kort hooft heeft. Maer door die kleynigheyt te verstaen, de buytenste dunnigheyt van vleesch en been, niet de holligheyt die van binnen is, gelijck *Andreas Laurentius* dat uyt-leydt, en hier voren met het exempel van de groote en dick-schellige Oranje-appelen aangeweten is. Den gemelden *Huarte* seydt hier van, door ervarentheyt ondervonden te hebben, dat in luyden, die kleyn van lichaem zijn, beter is, dat haer hooft wat na de grote treckt, en in de gene, die groot zijn, na de kleynste: om dese reden, dat de veelheyt der Herffenen als dan matelijck is, met de welke de natuere alderbest werken kan.

Hier toe doet mede het fatsoen van 't hooft, en daerom seydt de Poëet *Eomerus* van *Thecytes*, die hy voor een boos en onbeschoft mensch beschrijft, dat hy een scherp en spits hooft hadde. Daer toe sreeken *swarc slagb'sloors, loogzn val* en *questiven*, waer door de gedaente der Herffenen beschadicht wert, gelijck dat wy oock hier voor uyt *Plinius* verhaelt hebben, dat sommige daer door hare heugenisse zijn quijt geworden. En *Rondeletius* schrijft van een geleert man, dat

dat hy diep in sijn oogh gesteken zijnde, door die wonde de geheugenisse loo verre verloor, dat hy alles, wat hy geweten hadde, vergaet, en gedwongen was om wederom van nieuws aen A. B. te gaen leeren.

Wy hebben een Spreekwoord hier te lande, van yemant, die wy sien, dat met het hoofd niet wel be- waert en is, dat men seyt, *De Boonen bloeyen*, ofte *Hy is in de Boonen*. Want in 't voor jaer, als de Boonen beginnen te bloeyen, bevint men dat de vochtighe- den onses lichaems beginnen uyt te spruyten; en met dampen de Herffenen te vervullen: de welke dan door den welriekenden bloeffem van de Boonen gescherpt zijnde, sooraken de Sinnen op den loop. Want al komter uyt den *Boon-bloeffem* eenen lieftelijken en aengenaemen reuck, soo bewaert hy evenwel de gene, die swacke Herffenen hebben.

(3) Wat de *Ken-teycken* belangt. Dit gebreck is uyt sijn beschadighde wercken lichtelijck te kennen, gelijk licht te sien is ofte yemant niet onthouden en kan, ofte geen verstant en heeft. En wat de oorfaeck betreft, indien de selvige bestaan in een quaedt maecksel, dat valt terstont in de ogen, het zy sulcx van de geboorte af komt, het zy daer nae door vallen, ofte stooten. Dele niet zijnde, soo hapert het aen de gematigheyt der Herffenen, het welck aldus te kennenstaet. Indien de selvige te kout en te vochtigh zijn, dan valter een langen en diepen slaep by: indien sy alleen te vochtigh zijn, dan is den slaep wel langh, maer niet diep, wan- neer her breyt alleen kout is, dan zijn foodaunige ma- telijck slaperigh: wanneer het kout en droogh is, dan zijn die niet slaperigh. Soo wert oock door veel, ofte weynigh vochtigheyt te losen bekent, ofte de koude alleen is, ofte met vochtigheyt ofte droogte vermengt. Want die koude en vochtige Herffenen hebben, werden veel vuyligheyt door den neus en mont quijt; weynigh die kout en droogh zijn: mat- tigh, die kout alleen zijn. Wanneer de Herffenen heet en droogh zijn, dan isser by het gebreck van vergetenheyt een raernye.

(4) De *Voor-teycken* van de uyt-komft werden aengewesen door de oorfaecken. Want de toevallen en beteycken van haer selven niet: maer gelijk sy aen haer oorfaecken hangen, soo en werden sy niet wech genomen, het en zy deselve wech zijn.

Indien sonder uytwendige oorfaeck de heugenis onvoortiens beschadicht wert, in een mensch, die an- ders gesont is, sulcks beteyckent datter Popelsy, Vallende-sieckte, ofte Geraecktheyt onderweeg is. Maer als een krancken, die krachteloos is, de heuge- nis onbreeckt, dat is een seker Voor-teycken van de dood.

Swackheyt van sinnen, en bottigheyt die aenge- boren is, en van begin uyt wanschaphenheyt van 't hoofd sijnen oorspronck heeft, is ongeneelijck; als

mede die door den ouderdom komt; en niet veel be- ter en is, die uyt hitte en drooghte spruyt, en die van een vallende-sieckte overblijft: ofte die door quaet-aerdige sieckten, Vergif, en Minne-dranc- ken verweckt is. Maer die van koude en vochtigheyt ofte koude slijmerigheyt voort-komt, en die met een slaep-sieckte vermengt is, al is de selve oock seer swaer, soo wertie noch wel somtijds genelen, in- sonderheyt als yemant in 't beste van sijn leven is, en de krachten sterck zijn.

(5) Belangende de *Geneesinge*. De ongematigheyt der Herffenen der zielijcke Geesten, en de oorfaeck van de selvde moet gebetert en gematight werden, door recht tegenstrijgende genees-middelen, gelijk die selve aengewesen zijn in 't eerste deel, en 4 boeck van de Schat der Ongelondtheyt op 't 8, 9 en 10 cap. en als daer stoffe, ofte vochtigheden by zijn, gelijk gemeenlijck gebeurt, die moet dan gesuyvert, en afgefer werden, door middelen, die in 't 1 Deel, en 4 Boeck en 7 capittel beschreeven zijn. Daer na die- nen de Herffenen versterckt, en de loome Geesten verquickt, door 't gene in 't 1 Deel en 4 Boeck op 't 11 cap. verhaelt is. Uyt alle de welke na gelegent- heyt verscheyde Genees-middelen kunnen bereyt werden. Wy zullen hier alleen een *Conserve* bybren- gen, die Dr. Forest schrijft geluckelijck gebruyckt te hebben in een Vrouw, die na een Popelsy, al haer geheugenis bynae verloren hadde. *N. Wortelen van Acorus geconsijt, Conserve van Rosmarijn-bloeffem, Betony-bloemen*, van elcks 1 onçe, *Velt-cypres-bloemen*, een half onçe, *Cubebe, Noten Muscaeten, Caneel*, van elcks gestooten, 1 drachme. Met *Syroop van Stachas* gemaect tot een *Conserve*, en alle morgen daer van genomen de groote van een Castanye.

(6) Het komt hier veel aen op een goede *Manie- re van leven*, die wy daerom oock zullen beschrijven. *Benvenus* verhaelt van een, die uyt de sieckte soo kort van heugenisse gebleven was, dat hy niet en konde onthouden, noch ergens van kennisse dragen. Maer dat hy, krijgende nae drie weken een stercken loop, al de quaede vochtigheden, die haer vergif- tige dampen in de Herffenen opgaven, afschieten- de, verstant, en heugenisse wederom kreegh, sonder evenwel yet te weten, van al 't gene hem in den tijt van drie weken wedervaren was.

Wanneer de geheugenis en 't verstant bescha- dight is door koude en vochtigheyt, het welck wel de meeste oorfaeck is, zal men een *Lucht* kiesen of- te maken, die werm, droogh, suyver, en dun is. Het hoofd wel bewaren voor tochten, koude en vochtigheyt.

De *Sprijs* dient mede te zijn werm, droog, en dun van deelen, toebereyt met *Nagelen, Noten Muscaet, Caneel, Galigaen, Peper, Genber, Zafferaen, Mario- leyne, Salye, Rosmareyn*. Hier werden seer gepresen de *Herffenen van Eocideren*, en *Cardanus* schrijft de

D d selvige

selvige sulcken kracht toe, datter al eenige, die begonden te rasen, door 't gebruyck van dat Breyt wederom tot haer selven quamen. Men sal hem wachten van *Speck*, *Enden*, en *Ganssen-vleesch*, als insonderheydt van *Visch*, voornamelijk die sacht, en slap is, *Melck*, *Kaer*, *Kool*, *Lattour*, en ander *Salact*, alderhande *Oefst*, insonderheydt *Appelen*, en voornamelijk *Abricoos*, *Polcken*, *Melkgetons*, en voort van al 't gene dampachtigh is, grof van deelen, en hart te verteren.

Wijn matelijck genomen verheught den Geest, en helpt tot het verteren van de Spijle: dan te veel gedroncken, doet veel dampen in de Hersenen opstijgen, die het hoofd vervullen, de Geesten ontfellen, en de wermtc uytblussen. Maer insonderheydt moet de gulfigheydt en dronckenschap geschouwt werden, als inbrengende, gelijk *Plinius* wel seyt 14. 22. een vergetenheydt van alle dingen, en de dood van de geheugenis. Het welck de Griecsche Poëet *Crisitas* oock wel aengemerckt heeft, by *Esbenus* 10. *Diapn.* 9.

*Vyt gulle Dronckenschap daer rijfen boose dingen,
Wie kan in dit gebveck sijn losse tonge dwingen?
Want isser yemant vol, of van de Wijn gevat,
Die spreect dan sotte klap, en ick en weet niet wat.*

En by aldien, datter gock uyt het matig gebruyck van *Wijn*, eenigh ongemack vernomen wert, soo kan men hem met *Bier*, dat klaer en niet hoofdigh en is; ofte oock somtijts met *Water* behelpen, daer wat *Acorus*, *Noten Muscaet*, en *Caneel* in gekookt is.

De *Oeffeninge* sal wesen door matigh bewegen des lichaems, de uytterste leden dienen dickwils gewreven, het hoofd alle morgen wel gekemt, om de onsenlijke gaetjens te openen. En gelijk andere wercken door ledigheydt verstrammen, soo werden oock dese werckingen der Hersenen door veel oeffeninge geslepen. Soo dat de geheugenisse gescherpt werdt door veel van buyten te leeren: het verstant, met diepsinnige dingen te overdenken. Dan sulcks moet al ter rechter tijdt geschieden, niet terstont na den eten; maer des morgens, wanneer de Geesten verquickt, en gesterckt zijn, en de verterende deelen in haer werck soo besigh niet en zijn. Waerom den dageraet geseydt werdt te wesen een vriendt van de geleertheyt. In tegendeel doet het nacht-braken veel schade aen het verstant.

De *Slaap* moet hier matigh wesen, niet al te lang, ofte te kort, en niet terstont na den eten.

Dient mede gemijdt te wesen alle benauehteyt, en bekommerning; en het gemoet in aller madieren tot *blischap* gestelt te werden.

In de vergetenheydt van koude en drooghte moet de maniere van leven haer strecken tot wermtc en vochtigheydt, de slaep magh wel wat ruymet we-

sen, en het byslapen nagelaten. Het hoofd dient somtijts gewasschen met affictiel van *Camillen*, en *Meliloten*.

Het IV. Capittel.

1. Hoe het verstant in de *Rasernye* verkeert,
2. zijnde de eene met, de andere sonder *Koortsche*.
3. Ken-teyckenen van de *Eerste*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Genejinge*,
6. De andere veroorsaecte door *dronckenschap*,
7. en waer door deselvige, als oock de *Rasernye* v erwecke wert.
8. *Hare Ken-teyckenen*,
9. *Voor-teyckenen*,
10. *Voor-komen*,
11. en *genejen*.

(1) **I**nbeeldinge en *Verstant* en wert niet alleen vermindert en wegh genomen, maer oock verkeert, en kan met eenen gemeenen naem *Rasernye* genoemt werden, 't zy de selvige een simpele *Rasernye* is, het zy *Vytsinnigheydt*, 't zy *Melancholy*, 't zy *Dulligheydt*: die oock daer in allegader over een komen, dat de saken haer niet wel voor de Inbeeldinge en vertoonen, even-eens gelijk het gaet in 't droomen, en daerom en wert den droom niet qualijck geheeten *rasernye* van de slapende, en de *rasernye* den droom van de wakende.

(2) Simpele *rasernye* is met *Koortsche*, ofte sonder *Koortsche*, de welcke niet en komt door eenigh gebreck dat in de Hersenen selve is, maer wordt door eenige heete dampen, van beneden opstijgende, verweckt: en is oock een vervolgh van de *Koortsche*, daer in *Frenesje*, ofte *uytsinnigheydt* de *Koortsche* seifs een toe-val is.

(3) Dese *Rasernye* ofte *lichthoofdighydt*, is te *komen* uyt dien, dat de *Koortsche* voorgegaen is. En dat het rasen voorhanden is, wert gemerckt uyt het veel praten, en 't veranderen van manieren. Te weten, indien yemant die stil, en goet-aerdigh is, onvoorfiens woest, en toornig hem aenstelt, die een swijgert is, veel snaps heeft, ongeschickte dingen over hoop haelt, het decksel van 't lijf smijt, sijn bedt bepijt, terstont vergeet wat hy gesproken heeft, een dingh dickwils verhaelt, dat sijn wesen, en insonderheydt de oogen schielijck veranderen, en gestadig flickeren. Waer wel op staet te letten. Want alsoo sy dicht by de Hersenen staen, en met de selvige door *Aderen*, *Slagh-aderen*, en *Zenawen* verknocht zijn, soo werden sy alder-eerst gewaer de schade van de Hersenen, en als de *rasernye* onder wegen is, soo draeyen sy gestadigh ginch en weder. Hier komen noch by, dat yemandt in een heete *Koortsch* knerft met de tanden, sulcks van jonghs op niet gewoon zijnde, als mede *kloppingh* in den buyc

buyck met ontfeltenis, alle voorboden van aenstaende Rasernye.

Nu de Rasernye tegenwoordigh zijnde, is licht te kennen aen de praet, en 't doen van de Siecken, die beyde veel van de gewoonte wijcken, dewijlse veel ongerijmde en vreemde dingen voortbrengen, in 't bedt seer leggen woelen, de deken ploeken, vliegen soecken te vangen, die daer niet en zijn, haer lichaem ontblooten, schielijck uyt het bedt springen, buyten gewoonte lachen en krijten, alles in 't bedt laten loopen; langhsamer, als de noot vereyscht, den adem halen, de pijn niet en voelen.

(4) Geen Rasernye kan in de Koortich anders, als een quaet voor-teycken geven. Beter is evenwel de gene, die met lachen, als 't ernstigh toegaet, gelijk Hippocrates leert.

De uytkomst kan ghenomen werden nae de Koortich, en de krachten. Want het gene 't sterckste is, krijt de overhant. En de Rasernye, die op een verzwackt lichaem komt, is doodelijck: Rasernye, die met goede teycken vergeselschap is, heeft minder gevaer; als oock die niet gestadigh, niet hevigh, en alleen in 't verheffen van de Koortich en komt. Quade teycken: te weten, dat de Siecken niet en siet noch en hoort, dat hy 't licht niet en kan verdragen, dat sijn oogen tranen, en verdrayen, ofte het een grooter schijut, als het ander, ofte het wit van 't oog root wert, dat hy stom is, ofte een holle stem heeft, wijsen allegader aen, een kort eynde. Rasernye in 't beginfel van een Koortich, en sonder teycken van verteeringe, is quaet, en verait tot Uytfinnigheyt. De slaep is in de raeskalende een goet teycken, insonderheyt indien hy de rasernye stuit. Daer van spreeckt de Poët Tibullus 3. Eleg. 4.

De Slaep-pods is geweldigh soet,
Hy doet de kyranke sinnen goet.

De tijd van de Rasernye is kort, alsoo die Koortich niet langh en dueren, maer eyndigh haest tot beterschap, ofte de dood. Tot beterschap, wanneer de Koortich, die de selve veroorsaect, op houdt, en datter een goede loosingh, door de kracht der naturen, op volght, gelijk; na voorgaende teycken van verteeringe, een ontlastingh door de neus, de stonden; de ambeyen, ofte sweeten. In tegendeel gaet het nae het eynde, wanneer de Koortich toeneemt, datter niet, ofte te weynigh geloof en wert, gelijk datter maer eenige druppelen uyt den neus en bloeyen, datter koudt sweet aen 't hooft komt, en diergelijke. Ick vinde een seer aenmerkens weerdigh exempel by den Grieckschen Schrijver Lucianus van een rasernye met een Koortische, en dat door veel bloeyen, en sweeten de Koortich wel op den seyenden dag (den rechten scheid-dagh, volgens de leere der Genees-meesters) haer afscheyt nam, maer de rasernye noch lang bleef. De

geschiedenis sal ick hier stellen, gelijk Lucianus met de selvige begint sijn Boeck, hoe men behoort Historien te beschrijven. Ten tijde van den Koning Lyfimachus (leyt hy) geviel der een sieckte, dat erit alle die van de stad Abdera de Koortiche kregen, en die, van begin af, sterck en gestadigh. Maer ontrent den seyenden dagh hiel in iommige door veel bloeden, in andere door veel sweeten, de Koortiche op. Dan haer sinnen waren van een belachelijcke ontroeringe beseten. Want sy stelden haer met schreeuwen, en rijmen op te seggen, soo aen, als of sy op het tooneel spelen souden. De stad was vol van die bleycke, en schrale speelders, roepende, Ende ghy dwingelandt der Goden, en menschen Cupido, en dat eenen geruymen tijdt, tot dat de Winter met een groote kouw daer overkomende, haer rasernye stulde. De oorsaek, seyt Lucianus, dunckt my, hier van gegeven te wesen, by den vermaerden Tonneel-speelder Eschelaus, die midden in de Somer, als het dapper heet was, de fabel van Andromeda voor haer speelden. Soo datter veel uyt het spel met de Koortiche t'huys quamen, en 's anderen daegs buyten haer sinnen zijnde, in het selve spel vervielen, soetelijck in haer geheugenis woonende Andromeda; en Perseus met Medusa, in yeders Hertsenen noch om-vliegende.

(5) Als men merckt, datter eenige rasernye voor handen is, moet men toefien, datse niet voort en gaet, en in uytfinnigheyt komt te veranderen. Derhalven dient de hitte van de vochtigheden, die de dampen verwecken, gematight; de dampen, die na 't hooft opstijgen afgetoeken, te rugh gektooten, en onderschept; die alreede in 't hooft opgekloomen zijn, verdreven te werden.

De hitte van 't bloedt wert gematight door verkoelende genees-middelen; dewelcke in het eerste Deel, 4. Boeck Capittel 4. en 9. van den Schat der Ongelontheyt beschreven zijn.

Om af te trecken, sal men de beenen wrijven, vast binden, koppen, oock met scherven ofte prieken, soo het de nootd vereyscht. En by aldien sulcks niet en helpt, en dat de hevighheyt van de Koortiche door het eerste laten niet af-genomen heeft, soo magh men het selve de krachten sulcks toelatende, wederom verhalen, en een ader in den arm openen, ofte noch liever, indien de stoffe niet te vast in de Hertsenen en sit, in de voet. Waer toe oock de Clystren dienstigh zijn. En als de Koortich afgaet, ofte vermindert, magh men op den goeden dagh ingeven een sachte Purgatie van Manna, Cassia, Thamarindenwen wat Syroop van Rosen met Rhabarber. Tot het aftrecken dienen mede, die blaefkens maken, op armen, ofte beenen geset. Oock dat men wat onder de voeten bint, gelijk het volgende, N. Sny-doessem een halve hant vol, Steep 1 once. Zout anderhalf once. Met Vlier-azijn gemenght, en tot twee

ballekens gemaect, en dan plat nedergedrukt, en daer wat gemalen *Mofaert* opgeftrcken, en fo op doeck werm onder 't hol van de voeten gebonden. Indien het meerder dient te trecken, foo kander een half loot *Euphorbium* onder gemengt werden.

Ondertuffchen fal men oock verkoelende en 't famen-treckende genees-middelen voor het hoofd gebruycken, die den brandt verminderen, en het oprifjen van de dampen tegen-houden; waer onder, dewijl de rafebollen gemeenlijk niet en konnen flapen, gemengt dienen, flap verweckende genees-middelen, gelijk die beyde te lefen zijn in het eerfte Deel, van den Schat der Ongefondheyt in 't 4 Boeck en 9 Cap.

Ten laetften, om de ftoffe, die nu al in 't hoofd fit, te lofen, dienen geopent de Aderen onder de tonge, en het hoofd gewaffchen met het affietfel van *Maluwe*, *Camillen*, *Beronye*, *Dils Meliloten*, en het felve daer na geftrcken met *Oly van Camillen*, en *van Dil*. Hier is oock feer bequaem een levende *Duyve* midden door gefneden, en foo warm op 't hoofd geleyt: ofte de werm *Longen van een Lam*, ofte die in *Saete-melck*, ofte *Camillen-Olye* werm gemaect zijn, mede foo gebruyckt, en het hoofd daer na met werm Water, ofte het gemelde affietfel afgewaffchen. *Iafan van Praet*, een treffelijk Genees-meefter van *Ziericzee*, fchrijft dat hy in een foontjen, noch geen ses jaren oudt, van den Heere van *Boffu*, hebbende een brandende, en rafende Koortfche, de *Lams-longen* gebruyckt heeft, en dat de *Rafernye* al over zijnde, het felve veel puyften op 't hoofd kreeg, die door-fwoeren, en dan genafen. Maer hoe dat het gebreck meerder aen 't dalen is, hoe foodanige middelen dienftiger zijn: maer dient wel gelet, dat door al te heete dingen de Herffenen niet en komen te verhitfen. Want daer door fouden meerder dampen van anderen in 't hoofd oppetrocken werden.

(6) Men vint oock *Rafernye* fonder Koortfche, waer toe behoort de *Dronckenschap*, op de eygen manier als de andere haren oorfpronck nemende. Want gelijk in de Koortfchen uyt bedorve vochtigheden heete dampen in 't hoofd opvliegen, die de zielijke Geeften ontftellen: foo werden oock uyt de Maegh, als fy met *Wijn*, ofte diergelijke vervult is, werm dampen nae 't hoofd gefonden, die de inbeeldinge, en 't verftant befchadigen en hare Wercken verwarren. Waerom de dronckenschap wel te recht gefeyt wert van *Seneca*, te wesen een vrywillige *Rafernye*; dewijlfe oock, gelijk de *Griekfche Poët Steneleus* feyde, van wijle luyden fotten maeckt. Dit wift felver wel te feggen een for Jonghman tot *Utrecht*, die een wijs Doctor tot een broeder hadde: te weten, dat hy, en fijn broeder maer een ftoop *Wijns* en verfehieden. Hierom hebben *Aristophanes*, en *Homerus* de *Dronckenschap* in de eygen fchael geleyt, daer fy de *Rafernye*

in ftellen. Laet dat droncke gelaet (feyt de gemelde *Seneca* in den 83. Brief) veel dagen dueren; fult ghy aen de *Rafernye* twiffelen? Nu en iffe oock niet minder, maer korter. Soo wert mede van de *Poët Horatius* de gramschap genoemt een korte *Rafernye*, en de dronckenschap by *Plutarchus* de macker van de *Rafernye*, gelijk de gramschap den leydts-man. Want wat ifter, feyt *Cicero*, de *Rafernye* foo gelijk, als de gramschap? die onmatigh zijnde *Rafernye* verweckt, als *Seneca* wel getuygt. En gelijk de dronckaerts veel dingen aenrechten als rafende luyden, en dat de *Wijn*, en de *Rafernye* haer verandering hebben na de gefaltenis van 't lichaem, dat fy veranderen; Soo valter groot verfehil in het doen, en de manieren van de gene, die droncken zijn. Sommige zijn vrolijk, ende en doen niet als fingen, en boerten; sommige houden haer ftijl, en ftangh; sommige willen kijven en vechten; andere foenen en mallen; andere vallen onbekommert in flap, *Vino fomnoque feputi*. Waer van den gemelden *Horatius* wel fchrijft 3. *Carm. 21.*

De *Wijn* heeft wonder in, de *Wijn* heeft vreedende krachten,

En na eens yeders aert foo buyght by haer gedachten,

Hier fit er een en lachte, daer fit er een en fchreyt,

Hier fit er een en fnocke, daer fit er een en vleyt,

Hier fit er een en wrocke, en ftelt hem om te kijven,

Daer maeckt er een een veers, en wil dan wonder fchrijven,

Maer ginder is een quant die nooys en heeft gemint,

En is nu, door den *Wijn*, een enkel *Venus-kint*.

Een ander, eertijds stom, die wil nu deftighe fpreken,

En die een *Calis* is, die pooght hem op te fteken,

Een ander is een wolf, een ander is een fchaep,

Een ander is een hont, een ander is een aep.

Wat dient er meer gefeyt, de *Wijn* kan wonder brouten,

Wie kan in dit gewoel fijn rochten weder-bouwen?

Maer fchoon by menighmael oock kloocke fimmere breek,

Noch feydt men in 't ghemeen dat by de waerheyde fpreekt.

De *History*-fchrijver *Herodotus* fchrijft in 't 6. Boeck op 't 34. Cap. dat *Cleomenes*, door den grooten omgangh, die hy hadde, met de *Seythen* ('t welck groot te dronckaerts wasen) foo sterck leerde drinken, dat hy daer door in *Rafernye* verviel. Maer het is een genuchlijke gefchiedeniffe, die den *Griekfchen Athenens* verhaelt van een huys, dat eenighe droncke Jongelingen meenden in een fchip verandert te wesen, de welke (feyt de hoogh-geleerde *Casaubon* in fijn Uytleggingen) onder de vreedmeeningen der *Philofophen*, noch onder de verfeeringen der *Poëten* niet en moet gefteft werden. Sy is wel wonderbaerlijk, (fchrijft hy) maer die niet te min geloof verdient. Want droncke luyden en

fien niet alleen alles dubbelt: maer oock 't gene, dat sy sien, meeneſe geſtadigh beweeght, en beroert te werden. De reden en oorſaek van die inbeeldinge (ſchrijft de gemelde *Casaubon*) is een beweginge en beroeringe der Herſenen, ontſtaende uyt dampen, die van de Wijn aldaer opwaeffemen, en niet uyt en kunnen geraken. Soo dat die luyden door het draeyen van de Herſenen meenden, dat de kamer beweeghde, en gedraeyt werde. Maer wy ſullen de geſchiedeniſſe ſelve, om dat ſy vreemt en kluchtig is, uyt het Griecx van *Athen*. 2. *Deijm*. 2. alhier overſtellen. Daer waren eenige Jongelingen ſoo verre door den dronck buyten Welten gebracht, dat ſy meenden in een ſchip over zee in ſchrickelijck onweder te varen, en waren ſoo verre van haer verſtant vervallen, dat ſy alle den huys-raet, bedt, en bult op ſtraet, gelijk of 't de zee was geweest, ſineten, om 't ſchip, dat quaſnuys gevaer in 't onweder liep, te ontlasten, en ſulcks door bevel van den Schipper. Als hier op eenen grooten toeloop van volck quam, om den uytgeworpen huys-raet te ſtelen, ſoo en is evenwel door die vergaderingh de Onſinnigheyt van de Jongelingen niet overgegaen. Als 's anderen daeghs de Magiſtraet de Schouten daer nae toe ſandt, de Jongelingen noch quaps, en onluſtigh leggende, gaven voer antwoort, hoe ſy in een groote ſtorm geweest waren, en over ſulcks de overlading in de zee geworpen hadden: de Schouten over deſe groote ſlechthgheyt verwondert ſtaende, ſoo waſſer een, die de oudite onder haer ſcheen te weſen: Ick ſeyde hy, mannen *Tritones* (*Triton* is een Zee-godt) met ſchrick bevangen zijnde, hebbe my, ſoo veel ick konde, onder d'onderſte ſolderinge van 't ſchip, verburgen gehouden. De Rechters ſiende, datſe gantſch buyten verſtandt en oordeel waren, ſagen 't over 't hoofd, en nae bekijven, en vermanen, haer niet meerder met wijn ſoo op te vallen, lietens onbekommert gaen. Maer ſy ſeyden danckbaer te ſullen weſen, en als ſy buyten gevaer in de haven ſouden komen, de gene, die haer bewaert, en ſoo wel te pas verſchenen waren, in 't openbaer beneffens de Zee-goden, een beeldt te ſullen oprechten.

(7) De oorſaek van deſe Dronckſchap, en daer op volgende Raſernye was de *Wijn*, 't welck noch ſtercker doen kan de *Brandewijn*, beyde deelachtig zijnde van een verdovende kracht (gelijk met *Platerus* de ervarentheydt genoegh bewijſt) de welke eer ſy ſulcks werckt, eerſt Dronckſchap, en een manier van Raſernye verweckt. Het welck oock doen *Maenkop*, *Bollen*, wortels van *Mandragora*, *Bueken-moeyers*, *Zaet van liſten-kruyt* (gelijk *Xenophon* mede getuygt) *Zaet van Kemiſ*, *Koren-roſen*, en *van Dolick* (daerom by de Francoiſche *Yoraje*, ofte *Yoroje* genoemt) met ſtercke Wijn ingedroncken, ofte onder ander *Koren-werck*, daer men het Bier

van ziedt, vermengt. De ſeive kracht heeft *Philostrophus* toegelchreven de *Dadels*, *Chryſippus* den *Baſilicum*, en *Dioſcorides* den *Coriander*, wat te veel gebruyckt zijnde. Het welck de Griecſche Poet *Nicander* oock aengemerckt heeft in *Alexiph.*

Het dick, en ſwaer Bier kan mede ratende dronckſchap verwecken, ten deele uyt oorſaek van de *Hoppe*, ten deele van het *koren*, waer uyt oock eenen heeten Geelt, gelijk uyt den Wijn, getrocken kan werden, den Brandewijn in ſtercke weynigh wijckende. En van het Bier is *Plinius* te verſtaen, als hy 14. *Nat.* 22. klaecht, dat door verſcheyde volkeren gevonden is, hoe het Water oock ſoude kunnen droncken maken.

Lobel getuyght, dat een Engelsche vrouw ſvanger gaende, nae datſe thien, ofte twaelf *Noten Muſcaten* gegeten hadde, droncken geraect heeft.

Matthiolus ſchrijft dat *Amber* in Wijn geleert droncken maect; het welck oock *Paradiſſ-hout* in Wijn geweyckt ſonder ſchade doen kan.

Daer was eertijts onder de *Scythien* ſeker volck, *Mefſagete* genoemt, die gewoon waren water te drincken; maer als ſy vrolick wilden weſen, dan maecten ſy een goet vuur, daer in ſy eenige welrayckende kruiden brandeden. Om dit vuur gingen ſy in 't ront ſitten, en dien reuck brachten ſy, gelijk andere een glas Wijn, malkander toe, tot dat ſy wel droncken begonnen te ſingen, ente danſen, gelijk *Herodotus*, en *Max. Tyrius* ſchryven. Soo getuyght oock *Mela*, dat die van *Thracien* geen Wijn en kenden; maer dat ſy by 't vuur etende, daer eenigh zaet in geworpen was, eenen vrolijcken dronck kregen.

Het ſelſde kan oock doen *Opium*, gelijk daer van breeder in 't 4 Boeck, en 9 Capittel van dit eerſte Deel geſproken is: als oock den *Taback*, daer ſommige ſoo gulſigh in zijn, datſe twintigh en dertig pijpen daeghs luygen, al haer verſtant, en geheugeniſſe alſoo verdrinckende. Dan daer van is gehandelt op 't 20 Capitel in 't eerſte Deel en 3 Boeck van den Schat der Geſontheyt.

Proſper Alpinus, een geleert Profeſſor te *Padua* (alwaer ick hem, als hy ſoo ſtock-oudt was, dat hy in den Hof moeft gedragen werden, de Kruiden hebbe hooren uyt-leggen) ſchrijft in ſijn Genees-konſtede *Egyptenaers*, by de welke hy hem eenige jaren onthouden hadde, dat de Turcken uyt de *Kemiſ*, die ſy *Aſſir* noemen, een poeyer weten te maken, het welck ſy in-nemende, droncken werden. Hy verhaelt oock dat de *Egyptenaers* ſeecker Conſerf in 't gebruyck hebben, die in Indyen gemaeckt wert, *Pernavi* genoemt, waer van een *once* ingenomen zijnde, de Menſchen eerſt vrolijck werden, praten, ſingen, ſpringen, lacchen, en veel malligheyt aenrechten, en dat ſulcks een uur geduert hebbende, ſy terſtont moeyelijck, en toornigh werden, en ſoo

een weynicht geweest zijnde tot droefheyt vervallen, met sulcken vreesse en benaerwtheyt, datse gestadigh lichten en kiagen, tot dat sy ten laetsten in slaep vallen.

Het langh *Waken* kan oock ydele sinnen veroorsaken; als mede groote *Schriek*, daer yemandt onvoorziens mede bevangen werdt, en hem niet quijt en kan werden, gelijk den Orateur *Gorgias* getayget, en waer van *Platerus* eenige exempel en bybrengt. Sommige uytwendige dingen kunnen 't selve doen, gelijk *Rondelet* verhaelt, dat een, die de bladeren van *Bissen-kruydt* om sijn hooft gebonden hadde, in *Rafemye* verviel.

(8) De *Teycken*en van de *Rafemye* blijcken genoegh aen haer doen en werken; en van wat oorsaken de selve gekomen is, kan men met ondervragen de gene, die daerontrent zijn, te weten komen.

(9) Wat de *Voor-teycken*en belangt, *Dronckenschap*, door *Wijn* ofte *Bier* veroorsaect, gaet gemeenlijck na eenige uren over, insonderheyt als de dampen door den slaep vervlogen, ofte den ballast door 't braken geloft is. Maer als *Rafemye* bestaet uyt *Vergif*, ofte *Slaep-kruydt*, dan loopte meerder gevaer. Ja oock de *Dronckenschap*, indiense te dickwils na maikander komt, beneemt het *Verstant* en de *Heugenis*, (gelijk in 't laetste voorgaende *Capittel* geseyt is) beschadicht de *Zenuwen*, waer uyt *Beven*, *Geraecktheit*, *Poppelst*, *Gicht*, (gelijk de *Poëet Ennius* gebeurt is, *qui nunquam nisi potus ad arma*) verweckt wert, ende, alsoo de selve de *Lever* oock quaedr doet, soo veroorsaectse dickwils de *Waterzucht*. De *rafende Gramschap* is mede forgelijck.

(10) De werelt is op veel plaetsen (daer ons lant mede een goet deel in heeft) soo vervallen, dat het schijnt, geen goet vriendt wel outhaelt te kunnen werden, ten zy dat men hem wel met *Wijn* opvult, en dat het oock voor onbeleeftheyt gerekent werdt geen bescheydt te willen doen.

*Hoe siet men menighmael, hoe siet men lieve gasten
Door weldaet hinder doen, door vriendschap overlasten,
Door heusheit in gevaer, door gawste schier gedoot,
Door blydschap in verdriet, door nooden in den noot,
Men laet een groote plas in diepe koppen schincken,
Men moe't er op een *Prins*, of op een *Konink* drincken,
Voor-al doch op het heyl van onsen vryen stant,
En siet, die is het volck gelijk een darmgelant.*

*Daer is geen seggen aen, ten bact geen tegen spreken,
Het is een stille wet, en daerom mette breken,
De *Wijn* moet uyt het glas, en wort er niet gedaen,
Het moet dan (soo het schijnt) de lanten qualijck gaen.*

*Noch is 't niet genoegh, men laet de deinen sluyten,
Men houdt de gasten in, en niemant kander buyten,
Als de *Maegh* gepraeyt, men hietse totten dorst,
Men brenghet er van toe vis, of heet gekruyde worst,*

*In plaetse van de mond in rochte maet te laven,
Soo licht de *Wijn* gevelt, de vrienden worden slaven;
Ej was een seldstem dingh! waer toe gedwongen
drancke.*

*Of laet de vrienden 't huys, of laetse buyten dranck
Wy wonen, soo het schijnt, in vry gevochte landen,
En leven even-wel in enge safel-banden,
Wie maer ech eerlijck man eens spijst aen sijnen di,
Die meynt dat hy een heer van sijn vryheyt is.*

*Waer toe een vriendt gepraemt met dese groote baccken?
Die niet de *Maegh* alleen, maer al de leuen swacken,
Ghy toest hem aen het lijf, maer quetst hem aen den
Geest.*

*Hy quam gelijk een mensch, hy gaet gelijk een beest.
Waarom het edel nat soo gulsig uytgegeen?
Waarom u soete vruyght met soete pijn besloten?*

*Wat Goddienst kan het zijn te drincken sonder dorst?
Ej, soo ghy zegen esjcht, soo bidt voor uwen Vorst.*

*Vermijdt doch uwen orient van reden af te leyden,
Want door bescheyt te doen, soo wort men onbescheyden.
Gefontheyt maect gewis de menschen ongezont,
Wanneerse mette *Wijn* komt vloeyen in de mont.*

*Dewijl men dan somtijts, in geselschap zijnde,
altes geperft en by na ter drincken gedwongen
wert, en dat, gelijk het spreec-woort seyt, die
met de *Dayvel* gelicheyt is, met hem voort moet
soo en sal niet oudientigh welen, dat wy alhier
eenige *Middelen* by brengen, om te beletten, dat
de *Wijn* in de *Hersenen* niet op en stijght, ofte
de beenen en bevanght. Want de *Wijn*, gelijk
Plantus seyt, is al een loofse wortelaer, die terfont
yemant by de beenen vat.*

Men geloof dat ses ofte seven *Persse-keernen* voor de maeltijt gezeeten, kunnen beletten dat men niet droncken en wert. De selve kracht, schrijft men de *Bittere Amandelen* oock toe. *Plutarchus* verhaelt in de 6. *Tafel*-reden van sijn 1. *Boeck*, datter by *Drusus* (ofte *Droes*) de soon van den *Keyser Tiberius* een *Genees-meester* (gelijk sommige van die *Broeders* mede gaerne een fris glaesjen op de gefontheydt heffen) was, die al d'ander gasten van de banck dronck, en dat hy bevonden werde vijf ses *Bittere Amandelen* voor het drincken op te eten, om van den dronck niet bevangen te werden, en sulcks belet zijnde, en niet konnende de selvige voor af eten, dat hem de *Wijn* dan schielijck by den neus hadde. Sommige meenen, dat die *Amandelen* een bijtende, en vleys afvegende ofte suuyr makende kracht hebben, soo dat sy oock de sproeten, die de hitte van de *Son* in 't aengesicht opwerpt, kunnen doen verdwijnen; dat sy dan, wanneerse voor het drincken genomen werden, door haer bitterheyt de onsenlijcke gactjens prickelen, en bijten, en alsoo de vochtigheyt van 't hooft nedertrecken, die dan uyt-
wacsemt,

waessent, en vervliegt. Dan het dunckt *Pluarchus* waerschijnlijcker te wesen, dat de Bitterheydt kracht heeft om op te droogen, en de vochtigheydt te verteren. Want onder alle smaken is den bittere, de onaengenaemste, die de sachte, en sijne aderkens van de tonge (gelijck *Plato* seyt) tegens de nature te sament treckt. De wonden werden oock toegeheel, met bittere dingen de welke door haer verdroogen de kracht de vochtigheydt, daer in zijnde, verteren, gelijck de Poët *Homerus* oock aengewesen heeft, daer hy beschrijft, hoe de wonden genesen werden. Want dat bitter van smaek is, heeft een verdrogende kracht, en dienvolgende, schrijft *Pluarchus*, en wert niet sonder reden geloofft, dat de bitterheydt van de Amandelen goet is tegens den Wijn, als het binnesse van 't lichaem opdroogende, en niet roelarende, dat de Aderen vervult werden, door welckers spanning, en beroerte men seydt dat de dronckenschap verweckt wert. Tot dese saecke geeft groote reden 't gene de vossen overkomt; de welke (dit is al te voren van *Plinius* verhaelt in 't 23. boeck van sijn natuerlijcke Historie op 't 8. capit., daer hy oock de selve prijs tot pijn in 't hooft van dronckenschap, met *Alijen*, *Olye van Rosen*, en wat *Water* van buyten opgeleyt, als sy bittere Amandelen gegeten hebben, en daer niet terfont op en drincken, komen te sterven, alle de vochtigheyts effens yerteert zijnde. Van 't selde gevoelen is de Griekische *Athenicus* in de 12. Tafel-reden der wijsgerigen van 't 2. Boeck. Dan men soude mogen seggen, wel soo waerschijnlijck te zijn, dat de bittere Amandelen het opvliegen van den Wijn, en dienvolgende de dronckenschap beletten, door dien sy het Water doen afletten, gelijck in 't 1. Deel, en 4. Boeck, en 17. Cap. van de Schat der Onghelontheyt te sien is, en derhalven den Wijn een regel recht anderen loop geven, en oock niet lange in de Blaes op en houden, om veel Dampen na het hooft op te konnen geven. Ick en soude het evenwel niemant raden, om hier op veel wijns sonder schroom te drincken.

Hier over verhaelt de treffelicke History-schrijver *Iovius*, dat seker Poët, met namen *Camillus Luerius*, staende aen de taessel van dien grooten liefhebber der Poëten, en alle geleerde vermakelijckheit, *Paus Leo* de 10. op alle de voorvallende saecken tusschen beyde een goet glas aerdige Wijn dronck. Waerom sijn mede gesellen hem kroonden, gelijck men de Poëten gewent is; doch met een ongewone Krans: te weten, van jonge Wijngaert-rancken, Kool, en Laurier (dat laetste als Poët) waer door hem so spijgh, als geestigh aengewesen werde, om sijn dronckenschap door middel van Kool te helpen.

Om sijn selven tegens den Dronck nuchteren te houden, werd in een koude Maegh, seer gepresen den *Alijen*, en daer van schrijft *Arctulanus* ytt

eygene eyarentheydt, dat, als yemant de toppen van Aitem, ofte de bladeren van *Wijn-ruyt* nicht teren eet, hy van de Dronckenschap bevrijt blijft.

Men seyt oock, dat de bladeren van rauwe vande Kool alleen, ofte in Salaet, in 't eerste van de maeltijt gegeten, de Dronckenschap beletten, en na den eten, verdrijven. De oorlake hier van wert toegeschreeven, de eygene, en aengeboren vyantschap, die daer is tusschen den Kool, en den Wijngaert, soo verre gaende, datse hy een mier en konnen dueren; maer ontrent maekender geplant zijnde, terfont verwelcken, en vergaen. De reden hier van wert gegeven, dat de een des anders voedsel berooft, daer sy beyde veel vochtigheydt van doen hebben. Het Kool-zet in spijse gebruyckt, heeft de selde kracht, als oock *Beony-wortel*, *Yser-kruydt* en *Soetemelck*, in een ledige Maegh genomen. Siet verder het 3. Boeck, en 3. Capit. van den Schat der Ghelontheyt in 't Eerste Deel.

Zoumelle, ofte *Zee-winde* (die mede een gellacht van Kool is, en hier te lande, insonderheydt in Zee-landt, aen de duynen, en aen strandt waft) als oock de *Zee-porceleyne* werden van *Levinus Lemnius*, seertijts Genees-meester tot Ziericzee in sijn 2. Boeck van de verborgene wonderen der nature op 't 17. Capit. tel, seer gepresen, om de Dronckenschap te wederstaen, wanneer sy, tot Salaet bereyt, voor afgegeven werden, om den lust tot eten te verwecken. Want sy maken (seythy) begeerte tot spijse, en dranck, die sy oock door ingeboren kracht verteren. Waer door geschiedt, datter geen Wijnige dampen in 't hooft en konnen optrecken, als de welke door den stoel-ganck, en 't Water geloft werden.

Die de Dronckenschap wil voorkomen, dient oock te letten, dat hy in 't eerste van de Maeltijt niet veel 's effens en drinckt; maer al langsaem, en alser eenen goeden dam geleydt is.

De Cancelier *Verulam*, verlectert in 't 4. Boeck van sijn Natuerlijcke Historie in 't Engels geschreven, en in 't Frans overgeset, op 't 10. Cap. dat yemant so lichtelijck niet en sal belchoncken werden, wanneer hy een hertelijcken dronck doet, als wanneer hy sippert met kleyne teughjens. En daer van geeft hy dese reden; om dat de Wijn weynigh 's effens genomen, soo ras niet en fact op den gront van de Maegh; en blijvende alsoo boven aen sitten, sijn dampen rasser, en lichter nae de Herffenen sent. Het welck mede de oorfaeck is, dat de sopjens van geharkt broot in Wijn gedoopt yemant eerder sullen bevangen, als soo veel Wijn 's effens gedroncken. Gesuykerde Wijn en maect oock soo licht niet droncken; als die suyver is: om dat de Suycker de geelten van den Wijn verdickt, so dathy weynigh dampen op geeft; jae selve na veel drincken sal men een roomer *Gesuykerde Wijn* vinden te zijn

zijn een goet Genees-middel voor de Droncken-
schap, so wel als den *Olye*, ofte de *Melck*.

Om van buyten op 't Hooft te leggen, werden
gepresen de *Koof-bladeren*; en van sommige de *Veyl*,
en dat daerom de oude in maeltijden kranfen van
Veyl op haer hoofden setteden: het welck nochtans
gansch strijdende soude zijn, van het gene wy in
'eerste Deel, 4 Boeck en Cap. 8. vande Schar der
Ongefondheyt, uyt *Plutarchus* hebben by-gebragt:
te weten, dat in de *Veyl* eenen geest is, die de sinnen
soo beroert, dat sy dronckenschap, en raserny ver-
weckt. Dan sy hebben evenwel voor haer het aen-
sien van den geleerden *Athenens* die in 5 Capit. van
sijn 15 Boeck, verhaelt uyt een Grieks Genees-
meester *Philonides*, dat, als *Bacchus* den Wijngaerd
uyt de roode Zee in Grieken-landt braght, vele op
den Wijn te seer verleckert zijnde, al te veel in na-
men, en daer door eenige in rasernye raecten, an-
dere voor doodt ter aerde vielen, en dat sommige
aen de strandt drinckende, als het begon te regenen,
moesten scheidten, ende de kan, daer noch wat
Wijn in was, staen latende, en die voort vol Waters
regenende, de gassen, als het quaedt weder onder-
tusschen over was, weder gekomen zijnde ter selver
plaetse, en die gewaterde Wijn proevende, daer in
een lieffelijcke en aengename sinaeck vonden.
Waerom de Grieken, als 'er Wijn over tafel ge-
bragt werde, riepen met luyder stemme den goe-
den Godt, eerende den genen, die hem gevonden
hadde: te weten, *Bacchus*. Maer als na de maeltijt,
het eerste glas met Water gemenght geschoncken
werde, dan riepen sy *Jupiter* den heylant, den gever
van den regen, als den vinder van de matige, en ge-
neuchlijcke vermenginge. Voorwaer de gene, wel-
kers hooft door het wijn drincken ontfelt was, die
hadden eenige hulpe van doen. Daer toe was een
bandt aldergereest, de natuere selve dien aenwij-
sende. Want als yemant eens hooft-pijn kreegh,
en daer op druckende, laeffenis voelde, soo vondt
hy daer uyt ('t welck onse Wijs nu oock wel we-
ten, die te stont met een doeck voor 't hooft in de
weer zijn) de Genees-middel voor de hooft-pijn.
Waer door d'eerste genoegh hebben gehouden, dat
sy, voor de pijn, en beswaertheyt van 't hooft, uyt
drincken ontftaande, om het hooft maer een bandt,
hoe hy oock was, leyden: dan de nakomelingen
hebben daer nae, om gieraedts wille, kranfsen van
bloemen en groente gevlochten, om 't hooft gebon-
den, insonderheydt van *Veyl*, die allefins van selfs
overvloedigh voort komt, niet onaengenaem van
gedaente, met sijn *Bezyen*, en groene *Bladeren*, het
voor-hooft overschaduwende, t'samen-treckende,
en daer nae oock verkoelende sonder beswaerlijc-
ken reuck. Om welke reden die kranse aen *Bacchus*
toe-geeygent is, als die den dranck gevonden heeft,
en het quaer daer uyt ontftaande, te help komt. Dus

verre *Athenens* uyt andere. Den Oudt-vader *Tertul-
lianus* in sijn Boeck de *Corona militis*, is in 't selfde ge-
voelen, nopende de kracht van de *Veyl*, als hy
schrijft, dat den aert, en de kracht van de *Veyl* is,
het hooft van de dronckenschap te beschermen, en
de hooft-pijn van drincken over te doen gaen, door
sijn verdryvende en opdroogende kracht, van buy-
ten op 't hooft geleyt; ofte eenige *Bezyen*, die geel
van verwe zijn, te voren ingenomen. Het selfde
wert bevestigt van *Eusebius* 2. *prap. Euang.* 2.

De Menschen hier door van de wellust aenge-
lockt zijnde, en hebben niet genoegh gehadt aen
een kranse, die de moeyelijckheyt van de droncken-
schap konde beletten ofte verdrijven: maer zijn
oock uyt-geweest om met eenen het vermaeck van
't gesicht, en den reuck te genieten. En hebben der-
halven gebruyckt kranfsen van *Myrtus*, die t'samen-
treckt en het opwaessenen van den Wijn tegen
houd, als oock van *Rosen*, die de hooft-pijn wat silt-
len, en daer by verkoelen. Sommige hebben oock
den *Laurier* op het laetste gerecht laten komen,
soo om dat door de opdroogende kracht der blades-
ren de dampen, die nae 't hooft opstijgen, te licht-
ter zoude verdwijnen, soo om dat den swaren adem,
die de *Kost*, en de Wijn uytgeeft, niet en soude
geroken werden. Het welck de Poëet *Martialis* aen-
digh te kennen geeft in dese versen:

*Fatere multo Myrtale solet vino,
Sed fallat ut nos, folia decorat Lauri,
Merisque cauta fronde, non aqua miscet.
Hanc tu rubenem prominentibus venis,
Quoties venire Paule videris contra,
Dicat licetis, Myrtale bibis Laurum.*

Andere even wel hebben den *Laurier*, als verwe-
mende, en om swaren reuck, over maeltijt voor
onbequaem geoordeelt. Soo gebiet oock de Poëet
Empedocles de *Laurier-bladeren* gansch te laten blij-
ven. Want sy seggen, ongevoeghlijck te wesen, dat
de mensche hem vergiert met het oncijeren der boe-
men, die bladeren hebben tot haer, en hare vruch-
ten beschermen. En darter in tegendeel geen scha-
den gedaen en wert aen de Bloemen, die maer en
zijn tot het vermaeck van 't gesicht en den reuck.
Even-wel en plegen de oude over de maeltijden
niet te gebruycken kranfsen van *Violen* ofte andere
bloemen, en krayden, die door haren reuck het
hooft beroeren, de Herffenen bewaren, ofte deu-
sigh maken. En daerom oock niet van *Marioleynen*
gelijck de gemelde *Athenens* betuyght, hoe wel
Catullus sulcks beveelt in 't Bruylofts-dicht van *Julia*
en *Mantius*.

*Cinge Tempora floribus
Suaveolentis Amaraci.*

(11) Maer voor yemandt, die op 't voor-komen
niet versien en is geweest, en van den dronck over-
vallen

vallen is (gelijck de Wijn, als *Habacu* seyt, Cap. 3. oock een wijs man bedriecht) en isser geen beter middel, wanneer de Wijn noch ten deele in de Maegh schoommelt, als het Braken. Sulcks leert oock de Wijse man, *Wameer ghy te veel gebiaft hebt, gaet uyt, en braecky.* Syr. 39. Het welck mede met de vinger ofte eenige sacht Braeck-middel kan geholpen werden, te sien in 't 4. Boeck Cap. 7. N. 6. van 't eerste Deel, van de Schar der Ongezontheyt.

Daer nae is goet te besigen suere en serpe dingen, gelijck *Citroenen, Oranjes-appelen, Kerffen, Morellen, Suete Appelen, Persen, Cornoolyen, Quers, Karne-melck, Salae van Lattouw, ofte Kool; en Azijn met Water, ofte alleen gedroncken, het welck 't rechte tegen-gift is voor de dronckenschap, als oock voor vergit, dat deuselig, en rasende maect.*

Van buyten kunnen hier ondertuschen dienst doen een *Oxyrodium* (te sien in 't 1. Deel, 4. Boeck, en Cap. 9. van den Schar der Ongezontheyt) om 't hooft geslagen, en, aen *Canser* en *Sandelhout* geroeken: de voeten gewreven, en in werm water geset, ofte een natten doeck kout om het gemacht geslagen, waer mede, gelijck *Dr. Lemmus* getuyghet, de Dronckenschap te sikon over gaet.

Dan onder alle de Behulpselen is best, dat yemandt die beschoncken is, niet en loopt malen, maer ten eersten het bedt kiest, om de kracht van den Wijn uyt te slapen.

Het V. Capittel.

1. Hoe de Vyfsinnigheydt verscheydelyck met de Sinnen speelt.
2. Haer Oorsaken,
3. Teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Geneesinge,
6. Waerschouwinge voor de Genees-meester,
7. Manere van Leven.

(1) **F**Remysse ofte UYTSINNIGHEYT is een hevige rasernye ofte een verkeerde inbeeldinge, en reden-kaveling, met een gestadige Koortvlieten, die de Hersenen mede gedeelt wert.

Gelijck in andere geslachten van rasernye, soo endoen hier mede de inbeeldinge, en reden-kaveling haer ampt niet; maer dwalen in 't oordeel, sonder te kunnen onderscheyden de waerhey van de lozen, het goet van 't quaet, wat recht ofte onrecht, wat redelijck is, ofte geen slot en heeft, noch wat de tijdt, en plaetsche toekomt; doen derhalven, die dese uytinnighey in 't hooft geslagen is, alles met knorren, kijven, haestige en dulle sinnen.

Het gebeurt gemeenlijck, dat de inbeeldinge en

de reden-kaveling, ofte het oordeel te samen verkeert werden, dan komen even-wel somtijts de een sonder de ander te beschadigen. Wanneer het de inbeeldinge alleen raect, dan vertoonen haer vrende dingen, die niet en sluyten, en 't gene daer niet ontrent en is, wert gemeent tegenwoordigh te wesen, het oordeel even-wel in andere dingen goet zijnde.

Het welck een Genees-meester seifs, *Theophilus* genaemt, gebeurt is, gelijck verhaelt wert by *Galenus*, in sijn Boeck van de onderscheyden der toevallen op 't 3. Cap. Dese, als hy meende, dat sommige Fluuyters in een hoeck van 't huys, daer hy lagh, stonden en speelden, hadde daer in een bedorven, en verkeerden inbeeldinge: maer dat hy de selvige, als hem moejelijck vallende, en de rust benemende, uyt den huys wilde gejaecht hebben, en anders wel sprack, en dede, oock genesen zijnde konde vertellen, wat elck van de gene, die by hem geweest waren, hadde gedaen en gesproken, en dat hem noch heughde de verkeerde inbeeldinge van de Pijpers, sulcks betoonde, dat de reden, en heugenisse in hem wel gesteldt waren. Een ander, die de deuren toegesloten hebbende, het huys-raet boven door de venster den voor by gaende man toonde, en elck noemde, vraeghde, of sy wilden dat hy 't op straet smeet, gelijck hy oock dede, hadde de inbeeldinge, en heugenisse soo verte vast, dat hy al het huys-raet met den naem kende: maer dat hy het selven uyt de venster smeet, daer in bleeck, dat de reden ofte 't oordeel losch stont.

Valleriola verhaelt, in sijn Uytleggingen, van een jonge Dochter, die, haer sinnen bijster geworden zijnde, alle de gene, die haer quamen beloecken seer wel kende, en wat elck van haer gedaen, en sy gesien, ofte gehoort hadde, wel wist te seggen: maer die, datse geeften, lijcken, grafmakers, en haren dooden Broeder (onlangs te voren gestorven zijnde) voor haer sagh komen, haer soo vast ingebeeldt hadde, dat men sulcks met geenderhande reden haer uyt het hooft en konde praten: en dat de selvde daer na soo uytinnigh werde, dat mense moste binden, en even-wel noch genas.

Hellorus schrijft, dat hy eenen uytinnige gelien heeft, die meende, dat hy in 't Vagevyer was: ende als hem geseyt werde, dat hy at, en sprack, gaf voort antwoordt, dat hy die niet en was, die men sagh eten en drincken, maer sijn Broeder.

(2) De naeste Oorsaeck van dit gebreck is een onstekinge van de vlieten der Hersenen, als Gallachtigh bloet buyten sijn aderen geschoten zijnde, de Breyn-vlieten onsteect, en daer door de Hersenen selve, en de zielijcke Geeften verhit.

Hier toe helpen, en zijn soo voorgaende, en uytwendige oorsaken, al die het Bloet te seer kunnen verhitten, en nae het hooft doen opstijgen, gelijck *heete Lucht*, ofte *lang in de Son te blijen*, als sy op 't sterckste brant, (waer door de Hersenen onttelen,

en alle de heete vochtigheden uyt het gantsche lichaem in 't hoofd opgetrocken werden) *Bekommering, Waken, Schrick, Gramschap, en diergelijcke*. Alle welcke oorsaken te samen komen in de uytfinnigheyt van den Koning van Vranckrijck *Carcl de VI.* die seer gestoort zijnde op den Hertogh van *Bretagne*, hem den oorlogh wilde aendoen. Troock dien volgende uyt de Stadt *Mans* in 't jaer 1393. met een machtigh leger 's morgens ten negen uren, op een seer heeten dagh in 't midden van den *Somer*, zijnde selis (seydt de *Historye*) *swack van hoest, en Sinnen*, uytgeput van *Gramschap, Spijt, en Verdriet*, sonder te konnen eten ofte slapen, hebbende een *swaren hoest op sijn hoest*, en soo dick gekleet zijnde, gelijk of het midden in de winter ware geweest, rijdende door het *Zant*, 't welck soo verhit was door de stekende stralen van de *Brandende Son*, dat oock de aldersterckste van sweet wech-dreven, en naulijcks haren adem konden scheppen. Als hy in 't bosch quam, 't welck nae *Angiers* toe gaet, fiet soo komt daer schielijck tusschen twee boomen uytpringen een Man, bloots hoofd, en met naeckte voeten, gescheurt gekleet, en vervaerlijck van wesen, die plotselijck het paert van den Koningh by den toom vattende, en tegenhoudende, seyde, *Koningh, en vijdt niet voort, maer keert wederom; want ghy zijt verraden*. De Koningh op wat anders denckende, was over dese woorden uyttermaten seer verschrickt, soo dat sijn bloedt, en hert dapper ontroerde. Sijn volck quam terstont toe-loopen, en sloegen op den Man, dat hy den toom liet gaen, en hy, sonder aengehouden te zijn, ondoock terstont uyt haer oogen. Sommige meenen, dat hy van den Hertogh van *Bretagne* opgemaect was, om den swacken Koning desen schrick aen te jagen; die by hem voor des Konings wapenen soo groot was, dat hy al voor hadde sijn lant te verlaten, en in *Engelant* te vluchten. En gelijk men seyt, dat een ongeluck noyt alleen en gaet, soo quam hier oock, als slagh op slagh, noch een ander by. In het uytkomen van het bosch reden de Koning, en sijn Heere wat verre van malkanderen, om het stuyven van 't zant te mijden, en hy vol gedachten zijnde, was alleen met twee pagien, die sijn paert dicht op de hacken waren. De naeste droegh sijn helm op 't hoofd, den andere de lantie met roode sijde gestoffteert. En gelijk de hitte van den Middagh yemant loomigh maect, soo gebeurde, dat de pagie, die de lantie droegh, in slaep vallende, de seldde liet vallen op 't helm van den anderen, met een groot geklanck. De Koning was geheel verbaest over dat geluyt, en siende het root van de lantie blinken, en vast overdenckende wat hem in 't bosch geseyt was, alles juyft by een komende in *swacke Herffenen*, en konde sijn selven niet anders inbeelden, dan dat hy verraden was, en dat men hem socht om te brengen. Hier door tot

uytfinnigheyt gedreven zijnde, trock hy sijn geweer uyt, stack na de *Pagiens*, roepende met luyder keelen, *Na de verraders*. De *Pagiens* meenden in 't eerst dat hy op haer verstoort was, om het vallen van de lantie, en ontreden hem wat sy mochten. De Koning haer nae, verdubbelende sijn stem. Op dat geroep stelt den Hertogh van *Orleans* sijnen loop na hem toe, om te sien watter gaende was. De Koning tijd hem te lijf, sonder hem te kennen. Den Hertogh begeeft hem op de loop, de Koning volghet hem, elck rijdt om raft, soo lang tot dat de Koning vermoeyt zijnde, en het paert buyten aeffem, becingelt werde van sijn volck, die hem van 't paert af namen, en op een tapijt neder leyden. Sijn Oogen waren ontfelt, hier en daer draeyende, hy was stom, suchtonde, sijn lichaem, en Hoest ongerustelijck omwendende, hy kende noch *Breder* noch *Oomen*, noch yemant van sijn volck. In desen staet werdt den Koningh wederom tot *Mans* gebracht, en van daer na *Creil* op de *Riviere Oyse*, een van de Konincklijke huysen, seer vermaeckelijck en in goede lucht staende. Het gantsche Hof was hier over seer ontfelt, en de *Genees-meesters* vol bekommeringh, en angst, hoe sy hem best tot sijn vorige gefontheyt soude helpen. Int laefste, werde goet gevonden te halen een out, en ervaren *Genees-meester* uyt de Stadt *Laon* in *Picardye*, met namen *Guillaume de Harsely*: de welcke aen nam den Koning te genesen, waer in hy hem soo bequaem en geluckigh droegh, dat hy eerst de *Koortsche* wech genomen hebbende, vervolgens oock den lust tot eten dede komen, en door den seldden middel hem mede bragt tot slapen; werckingen, die meest aen malkanderen hangen. Want gelijk de *Koortsche* door haer onnatuerlijcke hitte, wederhoudende het werck van de natuerlijcke wernste onses lichaems, de begeerte tot spijsse wech neemt: soo oock wanneer de *Herffenen*, niet en konnen de vochtige, en aengename dampen ontfangen uyt een ledige, ofte gallachtige *Maegh*, dan en kan de slaep niet wel gemaect werden met verdooven van de *Zielijcke Geesten*. En alsoo de Koning noch slap was door de langduerigheyt van de sieckte, soo versterkten hy hem hant over hant; ten laefften bracht hy sijn gefontheyt op soo goeden voet, dat de Koning te paert quam, op de jacht reedt, in den raet gingh, met goet oordeel sprack, soo dat hy scheen niet verloren te hebben van sijn krachten, soo des lichaems, als van 't verstant. Dietreffelijcke *Genees-meester* gemerckt hebbende, dat de sieckte van den Koning haren oorspronck voornemlijck nam uyt swaermoedigheyt, belaften alleen, hem geen swarigheyt in 't hoofd te brengen: maer dat men hem in alles soude foecken te behagen; en vrolijck te maken. Hy hier op eerlijck bedanckt zijnde, reysde wederom nae huys, alwaer hy korts daer nae storf. Het welck een groot ongeluck

luck was voor den Koning, en 't gantsche Rijk. Want de Koning 't elckens wederom in die uytfinnigheyt vervallende, soo verviel het Rijk oock in ontalijcke beroerten. Als men aen alle kanten doende was om een uytneement Genees-meester te vinden, die den Koning wederom tot sijn verstant mochte brengen, soo quamender twee Augustiner Monniken haer selven aanbieden, om sulcks aen te nemen. Maerden Koning gebracht hebbende in gevaer van sijn leven, soo heeft men haer beter (waerom niet van te voren?) ondervraecht: en bevonden zijnde Quackalvers te wesen, soo werden sy in 't openbaer ont-wijdt door den Bischop van Parijs, en doen aen een galgh gehangen. *I. Inventar der Uysins* verhaelt dat veelte dit recht vreemden: maer dewijl die misdaedt betrefte het leven van den Koningh, dat het van de wijste onder de Geestelijcke werde geoordeelt wel en te recht gedaen te zijn.

(3) Teekenen van aenstaende uytfinnigheyt zijn te nemen, uyt gestadigh waken, ofte ongerust slapen, met schrickelijcke droomen, sommige schreuwen in haeren slaep, en springen uyt den bedt. Sy beginnen te raeskallen, zijn ontfeken in haer aengehecht, insonderheyt de oogen, sy voelen een geyms, en getayt in de ooren. Alles wat sy sien, schijnt haer dubbelt te wesen, de oogen tranen, en staen haer in 't hooft gestadigh en flickeren, leggen niet een ooggenblick stil, spouwen dickwils, en ionder noodr, haer water is bleeyck, en raeuw, de Gal in 't hooft opgestegen zijnde, sy vergeten 't gene te voeren geseyt is, antwoorden met gramschap. En als sy de uytfinnigheyt nu gantsch op den hals hebben, sookijken sy, al de gene, die haer komen besoecken sterck en schielijck aen, plucken de deken, doen niet als rasen, en laten alles onder haer loopen. Sy en voelen geen pijn, al is 't dat sy de pijnelijcke oorfaeck in haer lichaem hebben. Hier van spreekt *Hippocrates* in de 6. Kort-bondighe Spreuck van 't 2. Boeck:

*Heesi yemant yet aen hand of voet,
Dat wee aen yemant anders doet,
Maer hem doch niet met al en quelt,
Dien is het bryen gewis onstelt.*

(4) De *Vythomsi* staet hier te ramen uyt het overslaen van de krachten, en de groote der siekten, (geleijck voor desen geseyt is) en de toe-vallende qualen. Want alsoo hier het gebreck valt op een edel deel, en daerom alle uytfinnigheyt gevaerlijck is, indien daer dan by-komt, treckinge ofte spanninge van de Tonge, en de Zenuachtige deelen, Stomachigheyt, Nock, Sprouw, knerssen van Tandem; een holle Stem, schuddinge der leden, en andere, die verhaelt zijn, sulcks boteeckent, dat de siekten daer van niet en sal opstaen. Maer indien die toe-

vallen, ofte meestendeel daer niet by en zijn, en dat de krachten haer sterckte noch hebben, dan valt ter hope van genesinge.

Wy sullen hier dit maer alleen by-voegen; dat het niet goet en is, als de uytfinnigheyt verandert in een slapende sieckte, dewijl sulcks beduydt, dat de selfstandigheyt van de Hersenen begint te bedervengen soodanige sterwen den denden dag, gelijck *Hippocrates* leert in sijn Kortbondige Spreucken.

(5) Alsoo de uytfinnigheyt een ontfeking is uyt gallachtigh Bloet, soo en is hier niet noodiger, als het Ader-laten; en dewijl het gestadigh waken de heete dampen doet optrecken, en de Hersenen soo veel te meerder ontfeken: soo moet insonderheyt ghelet werden om slaep te maecken. Daer toe sal men van binnen ingeven soodanige Geneesmiddelen, die beneffens hare verkoelende kracht, met eenen den slaep konnen verwecken, gelijck *Laitouw, Vylen, Plompen, Bullen*: ofte oock de *Syrop* daer van, ofte het *Requis Nicolas*. Tot stercker, als *Laitdamum*, en dient men niet lichtelijck te komen, op dat de uytfinnigheyt in geen slapende Koortsche en kome te veranderen: maer sy moeten gantsch gelaten werden, wanneer datter weynigh sterckte is. Dan roerende de krachten van soodanige Geneesmiddelen, is te sien in 't Eerste deel, 4. Boeck, en 9. Cap. van de Schar des Ongesondtheyt.

Maer vermits somtijds geschiet, dat het Water in dese sieckte opgehouden wert, 't zy sulcks van sels gebeurt, ofte ('t welck gelooflijcker is) dat de siecken het selve vergeten te maken, waer door die deelen spannen en daer na ontfeken, het welck alteen genoegh is, om den siecken een eynde te maken: soo moeten de selvighe dickwils tot wateren geport werden, en den onder-buyck gestoof met verlichtende, en water-af-settende middelen, verhaelt in 't eerste Deel, 4. Boeck, en 17. Cap. van den Schar der Ongesondtheyt. Men sal evenwel daer toe geen heete nemen, maer gematighde, gelijck een stoovingh van *Heymsi-wortel, Glas-kruydt, Peterselje, Maluwe*, ofte diergelijcke; en na het stooven itijcken met *Oly van soete Amandelen, Scorpioenen*, met *Conijnen-vet*, ofte *Salf van Heymsi-wortel*. Men magh oock een papken maken van *Glas-kruydt* met *Oly van Scorpioenen* in de pan gesnerckt, en tuissehen twee doecken heet onder op den buyck geleydt.

Alimarus prijft leet in dese sieckte, het hooft kael gelchoren zijnde, op de Kroon-naedt te storten *Oly van Roosen* met een weynig *Zijn*, 's Somers laeuw, en 's Winters wat werner, (het welck in soodanige middelen altijd dient waergenomen) en indien de lucht heel kouwt is, dat'er dan evenveel *Camil-aly* by vermengt werdt: waer mede hy seydt genesen te hebben den Sone van den Prince van *Melfi*, die van andere Genees-ineesters verlaten was.

Indien den brandt van de Koortsch, en den dorst quillen. soo sal men met de matelijck t'samentrekkende Syroopen, gelijk van *Suere Gramaten*, van *Citroenen*, van *Berberis*, van *Aelbesien*, vernengen de wateren van verkoelende kruiden, beschreven in 't eerste Deel, 4. Boeck, en 4. Cap. van den Schar der Ongefontheyt.

En gelijk wy gesien hebben, dat de uytfinnigheyt door schrick op den hals gehaelt werdt, soo zijnder exempelen van de gene, die daer door wederom tot haer selven gekomen zijn. Het is ghebeurt te Parijs, dat een itil en sedig Edelman in een gestadige Koortsche en uytfinnigheyt verviel, die hem dede uyt de venster springen, waer door hy dapper geplettert werde; maer genezen zijnde behiel hy sijn verstant. Soo is oock in Switser-landt gebeurt, dat een uytfinnige uyt de venster in de Rivier sprongh, en dat hem 't water terstont mede sleepten, maer wederom in 't ghebruyck van sijne finnen stelden. Dan *Ambrosius Paré* seyt wel, dat, al is sulcks niet qualijck geluckt, hy evenwel niemant raden soude, soodanige krancken uyt de venster te werpen. Maer hy vint beter geraden, dat men een uytfinnige onverhoets in een tob met kouwt water voor over soude stooten, en niet uyt halen, (het welck evenwel niet te lang en moeste dueren) voor al-eer hy veel waters ingelooopen hadde, op dat door dien schrick de stoffe van de uytfinnigheyt mocht verplaetsen, en van de edele deelen na de on-edele vertrecken. Dat sulcks wel geschieden kan, blijkt uyt de verhaelde exempelen, als oock uyt de gene, die van een dullen hondt gebeten zijnde, voor het water schroomen, en in het selve met voordeel gedompelt werden.

(6) By soodanige siecken dient een Genees-meester wel voorsichtig te zijn. My gedenckt, dat ick over veele jaren een besocht hebbe, die hoorende dat ick hem Gerste-pap voor-schreef, mijn handt heel vast hiel, belaffende sijn Huysvrouw, dat sy eens soo veel soude maken: want dat hy begeerde, my daer op te gaff te houden, en hoe ick meer seyde te moeten gaen, hoe hy my vaster hiel. Ten laetsten quam ick noch los, op belofte, daer in de buert eens te sullen gaen, terwijl sijn Huysvrouw de Pap gereet maecte, en dan te sullen wederkomen. Dan ick ken sommige die sulcks soo wel niet vergaen en is; en het en geluckt altijdt niet soo wel, als 't een gebeurt is, daer *Lucianus* af verhaelt in sijn Maeltijdt. De Genees-meester *Dioniscus* (schrijft hy) quam besoecken een Fluyter, die uytfinnigh was, niet wetende dat hy die sieckte hadde. Maer de Fluyter sprongh terstont uyt het bedde, en de deuren toegeloten hebbende, trock den degen uyt, en gaff hem de fluyte, begeerende dat hy daer op speelen soude. En als hy dat niet doen en konde, soo sloegh den anderen met een rottingh toe, den degen

om hoogh in sijn handt houdende. Hy in dit gevaer vernuft zijnde, beriep den anderen om tegen hem te fluyten, met bespreck, dat den winner den anderen, leker geval van slagen soude geven. Hy begon selver eerit, maer leer slecht en onwetende: en de fluyt den Fluyter behandigende, kreegh wederom van hem de rotting, met den degen, die hy terstont uyt de venster op de plaetsch wierp, en worstelde voort met hem in minder gevaer, tot dat de gene, die daer ontrent waren, op 't gerucht hem te hulpe quamen. Wel lichtelijck heeft die vermoeytheyt den siecken geen quaet ghedaen. Want in den Grieckschen *Blom-hof* lesen wy, dat 'er leker uytfinnige met een, die de slapende Koortsche hadde, by geval op een bedt rochten: maer dat den uytfinnigen terstont daer uyt sprongh, en dapper op den deuseligen klopten: soo dat die slagen voor beyde, genees-middelen zijn gheweest, waer door den eenen wacker bleef, en den anderen van vermoeytheyt in slaep viel. De Grieckische versien zijn aldus vertaelt:

*Een die het slapen quael, en niet en konde waken,
En een die van den slaep hem nooyt en liet gonen,
Vermits sijn vaster hoest, die lagen nevens een,
Haer wooning, haer vertreck, haer bedde was gemeen,
Maer hoort doch hoer er gingh, het is een seldsaem wesen,
Hooft hoe dat yeder een sijn macker heeft genezen:
Die dul was gaff hem op, en sloegh sijn bed-gesel,
Tot dat hy niet en had als blaew en bloedigh vel;
En siet, met dit gewoel is beyder quaet verdraven,
Die vaster gansch vermoeyt gingh hem tot rusten geuen,
En by die slaep-sieck was, en lagh in slage rust,
Is wacker van de pijn, en heeft geen slapens lust.*

(7) Wat de Maniere van leven belangt. De *Lucretia* daer de siecken hem in onthoudt, moet matelijck koel zijn. Want de heete vermeerdert de sieckte. En die al te kouwt is, door dien sy de huydt te leer packt, en het ongevoelijcke uytwaessenen belet, is mede schadelijck. In de Somer dan, wanneer de lucht te heet is, soo dientse verkoelt te werden op de manier, die wy in 't 1. Cap. van 't 2. Deel in den Schar der Gefontheyt beschreven hebben. Soo konnen mede *Winggaert rancken* eicke reys versich om de bed-stede gehangen werden. Men moet oock beletten, dat de Son niet in de kamer en komt: als oock weynigh menschen, alsoo sy door den adem de lucht heet en bangh maken.

De *Spijse* dient licht, en verkoeiende te zijn, en soo veel te lichter, hoe de sieckte heviger is. Hier valt seer dienstigh, gelijk mede in alle andere heete, en hevige siekten, den *Room van Gerste*. Oock Moes-kruiden, die een verkoelende kracht hebben, gelijk *Latouw*, *Porceleyn*, *Endivye*, en andere elders verhaelt. De siecken en moet niet lange vasten; alsoo de spijse de scherpigheyt van de yochtigheiden

verfacht. En de felve dient oock weynigh t'effens, maer dickwils gebruyckt te werden. Den *Dranc* fal wesen kleyn Bier, ofte *Gerfte-water*, daer oock wel in gekookt mogen zijn de *Verkelede zaden*, uyt de welcke mede een *Amandel-melck* met *Gerfte-water* getrocken kan werden, waerby wel komen magh *Wit Bob-zaedt*. De *Wijn* dient gantsch gefchouwt, dewijl hy hoofdigh is, en verhit. Op het laetste is goet te eten, dat een weynigh t'famen-treckende is, gelijk *Morrellen*, *Queen*, ofte diergelijcke, om de dampen, die in't hooft optijgen, neder te houden.

Men moet altijd een open lijf houden, op dat de fcherpe dampen niet op en vliegen, en foo sulcks van fels niet en gefchiet, fal men in't eerfte van de maeltijd befigen verfachtende dingen, gelijk *Fruyten*, *Corinthen*, *Moer van Beet*, *Latoew*, *Maluwe*, *Sueringh*; en als dat niet en helpt, een *Clyftee* fetten.

Stilte, en weynigh woelen is hier nootfakelijk. Al't gene de *Geciten*, ofte de *Hersenen* kan onstellen, beroeren, ofte ontsteken, gelijk de bewegingen des gemoets, infonderheyt *Gramfchap*, *Gerace*, *Geroepe*, *By-flapen*, *Stercke oeffeninge des lichaems*, en *Vaften*, is fchadelijk.

Hier dient mede wel onderfocht, welck beter is, den fiecken in een lichte, ofte een donckere kamer te leggen. De *Latijnfche Celsus* fchrijft daer van aldus in zijn 3. Boeck, op't 19. Capittel: De Oude plachten foodanige fiecken in doncker te houden, om dat fy meenden, dat de duyfterheyt tot de ruft help: maer *Afclepiades* feyde, dat in't licht moeten wesen, om dat den doncker haer vervaert maecken. Dan geen van beyde en heeft altijd

plaets. Her is beit, dat men alle beyde beproeft, en den genen, die voor de duyfterheyt fchrickt, in't licht houder; en die het licht verveelt, in den doncker. En wanneer datter foodanigen onderfcheyt niet en is, foo fal men den fiecken, wanneer hy noch sterck is, in een lichte plaets, indien niet, in een donckere leggen. Dit is van *Celsus* seer wel geleyt. Want hier valt een groote verfcheydenheyt der naturen, foo dat de een meer door het licht, de ander door de duyfterniffe befchadigt wert.

En fommige, als fy in een lichte plaets zijn, beelden haer in veel te sien, datter niet ontrent en is, sien hier een voor't ander aen, en hebben wondere inbeeldingen in't hooft. En in foodanighen gelegentheyt en moet men niet alleen al de fchilderyen uyt de kamer doen, alsoo de verfcheydenheyt van foo veel verwen oorfaeck geeft, dat den fiecken vele valfche inbeeldingen krijght: maer hy moet dan oock in den doncker gehouden werden. In tegeheel wanneer de fiecken in den doncker vervaert is, foo dient men hem licht te houden. En om hem in ftilte te laten, moet hy weynigh ofte geen befoeck hebben; en de weynige, die by hem zijn, moeten

verftandigh, en den fiecken aengenaem wesen.

Hy dient oock fomtijds wat verquickt te werden met *Mufijk*, die de *Wijs-geerige Pythagoras* ingebracht heeft om de *Ziele* te verfachten, en te bevredigen, gelijk *Plutarchus* fchrijft, in zijn Boeck van de *Zedige deught*, en de felde getuyght in't 7. Boeck van de *Tafel-redenen*, dat de *Mufijke* kan matigen de beroeringen, en onstelteniffe van ons gemoedt. *Empedocles* bracht een rafent Jongman door fangh tot zijn felven; en *Clitia* plach de gramfchap met het *Liere-fpel* over te doen gaen. Siet *Guion* 3. des *diverf. Leg.* 14.

De fiecke moet oock wel bewaert werden, dat hy noch zijn felven, noch een ander eenig hinder en doe: en wanneer hy met vermanen, noch kijven niet en kan ftill gehouden werden, foo moet men hem nootfakelijk binden.

Maer in alle manieren dient den fiecken in fleep gekregen: alsoo voor de uytfinnige niet bequamer en is, als den *Slaep*, die de verdroogde *Hersenen* vervoucht, en de ontfelde *sinnen* ftill. Hierom fpreekt *Amphitruo* by *Seneca* van *Hercules*, die met uytfinnigheyt gellagen was (in de *Tragedye* van die naem) en uyt vermoeytheyt faperig begon te werden, defe woorden:

Siet wat een feldfaem werck, fijn oogh begint te fweven,
Sijn aensicht is geftrecke, en al fijn leden beven,
Sijn hooft flijght op de borst, fijn lichaem na de gront,
En daer en rijft geen stem uyt fijn befchuynden mont;
Hy is gelijk een boom, die, met een bijl geflagen,
Met al fijn tacken helt, en neder wert gedaegen,
Genus de man die sterft, foo vreeft it by gefelt,
Maer neen, het is de fleep die hem ter aerden velt;
Ich hoor fijn adem gaen, ey laet hem neder flijgen,
Hy fal fijn eerften ftant, met rusten, weder krijgen:
Wane als het denfigh brenn door woelen is ontfet,
Dan wort men, door den fleep, genesen in het bedt.

Met desen fleep gingh fijn uytfinnigheyt oock over: gelijk mede gebeurden den uytfinnigen *Orestes*, die daerom by de *Griekfche Tragedy-fchrijver Euripides* den fleep aldus aenfpreekt:

De fleep, de foete fleep kan swacke finnen stercken,
Kan in een droef gemoedt veel witte dingen wercken:
Orufte, nacht-vriendin, loewel quaemt ghy te pas,
Doen my het ydel brenn gebeel onftuymig was.

Het VI. Capittel.

1. *Melancholye, en haer verfcheyde werckinge.*
2. *Vyt wat plaets fy voort komt,*
3. *Haer Oorfaken,*
4. *Onderscheyt,*
5. *Ken-teekenen,*
6. *Voor-teekenen,*

7. *Geneſinge,*8. *Mannere van leven.*

DE wijs-geerige *Aristoteles*, stelt voor 36. *Probl. 1.* waerom dat die menschen, die in verstant, konſten, geleertheit, ofte regeeringe uyt-gemint hebben, alleghader Melancholijck geveest zijn; waer van hy oock veel redenen by-brenght. En hierom wert de *Melancholye* het Element van de fraeye Geesten, en de moeder der wijsheit genoemd. Dan insonderheydt heeft dit plaats in de Poëten. Soo verhaelt de *President de Thou*, in 't 113. Boeck van sijn *Historye*, dat *Torquato Tasso*, in sijn jonckheyt een Melancholijcke dulligheyt gehadt hebbende, die hem by poelen wederom quam overvallen, daer na met het grootste oordeel, geestigheyt, en fraeye tael soo aerdtige versen maecten, dat hy de barmhertigheyt, die hem veele te vooren toe-drongen, daer door in verwonderingh dede verkeeren, sich-nende sijn *Herſenen* by die verandering soo-geluyvert te wesen, dat 't gene de gesontste mensch, door grooten arbeyt en neerstigheyt, niet en soude konnen te wege brengen, hy nae het onroeren van sijn *Herſenen* van sels, en soo geluckelijck uyt-wracht, dat hy niet in sijn sinnen gellagen, maer door eenen Goddelijcken Geest (gelijck oock van *Cicero*, *Ovidius*, en andere, de Poëten wert toegeschreven) scheen-gedreven te werden. Sijn uytgegeven *Italiaensche* wercken bevestigen genoeglaem dese getuygenisse. Men wil seggen, dat de sinnen van de Melancholijcke veel saken ontdecken, en dat sy met haer verstant verre reylen: maer hare reys valt dickwils soo verre, dat sy vergeten wederom thuis te keeren. Satecks en is den gemelden *Aristoteles* niet onbekent geweest, als hy daer op by-brenght de rasede helden *Hercules*, die vrouw, met kinderen, en *Lias*, die sijn selven door dulligheyt ombracht; als oock van *Bellerophons* die eenſame praecten locht, van de welke hy by-brenght dese versen van *Homerus*:

*Hy gaet veel in het eenſaem veelt,
Daer hy sijn droeve sinnen quelt,
En even alle menschen sebout,
En sich met treuren onderbouet.*

Hier kan breeder op gesien werden *Strg. de Bose*, in sijn *François* Boeck van de *Berlijcke* vrouw, daer hy handelt de *Humene gaye*, & de *Melancholique*.

Melancholye, is onder de siekten, die, gelijck *Galenus* schrijft, haren naem hebben van de oorſaek: te weten, de Melancholijcke vochtigheyt. Maer wy noemen de selvige nae haer werckinge, *Swaermoe-digheyt*, is een krankſinnigheyt, meestendeel vermengt met schrick, en benaetheyt van herten, selden met vreucht, en vermaeck, sonder Koortsche, onstaende uyt een vaste en verkeerde inbeeldinge. En gelijck in andere soorten van *Rasseye*, soo wert oock alhier de *Inbeeldinge* en *Verſtane* beschacht:

maer insonderheydt de inbeeldinge. Want het Oordeel der Melancholijcken staet dickwils een dingende verkeerde inbeeldinge toe, en de Melancholijcken nemen voor waer aen, dat valsch is, daer sy in andere saken (het welck *Vrees* niet sonder reden vrent en dunckt) wel en wijslijck oordeelen. Soo verhaelt *Dr. Forest.* 10. *Obs.* 15. van een *Koopman*, die anders wel by sijn sinnen, en met verstant alleſins afsprack, alleen dat hy klaegde tot de uytterste armoede gekomen te wesen. Ick hebbe oock over eenige jaren onder handen gehadt een rijcke *Vrouwe*, die haer liet voortaan soo arm te wesen, dat se soude moeten gaen bedelen, gelijck sy mede sijde, voor desen gedaen te hebben; en vraegde my wel ernstelijck, of ick oock als sy wederom omging, haer noch wel wat om *Godts* wil soude geven: Want, voegden sy daer by, indien ghy dat niet te vooren gedaen en haddet, ick ware al langh van hongger gestorven geweest. Dit en was haer niet uyt niet dooft te praten; al hoewel d'it men haer aenwees, dat sy van alles overvloet hadde; en sy oock andere dingen wel begrijpen konde. Dan werde niet te min wel geneſen, en leeft noch in volkomen geſontheit van lichaem en gemoet.

Scipion du Pleix verhaelt (in sijn *Historye* van *Vranckrijk* op 't jaer 1615. dat sy sterf) hoe in *Manguente de Valis*, door de schrick, die sy hadde van de dreyygementen van haer Broeder *Henrick de III.* als oock uyt vreesse, dat haer Man *Honrick* *Koningh* van *Navarre*, en daer nae van *Vranckrijk*, de *IV.* van dien naem, om haer ongebonden leven, mochte 't selve doen verkorten, en van wegen de eenigheyt in de welke sy (om de oneemgheyt met haer Man) twintig jaer leefden haer gemoet en geeft soo dapper beroerden, dat sy in een groot *missrouwen* verviel van alle de werelt: soo dat haer gestadige ongemucht, en vreesse verdoofaecten een soorte van *Melancholye*, die maer op eenige dingen sloegen, by hare *huyſpenooten* bekent.

Onlangs een Man, anders goet van verstand, in den *Hage*, liet hem voortaan dat hy wonder wel stonde met een *Juffrouw* van seer hoogen staet. In alle sijn ander redenen en konde men niet merken, dat sijn sinnen eenighſins geraeckt waren, voor dat men van de *Juffrouw* vermaende, en dan speelden hy 't spel *instigh* uyt.

Est. Pasquier in 't 7. van sijn *Recherches* op 't 8. *Cap.* en in 't 19. en 22. Boeck van sijn *brieten*, verhaelt van eenen *Tulonis*, een man vol geleertheit, en werenschap, dat hy niet en misten in de *Inbeeldinge*, als in twee dingen: te weten, in de hiesse van een groote *Princes*, al langh te vooren overleden, en in de meeninge, dat hy was *Bisshop* van *Camarijck*. Men bracht naerwelijcks een van beyde voor, ofte hy ontderde soo, als of hy van sijn selven soude ge-gaen hebben.

En voor hem hadden wy eenen (schrijft *Pasquier*) *Villomanoche* genaemt; die de werkinge van sinnen en verstant wel uytvoerde, behalven alleen; als hy viel op de hope van sijn houwelijcken, hem inbeelende, datter niet een groote Princesse gevonden en werde, die niet op hem verliest en was.

Die eerst beginnen *Melancholijck* te worden, zijn wee-moedigh; en verlagen van Herte, laten haer dingen verloren loopen; hoewel sy evenwel noch niet geerne en souden verhuysen. Als het quaet toeneemt, soo beelden sy haer veel vreemdigheyt in; en mommelen al benaeude dingen binnen 's monts: andere blijven stom sitten, van de welcke naeuwlijcks een woort te krijgen is. Soo wert *Niobe* gelydt (schrijft *Cicero* 3. *Tusc.*) in steen verandert te zijn, om het eeuwigh stil-swijgen in haer droefheyt. Daer navlieden sy alle geselschap, (meenende dat haer Inbeeldinge daer door verhindert werdt) en begeven haer in eenigheyt, gelijk *Homerus* oock schrijft van *Bellerophon* in 't 7. Boeck der belegeringe van *Troyen*:

Hy gaat veel in een eenzaam velt,
Daer by sijn droeve sinnen quelt,
Eneven alle menschen sehoont,
En sich met treuren onderhoont.

Enige verstecken haer selven daerom in de boschen, speloncken, ja de graven selve. Voor eenige jaren is 't hier gebeurt, dat een eerlijck Borger, uyt vreesse van gevangen te werden, sijn selven over de acht dagen in 't kouwtste van de Winter onder de doots-beenderen gingh verbergen; tot dat hem de *Koster* (siende de beenderen wat verwemelen; dat hem ten eersten sels mede verschrickten) ten laetsten gewaar werde, en met groote moeyte wederom thuys-bracht. Hy vertelde daer nae, doen hy oock noch leeft, dat hy 't volck na de *Kerck* gaende van hem had hooren praten; en mede hoe hy des nachts over het *Ys* uyt een bijt van de nieuwe haven was gaen drincken.

Gelijk *Cheremon* seyde, by *Aristoteles* 3. *Probl.* 16. van den *Wijn*, dat hy hem stelde na den aert en manieren van de gene die hem drincken: soo schickt haer oock de *Melancholye* nae de gestaltenis der gener, die daer mede gequelt werden. En daerom vallen hier ontallijcke soorten van *Melancholye*. Want gelijk yemands vaste gedachten van oudts geweest zijn, ofte gelijk sijn wijse van leven, ofte sijn sinnen tot het een ofte 't ander genegen zijn geweest, daer nae geeft haer de *Melancholye*, eveneens ghelijck men siet in de droomen; (zijnde de *Melancholye* oock niet anders, als eenen droom van wakende luyden) waer van de Poët *Lucretius* seer wel seyt in sijn 4. Boeck:

Al wat de sinnen doen, en wat de Grefsten piegen,
Of waer toe eenigh mensch van herten is genegen,
Dat wort hem in den sin en voor het oogh gebracht
Oock als een yeder slaapt te midden in der nacht.
Een *Krijgsman* (schoon by rust) schijnt menighmael te vechten,
Een *Pleyter* (schoon by droomt) begeeft hem om te vechten,
Een *Lager* (schoon by slaapt) is met de gantsche kracht *Geluechtigh* in het woudt, en bejgh met de jacht.

Mede nae de verscheydenheyt van de swaermoedige vochtigheden, die op verscheyde wijse, de gematigheyt van de *Herstenen* veranderen, en alloo oock vericheydelijck de kracht van onse Inbeeldinge bestormen, en ontroeren; zijnder soo verscheyde soorten van *Melancholye*, datter niet soo vreemt, dwaes, en miselijck een gefondt mensche en kint voor komen, ofte het wert van de *Melancholijcke* ingebeelt, en vastelijck geloof.

Yemandt niet dese benaewwtheyt beladen, geloofde vastelijck, dat hy een aerde pot was, ende en dorste daerom niemant genaken, uyt vreesse van gestooten, en gebroken te werden.

Een ander hoorende de *Hanen* kraeyen, gelijk die met haer wiecken slaen, beweegde oock alloo sijne armen, en kraeyde haer na, meenende mede eenen *Haen* te zijn.

Daer was een, die vreesde dat *Atlas*, die de *Poëten* seggen, den *Hemel* te ondersteuten, onder dien last soude beswijcken, en omvallende ons allegaeder om hals brengen. Gelijk *Galenus* dese drie exempelen bybrengt 3. loc. aff. 6.

Trallianus schrijft 1. 17. een *Vrouw* gesien te hebben, die haer voor liet staen, datse de geheele werelt op haren vinger droegh ende en dorst daerom die vinger niet eens buygen, maer hiel hem altdijt sterck uyt, vreesende dat de werelt anders vallen soude.

Soo getuyght oock *Montanus*, *Conf.* 5. dat hy een *Vrouw* besocht heeft, die haer vast inbeelden, dat de geheele werelt rontsom van sijn glas was, en datter onder slangen lagen, dat sy in haer bedt, als in een eylandt lagh, en indien sy daer uyt ging, dat sy dan het glas soude breken, en onder by de slangen vallen; ende en wilden derhalven niet opstaen.

Leimius verhaelt in 't 2. Boeck van de gematigheden op 't 6. Cap. datter op sijnen tijt een man in *Kranckfianigheyt* soo verre verviel, dat hy geloofden, sijn billen van glas te wesen, en dat hy daerom alle sijne dingen al staende dede, vreesende, indien hy quam te sitten, dat sijn billen souden breken, en de stucken glas hier en daer wech springen.

Een groot Heer in *Vranckrijck* (gelijk *Quercetanus* schrijft in *Diogenico*) beelde hem vast in, dat hy geheel van glas was, en badt over sulcks sijne vrienden dat sy hem niet naderen souden.

Een ander meende dat hy een korenken was, en verschrickte seer voor de hoenderen, vreesende van haer op-gepickt te werden.

Platerus schrijft, 1. *Obs.* dat in sijn Lant een Jongman was, die hem walschende in de Rivier, en 't hoofd eens onderduyckelende, geloofde dat hy met eenen het zaet van de Vorstchen in gekregen hadde. Waer door seer verschrickt zijnde, liet hem soo vast voorstaen, datter een levende Vorstchen in sijn Maegh, ofte Dermis was, die haer selven met 't gene hy at, en dronck, onderhiel, dat hem niemant in vele jaren sulcks en konde uyt het hoof steken. Dan hoe hy even-wel noch op 't laetste genas, sullen wy daer nae verhalen.

Het is mede een seer vromde inbeeldinge, die by *Paré* by-gebracht wert in sijn 11. Boeck, op 't 17. Cap. dat de gene, welckers been af-geslet is, noch lange maenden daer nae klagen over de pijn in 't af-geslette been; waer van eenige geschiedenissen te lesen zijn *ent.* 3. *Obs.* 14. 15. van *Gul. Fabricius*.

Ick hebbe hier besocht een Juffrouw van aensien, die haer vast inbeelde, dat den boosen Geest in haeren buyck was, om dat sy daer gestadige rommeligh in voelden; en een andere, die met geenderhande redenen uyt het hoofd en was te praten, dat sy den Satan niet boven in de keel en hadde sitten, en dede my daer dickwils nae sien. Van welke schrickelicke inbeeldingen sy beyde daer nae genesen zijnde, selye seer verwondert waren. Dan is beft, dat men haer sulcks niet wederom in de sin en brenghet.

De Maegden van *Mileus* waren op sekerentijt soo krancksinning, datse met geweld liepen, om haer selven om te brengen; waer toe sy noch door bidden en schreyen van Ouders, noch door vermaninge van vrienden, afgebracht konden werden: dan alleen door Maegdelijcke eerbaerheit, en schaemte, gelijk wy breeder uyt *Plutarchus* verhaelt hebben in 't 3. Boeck van de *Vymementbeyde der Vrouwelijcken geslachten*, op 't 6. Cap.

Men vint vele van dese Melancholijcke, datse van haer zaligheit wanhopen, haer inbeeldende, van Godt verlaten te zijn, en dat hy geen forge voor haer en draeght.

Onder dese hebbe ick een Caes-kooper gekent, die alwaer hy ging, stont, ofte lagh, den Bibel gestadigh by hem hadde, en meerder lesende, als verstaende, en het hoofd daer over licht werdende, beelde hem in, dat hy geen kint Godts en konde wesen, en dat duerde soo lange, tot dat hy storf.

Platerus getuyghet eenige te Basel gekent te hebben, die niet en dorsten in de Kercke gaen, die, als sy den Rhijn, ofte messen aansagen, verschrickten, en beefden: want dan werden sy als uytfinnige gedreven om haer selven te kort te doen. Soodanigen een, de Huys-vrouw van een rijk Koopman, lange met die besoeckinge gequelt zijnde, als sy veyn-

den, sulcks al over te zijn, stont 's nachts van haer man heymelijck op, en uyt den huys gaende, verdronck haer selven in den Rhijn. Diergelijcke exempel heeft *Foveest* van een Jonghman van Alckmar, die sijn selven in een put verdronck, 10. *Obs.* 13. Andere hebben haer verhangen. Sommige met een mes doorsteken. Eenige haer selven vergeven, die oock niet en wilden door tegen-gift geholpen zijn; seggende met vreught tegens den Genees-meester, nu volbracht te hebben, dat haer langen tijdt belet was. Een schoone jonghe Vrouw, tegens haeren danck getrouwt zijnde, daer sy liever een ander, op den welcken sy seer verliest was, genomen hadde, en konde geen vermaeck scheppen uyt al 't gene de man haer aendede: maer eens alleen zijnde, verhingh haer met een servet boven aen de bedt-stede. Een ander hadde gestadig in de mont, dat sy in dese werelt niet langer en konde blijven, ofte leven, dat sy moest henen gaen, moest sterven, sonder evenwel eenige oorsaken daer van by te brengen. De welke, als sy haer selve verhangen hadde, werde van een, die daer over quam, afgesneden, en noch door genees-middelen, insonderheit om te braken, genesen. Twee broeders, geleerde mannen, hadden besorghet, dat eenige, die, in de leere, van haer gevoelen niet en waren, gebannen wierden: waer van sy daer nae berouw krijgende, in een wanhoopige swaeremoedigheit vielen, soo dat den eenen, hoe naeuw hy bewaert werde, uyt de hooghe venster sprongh, en den anderen sijn selven daer nae verhingh.

De gemelde *Platerus* brenghet verscheide exemplen by van Vrouwen, die uyt groote *Jaloersheit* in Melancholoye vervallen zijn. Soo lesen wy oock in de Historien, van *Johanna*, dochter van *Ferdinand*, en *Isabella*, Koningin van Spaengjen, ghetrouwt zijnde met *Philips*, Hertogh van Borgogne, Grave van Hollandt, &c. die, na het overlijden van sijn Schoon-moeder, Koningh van *Castilien* werde, onder den naem van *Philips* de I. wy lesen, segh ick, hoe dese *Johanna* soo jaloers was op Koning *Philips*, een seer schoon man, en daer by een groot liefhebber; dat het aen haer sinnen gingh, het welck meest openbaerde, na sijn doot, en doen, gelijk *Gomelius*, en andere schrijven, reysden sy, van d'een stad in d'andere met het lijck, by nacht onder het licht van de toortschen. Dit was de meeste oorfaeck, dat *Carel* haeren soon, naemaels Keyser, haer dede beaen-nam. Dese *Jaloersheit* gaet in de Vrouwen soo verre, dat sy oock forgen voor 't gene nae haer doot soude gebueren. Een Glaes-makers Vrouw had haeren tweeden man soo lief, dat als het haer in den sin quam, dat hy na haer overlijden een andere soude trouwen, (want sy was al tot haer jaren, en hy noch jongh) dan was sy soo swaeremoedigh, dat sy

fy schein haer sinnen bijster te werden. Siet hier van *Guyon* 5. des *divers*. *Les. 11.*

Vele onder dese Melancholijcke hebben die Inbeeldinge, datse vreesen gevangen, en verwesen te werden; en schricken daeromme voor alles, wat haer voor komt, niemandt ter werelt betrouwende.

Hier van verhaelt de selfde *Plinius*, dat een Jonghman van *Basel* van goede studien, komende in dienst van den Hertogh van *Saxen*, aldaer groot bewindt gehadt hebbende, rocht in sware en benaende gedachten, dat hy by sijn Heere niet wel en stont, en dat, om sijn reeckeningh te hooren, laft gegeven was, hem gevangen te nemen. Dese schrick hem op sekere tijden overvallende, dwaelde dan te voer, dan te paert, om het gevaer te ontvluchten; doch keerde daer na, de vrees over zijnde, wederom. Een Rechts-geleerde van sijn vrienden, om hem dit verkeerde gevoelen uyt het hooft te steken, bracht hem te paerde, met sijn knecht, buyten in een Klooster, op dat hy aldaer sijn vermaeck mocht scheppen; en als sy daer te samen haer middag-mael genomen hadden, en de Rechts-geleerde met sijn knecht t'huys soude rijden, soo kreegh hy wederom die verkeerde Inbeeldinge, dat hy gewapende krijghs-knechten sagh, die hem wilden vangen, en leggende, dat die vrient en leydts-man sulcks befeit, en hem by-gebracht hadde, trock met een groote toornigheyt een pistool uyt de koker, en doerschoot daer mede den Rechts-geleerden sijn vrient, dat hy doot van 't paert viel; en sulcks gedaen hebbende doortack sijn selven. Dit dubbelt ongeluck toont een goede lesse te zijn, die Heer *Jacob Cas* geeft in sijnen Spiegel:

Wanneer ghy weet in uw gemoede,
Dat yemands vreemde kieren broedt,
Dat yemands losse grillen heeft,
En op geen vasten regel leeft,
Soo stelt u nooyt in sijn gebiet,
En leem hem oock u vinger niet,
Of anders sal het grilligh hooft
Als ghy het alderminst geloof,
U soo eens grijpen by der handt,
U soo eens nippen metentandt,
Dat ghy, sijt enkel onverduft,
U soete daer versjoeyn suld.
Het is daerom de beste voer,
Dat yeder sich van narren hoer:
„Want 't is voorwaer geen wijse Geest,
„Die voor geen satten is beveest.

Dan het is een ander dingh met genuchlijcke Sotten, die niet beter en weten, of sy zijn Schat-rijck, ofte grote Prinçen; waer van ick oock eenige exempelen sal by-brengen.

Thrasillus, woonende te *Athenen*, viel in sulcke dwaesheyt, dat hy meende, alle de schepen, die

in de haven aenquamen, hem toe te behooren, en gingse derhalven, als hy dacht datse komen zouden, sitten wachten, en ontfingse met groote blij-schap. Wanneer sy oock nae *Oosten*, ofte nae *Westen* af-voeren, dan volghden hys lange tijd met het gesicht. Als dit eenige jaren aldus geduert hadde, loo quam sijn Broeder *Criton* uyt *Sicilien*, die hem aen eenige verstandige *Genees-meesters* overgaf, van de welke hy genesen, en met eenen berooft werde van dat groot genoegen. En gelijk hy noch een weynigh heugenis overgehouden hadde van sijnne malligheyt, soo swoer hy dickwils, noeyt in meerder vreucht geweest te zijn, als ten tijde van de malligheyt, geduerende de welke hy noch pijn, noch eenige droefheydt gewaer en was geworden, gelijk *Athenaus* betuyght.

Diergelijcke vertelt *Huarte*, in sijn Spaensch boecxken van 't onderfoeck der verstanden, van een *Pagye*, om wiens genesinge den Doctoor noch van sijn Heer, noch van den siecken geen grooten danck en had. Want in sijn *raferny* konde hy met groot verstant van regering, en ander hooge saken wijstelijck spreken, daer hy, genesen zijnde, den ouden knecht werde. En ick, leyde hy, die te voren de grootste inbeeldinge van de werelt hadde, en meenden, dat ick soo grooten Heer was, dat al de *Koningen* mijn leen-mannen waren, ('t en scheelden niet, al en wast niet waer, dewijl ick my dat als waer liet voorstaen, en oock soo veel vermaecks daer in hadde, al of het waer geweest was) bevinde my nu, 't welck soo veel te arger is, inder waerheyt een armen *Pagye*, en dat ick wederom sal moeten dienen den genen, die ick geduerende mijn sieckte niet voor een *Lac-quay* soude begeert hebben. Van diergelijcke spreect de Poët *Horatius* in sijnen tweeden brief van 't tweede Boeck:

Indien ick eenigh soet uyt dwaesheyt mocht genieten,
Ick woude liever geck by al de werelt hieten,
Als wijs en ercuzigh zijn. Daer is een man geweest
Van wien men wonder hoort, en vrende dingen leest:
Nu sagh hy (naer het sechen) gedans en kamer-spielen,
En hoorde soet geluyt, en sang van belle kelen;
Maer schoon al is de man in dese *raferny*,
Noch is hy niet te min van quade parten vry.
Hy dede niemant quacs, en van sijn losse vlagen
En konde niet een mensch met recht of reden klagen,
Wie dat hem immer sagh, of veel ontrent hem quam;
Niet een die quaet onthaelt of eenigh leet vernam.
Maer desen onverlet een van de naefte magen,
(Die in soo goeden vrient geen dwaesheyt wou verdragen,
Vermidit het vreesmt geracs hem bysiter tegen was)
Bequam een *Medegijn* die hem de key genas.
Maer als hem dit gewoel was uyt het hooft genomen,
En dat hy wederom gesontheyt had bekomen,
Doen was de man ontstelt, en byster seer gestoort,
En gaf sijn naefte bloet al menigh bitter woort.

Wat ging de vrienden aen mijn bym te leggen quellen,
Om juist nae baren sin dit hoofd te willen stellen?

Ik dede niemant leet, maer was geduerigh soet,
Nu lijd' ick oock verdriet gelijk een ander doer.
Men heeft my quaet gedaen, men heeft my mee geneesen,
Ick wensde noch te zijn gelijk ick plagh te wesen,
Ick war (hoer datter ging) gerust en wonder bli,
Wacrom dan wech-gejaeght mijn soete dwepery?
Voorwaer dat ghy bestont en zijn maer vesse-wasen,
Wat roeret eenigh mensch of my de sinnen vassen?
Wat had ick doch te doen ontrent een medecijn?

Ick heb verstant genoeg mach ick maer vrolick zijn.
Seer wel seyr *Arctino*, dat hy geluckigh is, die mal is, en in sijn malligheydt een ander vrolick maeckt, en sijn seiven. Soo wasser een, die veel Katten hiel, de welke hy dapper streelden, seggende dat het Leeuwen waren.

In de laetst voorleden eeuw was te *Milan* een knecht van *Cremona*, die hem vast voor liet staen, Paus te wesen, en had sijn kamer tot een raet-kamer gemaect, en daer in Kardinalen, Aertf-bischoppen, Bischoppen. Op seker ure van den dagh, die hy van sijn Meefter vry hadde, sloot hy sijn selven in die kamer, ging sitten op een groote stoel, gelijk een nieuwe Paus, stack sijn voeten uyt om te laten kusschen, ontfing Gefanten, koos Cardinalen, schickte brieven uyt; en vergaf nieuwe ampten van den Apostolischen stoel. En aldus volbracht hebbende dese sijne treffelijke malligheydt, en wonderlijke vreught, sob keerden hy wederom tot sijnen gewonen dienst sonder eenigh gerucht te maken.

Den edelen Heere *Piero Ubaldini*, Ridder, in de stad *Urbini*, in Italien, hadde eenen stal-knecht, genaemt *Triumpho de Camarino*, de welke, als hy in sijnen dienst quam, bedong een ure daeghs tot sijn tijdt-verdrijf, de selve geduerende ging hy in sijn kamer, en sloot die soo vast toe, datter niemant, als met sijnen wil, in en mochte, daer na hing hy tegen de muur een gordijn van swart linden, daer de Paus met de Cardinalen op geschildert was, als sy raet houden, en veel Koningen, Prinzen, Heeren, en Velt-oversten. Dat gedaen zijnde, speelden hy de persoon van den Keyser (die hy hem liet voorstaen te wesen) hebbende een Kroon van papier op 't hoofd, en een Scepter in de handt, en gingh daer by sitten, en beginnende in de persoon van de Paus eenige dingen voor te stellen, noopende den staet van de Christenen, gebruyckte de volgende reden:
„Mijn lieve broeders, en kinderen in Jesu Christo,
„onse vergaderinge streckt daer toe, dat ghy malkanderen wilt lief hebben; en om u in achtinge
„te geven, dat ghy u volck regeert in alle Godt-
„vreesentheydt, dat ghy de wapenen nederlegt, en
„ophoudt van onder malkander te oorlogen; en al-
„leen strijdt om voort te staen het Christelijck ge-

„loof, gequelt, en onderdruckt van de ongeloo-
„ge, en salende Turcken. Indien ghy niet en on-
„nelt met groote moedt desen mijnen voorflagh,
„ghy sult ten laetsten verliezen het geluck op dese
„aerden, en de heerlijckheydt van den Hemel, en
„sult gaen in 't rijk der hellen, daer ghy eeuwigh
„sult gepijnicht werden. Derhalven, mijn zalige
„kinderen, iet wel op mijne woorden, en volght
„mijnen raet. Als *Triumpho* dit, en meerder dier-
„gelijcke redenen in den naem van de Paus geseyd
„hadde, ondertuschen dickwils uytspouwende; soo
„antwoorden hy daer nae van wegen den Keyser,
„wiens gewaerd hy aen hadde: Heylige Vader,
„ghy spreeckt seer wel, en het soude goet wesen,
„dat men dede 't gene ghy voor-slaet; maer begeert
„ghy, dat men uwe redenen geloof geeft, begint
„selve eerst om ons een goet exempel te geven, als
„een goet herder; en by aldien ghy sulcks niet en
„doet, ick verstaet, soo veel mijn belanght, te be-
„sitten mijn Rijk sonder vrees van de Turcken,
„noch van de helle, daer ick verlekert ben, dat het
„niet quaet te wonen en is. Want de voorleden
„nacht heb ick daer in mijnen slaep geweest, met
„groote vreught, en genoegen van mijnen geest;
„ick speelde in de *Palmarie-baan* met vele Heeren,
„en Baroenen, en daer nae reed ick op lichte, en
„rasse paerden; diergelijcke te Napels, en te Sic-
„lyen niet en zijn: ten laetsten speelde, en boer-
„tende met de schoonsste, en lodderlijckste Justrou-
„wen van de werelt, sagh ick *Lucifer* (die de tan-
„den een voet uyt de mont staken) komen uyt een
„treffelijk Hof, om te paert te gaen. En als ick na
„hem wilde toe-loopen, om met een groote eer-
„biedigheydt hem de stegel-reep te houden; soo
„quam my een Edelman waerschouwen, dat ick
„niet voorder soude gaen, wilde ick niet op-gege-
„ten wesen: ick gingh evenwel sonder eenige vrees
„se na hem toe. Den goeden Heer my bewijende
„alle de vriendschap van de werelt; seyde: Mijn
„soon, weest nu, en alle tijdt van herten welckom.
„En doen te paert geseten zijnde, gingh door alle
„sijn Koninckrijk; het welck met ongelooflijck
„getal van volck bewoont wert. Als ick daer nae
„wilde vertrecken, om mijn middaghmael te hou-
„den, soo seyde my een braef Edelman, Wac-
„heen Christen Keyser? ghy kondt hier wel eten.
„Ick antwoorden hem, Wel eet men dan oock in
„dese plaets? Jae men eet en drinckt hier lustigh,
„seyde hy. Dewijl men dan hier lustig, en vrolijk
„is (antwoorden ick) en, by den baert van *S. An-
„tony*, goede dagen, en eengenuchlijck leven heeft,
„soo en wil ick hier niet van daen. Ick verstaet,
„Heylighste Vader, dat de genuchten, die ghy in
„u bysonder leven, en in huys hebt, boven alle men-
„schen, met uw kinderen de Cardinalen van de H-
„kercke, mijn oock geoorloft zijn. *Triumpho* alle
dese

dese sorte klap uytgelapt hebbende, eens van vreugden roepende, en opspringende, began te spreken van sijn vroomte krijghs-daden, en nemende den roskam in de handt, schermde voor die Koningen, Prinzen, en Heeren, en seyde doen uyt haren naem de grootste drollery, die men ter werelt soude mogen bedencken. En als hy sijn reeckeningh maecten, dat de ure om was, dan gingh hy uyt sijn kamer, de eene tijdt wat vroeger, de ander wat later, en begaf sich dan om de paerden te kammen, het huys te vegen, en alles neertijgh te doen, dat van sijn werck was. *Ubaldis* sijn meester, niet konnende bedencken, waer de stal-knecht die ure in bestede, nam voor, daer op te letten, en hem verbergen- de ontrent de kamer van *Triumpho*, sagh al de tijdt-kortingh, door een reet van de muer, en willende dat eenige van sijn huys-geuooten mede deelachtig soude wesen van dat vermaeck, dede die komen op de selfde plaats, daer sy al het spel van den stal-knecht aenlagen, en hoorden 't gene nu verhaelt is. Op 't eynde als sijn Meester sagh, dat hy began op te houden, soo riep hy hem luyt toe, *Mijn Triumpho*, ick verblijde my grootelijcks in uwen troost, en geluck, dat ghy van stal-knecht geworden zijt, Keyser der Christenen. Ick bidde u dan, dat, soo lange de fortunyn u houdt op den geluckigen top van het radt, u gelieft somtijds om mijn eens te bedencken. *Triumpho* hoorende dat hy gheroepen werde, en siende dat hy ontdeckt was, stontt verbaest als een klok-gieter, en was soo verstoort, dat hy sijn gordijn schielijck van de muer afgenomen, en opgevouwen hebbende, terstontt uyt den huysgingh, sonder oorlof aen sijn Meester te nemen, en sonder dat men ooyt daer nae heeft konnen weten waer hy vervaren was. *Des divers. Lec. de Guyon.*

Ick hebbe hier in de Stadt een degelijck man verfocht, die my seyde, den gantschen nacht overleydt te hebben; by al dien den Hertogh van Brabant, te Dordrecht quam, of hy hem de hoge handt behoort te geven; maer dat hy besloten hadde sulcks niet te doen, als verre boven den Hertogh wesende. Dese schonck veel Kasteelen wech, en gaf den Geneesmeester sijn Nichte, die by hem was, met het Graeffchap van Holland; Want seyde hy, 't en komt my op soo een beufeling niet aen.

Marcellus Domatus verhaelt in 't 2. Boeck van sijn vrede geschiedenisse op 't 1. Cap. van een Vrouwen, dat gelobde aen een Koning verlooft te wesen, die welcke als sy by gevalle eenige stucxkens glas, ofte yet anders blinkende in handen kreegh, liet haer voorttaen, dat het Paerlen, en Diamanten waren, gefonden by haren vryer den Koningh, en bewaerde sulcks, als een aengenamen Schar, in een kofferken, dat van diergelijcke knoejery volgepropt was.

Hier uyt siet men, al is 't, dat de Melancholijcke

menschen wel meesten tijt vol benauehteyt zijn, en dat daerom *Hippocrates* twee teyckenen, als haer eygen zijnde, itelt, *Vreesse* en *Droefhey*: dat evenwel eenige onder haer zijn met sonderlingh *Vermaeck*. Onder detwee Wijs-geerige *Heraclitus*, en *Democritus*, wert den eersten, die de ellendigheydt van de Werelt gestadigh beschreyde, en de eenfaemheyte sochte, by *Theophrastus* voor Melancholijck gehouden: en men hout, dat den anderen die niet en dede, als de ydelheyte des Werelts sonder ophouden te belacchen, aen de selfde mallingheyte vast was. Soo isser een die gestadigh lachten, insonderheyte by volle Maen, genesen van *Valescur*.

Aristoteles verhaelt, datter te *Abydos* een Man was, die beginnende te leuteren; eenige dagen nae malcanderen op het tonneel gingh, als of hy een spel soude spelen, en dat hy daer alles dede, 't welck tot soodanige spelen vereycht wert: maer dat sulcks daer nae wederom vergingh.

Vertelt noch van een Waert te *Tarente*, die 's nachts stal, en daeghs sijn dingen wel waer nam: die dagh, en nacht de sleutel van de herbergh aen sijnen riem droeg, sonder die ooyt te verliefen, ofte dat hy hem af-handigh konde gemaect werden van de gene, die daer op toeleyden.

Het was mede eenen drolligen haen, daer *Seneca* van schrijft *Suasor. 2. Senecio*; seyt hy, was van heel beroert verstant, die anders niet en begeerde, als dat groot was. Sprack groots, hy wilde geen huys-raet, nochte knechts hebben, als groote: jae broeden sijn selven soo mal, dat hy grooter schoenen liet maken, als sijn voeten: nam oock een Byst van de grootste, die hy krijghen konde: soo dat hy in de wandelingh geheeten werde, *Senecio de gyrate*.

Siet verder van dese vreemde Inbeecdingen den wijdt-beroemden *Zacutus Lusitanus 1. Histor. 37.*

(2) Dat in dese Kranckfimmigheyte de kranckheyte in de Herffenen is; daer en staet geenfins aen te twiiffelen, gelijck terstontt uyt de oorfaken sal blijcken. Maer alsoo mede niet ontkent en kan werden, dat wanneer het gemoedt ontroert door gramschap, droefheyte, blijdschap, vreesse, en andere bewegingen; ons Hert merckelijck benaeuwte ofte verheugt wert, en dat de bewegingen des gemoedts in 't Hert geschieden; en dat de *Melancholye* is een kranckfimmigheyte met soodanige beweginge: soo moet men oock toestaen, dat in de Melancholijcke siekten het Hert mede lijdt, jae dat dickwils het beginsel van de Melancholye uyt het selfde komt. Want als de gematigheyte van het Hert bedorven is, dan bederfse oock de gematigheyte van de Herffenen: en als de leyend-makende Geesten van 't Hert onsfuyver zijn, soo vallen oock de Zielijcke onsfuyver, die van de selvige in de Herffenen gemaect en onderhouden werden.

(3) De nachte *corfaeck* van de Melancholye bestaet

uyt een stercke Inbeeldinge, de welke de Zielijske Geesten der Herffenen vast ingedrukt is. Die Melancholijcke Geesten werden onfuyver, en bedwelmt op drierley manieren: ofte dat sy soo voortkomen door eenig gebreck van de Herffenen; ofte al zijne van haren eygen aert fuyver, door vermenginge van eenige onfuyvere stoffe, ofte, door mangel, datter is aen 't bloedr, en de levend-makende Geesten, de stoffe van de Zielijske, gelijk nu gesejdt is.

(4) Het Onderschejdt van de Melancholijcken wert eerst genomen uyt de gedaente van de Kranckfinnigheyt, die veel en vericheyden is, nae de verscheydenheyt van de verkeerde Inbeeldinge. De oorfaeck van die verscheydenheyt is, eerst den aert van de Melancholijcke vochtigheyt, die in sommige onfuyver, in andere fuyver is, in eenige wat aengebrant; daer na de natuere en gelegentheyt van de Herffenen, en 't geheele lichaem. Dan mede de gewoonte en maniere van leven. Maer het voornaemste onderschejdt, 't welck tot het genesen meest doet, wert genomen van de plaets, in de welke die vochtigheyt groeyt, ofte overvloedig vergadert; en daer uyt spruyt vierderhande onderschejdt van Melancholye. De eerste is, die haren aenvangh in de Herffenen heeft. De tweede, die komt door mededeelen van 't Hert, en 't geheele lichaem. De derde, die haren oorspronck heeft uyt het Ingewandt, *Hypochondriaca* gesejdt. Waer toe mede behoort de gene, die veroorsaecht wert door de Lijf-moeder. Die wy evenwel van de derde daerom verscheyden, om datse een bysondere genesinge vereyscht.

(5) [Belangende de teekenen,] Wanneer de Melancholye voor handen is, dan heeft de siecken sware droomen, en ongerustten slaep; daer na wert hy gestadigh wacker gehouden, is droevigher en swaermodiger, als hy plagh, vreeft en schrickt sonder eenige oorfaeck, ofte blijft hartneckigh op eene gedachte staen; de welke als sy by-blijven, *Teekenen* zijn van tegenwoordige Melancholye. Hier na werden de siecken swijgende, soecken alleen te wesen, zijn vol achterdencken, verperen, ofte en begeren niet, te eten, sichten, en verhalen dickwils haren adem; en ten laetsten, als het quaedt toeneemt, soo brengen sy met woorden en wercken haer Inbeeldinge voor den dagh, soo dat men merkelyck kan sien, datse niet wel by haer sinnen en zijn, sonder evenwel eenighe dulligheyt ofte Koortsche.

Indien de Melancholijcke vochtigheden van het Hert, en alle Slagh-aderen van 't geheele lichaem nae de Herffenen gesonden werden, dan is de Kranckfinnigheyt gestadigh, de welke evenwel eenige verheffinge, en verminderinge heeft. Men siet oock dat het wesen van Melancholijcke gestaltenisse, is bruyen, mager, soober,

Wanneer het Ingewant eenen swarten, ofte donckeren damp in 't verstant op geeft, sulcks wert men gewaer, datter een brant en kloppinge in den buyck is, sonder doiff. Want het teren van de Maegh beschadigh zijnde, werter veel Speecksel uytgeworpen, het welck de mont vochtigh hout. Daer van komt oock windigheyt, rispen, rommeling in den Buyck, dickwils oock Hert-klopping; en grootte bekommering. Nae het gebruyck van heete spijsse, en die hart te verteren is, soo wert den damp nae boyenen geheven, waer van de verhaelde toevallen, en de malle gedachten toe-nemen; maer versachten door verkoelende spijsse, door af-treke, braken, en op-rispen. In vele kan men van buyten een stijf, en pijnlijck geswel voelen ontrent de Milt en Derrmschijl (die dese kranckfinnigheyt insonderheyt veroorsaken) en dan zijnder andere teykenen by, hier nae in de gebreken van die deelen te verhalen.

Als den swaermodigen damp uyt de lijf-moeder in de Herffenen opstijght, dan zijn soodanige, 't zy Vrouwen, ofte Jonge Dochters (want die, en de Weduwen daer meest mede gequelt werden, als het Bloet te overvloedigh in de Lijf-moeder vergadert zijnde, geen uytkomst en vindt) seer benaect en schrickachtigh sonder reden, ('t welck niet gestadigh en duert, gelijk mede in de laetst voorgaende) sy en maken nergens werck van, maer alles slaet haer tegen. Sy klagen van pijn op verscheyde plaetschen, maer insonderheyt ter zijden het Hert, aen de slijcker zijde, die dickwils de gantsche man beslaet: en voornamelick van kloppinge in den rug ontrent het middelrif, het welck geschiet door de groote Slag-ader aldaer leggende. Want alsoo het Bloet, ontrent de Lijf-moeder sittende, onsteect, soo wert dien brant de groote Slag-ader mede gedeelt. Sy slap en oock ongerustelijck: de kamer-ganck, en stonden zijn ofte gestopt, ofte weynigh voortkomende.

De Melancholye, die haer begin in 't Hoofssele heeft, wert daer aen bekent, datter geen teykenen uyt het Hert, ofte Ingewant en zijn, en dat sy gestadigh is, heel sel, met sterck gesicht. Datter voor gegaen zijn waken, forge gestadige gedachten, onvoorriene schrick, en diergelijcke dingen, die de Herffenen verdroogen, en de Melancholijcke vochtigheden daer in laten komen, gelijk uytinnigheyt, vallende-sieckte.

(6) Wat de Voor-teykenen belangt. De Melancholye, wanneer sy niet te diep gewortelt en is, en maect soo veel gevaers niet, als de dulligheyt, ofte uytinnigheyt, en kan in 't eerste oock lichtelijck genesen werden. Gelijk *Galenus* schrijft dickwils gedaen te hebben, alleen met een goede maniere van leven, waer door goet, sijn, en klaer Bloet gemaect werde; en daer beneffens met het

lichaen, en 't Hoofte vervochtigen, insonderheyt met badt-stoven van wern Water. En dan is 't een goet teycken, dat het lichaem van de Melancholijcken toeneemt. Want sulcks beduydt, dat het Bloet beter, en gematiger wert, dan als sy veroudert is, valtse seer moeyelijck om te helpen, en blijft gemeenlijck tot het eynde by; gelijk oock de gene, die aenge-erst is.

De Melancholye die uyt andere delen voortkomt, heeft minder gevaer, en valt lichter te genesen, als die haer begin in de Hersenen heeft. En van d'andere lichter, die uyt het Ingewant, en Lijf-moeder opstijght, als die van het Hert en't geheele lichaem haren oorspronck treckt. Wert oock met minder moeyten verdreven, die met een lach is, als die ernstigh is, om arger vochtigheden; gelijk oock lichter is, in de welke maer alleen de Inbeeldinge, als daer met eenen de reden-kavelinge bedorven is. Die buyten gewoonte in lachen, ofschreyen uytberst, vervalt lichtelijck in een dulligheyt.

De wegh die in de Melancholye tot de doot leyrt, is ofte door verswacken van de krachten, 't welck allenckskens geschiet, als de siecken, door hertneckigheyt, eten, nochte drinken en willen, weynigh ofte niet en slapen, en haer met droefheyt, en swaermoedige gedachten ellendighlijck van de been helpen: ofte door treckinge der leden, ofte Valien-siecke, wanneer de stofte haer begeeft tot het beginfel der Zenuwen, ofte nae de Breyn-vliesen.

De wegh tot de gesontheyt is, als de Melancholijcke vochtigheyt ofte verdwijnt, wanneer sy weynigh is, ofte nae leeger, en slechter deelen van de nature gedreven wert, en dan komt te losen door het speen, Kramp-ader, ofte de Aderen van de Lijf-moeder; ofte in Ichorsf en diergelijcke Huyt-gebieken verandert; ofte oock dat sy door goede Geneesmiddelen begint te minderen, en overwonnen te werden.

(7) Om nu tot de Geneesinge te komen. Alsoo de Melancholye bestaet uyt swart, en onsuiver Bloet, soo dient het selve gesuyvert, en wederom tot behoorlijcke gestaltenis en gematigheyt gebracht te werden. Indien de veelte beswaert, soo mach men Ader-laten, ofte egels setten aen de Speen-aderen, die het swaerste, en groffte Bloet hebben. *Hollerijs* verhaelt in sijn uytleggingen op de 21. Kortbondighe spreucke van *Hippocrates* in 't 6. Boeck, van een Melancholijcke, die 's nachts langs de straet loopende, by ongeval een quetsuere in sijn been kreegh, en hoe sy, door veel bloeden, van sijn Melancholye ontlagen werde: Wat voorder de inwendige ge-tigheden bereyrt zijnde door die middelen, die bescreven zijn, in 't eerste Deel, 4. Boeck, en 5. Cap. van den Schat der Ongesontheyt, moeten allenckskens gesuyvert, en afgeset werden, door de droogen, ofte mengel-middelen in 't 7. Capittel aenge-wesen: maer hier dienen alleen gebruyckt de slapste, dewijl de Melancholijcke vochtigheyt door de stercke meerder getergh, als gesuyvert wert. Wanneer dese Kranckfingheyt haren oorspronck neemt uyt de Milt, gelijk meest geschiet, ofte eenig ander ingewant, ofte de Lijf-moeder, gelijk de Vrouwen sulcks veeltijds onderworpen zijn, dan dienen gebruyckt de genees-middelen, die tot die deelen, in 't eerste Deel, en 4. Boeck mede beschreven zijn, (als voor de Milt, in 't 16. en voor de Lijf-moeder, in 't 18. Capittel) sonder te versuymen by de selvige te doen de gene, die de Hersenen kunnen stercken, in 't 11. Capittel te sien, als oock het Herte (in 't 13.) verheugen, waer onder in dese gelegentheyt wel de voornaemste zijn *Saffraen*, en *Conf. Alkermes*.

Hier moet met alle neerstigheyt gelet werden, om goet, suiver, en klaer bloedt te maken, het welck alle quade oorsaeken kan beteren, en overwinnen. Hoe sulcks te doen is, sullen wy terstont in de maniere van leven aenwijlen. Onderruffchen dient insonderheyt gearbeyt om die quade Inbeeldinge, in een andere, die daer regel-recht teghen staet, te veranderen. Soo schrijft de Griekische Genees-meester *Trallianus* in 't 17. Cap. van sijn 1. Boeck, van een Vrouwe, die door het langh afwesen van haren Man, gantich Melancholijck was, soo datse een yegelijck oock grammelijck toesprack. Dan sy genas door het gene de Poët *Tibullus* aen sijn Vryster schrijft:

*Ich wil in grooten haest aen u vertreck genaken,
Eer dat een snelle post u des sal kondigh maken,
Soo dat ick sijnmen sal aen u verbaes de Ziel,
Als of ick vleugels had, of uyt den Hemel viel.*

Want de Man schelijck, sonder te vooren yet te laten weten, 't huys komende, vertoonden sijn selyen noch wel te pas te zijn. De Vrouwe hem alsoo buyten hope, siende, en met groote blijdschap omhelsende, werde terstont van alle vrees, en swaermoedigheyt ontlagen, en quam wederom tot hare natuerlijcke gestaltenis, soo datse geen andere genesinge van doen en hadde.

(8) Maer alsoo men tot de veranderingh van Inbeeldinge niet wel en kan komen, en dat soodanige door ernstige vermaningen dickwils noch hartnackiger werden; soo en is'er niet beter, als dat men [hier soodanige maniere van leven onderhouden als in 't volgende 8. Cap. van de dulligheyt beschreven staet: en voorders] hare gedachten in volght, als ofte sy soo wel waren, en dat men haer niet te min na de konft bedrieght. Waer van wy eenige geluckige geschiedenissen sullen verhalen.

Levius Lemnius schrijft in 't 2. Boeck van de Gematigheden op 't 6. Cap. hoe 't sijnen tijde een

groot Heer soo verre van sijn sinnen gedwaelt was, dat hy sijn selven liet voorstaen, al overleden te wesen. En als sijn vrienden hem, door bidden, smeeken, kijken, vermaenden, om wat harts te maken, soo en wilde hy nergens toe verstaen, voorwendende, dat hy doot was, en dat die soo gestelt waren, geen voedsel van doen en hadden. Doen hy scheen van hongre te fullen sterven, (alsoo den sevenden

dagh voor handen was, die in soo langh vasten meestendeel doodelijck valt) soo begonnen sy een middel te bedencken, waer door hy mochte van dese schadelijcke Inbeeldinge verlost werden. Daer op lieten sy in de slaep-kamer (die te vooren wat duyster gemaect was) komen eenige mannen, met een doot-kleet om haer naeckte lichaem, gelijk men de dooden in de kist leyt, die gingen sitten aen

een tafel, daer van alles wel op-gedicht was, en vermaecten haer lustigh met eten, en drincken. De siecke sulcks siende vraecht wat daer te doen was, en wat voor volck hy sagh? Hem werdt van haer geantwoort, dat sy doode luyden waren. Waer op hy seyde, Wel eten oock de dooden? Wel jae, riefen d'andere, en wilt ghy sulcks weten, komat mede aensitten. Terstont sprongh de Melancholijcke ten bedde uyt, en dede met die geveynsde dooden een goede maeltijdt: en nae den eten gaf men hem een sopken, daer wat in was om te rusten, en quam alsoo nae den slaep wederom tot sijn selven. Even diergelijcke geschiedenisse vertelt *Guyon 2. de diverser Leçons 25.* van een Advocaet, de welcke gebeurt soude wesen in 't jaer 1550.

Secker Genees-meester *Philodorus*, genas een, die meende, dat hem 't hooft afgeslagen was, als een tyran zijnde, met hem een looden hoer op 't hooft te setten, welckers gewicht hy vernemende, voelde dat hy een hooft hadde, en was seer verblijd van sijn verkeerde Inbeeldinge verlost te zijn. *Trall. 1. 17.*

Een ander (gelijck den selsden *Trallianus* verhaelt) genas een Vrouw op de volgende manier. Als sy geloofde, een slangh in-gesloekt te hebben, soo dede hy haer in een pot braken, en leyde daer in even foodanigh beesken, als sy geseyt hadde in 't lijf te hebben.

Daer was een ander, die geloofde, sijnen neus in soo schrickelijcke lengte uytgewassen te wesen, dat hy de snuyt van een Olifant geleeck, en dat hy aen tafel

tafel in de schotelen hingh. Seker Genees-meester hier over gehaelt zijnde, en fiende dat het uyt een swaarmoedige Inbeeldinge quam, hiel met een aerdige behendigheyt eenen gevolden derm aen sijnen neus, en den selfden met een mes wat schraepende, liet soo nae malkanderen al een stuck van den derm vallen; en hem daer op terstont een slaep-drancxken ingevende, en daer nae een goede maniere van leven voorschrijvende, soo bleef al het quaet achter.

Michiel, Heere van *Montaigne au 1. Livre de ses Essais*, Cap. 21. daer hy seer breed handelt, en vele geschiedenissen by brengt, roerende de groote kracht van de Inbeeldinge, verhaelt onder andere, van een Vrouw, die niet beter en wist, ofte sy hadde een spel met haer broot ingeslickt, riep en kermde daer over, gelijk of sy een onverdraeghsame pijn in de keel hadde, daer sy meende, dat de spel was blijven steken. Maer om datter noch onstekingh, noch swellingh van buyten haer eenighsins en openbaerde, soo bedacht een gauw Man, dat het maer loutere Inbeeldinge en was, genomen uyt het doorswelgen van een scherp korsjen broodt, dede haer braken, en wierp onder 't gene overgegeven was, heymelijck een kromme spel. De Vrouwe meenende, dat sy die uytgebraeck hadde, voelden haer terstont ontlast van de pijn.

d'Heere *Dr. Cornelis van Someren*, Schepen, en eraren Genees-meester deser Stede, heeft my vertelt, over eenige jaren onder hand gehadt te hebben, een Advocaet, die hem vast inbeelden, dat achter beyde sijn ooren een horen begon te wasen; en den selfen genesen te hebben met twee Caustiken (dat is, Brandt-middelen) op de plaets te setten, en dat den Advocaet fiende 't vleesch daer uyt vallen, geloofde dat het de horens waren. Een fraeye genesinge in een gebreck, het welck in de Voor-teecken van *Mr. Rondibilis* voor ongeneeselijck gekeurt wert.

Een ander, wiens Melancholye uyt het Ingewant quam, alsoo hy, door de winden, daer in veel gerommel voelden, liet hem voorstaen, datter vorssen, en padden sijn Dermen door-boorden, en die Inbeeldinge en konde hem door geenderhande redenen uyt het hooft gepraet werden. De Genees-meester, om dat hy soo veel te beter na sijnen raedt Dermalven een Purgatie ingenomen, en een Clyster metter haest gelet zijnde, werden besorghet, datter in 't becken van soodanig gedierte soude wesen. Na dat alles wel gewerckt hadde, hy besienende de vuyligheyt, en daer in het gene, hy sijn selven ingebeelt hadde, liet voorder die gedachten varen. Het selfde meende *Platerus* in 't werck te stellen in een Jonghman hier boven vermeldt, die mede vaste, en seer hartneekige Inbeeldinge hadde, van vorssen in 't lijf te hebben: dan alsoo hy selfs Doctoor gemaect was, en dit, en diergelijcke exempelen wel

gelesen hadde, soo en konde men hem door dit bedrogh niet helpen.

Alex. Benedictus verhaelt in 't 1. Boeck van de Genesinge der siekten op 't 28. Capittel een exempel van Kranckfinnigheyt uyt een verstopte *Lijf-moeder* veroorsaect. Een Vrouwe, seyt hy, liep in sekere stad van Italien naeck langhs de straet, de welke in een Huer-winkel komende, werde daer den geheelen nacht berecht van vijsthiën Winkelknechts, door welke waer, in den dageraet veranderingh quam, die sy in eenige maenden te vooren niet gehadt en hadde, en quam alsoo wederom tot haer selven. Doch al schijnt het soo, dat, gelijk de Poëet *Ovidius* schrijft 1. de *Fonto* II.

Wie treuwigh is, of ongerust,

Geen treck en heeft tot Minne-lust:

soo troost evenwel de goede *Thetis* (by *Homerus Iliad*. 24.) haren sone *Achilles* in sijne swaarmoedigheyt, en raedt hem daer toe met diergelijcke woorden,

Indien ghy treuwigh zijt, en swaer in u gedachten,

Wel aenick weet u raet, gaet maeck u blijde nachten,

Gaet kiest tot u vermaeck een maecht, of geestig wijs,

Dat is, voor een die treurs, een lustigh tijdt-verdrif.

Een jongh Edelman uyt het hooge landt van *Lymosin*, verstaen hebbende, datter een wilde swijn ontrent sijn huys was, gingh gevolgt van eenighe knechts, om 't selve te loecken, met een halve pieck in de handt, en d'andere namen 't gene sy gereedt vonden, om het wilt te dooden. Het welck van haer oppedaen, en omcingelt zijnde, quam recht op den Edelman aen, en liep by geluck tusschen sijne beenen door, en dede hem soo vallen; daer nae willende keeren, om hem te verscheuren, soo werde het van sijn volck verlagen. Die Jonghman kreegh sulcken Inbeeldinge, dat het swijn hem een van sijn beenen opgesloekt hadde, dat hy de selvige in twee jaren, door geenderhande middelen en konde quijt werden. Tot dat ten laetsten twee Monicken op sijn huys quamen vernachten, de welke hy seyde, geerne sijn selven te souden willen begeven in haer ordre, maer dat hy daer geen raedt toe en wist, alsoo sy geen verlanpe, ofte gebreckelijcke in en namen, en dat hy maer een been en hadde. De Monicken vraeghden hem, ofte hy een gemaect been onder sijne sijde kous, die hy droegh, hadde, en baden hem, om 't selve te sien. Waer over sy hem soo vele by-brachten, dat hy die Inbeeldinge verliet, en nu sagh dat hy twee beenen hadde, met de welke hy wel gemoedt in 't Klooster gingh. *Guyon 2. de divers Leçons 25.*

d'Heere *Dr. Tulp*, vermaert Genees-meester tot Amsterdam, verhaelt in 't 1. Boeck van sijne Aenmerckingen op 't 50. Capittel, van een Jonghman, die om een blaeuw scheen, die hy onverwacht gelooopen hadde, sijn leven so verre moede was, dat hy sijn

sijn selven den hals meenden af te snijden. Dan de wonde tegen sijnen danck genesen zijnde, en quamen de Herffenen niet tot haer selven, maer sijn inbeeldinge viel daer op, dat hy geloofde geen kuyten te hebben, waerom hy naelijcks en dorste door de kamer gaen, vreesende voor eenigh ongeluck, alsoo hy dat behulp (verstaende sijn kuyten) quijt was, het welck den mensche in 't gewicht hiel. Welcke verkeerde inbeeldinge den gemelden Heer Tulp, met een aerdigen vont wech nam, latende hem onvoorfiens op sijn kuyten kloppen, waer door de pijn merckelijck voelende, werde genoeghsaem gewaer, dat hy kuyten hadde, ende en praten na die tijdt niet meerder van die malligheyt.

Het VII. Capittel.

1. Sotte Liefde,
2. Haer naeste, en verder Oorsaken, lief-kruyds quaede.
3. Teycken,
4. Voor-teycken,
5. Genesinge van de selve, als oock
5. van 't Vergif der minne-drancken.

(1) **O**nder de Melancholijcke uyt-sinnigheyt mach mede wel begrepen werden de MALLE en DULLE LIEFDE, alsoo de selve oock de alderwijste luyden van haer verstandt berooft, soo dat P. Syrus wel heeft derven seggen, dat Minnen, en wijs zijn naelijcks de Goden selfs toegelaten wert. Soo schrijft de treffelijke Poët *Aristo* in sijn Italiaensche dichten van *Orlando*, (die hy tot een voorbeeld van een braef helt voorstelt) dat de selfde te voren heel wijs zijnde, door liefde dwaes, en dul geworden is.

*Che per amor venne in furor, e matto,
D'huom, che si saggio era stimato prima.*

Daer en kan niet ontkennt werden, ofte de Minnaers hebben een bedorven Inbeeldinge, en Oordeel; waerom oock van alle oude tijden de liefde afgebeeldt is blindt te wesen. Waer op *Propertius* wel seyt 3. *El.*

*Mixtam te varia laudavi sepe figura,
Vt, quod non esset, esse putaret amor.*

(2) De naeste en voornaemste Oorsaeck van dese malle en rafende liefde is, een stercke Inbeeldinge van het beminde. En alhoewel de liefde in sijn selven niet misprijfelijck en is, soo lange sy binnen haer palen blijft: als sy nochtans, die te buyten gaet, dan is sy, seyt *Seneca*, de vergetenheydt van de reden, en naest de sotheydt, een onbequame en vuyle vlecke van de gesonde Ziele; verstoort de beraedtslaggingen, breeckt hooge en edele geesten, en treckt den mensche van groote gedachten tot de alderflechtste. Want na dat men hem yet dat schoon is, ofte ons schoon dunckt, sterckelijck inbeelt, en daer op gestadigh de sinnen laet loopen; dan onstater een

onlijdelijck verlangen van het beminde, en daer door soo grooten veranderinge in de gene, die bemint, dat men niet seggen soude (als *Terenius* wel voorgaet) dat hy de selfde was. Want niet konnende het beminde verkrijgen, soo en dencken sy om eten noch drincken, als ofte sy van haer ontroerde gedachten konden gevoedet werden. Sy en luyfsten nae geen vermaninge, en werden daer door dickwils noch hartneckiger, gelijk *Plautus* seer leyndigh aenwijft in *Trinummus*.

*Het minnen is een selsaem spel,
Het brengt de minner in gequel,
Het is een los en lose vont,
Het is een wesen sonder gront:
Al wat men aen de vryer raet.
Dat dunckt de jonckers enkel quaet;
Doch wat hun afgeraden wert,
Daer henen wil haer grilligh bert:
En wat men soo een linccker biet,
Dat wil hy doch sijn leven niet.
En wat hem niet gebeuren magh,
Daer haecte hy na den gantschen dagh.
Roep yemant soo een vijen quant,
Gewis die wijst hem van der hant;
En schoon hem yemant henen sent,
Hy is stracke weder daer ontrent;
In 't korte, 't is een wreede pijn,
In Venus hof verdoolt te zijn.*

De reden van dese hartneckigheyt is, dat de gene die minnen, leven nae hare inbeeldinge, en sulcke gelijk *Aristoteles* seydt 10. *Ethic.* 10. sluyten voor de reden en vermaninge haer ooren. Daerom moet de tijdt wel bespiet werden, dat sy best gefint zijn, en hooft en sinnen gesteldt hebben, om goede vermaningen plaets te geven.

Dese verscheyde beweginge komt daer uyt, dat sy d'ene tijdt als sy goede hope, en inbeeldinge hebben gevat, van tot haer voornemen te geraken, uytberften in onmatelijcke blijdschap, en door de selve gedreven zijnde, gelijk als op een hollende wagen, veel malligheyt uyt-slaen, en vele soete kueren bedrijven. Soo dat men van soodanige wel seggen mach, 't gene *Demodocus* eertijds seyde (*Arist.* 6. *Ethic.* 8.) van de Milesyers, sijnde niet lot, sy doen ten minsten, dat de sotten doen. Maer als sy den moedt verlorren geven, van haer beminde te sullen kunnen verkrijgen, dan sijns stil, benaeuwte, korsel, en toornigh. Dewijl dan hoe het gaet de minnaers vol ontroeringe zijn, vol hope, vrees, en bekommeringh, soo en is 't niet vrent, dat sy in een Melancholijcke swaermoedigheyt vervallen. Want al schijnt de liefde in 't begintel maer een soerigheyt, en vernakelijckheyt te wesen soo doetse evenwel metter tijdt door gestadige bekommeringh, vasten waken, en de hevighste ontroeringen des gemoeds, waer

waer de minnaers sonder'ophouden mede gequelt werden, veel Melancholijcke vochtigheden in 't lichaam groeyen, die dan oock foodanigen gestalte- nisse in de Herffenen drucken. Soo dat het gene eerst maer jock scheen, daer nae allenckskens, als een vermakelijcke saeck, diep in de Herffenen geprent zijnde, vleesch en been doet verteren, gelijk Seneca oock wel schrijft in Hippolyto:

*Labitur totas furor in medullas,
Igne furivo populante venas,
Non habet latam data plaga frontem,
Sed vorat totas peritus medullas.*

De vierde Oorsaken van dese Ontroeringe zijn alle de dingen, die tot liefde komen verwecken. En alsoo de liefde een verlangen, en begeerlijckheydt is, en dat men niet en verlangt, als na 't gene, dat men kent; soo is den eersten trap van de liefde, het gesichte, en daer van feyt de Poëet Propertius 2. Eleg. 12.

*Het Oogh is in het Mimen
Een leys-man van de Simmen.*

Want de schoonheydt, schrijft den ouden Poëet Musaeus, quett door 't oogh het Herte veel rasser als een vliegende pijl, waer door een sweving in 't Gemoeet veroorsaect wert. Het welck over een komt met het gene wy lesen by Plutarchus 5. Symp. 7. dat de Vryer heel smelt, aensende de schoonheydt van sijn Vrijster, al of hy in haer schoor; en dat aen d'ander zijde het oogh van de beminde aen alle kanten besigh is, om te om-vatten, en vast te binden het Herte van den minnaer. Soo is David, door het sien van Betsabe, 2. Sam. 11. en Dido van Eneas, met liefde ontticken. Maer de liefde die alsoo door het oogh, ofte 't oor ingekropen is, wert verder ingelaten door Eenigheydt, Ledigheydt; het lesen van Minneboeckken, den gestadigen Omgang, Kusschen, en Lecken van de beminde. Seneca leyt wel Octav.

*Vix magna mentis, blandus atque animi calor
Amor est: juvenis gignitur luxu, otio
Nutritur inter letae fortunae bona.*

Onder dese oorsaken wert mede by velen gestelt het Lief-kruydt, geloovende dat het yemant, die niet en bemint, soude doen beminnen. Maer sulcks en kan geensins geschieden. Want alsoo de liefde een begeerte is van wat schoons, en dat de begeerte niet en kan wesen sonder voorgaende kennisse, en dat de den minnaer niet en kent, ofte, wel kennende, haet, soo en kan het selvige geen liefde verwecken, als alleen sijn werck doende op het lichaam (dat het wel met geyligheydt kan ontticken, sonder nochtans het selfde tot seker persoon te bepalen) maer niet op het gemoet ofte de Ziele, de welke haer vrye macht heeft. * Dan wy leeren door de ondervindinge, dat foodanige Minne-drancken in plaetsche van minnende, de menschen dul maken. So schrijft

Plutarchus uyt Cornelius Nepos, dat dien rijcken, en grooten Velt-overften der Rōmeynen Lucullus sijn ninnen bijtter geworden is, door dien hy van sijn dienaar vergeven wast, die hem nochtans Lief-kruydt inghegheven hadde, om te beter in sijn gunste te staen. Daerom raet den meester van de Minne-konst wel te rechten in sijn 3. Boeck, de Vrijsters geen Lief-kruydt in te geven: als kracht tot uytfinningheytt hebbende:

*Door list een minnen-dranck aen vrysters in te geven,
Dat schaect haer aen den geest, of gaet haer aen het leven.*

Behalven Lucretius, Cornelius Gallus, Silvanus, en andere hier door ratende gestorven, wert oock geschreven, dat de Roomsche Keyser Caligula van sijn huylvrouw Caesonia Lief-kruydt in-gegeven is, waer door hy gantich onfinningh werde. De Keyser, en Koning van Vranckrijck Karel de Kaluwe, is mede door een Minne-dranckken, hem van een Jode in-gegeven, omgekomen, gelijk Kransius verhaelt 2. Saxen 30.

De Poëet Lucretius wijst het vergif aen in sijn 9. Schimp-dicht, te weten Hippomanes, uyt het voorhoofd van een geworpen veullen.

Hierom is 't, dat de Roomsche wetten op den hals verboden hebben, yemant minne-drancken in te geven: dewijl de ervarentheydt geleert heeft dat iy geen Lief-kruydt, maer Dul-kruydt, en Door-kruydt en zijn.

*De vis die giftigh aen heeft in het lijf gesogen,
Wort naer men wilt gesoelt, en daer men wilt getogen:*

*Maer als men dese vang aen gast of vrienden biet,
Soo dientse voor de mont of voor de mage niet.*

*Als yemant is vergift door loofse minne-drancken,
Hyschijnt gemaeckt te zijn tot enkel venus janchen;*

*Maer veeltijts seylt de geest, soo dat hy niet en kan
Vervullen, daer het dient, de plichten van de man.*

Al die met open keel hen geven om te drincken

*Wat sotte liefde mengt, wat Circe plagh te schincken,
Zijn dofen sonder geest, gelijk een deusigh swijn,*

Soo datse tot den buyk alleen genogen zijn.

*Een van het geestigh volck die, met geleerde dichten,
Ging cieren sijnen tijdt, en in het duyster lichten,*

Verviel in dawepery, om dat sijn jonge vrou

Hem door een minne-dranck tot minnen trecken wou.

Hier door is (soo men hoort) Caligula bedorven,

Lucullus uyt-geteert, Silvanus mal gestorven,

*Hier door heeft menigh wijf, al scheen de liefde groot,
Door onbedachte sucht een lieve man gedoot.*

Dies isser op gevolght dat alle goede wetten

Haer tegen dit bedrogh met harde straffen setten;

Soo dat het jongste recht met al den ouden tijdt

Geen liefde rancken dult, geen minne-drancken lijdt.

(3) De Teycken van dese malle liefde en zijn niet qualijck te kennen, alsoo de de verliefde de selvige niet wel en konnen verbergen maer sy laten se alijt aen het een, ofte ander eynde uytbersten.

*Hoe datje Gelyc, of Liefde sluyt,
Sy wil, en zal, en maect uyt.*

Het wesen van de minnaers is bleyck, en ongedaen, haer oogen zijn ingevallen, maken vreucht, als sy meenen wel met de Vrijster te staen, zijn droevigh en somber, als sy voor de blaew schein vreesen. Sy doen veel dat sy niet gewent en zijn, ende en houden haer gewoonlijcke stemmigheyt niet.

Waer van *Ovidius* wel seyt ten insicht van *Iupiter*,
*'t En wil niet e' samen gaen: 't en heeft oock geen val;
Geduchtheyt is te streng, en liefde veel te mal.*

De Vader van den Keyser *Vitellius*, anders (gelijck *Suetonius* betuygt) een fraey Borgemeester zijnde, was soo verfor op een seker meyt, dat hy met haer Speeckel onder honigh vermenght, niet selden ofte heymelijck, maer in 't openbaer en alle-daegh, sijn aderen, en keel voor een genees-middel betreack. Men vint evenwel sommige, die de noot en beschaaemtheyt dwingt, om haer liefde met geweld te bedecken, jae die liever fouden sterven, als de selve openbaren. Hier toe dient wel een wacker vernuff. Want een Genees-meester by sodanige gehaelt zijnde, en vindende haren pols ras, haer water root, en vyerigh, van wegen het waken, vasten, en gestadige ongerustheyt, die het Bloet, en de Geesten dapper ontfeken, sal niet anders komen oordeelen, als datter Binnen-koortsche, ofte eenige andere ontfeking in 't lichaem is. In die gelegentheyt alser eenig achterdencken van Verliesheyt valt, soo dient naertig gelyc te werden op de veranderingh in 't wesen, en den pols: waer door *Galenus* getuygt ondeckt te hebben de liefde, daer een Vrouw sieck aen lag; als oock van een Ridder, die op een anders Byit verliest was. Maer sulcks is al lang te vorē seer konflig in 't werck gestelt, by den grooten *Hippocrates*, die van wegen sijn hooge wetenschap door geheel Griekenlandt vermaert zijnde, ontboden was by *Perdiccas*, Koning van Macedonien, de welcke aen een langhduerige sieckte lag, die voor de tering gehouden werde. *Hippocrates* (gelijck *Soranus* in sijn leven beschrijft) by hem komende, en neerstelijck lettende op de nature van des Konings sieckte, merckt uyt seker teken, datse quam uyt eenige ontroeringe des gemoets: want sijnen pols anders slappelijck slaende, vermeerderde soo haect als een van de by-wijven van sijn overleden Vader *Alexander*, genaemt *Phyle*, van sonderlinge schoonheydt, ontrent sijn bedde quam. Op welke de Koning *Perdiccas* so verliest was (sonder het selve te derven aen haer ontdecken) dat hy allenckskens als snee verging; soo groot was het geweld van 't bedeckte Vuur, het welck evenwel aen de pols uyt-brack. *Hippocrates* hier door hebbende ontdeckt de oorfaeck van des Koning sieckte, heeft den Genees-middel oock behendelijck by gebracht. Want als hy de selvige aen *Phyle* te kennen gegeven hadde, en dat sy den Koning wel streelden en lief

koofden, soo is hy in korten tijdt bekomen, en tot sijn vorige gesontheyt herstel.

Diergelijcke geschiedenisse isser beschreven van *Val. Maximus* 5. 7. en *Plutarchus* in het leven van *Demetrius*, die gehouwt hebbende sijn dochter *Stratonice* met den Koning *Seleucus*, soo geviel het dat de Voor-soon van die Koningh, genoemt *Antiochus*, verliesde op dese *Stratonice*, sijnē Stief-moeder, een vrouw van bysondere schoonheyt: jae dese Liefde gingh soo hoogh, dat hoewel hy sijn best dede, om de selve te overwinnen, soo bevandt hy hem nochtans de slapte, alsoo dat hy oordeelde datter geen genees-middel en was, als alleen de doodt, gevoelende sijn begeerte berispelijck, en sijnē genegenheyt ongenetelijck. Op dese wanhoop beslyt hy sijn leven en liefde te eyndigen door den honger, en veyntende een ander sieckte te hebben, die hem den etens lust wegh nam, werde in korte tijdt heel ongedaen, en als uyt-geteert. *Erasistratus* een vermaert Medicijn, en Neve van *Aristoteles*, gehaelt zijnde om hem te genesen, werde haect gewaer, dat de quelling uyt Liefde ontfont: dan hy en konde niet weten, op wien hy verliest was. Om daer achter te komen, bleef hy een geheelen dagh voor het bedde van den jongen Prinçe, seer naeuw lettende op alle de gene, die in de kamer quamen, en op alle de veranderingen, die hy in hem voelde. Voorders werde hy gewaer, soo dickmaels als *Stratonice*, ofte alleen, ofte met geselschap by hem quam, hoe *Antiochus* veranderde in sijn aengesicht, dat dan root, dan bleyck werde, hoe hy haer lodderlijck aenlagh, en dickwils in sijn reden bleef steken, hoe sijn pols t'ecken rasser en hooger gingh;

Daer de sebat is, u vies hert,

En de bandt is by de smert;

En het ooge swiert altyds,

Daer een jeughdigh herte vrijdt.

Remy Belleau seydt dat het ken-teecken van de Liefde in de Borst gedragen wert:

Les Chevaux pour les mieux cognoistre,

Bien s'observent à la cuisse dextre,

Portent une marque de feu;

Et moy aussi tost, que j'ay veu

Vn amoureux, je le devine:

Car il porte à sa poitrine

Vn signal, qui paroit pen.

De Genees-meester besloot uyt dese, en andere diergelijcke teekenen, dat het de Liefde van *Stratonice* was, die hem dus verre hadt doen verleyen. En nae dat hy langh by sijn selve overleyt hadde, of hy de oorfaeck van de sieckte aen den Koningh te kennen soude geven of niet: ten laetsten hem vertrouwende op de Vaderlijcke Liefde, die hy sijnen Sone toedroeg, en siende dat het anders den Prinçe sijn leven soude kosten, verstoutende sijn selven, om den Vader aen te seggen, dat het niet als Liefde was,

was, 't welck sijnen Soon quelde: maer dat het sulcke Liefde was, die niet voldaan en konde werden, en oyer sulcks de sieckte ongenesefelijck. *Se-leucus* werde van dese tijdinghe heel verbaest, en vraghde na de oorfaeck van de ongenesefelijckheyt. Om dat hy, antwoorde *Erasistratus*, verliest is op mijn Huys-vrouw. Ey lieve, seyde de Koningh, daer ick u altijd voor soo goeden vriendt gehouden hebbe, soudet ghy niet willen haer aen mijn Soon laten trouwen, om hem van de doodt te verlossen? Ghy en soudet sulcks niet willen doen, antwoorde hy, indien het *Stratonice* was, die hy beminde. Och, nep de Koningh, of sy het was! Het welcke *Erasistratus* hoorende, en valt vertrouwende dat de Koningh sulcks seyde, niet uyt een beveynt herte, maer beladen met liefde van sijn soon, aengefien de tranen die hy storte: hem by de handt grijpende, seyde ront uyt: Ghy hebt Heer Koning hier in mijn hulpe niet van doen: ghy kondt alleen, zijnde Vader, Man, en Koningh; oock Genees-meester wesen van de sieckte van uwen Soon, die op *Stratonice* verliest is. Het welck by den Vader verstaen zijnde, laet sijnen Raet vergaderen, en om sijnen Soon te behouden, doet hem kroonen Koningh van hoog Aen, en geeft hem *Stratonice* ten houwelijck. *Cannace* schrijft dese wetenschap haer Minne toe in de brieven van den Poët *Ovidius*:

*Mijn Voeter heeft den brand van mijn bedeckte wonden,
Uyt ick en weet niet wat, bebedigh onderwonden;
Die seyde my in 't oer: Ick sie het datje minne,
En dat u jeughtigh hert tot vryen is gesint.*

Dese manier om de ingekropte Liefde te ontdekken wert seer aerdigh uytgebeeld in het Spaensche Heydinneken *Constance*, verfocht zijnde, om *Iuffr. Gualde*, daer van het bedde houdende, te besoecken, en haer ondervragende van verscheide qualen, als sy geen recht antwoort bequam, begon ten laetsten een vryer op de baen te brengen. Ick sal de versien hier uyt den *Proef-steen* ontleenen, te meer om dat de teekenen van dese Liefde aldaer noch breeder uytgebeeldt zijn.

*Hoort, (seyt) kenje niet een hups en aerdigh quant,
De schoone van de stadt, jae van het gantsche land?
Hebt ghy hem menighmael niet geestigh hooren praten,
Of doot een gunstigh ooght tot in het best gelaten?
Wat om doch soo geveynit, dat ghy soo langen tijt
Hem in bedencken houdt, en niet te wil en zijt?
Ey lieve, soje meent den vryer ooyt te trouwen,
En wilt hem niet te langh in anghit en twijffel komwen;
En die sijn tanden breeckt als by een noote krancke,
Diens vreyer is niet te groot schoon hy de kerven smaeckt.
Gualde hevegh een blos, en wert geheel ontsteken,
Als sy dit geestigh dier van vryen hoorde spreken,
En schoon sy veynsen wou, haer bloede n boven haer,
Dat maeckt haer innigh hert ten vollen openbaer.*

*Haer geest is op de loop, haer pols begon te jagen,
En al mer vreynt gewoel van ongelijcke slagen.
Constance wederom: Nu sie ick wat 'er schort;
Ghy (wat ick bidden magh) en doet u niet te kort,
Spreeckt soo de reden eycht, en laet u moeder weten,
Wat voor een edel geest u sinnen heeft beseten;
Want hoe ghy langer swijght, en meer u sieckte doecht,
Hoe dauct uwe jeught tot grooter hinder streckt.
De siecke vryster sucht, en al haer leden beven,
Haer sinnen even-selst die worden omgedreven:
Nu sie ick (sprack de maegt) wat kunst en wijsheyt doet:
Ghy weet, gelijck het blijcke, den gront van mijn gemoet.
Des wil ick nu voortraen in geenem deel verswijgen,
Wat nae te deser uur mijn jonge sinnen bijgen,
Wat diene'er meer geveynit ick ben van liejde kranck,
En dat heeft nu geuert wel seven maenden lanck.
Wilt dit nu mer beleyt mijn ouders openbaren,
En raedt hem acht te slaen op mijn bedroefde jaren;
Want soo ick dien ick min niet haest genuewen magh,
Soo is de gront geleyt van mijnen laetsten dagh.
My sal geen spruyt, of kruys, geen sap, of pap genesen;
Ick sal begraven zijn, ick wil begraven wesen,
Indien ick niet en krijg hem die mijn hert bemint,
En sonder wien mijn ziel geen rust op aerden vint.
Terstont nae dit gespreck soo storsje dinsten tranen,
Die met een stage vuur haer zere wanghen banen.
Constance troost de maegt, en geeft haer goeden moet,
En stremt, door soet gespreck, haer gulden tranen vloed.
Hier op is, der versocht, de moeder ingekomen,
Die had tot haer behulp een Doctur met genomen;
Constance gaet er by, maer tradt bezijden af,
Daer sy haer mes bescheydet het stuck te kernen gaf.
Het speet den Medecijn, dat sy de rechte gronden
Van dese maeghde-quaal had kunstigh onderwonden;
Te meer, vermidt hy weer dat oock de kloeckste man
Dit uyt geen herte-slaght of alder voelen kan.
Maer als hy in gespreck met haer begon te treden,
Doen gingh *Constance* ront, en gaf hem dese reden:
Een maegt van achtien jaer, afkeerig van genucht,
Die veeltijts sonder slaep geheele nachten sucht,
Die, als men slechts beginn van vryers yet te spreken,
Verandert in gebaer, en laet haer woorden steken,
Die slaeght wil eenslaem zijn, en nimmer uyt en gaet,
En, schoon al esse jongh, het soet geselschap haet.
Die geel en deerlijck hert, en leeft als sonder eten,
Wat soo ten vryster schort dat heb ick wel te weten;
Ick segge, dat geen sals haer oyt genesen kan,
Maer dat haer stil gebreck vereyscht een rustigh man.
Hier by koomt dat ick sie haer oogen in gesoncken,
Maer vreygh even-wel, gelijck als helle voncken,
Haer pols geweldigh ras, haer water bylter root,
Hoe! kan dit anders zijn als enckel minne noot?
Voor my ick stel het vast. Ghy mooght het overleggen,
V dochter even-selst zal u de waterheyt seggen,
Soo gy haer recht bevragebt. Want, na haer saken staen,
De noot die roept om hulp, daer is geen veynsen aen.*

Als men dan fiet aen een Vrijster soo ongedane teyckenen, als *Constance* nu verhaelt heeft soo dient men in 't raken van de pols, van de gene daer achterdencken op valt, indien de persoon selfs niet en kan verschijnen, eenige redenen te verhalen, en dan wel te letten ofte daer geen verandering in wesen, ofte pols en komt. Want sulcks geschiedende, soo mach men wel gelooven, datter niet en hapert, als Liefde. Hier uyt hebben sommige gemeent ofter een minne-pols was, en of men uyt den bysonderen Ader-flagh konnende de Liefde gewaer werden: maer datter foodanige geen en is, en dat de onvoorziens veranderinge sulcks alleen te kennen geeft, wert met de reden aangewesen by d'Heer Ridder *Jacob Cats*, in sijn aenmerckinge op de gemelde Historye.

(4) Wat de voorteyckenen aen gaet die wert seer swaer gehouden. Daer over beklacht hem *Apollo* by den Poëet *Ovidius*, dat hy in sijn macht hebbende de krachten der kruyden, sijne Liefde even-wel met geen kruyden te genesen was. Soo dat de Poëet *Propertius* oock seer wel geleyt heeft 2. Eleg 1.

Wat stecke dat een mensche quelt,
Al is hy wonder vrent gestelt,
Dat jaeght een dranck, een machigh kruyt,
Dat jaeght een kunstigh meester uyt.
Maer brant van liesel en minne-pijn
Die past niet op den Medesijn.

Even-wel is in 't beginsel dit quaet wel te stuyten: maer als men het diep heeft laten in kruyden, soo dat het heel de overhandt genomen heeft, dan verandert het wel in een dulligheyt; en de gene die daer aen vast zijn, komen allenckskens uyt te teren, ofte te verdroogen; ja sommige benemen haer selven het leven.

(5) Derhalven dat hier tot geneefinge gedaen dient, en moet geensins uytgeitelt werden, maer in 't begin by de hant genomen, eer het quaet te diep gewortelt is. Het welck de Meester van de konste der minnen wel leert in sijn eerste Boeck van de remedie der Liefde:

Gefellen hoort een woort. Wanneer u toere sinnen
Gevoelen eerst den brant en bellen om te minnen,
Soo zint u mettoy daet ontrent het weligh kruyt,
En, eer het vorder gaet, soo roeyt den wortel uyt.
Geloofst het, dien het raecte, met lang hier op te wachten
Soo wort de liefde sterck en boven uwre krachten;
Dat eerst een beechje was, dat wort een groote stroom:
Dat eerst een tackje was, dat wort een grooten boom.
Een siechte die wel eer stont haest te sijn genesen,
Kan heden buyten raet en sonder hope wesen:
Een die sijn tijde vergeeuwt als by wat goets vermach,
Sal niet bequamer zyn oock op den naesten dach.
Wy zyn onachtsaem volok, en sleuren alle saken,
En willen als het dient niet aen het zeer genaken:

Daer kruypt dan even stasg, daer kruypt de kanker voort,

Om dat het slim vergif niet eer en was gestoort.
Voelt daerom eenich mensch van Liefde sich bevechten,
Die zy flux in de weer, en laet hem onder-rechten;
Maer doe het met beleyt, en eer het vinnich quaet
De sinnen overloopt, en vast gewortelt staet.
In qualen van den geest, in sieckten van de leden
Daer wijst de stage daet, daer leert de vaste reden
Dat yder raet beboeft, en dat te rechter tijt,
Al eer het slim bejagh tot in het herte glijt.
Daer zijnder onder u van soo verdraeyde sinnen,
Die, sonder voor beraet, haer stellen om te minnen;
En als het slim senijn is aen het herte gegaen,
Dan spreekt men om behulp de beste vrienden aen.
Dit zyn, onwisse jenght, dit zyn verkeerde slagen,
Ghy dient van eersten aen om raet te komen vragen;
Het is van oudts geseyt, „Het licht dat voeren gaet,
„Dat geeft in alle ding voor-al de meeste baet.

Plinius schrijft in 't 30. Boeck van sijn natuurlijke Historye op 't 16. Capittel, dat de Liefde verkeert met een dronck van *Bocken-water*, tot meerder tegenheyt *Nardus* onder 't selve gemenght. *Ian de Vigo* Genees-meester van den Paus *Julius de II.* neemt den dreck van de gene daer yemant op verliest is, en brant die, seggende dat dien reuck den amoureuus seer goet is, om de Liefde te vergeren. Maer dese vijgen schijnen gekomen te sijn uyt den winckel van de Meesters, die by *Aristophanem* Drecketers genaemt werden. *Albertus Magnus*, en *Cardanus* prijsen hier toe verscheyde gesteeuten. Sommige het *Bloet* van de gene die bemint wert: het welck wylefen by *Iul. Capitolinum*, in 't werck gestelt te zyn van den Keyser *Marcus Aurelius*, om wech te nemen de ongetoomde Liefde, die sijn huysvrouw *Faustina* een Schermer toe-droegh, door raet van de *Chaldeers*. Dese raden den Keyser, dat hy den Schermer in 't heymelijck soude doen door steken, en *Faustina* van sijn Bloet laten drinken den selfden nacht als hy by haer slapen soude. Het welck wel na haer seggen uyt viel: maer van dat by slapen is gekomen *Antoninus Commodus*, een van de Bloetdorftige en wreeste Keyfers van Roomen, die hem alrijdt onder de schermers begaf, en meer den schermer geleeck, als den vromen Keyser *Aurelius*, die dat quaet alleen aen sijn Vaderlandt dede, dat hy *Commodus* voortgebracht heeft, gelijk de Poëet *Ausonius* schrijft:

Hy dede maer een eenigh quaet,
Tot nadeel van den Roomschen staet:
Dat was vermidts de goede man
Een Soon by sijn Faustina wam.

Indien dese dulligheyt uyt overvloed van 't zaedt komt, soo sal men daer toe gebruycken foodanige genees-middelen, die het selve vermindere-

ren, en sijn prickelende kracht uytbuisen. Hier toe is eerst dientigh het Ader-laten; en dan het zaedt van *Cuyfch-boom*, van *Wijnruyt*, van *Coriander*, van *Lattouw*, en van *Porceleyn*, *Canser*, en diergelijcke verkoelende, ofte verdroogende. De *Woegh-blade* ren gestampt, en ingedroncken verminderen de geyligheydt, en veel gedroncken nemen die geheel wech. Hier toe kan mede gemaect werden de volgende *Conferve*: N. *Conserf van Plompen* 2 onzen, *Zaelt van Cuyfch-boom*, *Laitouw*, *Porceleyn*, *Coriander* van elcks 1 scrupel. *Trock. de Camphora* 2 scrupels. Met *Syroop van Plompen* gemengt tot een *Conferve*, en daer van des ayonts, en 's morgens de groote van een *Ocker-noot* gebruyckt.

Wat voorder de maniere van leven aengaet, alsoo de selve in 't 1. Boeck 4. Cap. van het eerste Deel in den *Schat der Gesontheyt* aangewesen is, soo en behoeft die hier niet wederom verhaelt te werden. Wy sullen derhalven dit *Capittel* besluyten met de genesinge der gener, die *Lief-kruydt* ingenomen hebben.

(6) Soo drae achterdencken valt, dat yemand *Lief-kruydt* ingegeven is, soo sal men terstont soecken te beletten, dat het vergif, in 't welck het *Lief-kruydt* verandert, niet nae het *Herte* en treckt, en alsoo den mensche om hals brengt. Daer toe is voor eerst noodigh een *Braeck-middel* (beschreven in 't eerste Deel, en 4. Boeck, op 't 7. Cap. N. 6. van den *Schat der Ongesontheyt*), waer by altydt wat dient gemengt, het welck 't vergif wederstaet, als *Civoors-zaet*, *Gesegelde aerde*, *Mishridaet*, *Tberiakel-waer*, *Zout van Carduus Benedictus*, van *Allfen*, ofte *Wijnruyt*, en van de selve dient oock na het braecken een drankken gemaect om te sweeten, het welck eenige dagen na malkanderen moet vervolght werden, in een ledige Maegh. Daer nae, en ondertuschen, dienen oock gebruyckt te werden geneesmiddelen, die het vergif tegenstaen, en het *Herte* tegens 't selfde verstercken, gelijk die beschreven zijn in 't eerste Deel, 4. Boeck, en 13. Cap. van den *Schat der Ongesontheyt*.

Het VIII. Capittel.

1. Dulligheyt.
2. Oorsaken.
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Genesinge,
6. en Maniere van leven.

(1) **O**p de *Melancholye*, ofte *Ydelheyt* van sinnen volght wel lichtelijck een *Mania*, ofte *Dulligheyt*, die niet veel anders van malkander en verschillen, als in meerder selligheyt van oorsaeck, en toevallen. In de *Melancholye* zijn de *Geeften* duyfter, en bedwelmt, in de *Dulligheyt*

vuurig en brandende. Soo dat de *DULLIGHEYT* niet anders en is, als een bedorven inbeeldinge en oordeel, sonder *Koortsche*, met stoutigheyt, onvertsaeghtheyt, slaen, en stooten, haren oorspronck nemende uyt een heete en vuurige gestaltenisse der zielige *Geeften*, en *Herffenen*.

Deze *Dullen* beelden haer mede wel in, gelijk de *Melancholijcken*, 't gene niet en is, maer sy gaen vry wat verder, sonder eenigh onderscheydt te maken tusschen goet ofte quaet, tusschen vriendt ofte vyandt. Jae de *Uytsinnigheyt* gaet haer soo verre, dat sy als dulle beesten, een yeder met tanden en nagels op 't lijf willen. Sy houden evenwel noch dickwils de geheugenisse, het welck daer uyt blijkt, dat sy hare gewoonlijcke liedekens noch na malkanderen weten te singen.

Wat belanght de *plaeise*, die hier gerocht is, al hoewel het gemeene gevoelen is, dat het de *Herffenen* alleen aengaet, gelijk 't oock eygentlijck doet; soo en is evenwel niet te twijffelen, uyt de groote onstuymigheyt des gemoedts, dat het *Herte* mede daer toe oorsaek geeft. Waer toe oock groot blijk by-brenght, dat de *Dulle* luyden in haer huyskens gesloten zijnde, al is 't midden in de winter, van geen kouw en weten: het welck niet en soude konnen geschieden, by aldien het *Herte* de hitte met de *Geeften*, door het geheele lichaem niet en verspreyde. En hebben evenwel geen *Koortsche*, door dien datter geen verrottinge by en is; en daerom en is niet vreemt het gevoelen van *Placutus*, dat hier by de hitte een quade hoedanigheyt is, gelijk men oock bevindt, dat de *Dulligheyt* uyt *Lief-kruydt*, en ander vergif voort-gebracht wert.

(2) Het gene die hitte in de *Geeften* onsteect, is (als voorgaende oorsaeck) *swarte*, en *verbrande Gal*. Het welck *Placutus* oock wel geweten heeft *Amphitr*.

Atra bile percita est,

Nulla res tam delirantes homines concinnat cito.

Deze *Gal* houdt haer somtijds in de *Aderen* van 't gantsche lichaem, somtijds in de gene, die dicht by de *Herffenen* zijn, veeltijds in de *Vrouwen* ontrent de *Lijf-moeder*, uyt bloedt en zaet aldaer vergadert, en bedorven; waer mede hier seker bryne *Weduwe* gequelt zijnde, quam onlangs by den *Borgermeester* loopen, en haer in de beste gestaltenisse niet stellende, vraeghde of daer yet onbrack dat men haer geen man en gaf. En sulcks gingh soo verre; dat men genoodtsaecht was, de selve in 't *Dul-huys* te bestellen. Andere verhalen van de gene die hier of *Dul* langhs de *straet* liepen, en dat het selfde geholpen werde op die maniere, als wy van diergelijcke *Melancholye* geseyt hebben.

De uytwendige oorsaken zijn een *Heete gestaltenisse des luehts*, gelijk in de *Honts-dagen*, waanneer het bloedt seer verhit, als oock in den *Herffst*, als'er veel.

veel swarte Gal vergadert werdt. Waer toe insonderheyt helpen *Droefheyt, Behommeringh, Spijt, en Gramschap.*

Cleomenes, als hem tot schande na-gegeven werde, dat hy sijnen eedt gebroken hadde, uyt spijt Dul werdende, sneed sijn lichaem van onderen tot bovenen open, en storf aldus al lachende.

Iovius verhaelt, van den Turckschen Keyser *Amuratber*, dat als hy de stad *Coria* (de welke hem van *Schanderboeck*, die hy selfs opgevoedt hadde, met list ontnomen was) te vergeets bestormt hadde, uyt spijt in een Dulligheyt verviel, en alsoo storf. Soo schrijft *Platina* van den Paus *Bonifacius* de VII. dat als hy die van 't geslacht *Columna*, uyt haer *Vaderlijke* Sreden gejaecht hadde, en onvoorziens van *Sarra Columna* te *Anagni* betrap, en gevangen gehouden werde, Dul en rasende storf. Soo dat hy in den stoel gekomen was als een Vosch, geregeert hadde als een Wolf, en gestorven was als een Hont. *Romulp. Walsing. Haillan, &c.*

Soo beschrijft *Sophocles* den Griekschē Vorst *Ajax*, dat hem geweygert zijnde de wapenen van sijn overleden Neef *Achilles*, die door den Raedt *Ulysser* wierden toegeleyt, in soo onverbolligen Dulligheyt gerocht, dat hy het vee aen-viel, meenende dat het Griekken waren, sommige bandt, sommige keelde, en een grooten ram geelde, geloovende dat het *Ulyssis* was; en ten laetsten oock in sijn eygen sweert viel. Soo dat de gene, die als de sterckste onder de Griekken, alles uytgestaen hadde, de gramschap alleen niet en konde overwinnen, ghelelijk *Ovidius* van hem schrijft 13. *Met.*

*De Vorst, die groote man, die legers dorste tergen,
En oock den Hector selfs een velt-slagh plagh te vergen,
Die konde liden kon, en sweet, en beet en brandt,
En kan sijn eygen hert niet houden in den bande.
De gramschap trock hem wech. Hy greep sijn eyge degen,
En sey; Dit's immers mijn; geen mensch en heeser tegen,
Of 't moest Ulyssis zijn; een slim een olijck man,
Die niet, als met de tongh, den oorlogh voeren kan.
Wel aen, ick wil die sweert eens tegen my gebruycken,
Dies sal op heden noch de doot mijn oogen luycken.
Dit sprack de gramme Vorst, met ongemeene taal,
En, eer het zemandt dacht, soo viel by op het stael.*

De Melancholye die uyt liefde, ofte Minne-drancskens voort komt, indiens langh by-blijft, verandert mede in Dulligheyt. De beten van sekere beesten, gelijk Honden, Katten, Wolven, maken oock een Dulligheyt, die foodanige beesten in manieren nae volgh; selfs soo verre, dat de gebetene meenen in de selfde verandert te zijn. Dan van dese fullen wy in 't volgende Capittel handelen.

(3) De Dulligheyt is seer licht te *kennen* uyt het bedorven inbeelden, en oordeel, waer door de Dulle gantsch onvertsaecht elck een te keer willen met

krabbelen, schoppen, en ftooten. Haer wesen is straf, en schrickelijck, haren mondt schuymt (gelijck d'Heere de Groot met de versien van den Griekschē Poët *Euripides*, en dit Latijns van *Lucanus*;

*Spumea tum primum rabies vesana per ora
Effluit,*

aenwijst in sijn Aenmerckingen op den Euangelist *Lucas* 9. 39.) en konnen niet slapen, noch kleeieren aen haer lichaem lijden, die sy vercheuren, en, indien sy niet wel bewaert en werden, doen haer selven te kort. Sommige van dese Dullen (schrijft *Xenophon* in 't 1. Boeck der gedenck-werdighe Spreucken van *Socrates*) en vreesen niet eens voor 't gene, dat in sijn selven schrickelijck is: en andere schricken van 't gene niet eens en staet te vreesen. De toevallen, en teekenen van de Dulligheyt zijn wel uytgebeelt by *Io* in de Grieksche tragedie van den ouden Poët *Aeschylus*, genaemt den gebonden *Promethus*: wiens woorden wy hier, om kortheyt wille, alleen in Latijn sullen stellen:

*Heu, heu, heu, heu, heu,
Rursus me sideratio, & arionis
Furores accendunt, & strigue stimulus
Pungit vehemens.
Cor vero metu animion percellit.
In orbem oculi rotantur.
Extra autem cursum raptor, rabiei
Impetu insano, lingue impotens.
Confuse autem voces accidunt temere
Aerbae ad fluitus calamitatis.*

(4) Alsoo de swarte Gal de booste en hartnackigheyt is, soo valt oock de Dulligheyt, daer uyt ontsaende, seer qualijck te helpen, en geduert dickwils jaren en dagen, somtijds oock het gantsche leven. Dan heeft evenwel in haer selven geen gevaer, 't en zy de siecken niet willende eren ofte drinken, haer selven uyt-hongeren, ofte anders te kort doen. Maer het is eengoet teecken, dat foodanige een ontlafingh krijgen door kamer-ganck, stonden, bloeden uyt de neus, speen, kramptader. Het is een doodelijck teecken, in de Dulle sieckte, seyt *Plinius* 7. 51. te lachen; waer by niet alderhande lach, na mijn oordeel, verstaen en moet werden, alsoo sulcks strijden soude tegens *Hippocrates*, die de Rasemye met lachen van minder gevaer stelt, als die ernst is; maer alleen de gene, die *Sardontius* genoemt wert, en is een treckinge tegens de natuere van die deelen, de welke den lach maken, en alsoo door het trecken het selve als naemaken.

(5) Om nu te komen tot de Geneesinge. Dewijl de naefte oorfaeck van Dulligheyt bestaet in verhitte Geesten, die haer beginsel, en onderhoudt hebben van diergelijcke vochtigheyt, soo moet de selvige voor-

voor eerst bereyt en af-geset, daer nae van de Herffenen, en het Hert geweest werden. En dan de ongematigheydt der Geesten herstelt zijnde, dienen beyde die Deelen versterckt, en verquickt: als oock de quade toevallen, gelijk geduerigh waken, verbeter.

Hier toe, nae een voorgaende *Clysteer*, ofte yet anders om de eerste wegen te ontlasten, en isser niet bequamer, als het *Ader-laten*, van wegen dat het vermindering maectt van de heete vochtigheydt, en alsoo by gevolg mede verkoelt. Ick heb gesien aen verscheyde, die haer meeste werck maectten om de Dulle te helpen, datse haer grootte toeverlaet in 't Laten hadden, en 't selve twintigh, dertigh, en meerder reysen doende, vele, die ongeneeslijk schenen wederom tot haer feyen brachten. En daer toe mach men dan de een, dan de ander Ader nemen; oock het speen, ofte de stonden verwecken.

Ondertassen dient de Swarte Gal door de Middelen (beschreven in 't 5. Capittel en 4. Boeck van het Eerste Deel, van de Schat der Ongelontheyd, gekoockt in wey) bereyt zijnde, eens des weecks af-geset te werden, door de Middelen verhaelt, in 't 7. Capittel van 't selfde Deel, beginnende van de slapte, en soo allenckskens komende tot stercker. Onder die is van oudts seer vermaert geweest het *Niel-kruyt*, soo dat als sy yemant sagen, die met de kop gequeit was, seyden, dat hy *Niel-kruydt* van doen hadde, ofte wel diende te varen na *Znicrya*, daer het selfde overvloedigh wies. Hier mede genas *Nelampus*, (nae wiens naem een soorte van niel-kruyt den naem van *Nelampodium* heeft) de Dochters van *Praxus*, Koning van *Argos*, de welke haer selven in schoonheit stellende voor de godinne *Iuno*, waren door den toorn van de selve met sulcken delligheydt geslagen, datse koeyen meenden te wesen, en vreesende voor de ploegh, haer vlucht in 't bosch namen, *Virgilius* schrijft oock *Ecl. 6.* dat sy het loeyen nae-volghden:

Praxides implerunt falsis mugitibus agros.

Na dat de Swarte Gal eens ofte twee-mael af-geset is, soo dienen mede tusschen beyden gebesigt soodanige middelen, die het Hert, en de Herffenen verstercken, het Bloet, en de Geesten suyveren, en de roockachtige dampen doen verdwijnen. Soodanige sijn *Plompen*, *Rosen*, *Violen*, *Confilje de Greyn*, *Guldingen*, en andere in 't 5. en 13. Capittel van het meer genoemde Boeck en Eerste Deel beschreven; die met eenen oock de Swarte gal veranderen, en bereyden.

En alsoo de Slaep hier seer qualijck, jae in eenige maenden somtijdt niet komen en wil, soo moet de selve soo door uytwendige, als inwendige middelen (aengewesen in 't 9. Capittel 4. Boeck en Eerste Deel van den *Schat der Ongelontheyd*) gevor-

dert werden, waer in altijd met voorsichtigheydt dient gegaen te wesen.

Als alles niet en helpt, soo mach men komen tot een *Cautery*, en branden boven op 't hooft aen in 't *Bregma* tot op de pan, en houden dat lange tijt open, waer door verscheydene van de dulligheydt genesen zijn, gelijk *Guamerius* getuyght. Het welck versterckt wert, door 't geen *Gordonius* verhaelt van een Dulle, die een wonde in 't hooft krijgende met een breuck in de pan, soo lange wel was, als de wonde open bleef; maer dat, die geheelt zijnde, de Dulligheydt wederom quam.

Hier toe behoort mede de Vrouwen sieckte, *Furor Uterinus* genoemt, in de welke hzer de Lijf-moeder Dul maectt; en wert door Middelen, die het heet Bloet verkoelen, en het Zaet verdroogen en verminderen, te hulpe gekomen. Waer van eenige beschreven sijn in 't 18. Capittel van 't 4. Boeck, Eerste Deel, van den *Schat der Ongelontheyd*, en sulden noch elders aengewesen werden. Dr. *Foreest* verhaelt *ic. Obs. 24.* van een Jongen Dochter, die na het toeheelen van eenige Sweringen in haer been, en het opstoppen van haer stonden, in een schrickelicke Dulligheydt verviel, gestadigh roepende dat sy in de Heil begraven was, en nier als swavel en vuur uyt-spooog; maer dat de selve genas met het opene van de ader ontrent den enckel (*Saphena* genoemt) na datter ontrent acht oncen swart Bloet uyt-gelooopen waren.

(6) Om te beslayten met de *Maniere van leven*. De Lucht dient hier koel, en vochtigh te wesen; en de spijs van de eygen hoedanigheydt, gelijk door-geslagen Gerste, versich *Vleesch-nae met Endivye*, *Laitoum*, *Bernagye* gestooft, *Kuycken*, *Lams-vleesch*, *Kalfs-veer*, *fachte Eeyeren*; en derhalven zijn in dese gelegenheydt onbequaem, die Gal, ofte grove vochtigheden konnen maken, gelijk *Rams-vleesch*, en alle ander, dat gesouten ofte geroockt is, gelijk oock soodanige Visch. De *Wyn* moet hier gantich geschout, ofte die heel dun, en dat weynigh gedroncken werden. Het welck mede plaetche heeft in *Bier*, dat niet te Hoppigh, ofte te Koppigh dient te wesen. Dan men mach in stede van 't selfde Gerste water drincken met *Syroop van Violen*, *Granaat-appelen*, ofte *Bernagye* vermengt: ofte oock versich gemolcken Melck met suycker, ofte een manier van *Zmandel-melck* van Gerste water met verkoelende zaden uytgetrocken; het welck oock den Slaep verweckt, die in dese gelegentheydt hooghnoedigh is. Hier dient *mathejsche Oeffening*; en een open *Licham*; het *Gemoet*, soo veel mogelijk is vrolick, sonder yemant by den siecken te laten komen, die hem onaengenaem is; waer toe wel dienstigh is hem alle vermaeck aen te doen, selfs van de *Musijck*, de welke, gelijk hier voor verhaelt is, van den eersten wijs-gerigen *Pythagoras* ingebracht is om de Ziele te stillen, en te beyredigen. Soo lesen wy dat de Dulligheydt van den

den Koningh *Saul* stilde, als *David* op sijn herpe sloegh. 1. *Sam.* 16.

Guyon geeft ons hier van een goet exempel op 't 14. Cap. alwaerhy verhaelt in 't 1. Boeck van sijn verscheyde lessen, hoe een jonge, hupse, en degelijke Vrouw, verstaen hebbende, dat haren man somtijds by een ander liep, in sulcken dulligheydt verviel, dat sy alle oogenblick, haer selven wilde werpen, dan in 't vuur, dan uyt de venster, dan in 't Water, daer sy oock tweemaal uyt-getrocken was: soo dat men haer moest doen bewaren. De Geneesmeesters en konden hier geen beterschap toe brengen: maer een Capucijn daer voor by komende, en biddende om aelms, hebbende verstaen het vrent ongeluck van de Juffrouw, gaf raect, om een Luytenilt by haer te halen, en dat men den selven langh by haer soude laten, en oock des nachts eenige liedekens voor haer bedt soude singen. Het welck in 't werck gestelt zijnde, soo ging de dulligheydt in drie maenden over, en sy bleef daer na wel by haer sinnen.

Het IX. Capittel.

* Dulligheydt door Dulle Beesten veroorsaeckt;

1. Van Weerwolven.
2. Vyt wat oorsaeck die Dulligheydt van de Beesten komt.
3. Teyckenen van een Dullen hont.
4. Voorgaende teyckenen van Dulligheydt in een die gebeeten is.
5. Ken teyckenen.
6. Voor-teyckenen.
7. Geneefinge.

(*) **T** Ot de Dulligheydt behooren mede die uytfinnige siekten, in de welke de siecken haer inbeelden, datse in wolven, honden, katten, en diergelijke dieren verandert zijn; als oock de gene; die verweckt is door het bijten van eenige dulle beesten.

(1) Dar de menschen in wolven veranderen is al van oudts geloof, en geschreven by de Griekische *Homerus*, *Mela*, *Solinus*, *Strabo*, *Dionysius*, de Latijnsche *Varro*, *Virgilus*, *Ovidius*, en vercheyde nieuwe schrijvers, daerom by den Francoischen *Loupgarous* (welcken naem by *Hadr. Iunius* qualijck gepast wert op de *Nachtmerrie*) en by ons genoemt *Weer-wolven*, als die van Menschen Wolven, en van Wolven wederom Menschen worden. Het welck de Poëet *Horatius* oock stelt, als geloof te hebben, *Epod.* 12. daer hy spreeckt van *Ulyssis* Met-gesellen, die door de tooveresse *Circe* in swijnen zouden verandert wesen:

*Als Circe dienstigh vout, Ulyssis Met-gesellen
In hare eerste stant, door toover-kunst, te stellen,
Verdweneen metter daet de borstels van het swijn,
En staecte so was het volck gelijk als menschen zijn:*

*Sy krygen haer verstant, en al haer vorigh wesen
Naer dat de naere kel haer boosken had gesehen;*

*Sy sloecten geenens draf, noch aten eenigh groen,
Maer droegen sich in als, gelijk da menschen doen.*

De Griekischen History-schrijver *Herodotus*, en Latijnsche *Plinius* (die nochtans al licht van geloof schijnen geweest te hebben) als oock *Plato* en *Pausanias*, verhalen wel sulcks van andere geseyt te warden: maer dat sy het voor een fabel houden. En over dat gevoelen werden oock wel te recht *Spondanus*, en *Bodm* wederleyt van *Delrio* 2. *Disquis. Magic.* 9. 18. Want de menichelijke Ziele en kan geen gedaente geven aen het lichaem van een beest; noch een ziele van een wolf aen het lichaem van een menich, dewijl elcke gedaente vereyscht een bepaelde, en bysonderlijcken toege-eygende stoffe. Is alleen waer, dat de Duyvel wel yemant doet gelooven, dat hy in een wolf verandert is, en derhalven als soodanigh hem stelt om dieren te verscheuren, oock dat hy de oogen van de gene, die hem sien, soo beguygelt, dat sy de uytwendige schaduwe van de gedaente voor het rechte lichaem nemende, niet anders en weten, of hy is een wolf. Siet breeder het gene hier over vergadert is by *Gouart* 1. *des Histor. admirab.* Maer hoe het hier mede zy, 't en gaet onse konste niet aen: gelijk wel doet aen andere soorte van WOLFS-DULLIGHEYT: te wesen, als de gene die meenen, in Wolven veranderen te zijn, alleen gedreven werden door verkeerde inbeeldinge; en daer door oock de Wolven in haer doen navolgen; daer sy evenwel by de gene, die haer sien, klaerlijck blijcken menschen te wesen. Soo schrijft *Finecius* datter te *Padua* in 't jaer 1514. een Huysman was, die hem inbeelde een Wolf te wesen, en veel volcks in 't lant ombracht. Daer nae met veel moeyten gekregen zijnde, hiel vast staende een rechten Wolf te zijn, met dat onderscheyt alleen dat de huyt met het hayr in hem omgekeert was. Daer om sommige, die daer by waren, toonende haer selven als wreede Wolven, quetsten, om de waerheyt te weten, sijn armen, en beenen, die sy oock korteden: dan merkende daer nae sijne onnosselheyt, bestelden hem by de Heel-meesters, maer was soo uytgerecht, dat hy 't in weynigh dagen bestorf. Diergelijke exempelzen zijn by andere Schrijvers meer te lesen.

(2) De Oorsaeck van dese laette dulligheydt komt somtijts door het Bloes, 't welck gedroncken is van soodanige Beest, in 't welke de kranckfinnige meent verandert te zijn. Soo verhaelt *Wernich* van een Dochter, die gesien hebbende yemant onthalsen, uyt schrick een Vallende-sieckte kreegh, waer toe, als andere dingen niet en holpen, sy, door raect van yemant, indronck *Katten-bloet*: waer door die Dochter een *Katten-aert* by wijlen kreeg, en dede al na, dat de *Katten* in huys doen, als meeuwen springen, en muysje vangaen. Hy verhaelt oock van een ander,

der, die *Vercken bloeds* gegeten hebbende, 'sijn selven fat van slijk at. En die veranderingh is oock elders te sien. Want het *Bloeds*, insonderheyt heet, en noch vol geest, gedroncken, kan een groote veranderingh in den mensche maken, waer door hy ofte in 't gemeen de wildigheydt van de beesten naevolght, ofte in 't bysonder de manieren alleen nae aep van 't gene, wiens bloedt hy ingenomen heeft. De reden hier van is wel te begrijpen. Want alsoo het bloedt den aert en de natuere heeft van sijn dier, en dat alle de werkingen der dieren voornamelijk uytgevoert werden door de wormte, en de Geesten: 't selve dan van den mensche gedroncken zijnde, soo is gelooflijck, datter in sijn Geesten en wormte, en soo vervolgens in de vochtigheden, en vaste deelen veranderingh geschiet. Want alle dat verandert, volght de natuere van 't gene de veranderingh maect. En dit is mischien de oorlaeck, waerom Godt soo dickwils, en soo ernstig verbiedt het gebruyck van bloedt, insonderheyt dat noch heet is, en van levende dieren.

Het selfde kan oock plaets hebben, hoewel soo veel niet, in de *Melck*, insonderheyt in de teere jaren gedroncken, en in het *Vleesch* van de dieren, gegeten. Soo heeft men gesien, dat yemant, die met *Geyten-melck* opgevoedt was, groot geworden zijnde, niet en dede als springen, en hippelen, en, gelijk de *Geyten*, in 't kruydt knabbelde. Daerom meenen oock sommige, dat vele Françoischen, alsoo sy dickwils met *Geyten-melck* opgebracht werden, naeuwlijcks stil en konnen staen, noch het hippelen, al zijnsf alleen, en konnen laten. *Plinius* en *Edouardus* schrijven, dat de *Beeven* *Horsfenen* gegeten zijnde, inbeelding verwecken, of yemant in een Beer verandert was. Het welck *Dr. Wierus* Spaenich Edelman, de welke mede van sulcken eten, door bosch en over bergh liep, niet anders wetende of hy was een Beer. Soo schrijft *Fernelius* van eenige Jagers, als sy eenen fellen Wolf doodt geslagen hadden, hem in stukken snijdende, tot verscheyde koketten gereet maecten. Waer van al de lommige oock sterven. Waer uyt blijkt (het welck oock met verscheyde exempelen bevestigt wert van *Job. Bauhinus*) dat de *Wolven* oock de dulligheyt onderworpen zijn: gelijk mede getuyght wert van *Swijnen*, *Ossen*, *Paerden*, *Vossen*, *Katten*: maer dese Dulligheyt valt onder de *Honden* (als heet en droog zijnde) verre uyt aldermeest.

Dit Dulle vergif wert meestendeel mede-gedeelt met een beet: te weten, door de wonde van 't speecksel ingeprent. Het welck van soodanigen selligheyt is, dat een Vrouw, toe-naeyende een gat, 't welck van een Dullen hont in seker kleet gebeten was, en den draet af-bijtende, daer van Dul werde.

En *Matthiolus* schrijft twee gesien te hebben, die alleen van 't speecksel te raken, sonder beet, de Dulligheyt kregen. Sommige hebben soo veel doens met de honden, dat sy de selve tot walgingh soenen en lecken, het welck in dese gelegenheyt groot ongeluck baert; waer van den grooten Rechts-geleerden *Baldus* een droevigh exempel gaf, als hy met sijn hondken speelende, in sijn lippe gebeten werde, en daer van een Dulligheyt kreegh, die hem in 't graf bracht.

Op welke van de verhaelde manieren het vergif van een Dul beest den mensche mede-gedeelt wert, en toont terstont sijne kracht niet: want hy en voelt dickwils in 't eerste geen quaet, als mischien wat pijns in de wonde, soo dat het veeltijds nae eenige maenden, jae oock jaren eerst uyt breekt. Soo hebbe ick onlanghs gesien in den Dijk-graef van *Ryder-kerck*, die, acht maenden na den beet, van lichaem en gemoedt seer wel te passe was, tot dat hy nae die tijdt in hevige Dulligheyt (die hy voorsyde te voelen komen) vervallende, in weynigh dagen storf. Van drie, en vier maenden getuyght *Hildanus*; van acht *Fracastorius*; Andere van 6. 7. en 12. jaer; *Brasavola* van 17. *Guinerius* van 18. *Alzaravins* van 40. En alsoo het vergif bestaet in een verborgen hoedanigheyt, soo en kan niet lichtelijck van dat wonderbaerlijck wercken, de rechte reden gegeven werden. Evenwel magh men waerschienlijck seggen, dewijl het vergif door sijn geheel welen van onse natuere vervreemt is, en van onse wormte niet overwonnen en kan werden, dat het soo langhe als het in 't lichaem blijft, sijnen aert houdt, en ten laetsten sijne kracht uyt-geeft, al geschiedt sulcks de een tijdt rasser, als de ander, nae dat het selfde meerder ofte minder kracht heeft, om op ons te wercken; ofte oock het lichaem, dat het ontfanght, stercker ofte swacker is, om 't selfde te wederstaen.

Dit vergif is van dien aert, dat het oock van de gene, die van een *Hont* gebeten is, voort gaet in een ander, die hy komt te bijten, gelijk *Lucianus* wel schrijft in *Philopseudes*. Soo verhaelt *Baubinus*, dat eenen Waert sijn gasten speck voor settede van gon swijn, dat van een Dullen hont gebeten was, waer door alle, die daer af aten, Dul wierden; en noch van een ander swijn dat Dul geworden zijnde van een huysman dootgeslagen, maer niet diep genoegh begraven was. Het welck de vossen des Winters opkrabden; en van 't selve gegeten hebbende Dul wierden. Van de selfde zijn daer nae oock menschen, peerden, en ander vee gequetst, en alle in Dulligheyt vervallen, en meestendeel gestorven. Waerom een yegelijck hem wel wachten magh yet te eten, ofte te drincken, dat van een Dulle gheproeft is.

(3) Alle beten, 't zy van beesten, 't zy van menschen,

H h

schen, dewijlfe met een gramfchap gefchieden, foo zijne quaet-aerdigh, gelijk genoeghaem blijckt uyt de genefinge by *Hildanus*, en andere daer van by-gebracht. Soo fchrijft de *President de Thon* in 't 5. Boeck van zijn *Hiftorie*, hoe dat'er feker half naeck, maer fterck man van d'Eylanden, in den Schotfchen oorlogh tegen de Engelschen, zijn felven midden onder de yvanden begaf, en daer een Engelfinan by de kop greep, en op zijn fchouderen fineet, en alfoo met groote fnelligheyt by de zijne bracht; maer dat de gevangen hem een venijnige, en by nae doodelijcker tant in de lenden fettede. Dan dese beten schelen evenwel feer veel in gevaer, van de gene, die door Dulle dieren komen. Derhalven om het felve in 't eerfte, foo veel mogelijk is, te ftuyten, foo dient wel (alfoo aen de wonde felder geen onderfcheydt te sien en is) geweten of den hont (die wy nu fullen nemen, als de gemeenfte) Dul is ofte niet.

Om fulcks te ondervinden fal men geftampte *Ockernoten* op de wonde leggen; en daer eenige uuren op laten (na de wonde groot ofte kleyn is; want hoe fy wyder is, hoe de *Noten* het vergif eerder na haer nemen) en dan de felvige voor de hoenderen werpen. Indien den hont Dul is, foo fterven fy's anderen daegs; en niet zijnde, blijvenfe in 't leven. Het felve kan oock gedaen werden met wat kruym van *Witte-broos*, ofte diergelijcke. Dan hier in dient mede op den hont felve gelet, die Dul zijnde, niet eten, noch drincken wil, veel fchuym en quijl uyt neus, en mont quijt wert, valt een yegelijk aen, foeckende de felve te bijten, doch fonder baffen, heeft feer roode en vuurige oogen, draeght aen niemant kennis, laet fijnen itaert, en tongh, (die veeltijds bruyn ofte geel is, als met Gal beftreken) uyt de mond hangen, loopt fomtijds haetelijck, jae, als fonder achterdencken, ergens tegen, en blijft d'ander tijdt fchielijck ftilltaen, en andere honden vluchten voor hem.

(4) Wanneer de gene, die gebeten is, begint benaeuwte en fonder reden koriel te werden, een fwaerte, en loomigheyt, gelijk als in quaet weder, door alle de leden voelt, niet ofte ongeruft flaept, vol vreefe is, en weyniger, als hy gewent is, loeckt te drincken, binnen 's mondts mommelt, en al is 't midden op den dagh, om licht roept; pijn in de wonde voelt, (al ifte al lange geheelt) die na 't hoofd treckt, en aldaer een dracyngh veroorfaeckt, foo dat hy niet wel voort en kan gaen. Als dit, seg ick, gemerckt wert, foo magh men wel rekeningh maken, datter Dulligheyt op handen is.

(5) Maer de gene, die nu alreede aen de Dulligheyt vast zijn, reken by poofen haer leden uyt, gelijk die geeuwen, zijn dapper ontfeken in haer aengeficht, hebben een fchrickelijck geficht, fchuymbecken, en fpouwen op de gene, die haer voor ko-

men, baffen, en bijten als de honden. Hoewel sommige noch wat oordeels behouden. Soo vertelt *Gentilis*, datter een Dul Jonghman zijn Moeder afraden, hem te genaken: want dat hy fich niet en konde onthouden van te bijten al de gene, die by hem quamen. Sommige van de felvige rafen, eenige houden noch wat verstant tot het laefte; doch op die tijdt verandert het meefstendeel. De stem is heefch, den adem kort, fy braken Gal, en op 't eynde met nock, treckinge der leden, en knardien der tanden.

Het gemeenfte teeken is, dat fy voor het water, en alle vochtigheyt feer fchrieken; waer van de reden al van oudts by vele gegeven is, dat fy in 't water haer inbeelden te sien het fchijnfel van den hont, die haer gebeten heeft. Sulcks heeft mede eertijds een Griekfch Poëet *P. Silentiarius* getuygh:

Wie van een dullen hont is in het lijf gebeten,

Die meyn een hont te sien als hy by water koemt,

Het beelt van dat hem fchaedt en kan hy niet vergeten,

En daerom is hy bangh, en wonder feer befchroomt,

En hier van fullen wy oock terftondt een exempel by brengen: maer en is evenwel de algemeene reden niet, dewijl ick dickwils gefien hebbe, dat foudanige, maer hoorende de pomp gaen, ofte een emmer waters voor-by hare kamer dragen, groote fchrick op haer lijf kregen, en daer door merckelijck verarghden. Waer uyt blijckt, dat dese fiekken niet uyt een verkeerde inbeeldinge, maer dewijl fy voelen, dat alle vochtigheyt haer befchadicht, en van de felfde vervaert zijn; gelijk men walghet, en ontfelt, als yemant wat voor komt, dat hem tegen is.

(6) Wanneer de gebeten wonde terftondt veel bloedt, niet diep in en gaet, noch geen Ader, Slagader, ofte Zenuwe gerocht en is, dan valt 'er hope van genefen, midts datter in 't begin goede geneesmiddelen gebruyckt werden. Maer als de fchrick van 't water al gekomen is, dan wert het gemeenlijck met de doodt bekof. *Aetius* verhaelt wel van twee, die evenwel genafen: dan die waren niet van een hont, maer van een menfche gebeten, welck vergif foo krachtig niet en is, want het vergif neemt een weynigh af, als het van den hont in den menfch achtige gematigheyt en is. Maer de honden en zijn oock niet altijt even Dul, ofte en bijten niet geen even groote boofheyt. Waer door het niet vreeft en is, dat fomtijds, hoewel oock feer felden, als het vergif foo veel al toegenomen heeft, dat de vreefe van 't water daer al is, evenwel door een waeker Genees-meester met Godes hulpe, geholpen wert. Gelijk aldus aenwijft mijn weerde Meester, *Mr. Gerard de Vor 4. Physiol. Chr. 37.*

(7) Al fchijnt dit quaet in 't eerfte zijn felven foo gevaerlijck niet voor te doen, foo moet het evenwel in tijds tegen gefaen wesen, of het brengheden

den mensche tot de sekere doot. Dit heeft tot sijn onderganch wel vernomen de voor-gemelde Rechts-geleerde *Baldus*. Want van een kleyn hondken, in sijn lip even gebeten zijnde, niet wetende dat het Dul was, en de wonde, om de kleynheyt, niet en achten, storf daer van Dul nae vier maanden, op welke tijdt alle genees-middelen, maer te vergeefs aangewendt wierden. Derhalven sal men terstont soecken te beletten, dat het vergif, het welck door den beet in 't lichaem geprent is, niet voort en gaet, en 't gene gevat is, uytgerocken wert; en dan dient het beichadicht deel wederom te recht gebracht te wesen.

Om tot dit oogmerk te geraken, sal men eerst het deel, drie vier vingers boven den beet binden, doch niet soo vast dat men het gevoelen beneemt: maer indien door de gestaltenisse van 't deel het binden niet en kan geschieden, soo sal men op de aangewesen plaets leggen wech-drijvende middelen, als poeyer van *Draken-bloedt*, *Granaci-schellen*, *Bolus*, *Cypri-nooten* met wit van Ey gemengt.

Te gelijk dient op de wonde (eerst gescherft, indien kleyn is) een *Kep* met vele vlam gestelt, om het vergif uyt te suygen. Waer toe oock bequaem zijn, gelet levende *Duyven*, ofte *Hoenderen* met het hinderste, de vederen eerst wat uytgheploekt, en d'een doot zijnde, wederom een ander genomen: het welck mede doen kunnen *jonge Duyven*, ofte *Hoenderen* levend over midden gesneden, en soo heet op de wonde geleyt. Hier toe kan de wonde mede bequaemelijck gewaschen en gewreven werden met *Mofaert* in Azijn, ofte *Pis* gesmolten, latende op de selve een dubbelden doeck in 't selve nat gemaect. Is mede goet *Paerde-mis* in stercken Azijn gekookt; ofte gestoote *Swavel* met speecksel gemengt; ofte *Peck* met wat *Zout*, en *Euphorbium* gesmolten. In 't korte is hier dienstigh al wat scherp, en dapper treckende is. Sommige schrijven dat het *Hayr* van den *Hont*, die gebeten heeft, op de wonde geleyt, door gelijkheyt van wesen, het vergif uyt-trekt: gelijk de *Scorpien* gestampt op de steeck, die hy gegeven heeft, geleyt zijnde, al 't vergif na hem treckt. Dan al wert dit by vele seer gepresen, soo soude ick my meerder betrouwen op een *Pap* gemaect van *Loock*, *Wijnruyt*, *Duyve-mis*, *Zout*, *Mofaert*, met *Suer-deegh*, *Hoeruygh*, *Voorloop van Brandewijn*, en wat *Theriakel* gemengt. Maer het alder-geraetmeste, daer ick ten alder-eersten de gebeten plaets met een gloeyend yser brant, waer door het vergif vertoert wert, en de wonde langh open gehouden. Derhalven dient terstont de korste wechgenomen, op dat de selve, het vergif, dat geloof moet werden, niet tegen en houdt: het welck geschieden kan door het bestrijcken van een *Doyer* met versche *Boter*; dan

alsoo sulcks wat te langhsaem voort gaet, en dat het wachten hier sorgelijck valt, soo is beter, dat men de korste ten eersten met de schaer wech neemt. En moet dan de wonde wel een paer maanden open gehouden werden.

Daer en is by ons niet gemeender als de gene die gebeten zijn in de Zee te *dompelen*, om haer de schrick van 't water wech te nemen. Soo schrijft oock de Griecksche *Philostratus* in 't 6. Boeck van 't leven van *Apollonius*, hoe de selve een Dullen hont in de Rivier wierp, en dat die, daer wat in geweest zijnde, ten laetsten aen landt swom, en aen de kant staende, begon te baffen ('t welck de Dulle honden niet en doen) en latende de ooren hanghen sijnen staert roerden, als willende te kennen geven, dat hy genesen was. Want het genees-middel (seyt *Philostratus*) van de Dulligheyt is het water, by aldien den Dullen het selve derst genaken. Die kloeckmoedigheyt hadde eertijds een Wijs-geerige, gelijk *Aetius* schrijft, de welke van een Dullen hont gebeten zijnde, en de bewegingen sijns gemoeds krachtelijck regenstaende, dewijl hy in 't badt sagh het schijnfel van een hont, hier over wat by sijn selven denckende, *Wat*, seyde hy, *heeft den hont gemeent met het Badt?* (het welck daer na een spreek-woort onder de Grieken is geweest) en daer op tredende in 't Badt, dronck onbescroomt, en quam alsoo wederom tot sijn voorige gesontheyt. *Dr. Foreest* verhaelt van ontalliche, die haer door sijnen raedt lieten *Doopen*, waer van niemant daer nae yet quaets en vernam: dan ick hebbe 't selve wel sien misfen; het welck, in sijn Boeck van 't Venijn, oock aangemerckt heeft de *Cardinael Ferrand Pozetus*. Insonderheydt heeft sulcks sijn swarigheyt in de Winter, indien men niet terstont by het vuur en komt. Soo weet ick dat een Huys-man, die gedoopt zijnde, soo nat op de siede gelet werde, eer hy 't huys quam, doot gevoren was.

Om voorder den voortganck van 't vergif te beletten, en de voorname deelen te verstercken, zijn bequaem *Theriakel*, *Milvidart*, *Diafcoordium*, *Conf. Alkermes*, alle daegh tweemaels gebruyckt, tot een drachme elcke reys. *Jonck. I. Godschaleck van Schrieman* (wel-geleerde Broeder van de aldergeleerste *Juffrouw*) heeft my mede-gedeelt, voor een seker genees-middel, gebruyckelijck in 't landt van der Marck, alwaer de honden veeltijds Dul werden, het volgende: *N. Wijnruyt*, *Averone*, *kleyn Salve*, *Beconye*, *Katten-kruyt*, *Huys-loock*, *roode Byvoet*, *Meester-wortel*, *Lavajch*, de kruyden in water, en den Huys-loock in Wijn gesooden, door-gedaen, en vermengt, en daer van negen dagen, drie mael daeghs een roemerken af gedroncken, en ondertuschen de wondt met den selven dranck gebet, en gesuyvert.

Voor spijse en is 'er niet arger, als *Duyven*, die

door byfondere eygenschap hier schadelijk zijn; gelijk aen d'ander zijde vorderlijk *Boeken-veesch*, *Castanyen*, *Kool*, *Rivier-kraeften*. Zijn oock dienstig *Ocker-nooten*, *Amandelen*, *Vijgen*, *Loock*, *Ajyn*, *Bier-loock*, *Asperges*, *Radijs*.

Het X. Capittel.

1. Nootwendigheyt van den Slaep,
2. Schade van langh Waken,
3. Oorfaeck,
4. Teeckenens,
5. Voor-teeckenens,
6. Geneefinge.

(1) **A**L is 't dat de Slaep maer een schutsel is tusschen leven, en niet leven, gelijk *Aristoteles* schrijft, en dat wy maer soo veel en schijnen te leven, als wy wacker zijn, waer op slaet het *devis*, dat den President *Vigilius van Aytta* plach te voeren, *Vita vigilia*: soo en kan evenwel ons leven nochte gelontheydt sonder den selven gantsch niet bestaen. Jae het is tegen de natuere, en uyt een sieckelijcke oorfaeck bestaende, 't gene wy lesen by *Plinius*, en *Seneca*, van *Mecenas*, die drie jaren, en van weynigh andere, die lange tijdt sonder slapen zijn geweest. Want alsoo de ingeboren wemte, en Geesten in het Waken slijten en verteeren, soo is nootwendigh dat sulcks wederom door den Slaep herstelt wert. Waerom de Poëet *Ovidius den Slaep-gode* in 't II. Boeck van *Metam.* aldus doet aenspreken:

*Somme quiet rerum, placidissime, Somne, deorum,
Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris
Fessa ministeris mulcet, reparatque labori.*

Derhalven als yemant sijn werck al wakende gedaen heeft, soo moet hy hem tot de rust geven. Want door den Slaep werden niet alleen de vervlogen Geesten her-maect, en de natuerlijke wemte vermeerderd: maer oock de racuwigheyt verteert, het lichaam vervochtight, en wederom bequaem en flucks gemaeckt tot nieuwen arbeyt.

Maer soo wael Slapen, als Waken, wanneer sy boven maten gaen, zijn quaet, en veroorsaken verscheyde siekten, gelijk *Hippocrates* schrijft in de 3. Kortbondige Spreucke van 't 2. Boeck:

*Slaept ghy of Wascht ghy boven maet,
't Is beyde voor de leden quaet.*

(2) Wat voor eerst het WAKEN belangt; wanneer het selve onmatigh is: te weten, als yemandt in eenige dagen niet en slaept, ofte niet genoegh, na de gelegentheydt van sijn lichaam (welck onderscheyt aangewesen is in het eerste Deel, 4. Boeck, en 2. Cap. en in het tweede Deel, Cap. 17. van den *Schat der Gelontheyt*) soo en kan hy daer niet sonder letsel af komen. Want alsoo door het gestadigh besigh zijn, het bloedt, en de Geesten niet alleen

en onsteken, het welck Hooft-pijn, Suyffelingh, Koortsche, en Ydel-hoofdigheyt veroorsaect, maer oock verteeren: soo volght daer op nootfaeckelijck een algemeene swackigheyt van 't gantsche lichaam. Het welck indien 't veel spijs neemt, veel racuwe vochtigheden, door beletsel van wel te verteeren, komt te vergaderen, indien weynigh, soo streckt het tot een uytdroogingh.

(3) Dewijl de Slaep verweckt wert, wanneer de zielijcke Geesten belet zijn, om uyt de Herfienen in het Werck-tuygh der sinnen te vloeyen, soo valt nootfaekelijck het Waken, wanneer de selvige niet tegen gehouden en werden, maer vryelijck door de sinnen spelen. Sulcks wert veroorsaect, door dien datter geen dampen genoegh op en komen, om het beginfel van de Zenuwen te sluyten, en de zielijcke Geesten, als in slaep te wiegen; ofte datter scherpe dampen op rijfen, die de selve Geesten beroeren, en onstellen; ofte oock door groote pijn, korten adem, ofte eenige ongerustheyt, en beroerte in 't gemoedt.

(4) Dat yemant niet en slaept, en behoeft men niet uyt veel Teeckenens te soecken, dewijl wy dat uyt de luyden selve konnen verstaen: en sonder dat, is 't oock wel te sien aen het ongedaen wesen, en de ingevalle oogen, die los staen; en qualijck konnen toegedaen werden.

(5) [Noopende de Voor-teeckenens,] Dewijl de Slaep dient om de vervlogen krachten te herstellen, soo en kan het lichaam niet als met ghevaer van groote swackigheyt, sonder slaep wesen. Minder evenwel de gene, die het waken gewent zijn, en jonge luyden minder, als mans, en die minder, als kinderen. Het waken uyt inwendige oorfaecken is arger, als van uytwendige. Wanneer dat op langh Waken door groote drooghte treckingh van Zenuwen, *Rasernye*, *Hoest*, ofte een algemeene swackigheyt komt, sulcks is veeltijds doodelijck.

(6) Om den Slaep te verwecken is voor eerst noodigh al wegh te nemen, dat yemant van de sinnen kan opwecken, groot licht, alderhande geluyt. Derhalven dienen sy geheel stil gehouden, in een sacht bedt geleyt, daer muggen, noch vloeyen ontrent en zijn; haer oogen toe te doen; haer gedachten van d'ander sinnen op eenen te trecken, waer door de Geesten mede afgetrocken zijnde allenghskens in stilte komen. Sulcks geschiet door een loerdeuntjen, *Musjck*, (gelijk *Seneca* schrijft dat de gemelde *Mecenas* geneten is) door het ruyficken van water, gelijk by de Rivieren, door het leken van veele fonteynkens in de beckens. Dit is veel in Duytslandt de manier; en ick heb verstaen, van yemandt dien dit laetste niet helpende, door raedt van den Genees-meester, twee *Kamp-hanen* voor 't bedt gebracht wierden, welckers gerecht hy aensliende in Slaep viel.

Van binnen wert den Slaep verweckt door het gene dat gematighe dampen in de Herffenen opgeeft, en 't gene de fcherpe en heete drooghte kan matigen, en te famen oock eenige kracht heeft om de zielijcke Geesten in ftulte te brengen. Soodanige zijn beſchreven in 't eerſte Deel, en 4. Boeck, op 't 9. Capittel, van den *Schat der Ongefontheit*. Maer alſoo 't gene, tot den Slaep dient, geestigh aangewelen is in den *Proefſteen*, ſoo ſullen wy dit hier met de verſen beſluyten, die den Slaep beſchrijven :

- Daer was een hollen bergh in ouden tijdt te vinden,
- Gelegen in het kalm, en buyten alle winden,
- Nien ſagh hier geenen dagh of ſtralen van de Son,
- Vermids het duyster hol geen licht ontfangen kon.
- De dem was ſonder har om geen geruchte te maken,
- En dat door haer gekijr geen oogh en zow ontwaken.
- Daer was geen ambachtman, die met den hamer wrocht,
- Geen ongeruſtigh hoofd, dat op ſijn handel docht.
- Daer quam geen hagel-bijr gevallen op de bergen,
- Daer quam geen donder-ſlagh de ſtille velden tergen.
- Daer was een ſoete beeck die over keytjens liep,
- En door een ſacht geſuyt het oogh tot ſlapen riep.
- Op 't voor-hof was een tuyn gebogen nae het zuyden,
- Beplant met Manſkop, en duyſent groene kruyden,
- Verweckers van den Slaep. Geen bont baſt op het erf,
- Geen gant, of ander dier en queeck'er op de werf.
- Daer was geen voer-ſucht, geen ongeruſte ſorge;
- Maer niet als ſlage ruſt aen den lichten morghe.
- Daer was geen haer bekend, geen druck, of ſwarte nijt,
- Geen nare dwepery, die in de ſinnen bijt.
- Daer quam een dicke wolck ontrent het ſtor geſegen,
- En maecken wie daer quam tot ſluymer-ſucht geſegen.

Het XI. Capittel.

1. Onnatuerlijke Slaepen,
2. Slaep-ſucht,
3. Oorſaken,
4. Ken-teekenen,
5. Voor-teekenen,
6. Geneſinge.

(1) Maer gelijk het onmatelijk Waken oorſaek geeft tot ſieckten, ſoo doet oock ſoodanigh Slapen. De natuerlijke *Slaep* is, die namatigh en gewoon waken den menſche tegen den nacht overkomt, door de dampen van de ſpijſe de Geesten in de Herffenen opgehouden zijnde; op dat de wermte binnen blijvende, het voedsel beter verteert, en de Geesten, die in 't waken verlogen zijn, wederom herſtelt ſouden werden. Maer een onnatuerlijke Slaep (daer wy hier van ſullen handelen) komt door een ſieckelijcke oorſaek, en houdt de Geesten ſoo dapper tegen, datter geen wacker maken aen en is, ende en doet noch tot ver-

ſcheppen van de krachten, noch tot de gefontheit eenigh goet. Hier toe behooren *Slaep-ſucht*, *Deuſeligheyt*, *Slapende Koortſch*, &c.

(2) *Coma*, ofte *SLAEP-SUCHT*, is een ſoo vaſten, en diepen Slaep, dat al wert ſoodanige geſteken, naeuwlijcks en voelt, noch oock door eenig geroep wacker kan gemaect werden, behoudens evenwel den adem-tocht; waer in hy van de *Poſſely* verſchilt.

(3) Dese verdoovinge, en verſtoppinge komt door een byſondere verdoovende kracht, die de zielijcke Geesten ſoo loom, en onbequaem tot haer werckinge maect, datſe niet en konnen ſchieten in het gereetſchap der Sinnen; en kan weſen in een damp, die uyt de Aderen, ofte geheele lichaem (gelijk men hier in quaet-aerdige Koortſchen) in 't hoofd optijght, ofte uyt de Maegh van te veel Wijn, en quade vochtigheyt, ofte uyt de Dermen, van de ſelfde, en oock Wormen, ofte uyt de Lijfmoeder, gelijk in de gene, die met de Optijgingh gequelt zijn, uyt de Blaas: te weten, als in *Graveelige*, en andere het Water opgehouden zijnde, in de Herffenen op klimt; waer van breeder te ſien is in 't 2. Deel en 3. Boeck van den *Schat der Ongefontheit* op 't 35. en 39. Cap. Hier toe behooren mede eenige genees-middelen, die een verdoovende kracht hebben, gelijk *Dolick*, *Nachtschade*, ſommige *Campenoeljen*, *Bollen*, en haer ſap, *Opium* genaemt: het welcke, ſeyt *Plinius* 20. 18. niet alleen een ſlaep-makende, maer oock door den Slaep een doodende kracht heeft, gelijk hy ſulcks met exempelen beveſtigt; en wy meer als eens geſien hebben. Het ſelfde doet oock eenigh *Vergif*. Soo ſchrijft *Laertius* van den Wijs-geerigen *Demetrius*, in ſijn leven, en *Florus* 4. *Hiſt.* 11. van de Eegyptiſche Koninginne *Cleopatra*, dat ſy geſteken van een adder (*Aſpis* genoemt) als van een diepen Slaep overvallen zijnde, ſeer ongevoeligh en ſachtjens is geſtorven. Het afſcheyden van *Cleopatra* wert ons in den *Trouw-ringh* wel afgebeeldt:

Het gif doet ſijnen loop door onbekende wegen,
En 't komt, gelijk een Slaep, haer om het breyn geſegen:
Sytrils, *ſy ſuyſſebolt*, en in een korten ſtont,
Soo vloogh haer met een ſucht het leven uyt den mont.

Sulcks geſchiedt mede door den damp van onſteken doof-koolen, als ſy geen lucht en hebben, waer van niet als te veel exempelen alle daeg geſien werden. *Val. Maximus* 9. 12. *Appianus* in lijn 1. Boeck van de Borgerlijke oorlogen, en *Plutarchus* in 't leven van *Marius* verhalen, hoe dat in de Roomsche beroerte, de ſelfde *Marius* binnen Roomen (alwaer hy als vyandt van 't Vaderlandt te vooren uytgeſchreven was) met geweldiger handt komende, veel volck ombracht, en aen *Q. Catulus* (met den welcken hy Borgermeester geveelt, en te ſamen van wegen de overwinninghe der *Cimbers* op den

triumph-wagen ingekomen waren) dede weten, dat hy sterven moette; en dat *Catulus* sijn selven daer op begaf in een kamer, welckers mueren rontsom met verliche kalck bestreken waren, en daer in vuur aen-ley, en alsoo in de waessem stuckte. Op de selfde manier is door list van sijn vyanden omgekomen de Keyser *Iovianus*, gelijk onder andere *Ammianus* beschrijft in 't 25. Boeck van sijn Historie. Want alsoo onse Geesten dun, werm, luchtigh, en klaer zijn: soo en is haer niet schadelijcker, als die leelijcke waessem, die uyt de heete kolen, en de vochtige muer treckt. Want door sijn hitte ontfleekt hy de Geesten, en door sijn donckerheyt verduyft hy haer licht, en door sijn dickigheyt verstoppt hy de wegen soo seer, dat sy niet en konnen door vloeyen. Sulcx en doet niet alleen de versse kalck, maer oock de kolen alleen, in een naeuwe plaets, waer van wy terfont een exempel sullen by brengen. Hier van spreekt de Poët *Lucretius* in sijn 6. Boeck aldus:

*De lucht, die wort verweckt door reuck van heete kolen,
Door kuypt het gantsche breyn, en doet de sinnen dalen;
En soo men geen behulp verschaft in desen noot,
Het geeft van stonden aen het lichaem aen de door.*

Wanneer de Pan door slagh, ofte val ingebogen zijnde, de Hersenen druckt, ofte datter slagh ofte stoot gekomen is op den slach van 't hoofd, daer door kan mede sware Slaep verweckt werden. Soo verhaelt *Fernelius* gesien te hebben, yemandt van een groote slagh ter aerden vallen, dien het bloedt quam loopen uyt oogen, ooren, neus, en mondt, waer door hy in sulcken deufeligheyt verviel, dat de Pan, sonder eenigh gevoelen, geopent, en wederom gesloten zijnde, hy de derde maendt genas, sonder yet te weten van 't gene gedaen was. Soo schrijft oock *Mercurialis* van een, die, de Pan qualijck doorboort zijnde, een Slapende sieckte kreeg: te weten, als in de wonden in 't booren, ofte 't been uyt te nemen het Breyn-vlies gequetst wert.

(4) De Ken-teekenen en zijn hier niet verre te halen, dewijl merckelijck te sien is het langh en vast Slapen; gemeenlijck met open mondt, de onderste kaeck wat hangende, sonder dat men foodanige wacker kan maken, ofte sy vallen al terfont wederom in slaep.

(5) [Belangende de Voor-teekenen.] Den onnatuerlijcken Slaep is altijd quaet, door dien hy in plaecte van te verstercken, en te verteeren, verzwackt, en overtolligheyt veroorsaect. Hy is seer gevaerlijck, die sijn oorsaek in 't hoofd heeft, die van opgehouden water, ofte van doof-koolen komt, ofte op een heete en drooge sieckte volgt, ofte wanneer de krachten verzwackt zijn. Dan is meest doodelijck, als hy door vergif veroorsaect is. Minder gevaer loopen de gene, die slapen van wegen eenige dampen, die uyt de Maegh, ofte andere deelen

in de Hersenen opstijgen: want die oorsaek wech-geuomen zijnde, soo gaet de Slaep over.

(6) Tot *Genejsinge*, dient de verdooftheit der Hersenen wech-geuomen, en als de oorsaek in de Hersenen is, die verdreven, en geluyvert: wanneer van anderen opkomt, verdreven, en nedergehouden; de sinnen wat hevighs voorghelt, twelck haer wacker maect, en dan de krachten versterckt.

Hoe het hoofd, als daer eenige quade vochtigheyt de overhand heeft, te suyyeren is, hebben wy nu meermal aengewesen. Indien de dampen van anderen opkomen, soo moet men letten op het deel, dat de selvige opgeeft, en 't selve ontlasten; gelijk by exempel, de Maegh door het braken. Soo verhaelt *Dr. Forcst* in sijn 24. Aenmerckinge van 't 10. Boeck, dat hy 's nachts gehaelt zijnde by een die sonder spreken, en bewegen leyde, ja soo verscheen gekomen te zijn, dat de Priester al gereet stont om hem het laetse Oijfel te geven, aen een oude Vrouwe, die daer te gast geweest hadde, de gelegentheyt ondervragende, en vernemende, datse vry wat nae den Wijn roock, en dat haer tongh al yter sloegh; terfont groot achterdencken kreeg, dat desen diepen Slaep sijn oorsaek nam van dampen, die den Wijn uyt de Maegh in de Hersenen gelonden hadde. Want als hy, in sijn stoel sitende, noch met nijpen, noch wel by 't hayt te trekken, geweckt en konde werden: soo brack hy sijnen mont open, en goot hem tegens sijnen danck *Honig-Azijn* in de keel, en een ichacht in 't selve nat makende, kittelde daer mede de tongh, en de keel; waer door hy uytrematen brakende, wederom begon te spreken, en soo tot sijn selven quam.

Men dient hier oock met *Koppen*, *binden*, *wijven*, *onder de voeten te leggen*; de *Dampen neder te troeken*, en voor het hoofd *Oxybodinum* te binden, om de selvige te migh te stooten; en dan de verdoofende kracht te overwinnen, en te verdrijven. Sulcx wert bequaemelijck te wege gebracht door *Azijn*, en al wat suer is, gelijk *Sap van Citroenen*, en *Limoenen*; *Nano*, noch *Mosiert-zacc*, *Azijn*, *Wijnuyt*, *Reverswijn*, *Nandur-zacc*, in een Azijnigh poppen voor den neus gehouden. Daer toe is mede bequaem dat de selvige Droogen met *Azijn* gemengt, op een heete schop gegoten werden, en den roock van den siecken (die in een lichte, en lichte kamer moet leggen) door den neus opgetroeken.

Het is nu twee jaren geleden, dat alhier seker dienst-maecht, die op een kleyn kamerken met drie kinderen sleep, 's avondts een telt met gevonckte *Doof-kolen* mede nam. De luyden 's morgens geen gewach hoorende, quamen boven, en vonden twee kinderen door, het derde met de meyt op wegh, en gantich buyten haer selven. Waer by terfont een Doctoor gehaelt zijnde, dede soo veel met *Clysteeren*

steeren, Braken, *Aqua Vite Maubili* in te geven, en
 aen 't verhaelde te laten ruyccken, dat sy beyde be-
 houden bleven, en noch in 't leven zijn. *Catullus*,
Epig. 17. wilde yemant wecken, hem van de brugh
 in 't water smijgende. Gemackelijcker ging het gene
Horatius beschrijft van een gierige Slapert, 2. *Sat. 3.*
 Een sieckte van het brenn die Doot-slapert wort gebeten,
 Die had een vijfsen Griek in ouden tijde beseten,
 Een man van wrecken aert, en tot et gelt gesint,
 Soo dat hy geen vermaeck als daer alleen en vint.
 Al wat'er yemant doet met trocken, wieren, vrijen,
 Men konde sijckewel den sluymer niet verdrijven,

En schoon een harde stoot hem eens by wijlen weckte,
 Stracke lagh hy in het bed al weder uytgestreckt.
 De Meester, die het quaet door kunst souw genesen,
 Die kende desen Snack en al sijn innigh wesen,
 En vont daer op een treck, die sneegh en geestigh was,
 Waer door hy dese quael, tot sijnen lof, genas.
 De vrienden die alreeds den lesten snick verwachtten,
 En vry meer op het erf als op den siecken dachten,
 Die sweefden om het bedt, en sagen happigh toe,
 Gelyck een gragen hont ontrent een siecke hoe.
 De Doct'or hiet een deel van dese rappe gasten
 Te doen in d'it geval al wat hy souw belasten:

Daer gingh de gelt-kist op, die naest den bedde stont,
 Daer in men machigh gont, en oude stucken vont,
 Die liet de sneege gaet stracke op een tafel gieten,
 Soo dat, gelyck een stroom, de gulde beken vlieten.
 Dit maecte groot geschal. En op het bel geklanck,
 Vernam men dat de man uyt sijnen slaep onspranck.
 De Meester stont er by, en riep met luyder kelen:
 Nu waecte op, lieve vriend, men wil u schatten stelen.
 U kijt u opgedaen, u gelt u uyt de kas;
 En siet stracke is de man als hy te vooren was.
 Siet wat de gelt-sucht doet ontrent verstroyde sinnen!

Alleen de bloote klanck die kan den slaep verwinnen,
 Die maecte een wacker oog, en drijs den sluymer uyt,
 Veel beter als de kint, of als het beste keuyt.
 Men kan de slapers oock wacker maken door ge-
 luyt, roepen, tieren, en haer wat vreemts voor te
 werpen.
 Wanneer de Slaep door eenen vergiftigen beet
 komt, dan moet het vergif uytgetrocken werden,
 gelyck hier voor in 't 9. Cap. geleyt is. Dan van de
 gene, die door een ingebogen Pan verweckt wert,
 sullen wy de genesinge in de Heel-konst by-brengen.
 Op 't

Op 't laetste dienen de Herffenen versterckt door *Sp. Diambra, Diamofchi, Castoreum*, ofte andere, na gelegentheyt, te sien in 't eerste Deel, en 4. Boeck, op het 11. Capittel, van den *Schat der Ongefontbeyt*.

Het XII. Capittel.

1. Deuseeligheyt,
2. Oorsaeck,
3. Teeckenen,
4. Voor-teeckenen,
5. Geneefinge,
6. Slapende Koortsche.

(1) **C**oma *vigil*, ofte DEUSELICHEYT, is een halven Slaep, wanneer de siecken haer oogen toe houden, gelijk of sy slapen, handen, voeten, en 't geheele lichaem wenden, en keeren, geweckt zijnde een straf gesicht hebben, rasen, en veel praten. Want het is meest, doch niet altijd, met *Rasernye*, gelijk oock was de gene, die opstaende den *Celle-broer*, die hem waecte, het hoofd afsneed, en wederom ging leggen slapen.

(2) De *Oorsaeck* is een heeten en quaet-aerdigen damp, die (gelijk die van *Wijn*, en *Brandewijn*) de menschen beyde doet slapen, en rasen: ofte tweederley dampen, van de welcke den eenen het slapen, den anderen het waken verweckt.

(3) De *Teecken*en zijn in de beschrijvinge terfont aengewesen.

(4) Wat de *Voor-teecken*en belanght: dese Deuseeligheyt en is niet sonder gevaer, om dat sy gemeenlijk in een *Rasernye*, treckinge van *Zenuwen*, ofte *Slapende Koortsche* eyndicht.

(5) Dewijl dit *gobreck* selden alleen komt, en veeltijds op een quaet-aerdige *Koortsche* volght: soo dient alles by-gebracht om de quaet-aerdigheyt te verbeteren, en de *Koortsche* te verdrijven. Want dat lichaem uyt de wegh zijnde, soo sal de schaduwe wel volgen. Om met eenen 't gene na het hoofd stijght neder te trekken, soo is dienlich een *Ader* in de voet te openen; en sterke *Pillen*, en *Clysteeren* te setten. *Oxyrhodium* voor 't hoofd te binden, in 't 4. Boeck Cap. 9. van 't eerste Deel, van den *Schat der Ongefontbeyt* beschreven. Voorders de stoffe bereyt, en afgeset zijnde, moet het overige verdreven, en dan het hoofd gestreect werden, gelijk mede in 't 1. Deel aengewesen is.

(6) Wanneer by den swaren slaep een *Koortsche* is, ofte dat hy op de *Koortsche* volght, dat noemt men *Lebargu*, ofte SLAPENDE KOORTSCHE, en komt mede uyt eenen verdoovenden damp, die meest uyt eenighe verdorven slijmerigheyt in de Herffenen opstijght. De teeckenen en geneefinge, alloo sy genoegh uyt het gene nu verhaelt is, aengenomen kunnen werden, soo is 't onnodigh daer van yet voorders te verhalen.

Het XIII. Capittel.

1. Beschrijvinge van den Droom,
2. Onderseheyt, en sijn Oorsaken,
3. Driederhande geslacht,
4. van Gods,
5. van Geesten,
6. van de Natuere,
7. Maniere van leven, en middelen om de selvige voort te komen.

Tot den onnatuerlijcken Slaep behooren mede het *Ongerust Droomen*, het *Wandelen in den Slaep*, de *Nacht-merrye*, en de *slapende Verstijfheyt*.

(1) Den **DROOM** is een inbeeldinge in den slaep sonder eenigh uytwendigh voor-beeldt. Want al is 't, dat in den slaep de uytterlijke sinnen rusten, soo en zijn evenwel de inwendige dickwils niet stil, en doen de Herffenen verscheyde dingen inbeelden.

(2) De *Droomen* dragen haer vericheyden na de *Dampen*, die veel ofte weynigh opkomen. Want als sy menigvuldigh zijn, en met een gedruys in de Herffenen opstijgen, dan valter selden veel te *Droomen*, om dat de Herffenen van de selfde soo vervult werden, dat de schijnfels door die beweginge ganfich verdwijnen, ofte doorde woick, om haer staende, van de inbeeldinge niet en kunnen onderscheyden werden. Maer als die beweginge en met eenen de dickigheyt van de dampen beginnen te minderen, dan vertoonen haer de schijnfels wel, maer overhoopt, en niet aen malkander hangende. Dan nae datter naelijcks eenige beweginge en is, en de dampen door het koocken veel verdunt zijn, dan vertoonen haer de schijnfels klaer, en volkomenlijck. Dit sal voor sommige wat duyfter schijnnisse van 't water, die de wijs-gerige *Aristoteles* hiet toe bybrengt in sijn Boeck van de *Droomen*, op 't 3. Capittel. Gelijk men, seyt hy, in groert water ofte geen beelt en siet, ofte een dat verdraeyt, en mismaeck is: soo mede, wanneer de Herffenen, ofte haer gereefschap, door de groote menighe van dampen bevoert wert, dan en geschieden geen *Droomen*, als bevoerde, ongenuste, en die niet aen malkander en hangen.

Hier uyt en is dan niet qualijck te verstaen, waerom de gene die nae een goede maeltijdt geen slapen, meestendeel in den eersten slaep niet en *Droomen*, in 't midden gemeenlijcke ongeruste *Droomen* hebben, en in 't laetste geruste, en becheydenene. En foodanige vallen meest in den *gerustfont*, als wanneer de spijsje verteert is, en derhalven soo veel dampen niet nae de Herffenen gesonden en werden, en het bloedt gesuyvert is. En daerom (al is 't dat wy in verscheyde talen den naem van *Droom* nemen, voor yet dat niet te be-duyden en heeft, en dat hy oock van *Aristoteles* be-

schre
soo g
morg

Me
H

(3)

deit
nauw
van B

de An

(4)

tijt,
ders,

Prop
wete

2. 17

oude
Jacob

noy,
't nieu

van Pr

De

Eleg.

(5)

zijn d

van ic

lia Ca

en Fla

mede

genel

Soe

en D

hadde

was,

Borge

geflag

dat sy

Rey

sche g

nieur,

ste aen

des gr

nae da

gedroc

steken

hy gely

hand h

was ge

De

sijn

schre

schreeven wert voor een beelt, 't welk ons bedriegt) soo geloof men even-wel dat de Droomen in de morgenstont eenige waerheyt mede brengen.

Men meyn, dat als een droom de menschen komt bestoken, Wanneer den dageraet alreede is uytgebroken, De spijse is vertieert, dat jae het nacht gesicht, Heeft dan een vasten gromt, en vry een groot gewicht.

(3) De Droomen werden in drie geslachten verdeeit, als komende van Godt, de Geesten, ofte de natuere. Siet Plutarch. de defectu Oraculo, en in 't leven van Brutus, Macrob. 1. in Somm. Scipion. 3. Tertullian. de Animâ 47.

(4) De Goddelijcke Droomen en beuren niet altijt, noch aen een yegelijk; maer zijn yet bysonders, door de welcke God eertijds de Patriarchen, Propheten, en Ouderlingen, sommige dingen liet weten, Numer. 12. 6. Iodl 2. 18. Handeling. der Apost. 2. 17. Waer van oock vele exempelen zijn, als in 't oude verbont, den Droom van Abraham, Abimelech, Jacob, Laban, Ioseph, Pharao, Salomon, Nabuchodonosor, Daniel, Mardocheus, Judas de Machabeer; en in 't nieuwe van Ioseph, de Wijzen uyt Oosten, de vrouw van Pilatus, den Apostel Paulus.

De Poëet Propertius seyt derhalven seer wel 4. Eleg. 7.

Non tu sperne piis venientia somnia portis;
Cum pia venerunt somnia, pondus habent.

(5) Van de Geesten werdt geloof gekomen te zijn den Droom van Hannibal, daer Valerius Maximus van schrijft 1. 7. van Calpurnia de huysvrou van Iulius Caesar, voor sijnen moort, beschreven by Suetonius, en Plutarchus in sijn leven, van Brutus, waer in hy mede van sijn dootd gewaerschout werde, by den gemelden Plutarchus, en andere verhaelt.

Soo wert verhaelt by T. Livius in sijn 2. Boeck, en Dion. Halicarnassens in sijn 7. seker T. Latinus gedroomt te hebben, hoe Iupiter hem gewaerschoudt hadde, dat seker Gods spel qualijk voorgedant was, met geestelen van een Slaef: Het welck de Borgemeesters aengedient, en van haer in de windt geslagen zijnde, daer over in Sieckte vervielen, tot dat sy het begane verbeterden.

Reyde schrijft in het 10. Boeck van de Nederland-sche geschiedenissen, hoe Iooft Mattheussz. Ingeleur, met Graef Willem, in der nacht de bequaemdes aankomste des huyls Wedde besichtigende, op nae dat hy den selven dach vertelt hadde, des nachts gedroomt te hebben, sijne handt in den boefem te stecken, en vol bloeds weder uyt te trecken; en dat hy gelijcken droom voor eenige jaren noch eens gehadt hadde, en korts daer op swaerlijck gewondt was geworden.

De President de Thou verhaelt in 't 78. Boeck van sijn Historie, hoe dat Henrick de III. Koning van

Vranckrijck gedroomt hadde, van de leeuwen verscheurt te werden; sulcks verstaende van de leeuwen, die hy by sijn hof, de selvige liet dood schieten: dan dat anderen den droom uyt-leyden niet van de leeuwen, die wel besloten en bewaert waren, maer van de gene, die korts daer aen tegens hem opstonden, en noch uyt Parijs verjoegen, en als hy daer weder in wilde komen, om hals deden brengen.

Aengenamer exempel is 't, dat de gemelde Heere President getuygt (in sijn 69. Boeck) van Andreas Dudithius, dat hy gelonden zijnde van Keyser Maximilian den II. in Polen, en komende in sijn Bisschops gewaert in de kamer van des Konings Dochter, al waer veel edele Juffrouwen waren, aen eene onder de selfde, die hy noyt te voren gesien en hadde, een root aengesicht maecte, tot groote verwondering van de omstaenders, soo dat nae sijn vertreck de Princesse terstont haer afvraeghde, wat de oorfaeck was, dat sy op het inkomen van den Gefandt, soo merckelijck onstelt was; sy haer selven wat achterhoudende, maer nader geperft zijnde, bekende ten laetsten, 's nachts te voren gedroomt te hebben, dat haer Vader en Moeder haer een Man toegevoeght hadden, den Gefant, in al sijn wesen, behalven de Bisschops kleederen, soo gelijck, dat sy hem siende, en aen den Droom gedenckende, niet en konde onbeschaemt zijn. De Princesse, en al de gene die dit hoorden, geloovende dat Droom bedrogh was, loughen dit uyt: dan gebeurde even-wel nae twee jaren, dat den gemelden Bisschop de selfde Juffrouw troude.

De hoogh-geleerden Cassendus, verhaelt in 't leven van den Raedts-heer Nic. Claudius Fabricius de Peireso, den rechten Maecenas van onsen tijt, hoe dat hy reysende van Montpellier op Nismes, onder-wegen eenen vremen Droom hadde. Een ander, die in de selve kamer sliep, op 't gemommel, hem wacker makende, vraeghde, ofter yet schorte; dan kreeg voor antwoord, Ey! uyt wat fraeye, en aengename Slaep hebt gy my geweekt. De ander vragende, hoe dat stont; Ick Droomde, seyde hy, te Nismes te wesen, en dat my aldaer van een Goudt-smit geveylt werde een goude penning van Iulius Caesar (daer van Peireso, als van alle oude, en sonderlinge dingen, een sonderling Lief-hebber was,) voor vier Kronen; en dat hy al vast telde, als hy in den Droom van hem ontijdelijck gestoort werde, waer door hy den Gout-smit uyt de oogen, en den penning uyt de handen verloren hadde. Daer nae, weynigh passende op den Droom, reysde voort op Nismes, en dewijl het noen-mael gereet gemaeckt werde, ging wandelen door de stadt. En fiet, by wonderbaerlijck geval quam hy te geraken by een Gout-smit, en als hy den selfden vraeghden, of hy yet sonderlings hadde, soo seyde den anderen, te hebben eenen Gouden Iulius Caesar. Vragende hoe hoogh hy den selven

hiel, op vier Kroonen, antwoorde de Gout-smit. De Raets-heer gaf hem die terfont, en heeft alsoo, door wonder geluck, sijnen Droom volbracht.

Ick en kan niet laten hier eenen by te brengen, die *Ian Finsge* van Leeuwarden, in *Etymologico* schrijft in onse stadt in de laest voorgaende eeuw gebeurd te zijn. Een Jongman van Dordrecht hebbende al sijn goet verteert, en noch veel schulden gemaect, en wist niet waer henen hy hem soude wenden. In dese ongerustheyt eens vast in slaep vallende, Droomde hy, dat hem geraden werde te gaen in de Kempen, en dat hy aldaer op seker brug yemandt soude vinden, die hem uyt de swarigheyt soude helpen. Hy sulcks nakomende, als hy by nae een geheelen dag vol bekommring op die brug hadde gaen wandelen; een bedelaer, aen de brug sittende om aelmis, sulcks siende, badt hem, te willen seggen de oorfaeck van sijne benaetheydt. Na eenige woorden, openbaerde hem de Jongman de saeck, en hoe hy een bysondere hulpe van Godt verwachten tot vertroosting van sijn gebreck. En hoe, seyde den Bedelaer, zijt ghy soo mal, dat ghy soo verre komt reysen om eenen ydelen, en belachelijcken Droom? Indien men mocht werck maken van sulcke beuseligen, ick soude konnen gaen na Dordrecht, om te vinden in den hof die my beschreven is in den Droom, eenen verborgen Schat onder seker eglentier. Waer op hy voeghden andere omstandigheden, uyt welke de Jongman verfont, dat het was den hof van sijn overleden Vader. Derhalven, sonder te laten blijcken, dat hy op sijne woorden acht nam, scheidde foertjens van den anderen, keerde wederom nae Dordrecht, ging nae den hof, groet onder de eglentier, en vant aldaer soo veel gout, en silver, dat hy sijn schulden terfont af dede en daer nae noch rijckelijck leefde.

(6) De natuerlijke Droomen komen van de natuere, en sulcks op vierderley wijze na vierderhande inwendige oorfaecken: te weten, voedsel, vochtigheden, bewegingen des gemoets, dagelijcksche gedachten. De een *Spijse* doet meerder Droomen, als de ander; gelijk wy terfontd sullen seggen. Soo schrijft *Plutarchus* in de 10. Tafel-vrage van t 8. Boek, datter spijse was, die ongeruste, en vervaerlijke Droomen maeckte, gelijk *Boonen*, en t hooft van de visch, *Polypus* genoemt: van de welke haer mosten onthouden de gene, die uyt de Droomen yet wilden voor-seggen. De tweede oorfaeck van de vochtigheden ofte de gematigheyt onses lichaems. Want de Bloet-rijcken Droomen van boomgaerds, hoven, en vermakelijcke landouwen; als oock van spelen, maeltijden, danssen, soenen, en al wat vermakelijck is. De Phlegmatike van hagel, sneeu, regen, water, varen, verdrencken. De Galachtige van kijven, vechten, brant. De Melancholijcke van roock, duyfternis, geeften, doden, en al wat verschrieken kã.

De derde oorfaeck was van de Bewegingen der gemoet. Want de vervaerde, al sienfe op den dag een hont, menen dat t een wolf is. Die vryen, sienfe van verre yemandt die haer lief gelijckt, ly dencken stracks, dat het de vrijster selve is. Wat is t dan vrent dat sy oock alfoo na haer genegtheden oordeelen in den Slaep? De vierde oorfaeck der Droomen zijn de *gedachten*, die yemandt in den dag heeft. Soo droomt een Gierigaert van gelt, een Smit van sijn kolen, en gelijk de Poëten *Lucretius*, en *Claudianus* wel seggen:

*Waer toe men is geneyght, wanneer men plag te maken,
Daer in gaet oock de Ziel haer in de nacht vermakem.*

Onsen grooten *Hippocrates* schrijft in sijn boeck van de Droomen, dat het een teycken is van goede gematigheyt, wanneer de dingen, daer wy daeghs om dencken, ons des nachts in den Droom voorkomen, als daer uyt blijckende, dat onse Ziele noch van overvloedt, noch van gebreck overwonnen werde: gelijk dit alles breeder uyt hem, en *Aristoteles* aengewesen werdt, by den, in alles wonderbaerlijck geleerden Heere, *Mr. Gerardus Vossius*, in sijn tretelijck werck de *Theolog. Genil. & Physiol. Christ.* (onlanghs my vereert) *Lib. 3. Cap. 35.*

Maer noch van loodanige Droomen, ofte die natuerlijck, door het speelen van de Geeften, noch oock van bewaerde, de welke uyt een bekommert en benaewt gemoet veroorfaeckt werden, en willen wy hier niet spreken: maer alleen van de gene, die voortkomen van onsuivere, en bedwelme dampen overvloedigh opwellende uyt diergelijcke vochtigheden, de zielijcke Geeften onsuivere, en beroerende, ofte van een heete ongematigheyt der Hersenen, die de dampen van anderen opstijgende met de Geeften in de Hersenen omroert. Soodanige Dampen hebben mede haer voorgaende oorfaeck. De *Boonen*, *Dolick*, *Kool*, *Loock*, en diergelijcke. De *Wijn*, wat te veel ingenomen, maeckt mede ongerusten Slaep, en sware Droomen, gelijk oock het *Slaep-kruyt*. Soodanige dampen rijzen uyt al te vollen Maegh, ofte dat de Spijse daer in bedorven is, insonderheyt van het *Sogh* in de jonge kinderen: en sulcke swaermoedige dampen werden oock wel opgegeven van de Aderen, ofte t geheele lichaem in de Hersenen.

(7) Hier in kan lichtelijck met een goede *Mantiva* van leven versien werden. De gene, die windachtige en quade spijse gebruyckt heeft, magh die laten engesonde in de plaetsch nemen. Indien yemandt gewent is t middaghs al te veel te eten, die kan sulcks verbeteren met een sober avontmael, en dat hy twee drie uren na den eten verroeft. eer hy te bedden gaet. De vochtigheden, die in een Deel, ofte in t geheele lichaem, door haer menigre, ofte quade hoedanigheyt, dampen opwerpen, om de zielijcke Geeften in de Hersenen te ontstellen, moet ten geloofst werden, door *Ader-laten* ofte *Afsenem*, en

en de oorfaeck, die haer doet groeyen, wech genomen. Na den eten, dient oock genomen 't gene de opftijgende dampen neder kan houden, en de Maeg fluyten, gelijk *Quec-kruydt*, *Conferoe van roode Roosfen*, ofte een lepel van het volgende Poeyer, N. *Coriander-zet met Azijn bereyt*, 1 once. *Caneel*, *Anijs*, *Cumin*, van elcks een half drachme. *Roode Roosfen*, *Mastick*, van elcks 1 scrupel. *Paerl-fuycker*, 1 once. Indien de heete dampen uyt fpijfe ofte dranck, 't zy Wijn, ofte hoofdigh Bier, opwellen, foo moeten die met een dronck *kouwt Water*, ofte *Azijn* nedergehouden werden. Indien daer oock eenige hitte in 't hooft is, die dient wech genomen, gelijk hier vooren verhaelt is, en met eenen oock gebruyckt die de onfuyvere dampen konnen doer verdwijnen. Daer toe is bequaem *Conflye de Greyn* op 't avondmael geknaeuwt, ofte her poeyer van *Buglor-wortel* ingenomen met wat *Water van Linden-bloeffem*. Indien een kint fulcks door quaet fogh over komt, foo fal men het felve een ander laten fuygen. Hier, als oock in de volgende gebreken, is feer quaet op den rug te flapen.

Het XIV. Capittel.

1. *Wandelen in den Slaep*,
2. *Oorfaken*,
3. *Geneefinge*.

(1) **M**En vint sommige, die het niet genoegh en is in ftilligheyt te droomen, maer die door hare inbeeldinge foo verre gebracht werden, dat fy al flapende opftaen, wandelen, klimmen, en dingen uytvoeren, die fy wacker zijnde, niet en fouden konnen doen: waer van fy evenwel daer nae, als fy ontwaectt zijn, felden fleggeniffe hebben.

Ick soude van dit **WANDELEN IN DEN SLAEP** vele exempelen konnen by-brengen, dan fal genoegh wesen, om haer vreemdigheyt, dese twee uyt *Horftuur*, in plaetfe van alle te verhalen.

Seker Edelman stont in den flap naect op, fijn hemt in de handen houdende, gaende na de venfter van 't Slot, en vattende het touw dat aldaer aen een catrol hingh, klom daer aen op tot in 't bovenfte van een hoogen tooren, alwaer hy een neft met jonckge Exters vonde, die hy in fijn hemt mede nemenfter quam, en te bedde gaen leggende, en wel gevartelde fijn broeders, die in de felfde kamer fliepen, hoe hy van de Exters gedroomt hadde, 't gene nochtans in der daet foo was. Daer nae willende neft met Exters in gewonden was: die hy daer op gaende boven met fijn broeders, vernam daer uyt gelicht te zijn.

Een ander quam van de trappen over een lange plaets, die hy over giagh, en tradt in de keucken, beneffens de welcke een put stont, daer hy fijn felven in liet, aen de kanten met vingers en teene heel vaft houdende; maer als hy 't water rochte, door de kouwde wacker werdende, riep, *O mijn been, helpe my, helpe my*. Waer door de ander in 't huys geweckt zijnde, fochten hem foo lange, tot dat fy hem in den put vonden, en daer nyt trocken. Maer hy was foo door den fchrick, en 't roepen verfwackt, dat hy eenige dagen ftom, en onbeweeghlijck het bedt hiel.

(2) De naefte *Oorfack* van dit Wandelen is een ftercke inbeeldinge, de bewegende kracht tot eenig werck prickelende, de reden, en de finnen onder-tuffchen door de dampen verdooft zijnde.

De voorgaende oorfaeck wert van Dr. *Leemius* in 't 2. Boeck, van de verborgen Wonderen der Natueren, op 't 5. Capittel, gefelt in een opwellend en fchuyment bloedt, het welck een heeten Geest in de Herffenen opgevende, de kracht van de Ziele, door de welcke fy haer werck uytvoerde, als oock de leden daer toe helpende, verweckt tot foodanige beweginge. Hier toe zijn meeft genegen de gene, die Melancholijck van gematigheyt zijn, en dun en heet van Geestten. Sulcke als fy ergens een ftercke inbeeldinge op fetten, dan verhitte haer Geestten noch meerder; en ontfeken zijnde, foecken fy meerder plaets, en fchieten lichtelijck met haer heete fijnigheyt door de groove en taeye vochtigheden, en bewegen Zenuwen, en Spieren om te verkriggen, dat fy haer foo fterck ingebeelt hadden.

Soodanige menschen hebben een loffe en ydele gefaltentiffe des lichaems, en zijn gemeenlijck kort van perfoon: maer feer wacker van Geest. Waer door gefchiet, dat, als fy maer met de uytterfte leden (in de welcke de zielijcke Geestten meeft zijnde, maken dat fy alles fterck vaft houden) van handen, en voeten yet vatten, haer felven in 't gewicht houden, en fteunen. Het gaet met fulcke lichaemen even-eens, als met de tonnen, die men op de mont van de havens, en elders voor bakens gebruyckt. Want de felve al zijnde met fwaer yfer beflagen, aen een kettingh en fteen vaft gemaect: foo drijvenfe evenwel, om datfe, door de blaesbalcken, vol lucht, en wint zijn. Soo oock die Wandelaers, om datfe van wint opfwellen, en van lichte Geestten opgevolt zijn, werden als oppelicht, en drijven met een lichten gangh oock op de hoogfte plaetfen, by-nae gelijk men fiet aen de flecken, die al en fienfe niet, weten haer hoornen voor uyt te fteken, om te voelen of de baen klaer is. Nu dat die Wandelaers haer alfoo bewegen fonder eenigh ongeluck, en fonder van hooge te vallen, gefchiet daer door, om dat fy fulcks allenghskens doen, en fonder eenige vrees klimmen, daer fy, wacker zijnde,

de, van fouden schricken. Want sy en beginnen dit niet anders, als die droncken, ofte uytfinnigh zijn, de welke sonder eenigh beraet, met lichtvaerdigheyt, en stoutigheyt, haer niet en ontsien in 't grootste gevaer te begeven, waer op sy's anderen daegs, ofte als sy tot haer selven komen, denckende, een grooten schrick krijgen. Ja *Lodewijk Vives* verhaelt ons een exempel in zijn 3. Boeck van de Ziele, hoe een Jode daer over doot bleef. Hy quam van zijn lant by nacht nae huys gereeden op een esel, en viel onder weegh in slaep. Het beeft de wegh gewent zijnde, gingh op een smalle planck over een wijdt en diep water. De Jode's anderen daeghs overlegende in wat groot gevaer hy geweest hadde om te verdrencken, en 't selve door stercke inbeeldinge sich gestadigh voor oogen settende, werde met sulcken schrick gheslagen, dat hy 't bestorf. Wanneer nu in foodanige lichamen, die wy geseft hebben des nachts in den slaep te wandelen de vochtigheden minder branden, en datter soo grooten hitte, ofte beweginge niet en is in de Geesten, dan en roepen sy maer, en vlieden in 't bedt wel op, maer niet uyt: want de Geesten en zijn dan soo sterck, noch soo luchtigh niet, dat sy het lichaem gantsch konnen oplichten.

(3) Om dit gebreck te helpen, moet op twee dingen gelet werden: te weten, wat te doen staet, als het yemant op den hals heeft, en waer door het daer nae voor te komen is.

Wat het eerste belangt, als dese Wandelaers op een verkeerde plaats zijn, mach men de selvige met roepen ofte anders wecken, ofte oock in een geaertlijcke plaats wese aengrijpen, soo sulcks gedaen kan werden. Anders op een hooghte geklommen ofte elders zijnde, daer sy wacker sonder gevaer niet en fouden konnen van daen komen, soo moet men haer laten begaen, en gantsch niet wekken. Want men anders in stede van te helpen haer om hals brengt. Soo schrijft *Bodin*, datter een slaper's nachts hem op de kant van de Rivier begaf, sonder voort te treden: maer als tijnen macker vreesden dat hy vorder soude gaen, en hem daerom met lijnen eygen naem riep, hy terstont in 't water viel en verdronck.

Nae dat sy wacker geworden, ofte geweckt zijn, moeten sy wel hart bekeven ofte oock gestraft werden, op dat sy daer voor vreesende, het opstaen mogen afwenen. Maer dient wel gelet, ofte het geen gemaeckt werck en is; alsoo wel bevonden is sulcks tomtijds geschiet te wesen. Die hier aen vast zijn, moeten haer wachten voor 't gene daer toe stoffe kan geven, als van terstont nae den eten te slapen, ofte in de maneschijn, van windige spijsse, en van sware of swaeremoedige Inbeeldinge. Ondertuffchen moet oock het lichaem van de vochtigheden, die de inbeeldinge, door haer dampen opmaken en beroeren,

ontlaft werden, gelijk het Bloet door laten, andere door Afdrijven, en dan het hoofd gefferckt wesen, gelijk hier voren aengewesen is.

Het XV. Capittel.

1. Nacht-merrye,
2. Oorsaeken, en plaetsch,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneesinge.

(1) WY komen nu tot de gene, die haer niet en konnen bewegen, maer als vast gehouden, en gedruckt werden, van een gebreck dat wy de NACHT-MERRYE noemen. De wijfgerige *Plato*; de wijse Joden, *Philo*, *Iosephus*, en alle de oude *Synagoge*; de heylige outvaders *Cyprianus*, *Iustinus Martyr*, *Tertullianus*, *Augustinus*, *Clemens van Alexandryen*, en andere, als mede onder de jonge schrijvers *Brodens*, *Cardanus*, *Bonzmibus*, en *Porta*, meenen dat dit een werck is van de Geesten, die haer in schijn van Mans met Vrouwen, ofte in schijn van Vrouwen met Mans poogen te vermengen, *Incubi* daerom in Latijn en *Succubi* genaemt, *Nacht-bengsten* en *Nacht-merryen*. De gemelde Out-vader *Augustinus* schrijft in 't 5. Boeck van de stad Godts, dat de *Galili* haer *Dufior* hieten, alwaer sonder twijffel moet staen *Drujfos*, dat wy noch *Dyoes* seggen. *Plinius* (die oock van *Bodin* gevolgt wert) hout dit voor een Spoockfel van de Bosch-goden, *Fauni*, en *Satyri* noemt; dan dit gevoelen wert wederleyt van de Grieckische Genees-meester *Aetius* en *Orbasius*; als oock van *Soranus*. Doch al is 't, dat de droelen, gelijk oock geloof wert van melancholijcke sieckten, wel lichtelijck onder foodanige qualen haer boof-heytt uytvoeren: soo komt in de genees-konste, maer alleen in achtlinge foodanige *Nacht-Merrye*, die een natuerlijcke sieckte is, waer door yemant niet anders en meent, als dat hy sal sticken (gelijk als of yemant hem op de borst lagh) sonder te konnen eenigh geluyt geven, ofte den adem wel te halen, gelijk leer aerdigh beschreeven is van den Poëet *Virgilius* in dese versen:

Gelijk wanneer men droomt in 't hofste van de nachts,
Men poogt 'k en weet niet wat, als met de gansche
kracht;
Maer schoon men bijster woelt, en wonder selijnt te
maken,
Men kan niet uytter bedt, of van de plaats, gevaken,
En of het hert bewijckte, en van benauebevt slaet,
Men roept maer sonder stem, men wort stels sonder haet.

Soo schrijft *Hollerius* 1, de morb. int. van een seker Apoteker, die met den Genees-Meester by een siecken reysende, 's nachts van de *Nacht-merrye* gereeden werde, en beschuldighden 's anderen-daeghs de gene,

gene
als of
dat h
telijc
de,
foo
mae
slaper
merry
was,
konst
make
gene
ter v
Brey
by he
op sij
dat hy
te bli
geluy
nick g
gebed
de we
hy w
sijn re
dagh
sulcks
foecke
de doo
en he
huys e
te heb
niet d
niet er
soenlij
deerlij
mele
ren he
konde
veel re
(2)
Nacht
meeste
oorsaek
de Her
te van
morch
le verit
konner
Borst,
weick
Boeck
senen,
te, do
het Mi
Rondte

gene, die met hem in een kamer geslapen hadden, als ofte by haer sijnen hals soo toegetrocken was, dat hy meenden te stikken. Maer d'ander sulcks stoutelijck ontkennende, en al de schult op hem leggende, dat hy den geheelen nacht hadde leggen raten, soo werde goet gevonden, dat hy na een goet avontmael, en windt achtige spijsse, alleen soude gaen slapen, de kamer wel gesloten zijnde. De Nachtmerrye quam weder: hy swoer, dat het de duyvel was, wiens wesen, en werckingen hy oock nae de konst beschreef. En men konde hem niet anders wijs maken voor dat hy door goede Middelen daer van genezen was. *Iafon van Praet* eertijds Geneesmeester van der Vere, verhaelt in sijn Boeck van de Breyn-sieckten op 't 26. Cap. van een Priester, die by hem quam klagen, datter 's nachts een Vrouwken op sijn borst quam leggen, die hem soo benaeuwdes dat hy, geen adem konnende halen, daer in meende te blijven: jae als hy wilde om hulp roepen, geen geluyt en konde slaen. Dese hadde eerst by een Monick geweest, die hem seyde, datter hertelijck voor gebeden diende, daer nae by een Toovenarster, die welcke hem raden, in den avont-stont, soo drae hy water gemaect hadde, den pot te decken met sijn rechter kous, en dat hy dan noch van den eygen dagh dat Vrouwken sien soude. Maer al doecht hem sulcks ydel te zijn, en dat hem de religye het befoecken tegenmaecte, even-wel overwonnen zijnde door onverdult, soo nam hy daer een proef van, en het viel oock soo uyt, datter een Vrouwken in huys quam, de welke klaeghden, pijn in de Blaes te hebben, en hy en konde noch met bidden, noch met dreygen van haer verwervens dat sy hem 's nachts niet en soude komen bestormen: maer bleef onversoenlijck haer oude manier houden, om hem eens deerlijck te doen stikken. Als hy dit tegens den gemelden van *Praet* aldus vertelde, en dat den anderen hem seyde, sulcks een sieckte te wesen, soo en konde hy dat niet, als eenige dagen daer na, door veel redenen, sijn selven doen gelooven.

(2) Uyt wat *Oorsaeck*, en op wat *plaetsch* de Nachtmerrye groeyt, daer in verschillen de Geneesmeesters. Het gemeen gevaelen is, dat de naeste oorsaeck van dit gebreck bestaet in verstoppinge van de Hersten-groeven, insonderheyde de achterste, of van de wegh, die nae 't beginsel van het Ruggenmorch toe gaet, den welcken geheel, ofte ten deele verstopt zijnde door eenigeshimerigheyt, soo en konnen de Geesten niet komen in de spiere van de Borst, en derhalven die niet beweegt werden, het welck den adem belet. Dan *Fernelius* meent in 't 5. Boeck op 't 3. Cap. dat de oorsaeck niet in de Hersten, maer ontrent het Ingewant steeckt, het welck door gulsigheyt, en den dronck, swellende, het Middel-rift, en de Longen soude drucken. En *Rondelinius* 44. stelt de selve in de Borst-aderen. Den

eersten en laetsten wert tegen-gesproocken van den Spaenschen *Pereda*, *schol. in Pajch.* 1. 10. en *Fernelius* van de Italiaentche Genees-meesters, *Mercurialis*, en *Massaria*. Maer sijn gevoelen kan met gemeene, als niet tegens malkander strijdende, wel verdragen werden. Het Middel-rift ('t welck tusschen den buyck en den borst staende, het voornaemste gereetschap is om die te bewegen, en den adem te halen) kan lichtelijck gedruckt, en benaewt werden, gelijk men bevint, dat yemandt nae dronckenschap, raeuwe en windige spijsse dit gebreck veel onderworpen is, en dat oock de gene, die den buyck van winden uyt swaermoedige vochtigheden rommelt en swelt, dickwils klagen van Kort-borstigheyt, de welke komt door drucken van het Middel-rift. Maer dat de Hersten mede niet vry en zijn van Dampen, blijkt daer uyt, dat soodanige noch veeltijds als sy al geweckt zijn, soo lang het hoofst niet ontlast en is, noch by de selfde inbeeldinge blijven; en de wortel niet wechgenomen zijnde, de Nachtmerrye dickwils een voorbode is van swaerder sieckte, gelijk *Popelsy*, *Vallende-sieckte*, of andere. Soo stelt oock *Fernelius*, datter uyt het Ingewant eenen dicken Damp in de Keel, en Herstenen opstijght, die het geluyt tegen hout, 't verstant, en de sinnen ontstelt, en met swaermoedigheyt bedwelmt.

De voorgaende oorsaeck van desen Damp is slijmerige, ofte swaermoedige vochtigheyt meest ontrent het Ingewant haer houdende: somtijds oock in de Herstenen selve groeyende, uyt haer dun voetsel door de kouw aldaer schieelijck stremmeleade, en niet konnende verdouwt werden.

De uytwendige oorsaecken van desen damp bestaen in het overladen van de Maegh door spijs, en dranck, en daer opvolgende Raeuwigheyt, van de tafel terstont gaen slapen, insonderheydt op de rug; waer door de dampen haer lichtelijcker na het achterste van de Herstenen opgeven. De Kinderen zijn dit mede onderhavig, om dat sy wat gulsig etens, als oock van wegen de wormen, en dat is de oorsaeck, dat sy veeltijts ongerufft en schrickachtigh slapen.

(3) De *teekenen* blijcken genoegh uyt de beschrijvinge.

(4) [*Belangende de Voortekenen*] die van een uytterlijcke kouw ofte dronckenschap komt, niet lang en duert, en niet dickwils wederkeert, en heeft het grootste gevaer niet: dan wel die uyt een inwendige oorsaeck gegroeyt is, en dickwils overvalt, als metter tijt de selfde een quaet-aerdigheyt krijgende ofte de Herstenen geheel verstoppende, het welck *Vallende-sieckte*, ofte *Popelsy* veroorsaect.

(5) Die nu inder daer met de Nachtmerrye gequeit wert, de selve dient ten eersten sachtjens geweckt te wesen, en dan, om de dampen te verdrijven, de uytwendige leden gevreeven. Daer nae om

de wederkomst te beletten, dient'er een Ader geopent, soo het lichaem bloet-rijck is: in Vrouwen, die gestopt zijn, in de voet. Maer als dat niet te passe komt, magh men koppen op de schouderen, en beenen doen stellen.

Indien de slijmerige, ofte de swarte en swaer-moedige vochtigheyt diep en vast sit, soo moet de selve bereyt werden door middelen in't eerste Deel, 4. Boeck, Cap. 5. en 6. van den *Sebat der Onge-sont-heit* aengewesen, en dan afgedreven door de gene, die aldaer mede in't 7. Capittel N. 3. en 4. ver-liacht zijn. En op 't laetste dienen gebruyckt fooda-nige, die de Herfsenen (beschreven in 't 11.) en het Herte (in 't 12. Cap.) kunnen verstercken.

Ondertusschen moet men mijden gulsigheyt, dronckenschap; winderighe en beswaerde spijs; niet verfont nae de maeltijd, noch op den rug te slapen. 's Avonts de Maegh sluyten met *Quec-kruyt*, daer onder wat gestooten *Peony-zaet* (het welck hier seer nut is) gemenght.

Het XVI. Capittel.

1. Slapende Verstijfheyt,
2. Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneesinge.

(1) **T**Or dese Slaep-siekten behoort mede een seer vreemt gebreck, dat de Grieccken *Cataleptis* noemen, *Had. Innius*, *Slaep-sucht*, dan soude nae mijn oordeel bequamer zijn, **S**LAFENDE VERSTIJFTHEYT. Want die het op't lijf valt, blijft schielijck heel stijf, als een beelt, sonder hooren ofte sien, ofte een lidt te bewegen, en in sulcken gedaente, als het den selven in 't aen-komen yonde.

De Griecksche History-schrijver *Appianus* verhaelt in 't 2. Boeck van de Borgerlijke oorlogen, datter in seckere Heel-meesters winckel gevonden zijn twintig oude luyden, ter aerden met de bekens leggende, gelijk of sy droncken waren, een op den stoel sittende, gelijk als een Meester, die de andere drancken ingaf.

Plinius in 't 7. Boeck van sijn Nauwerlijcke Historye op 't 53. Capittel, daer hy handelt van de gene, die onvoorhiens gestorven zijn, vertelt, dat seker bly-cynde-speelder, na dat hy 't volck wel be-haeght hadde op sijnen geboort dach, en sijn taert gegeven hebbende, na den eten heete Wijn eyschen, en met eenen siende op de persoon, die hy gespeelt hadde, en de krans van sijn hoofd, daer op set-tende, in die gestaltenisse stijf bleef, sonder dat het yemandt gewaer werde, tot dat een van de gassen, die naest hem was, hem vermaende dat de Wijn laeuw werde.

De Milaensche Genees-meester *Cardanus* schrijft in 't 8. Boeck van de Verscheydenheyt der saecken op 't 44. Capittel, datter in 't Bylandt *Lemnos* acht mayers sittende onder een Eycken-boom om te eten, schielijck van den donder gellagen wierden, waer van sy doodt en stijf bleven in de eygen gestal-tenisse, gelijk sy waren gaen sitten, soo dat den eenen scheen te eten, den anderen de kan aen sijn mont te setten; en alsoo het allegader Mooren wa-ren, soo scheenen het soo veel beelden te wesen.

Soo getuyghet oock *Iacob* in sijn Uytleggingen op 2. *Concar. aph.* 7. gesien te hebben een oudt man, die dit over tafel aen quam, en bleef soo met open oogen stijf sitten, de hand in de schotel houdende, soo dat hy doodt zijnde, scheen te eten.

Ik hebbe hier in de Stadt gesien een Vrouw, die de Vallende-sieckte seer onderhavig was, schielijck stijf wierde, gelijk sy sat en spon, met den draet aen de mont: dan en duerde niet langh; en leeft noch tegenwoordigh; het verhaelde al twintig jaer geleden zijnde.

Fernelius, Genees-meester des Konings van Vranckrijk, vertelt 5. 2. van een, die van dit gebreck soo stijf wierde, dat hy sittende met de pen in de handt de oogen op de boecken gestreect heb-bende, niet anders en geleek als te studeren; tot dat hy, geroepen en aengesooten zijnde, bevonden werde het gevoelen, en bewegen hem benomen te wesen.

Buchananius, Leer-meester van *Jacob* de V. I. Koning van Schotland, daer nae de I. van Engelandt verhaelt in 't 20. Boeck van sijn Schorsche Histories dat in 't beklimmen van secker hooge plaets, een krijghs-knecht soo vast aen de sporten bleef hangen, dat hy op geenderley wijze daer af getrocken konde werden. En al noemt hy dit *Popelsy*; soo dunckt my dat het beter magh gehouden werden aen de ladder verstijft was. Meer andere exempelen zijn te sien by *Donatus* in 't 2. Boeck van sijn Won-derlijcke geschiedenisse op 't 7. Capittel, en *Schou-kerus* 1. *Obs.* 115.

(2) De naeste Oorsaek van dit gebreck is een on-beweeghlijckheyt, en als een bevrising van de zie-lijcke Geesten: want in het deel die stil zijn en te-lyken gehouden werden, daer en kan geen beweginge geschieden. Dit selsde sien wy in den *Blixem*, die den Wijn schielijck doet dick werden, en noch be-ter in 't exempel, dat wy uyt *Cardanus* hebben by-gebracht. Is oock bevonden in de Aertbevingen, datter soo krachtige dampen uyt bersten, die men-schen, en vee op staende voet doen stil, en stijf staen: gelijk oock sommige speloncken Geesten uyt geven, die het water doen bevriesen. Soo hier men mede een goote kracht om te verstijven, in *Salpeter*, en andere dingen, die uyt de aerde gegre-ven werden.

De

De voorgaende oorfaeck van dese onbeweeg-
lijkheyt is meest een *Swarmoedige Vochtigheyt*,
wiens dampen somtijds foodanige kracht krijgen.
Waer toe helpt *Spijse*, uyt de welke foodanigen voch-
tigheyt groeyen kan. Voor uytterlijke oorfaeken
werden oock by vele gerekent *Koude Lucht*, *Regen*,
Wint, *Ys*, *Sneeu*, en te reysen door koude plaetsen, en
Sneeu-bergen. Als de stadt *Mets* in 't 1552. van Key-
ser *Karel* beleegert was, midden in de strenge koude
des winters, 100 vont men de ruyters op haer paer-
den, maer insonderheydt het voer-voelck met de
piecken in de handt op de Schildt-wacht, stijf
doodt gevrooren. In 't jaer 1414. ten tijde van 't
Councilse van *Trenten*, werde een Ruyter stijf op
het Paerd bevoren, voor den Keyser *Sigismundus*
gebracht. Soo schrijft *Theonestus*, in sijn Boeck
van de Genees-konste der Paerden, datter doen
sy nae Italien te treckende, over de *Alpes* geko-
men waren, een uur langh sulcken hoop sneeu viel,
dat de krijghs-knechten allegader als bevrooren
voortgingen, de Ruyters verstijft en soo vast op haer
Paerden bleven, dat sy daer naelijcks waren af te
krijgen. De Paerden gingen al meest voort: maer
die niet vorder en konden, stonden gantsch stijf. Soo
verhaelt oock *Curtius* in 't 8. Boeck van sijn Hiistoye,
van sommige die als staken, niet alleen of sy leefden,
maer oock tegen malkander spraken, stijf stonden,
blijvende in de selfde gestaltenisse, daer sy in gestor-
ven waren. Die, gelijk sy uyt bittere koude dese
verstijfheydt gekregen hadden, soo bequamen sy
ten laetsten wederom voor een groot vuur. Ick heb-
be mede, komende in 't jaer 1617. uyt Italien over
de *Alpes* (bergen die't selfde aen die zijde van Swit-
serlant, en Savoyen bepalen) op den hoogen Sneeu-
bergh van *S. Godhart* getien drie dooden, die
daeghs te vooren (zijnde al den 14. April. als aen
beyde zijden van 't Geberghe het lant groen stont)
in 't sneeu verstijft waren, gelijk my vertelt werde
aldaer veeltijds door de kouw te geschieden: het
welck niet te verwonderen en is, alsoo men twee
uuren werck heeft om op te klimmen, en soo veel
om af te komen, al door het Sneeu; soo wel in de
soner, als des winters. En al gater een leydts-man
voor, die, volgende de bakens, met een schop het
sneeu van het padt werpt, soo is hy dadelijck weder-
om vervuldt, en de koude wolcken en nevel drij-
ven heel leegh aen den bergh, waer door men niet
veel van sich en kan sien, en oock geheel nat werdt.
En daer van is 't, dat eenige seggen, soo hoogh ge-
weeft te zijn, dat sy haer handen in de wolcken ge-
waschen hebben.
P. Iovius verhaelt in 't 25. Boeck van sijn Hiistoye,
dat drie hondert Venetiaensche Krijghs-knechten,
gaende van *Sulmo* nae *Romen* onder wegen soo over-
vallen wierden met Sneeu, dat sy allegader in de
bergen haer leven lieten, en nae het onweder gevon-

den wierden op de manier, gelijk of sy hadden leg-
gen slapen. Daer zijn (seyt hy) in die naeuwe plaet-
schen tusschen de bergen eenige holle tocht-gaten,
die soo *scherpe Winden* uyt-blaten, dat sy in een ogen-
blick den adem, en 't leven van den reysenden man
benemen. De remedye (schrijft hy) is sijn selven
uyt die gevaerlijcke en benaeuwde naeuwte met
alderhaelt te begeven.

De Soon van *Gijsbert* van *Beaumont*, out 13. jaer
verviel in een *Coma Vigil*, konde sien, noch horen,
had gevoelen, noch bewegen, ley even-wel met
de Oogen open; daer by komende dede hem een
Pil setten, en dickwils een lepel geven van *Theria-
kel-water*, daer *Beyerswijn* in geweyckt was. Waer
door hy bequam, nae dat hy 24. uren daer in ge-
legen hadde, dan het en duurde maer drie uren,
doen hy weder inviel. Daer op dede ick hem een
Clysteer stellen, nae welcken werckinge hy weder
bequam.

(3) Dit gebreck is licht te *kennen*, dewijl het den
Meniche onvoortiens stijf maectt, in sulcke gestal-
tenisse als het hem vint, met open en stijve oogen,
sonder gevoelen, ofte bewegen.

(4) Belangende de *Voorteccken*, de slaepstijvig-
heyt is een gevaerlijke sieckte, en indienle niet ras
over en gaet, soo eyndight sy gemeenlijck, 't zy door
verswacking van de krachten, 't zy door sticken in
den adem, tot de doot, en de dooden leggen stijf, niet
anders als die van wegen de kouw stijf bevoren
zijn.

(5) Om tot de *Geneefinge* te komen, soo dienen
de dampen, die de geelten verstijven, en onbeweeg-
lijck maken, uyt het hooft getrocken, en verdree-
ven, en de stoffe, daer sy van op-komen, afgeset.
Derhalven, indien de siecke bloet-rijck is, sal men
hem ten eersten doen laten. In andere een stercke
Clysteer setten. Daer nae de *Melancholijcke* voch-
tigheden bereyden door de middelen, die beschre-
ven zijn in 't 1. Deel, 4. Boeck, en 5. Cap. en dan
af-drijven, door de gene, die aengewesen werden in
't 7. Cap. N. 3. Van buyten dient oock het hooft
versterckt, als te sien is in 't 11. Cap. van 't selve Deel.
So konnen *Stovingen* gemaectt werden van *Betonye*,
Velt-cypres, *Rosmarijn*, *Mariolayne*, *Thijm*, *Sleutel-bloc-
men*, *Stachus Linden-bloeffem*, *Mey-bloemen*, Met diert-
gelijcke *Olyen* kan oock gestreken werden.

Het XVII. Capittel.

1. *Suysselinge*,
2. *Oorsaken*,
3. *Teecken*,
4. *Voor-teccken*,
5. *Geneefinge*.

(1) **S**UYSSELINGE, ofte *Swijmeling* is een
verkeerde inbeeldinge, waer door yemandt
meent

rijfe
cken
acht
n te
den,
estal-
den
n sijn
n wa-
en.
en op
n, die
open
ende,
v, die
elijck
draet
n leest
ig jaer
s van
dit ge-
pen in
bbene-
dat hy,
werde
wesen.
I. Ko-
elande,
istorie,
s, en
et han-
trocken
ly; soo
werden
soo vast
mpelen
Wom-
Schone-
een on-
de zie-
jn en te-
weginge
en, die
noch be-
oben by-
vingen,
die men-
, en stijf
Geelsten
Soo hier
ven, in
de gegre-
De

moeder ofte het geheele lichaem de Herfenen mede gedeelt wert, soo dient de Genefinge aengeftelt, gelijk wy in die Sieckten van foodanige deelen aenwijfen.

Het XVIII. Capittel.

1. Vallende Sieckte,
2. Oorfaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Genezinge.

(1) **D**E Swijmelingh, wanneer fy heel swaer is, doet vallen, en is dan veeltijds een voorbode van de Vallende-Sieckte, en wert derhalven van *Avicenna* een kleynder Vallende-sieckte genoemt.

DE VALLENDE-SIECKTE is een treckinge van al het lichaem, waer door den menschelijken neder valt, met tegenhouden van al zijn finnen, soo dat hy noch sien, noch hooren, noch gedencken en kan. Wy sien met ons gemoedt, (leyt *Plinius* II. 37.) de oogen brengen het sienlijke maer over. Soo maect een groote gedachten blind, om dat het gezicht na binnen getrocken wert. Soo en sien open oogen in de Vallende-sieckte niet, om dat het gemoedt duyster is. Hier van zijn vercheyde exempelen uyt de Aenmerkingen van vercheyde Genees-meesters versameit by *Gouart* in t. 2. Deel der *Hiftoir. admirables.*

(2) De naecte Oorfaeck is een damp, ofte vochtigheyt, die door een bysondere, en verborgen quaet-aerdigheyt, de Breyn-vliesen prickelt. *Avicenna* noemt het *NIBSEN* een kleyne Vallende-sieckte. Want gelijk de Herfenen, t gene voor aen fit, uyt doen berften, met nieffen: soo foeckt oock de natuere t gene in de Vallende-sieckte van binnen de vliessen der Herfenen steeckt, haer quijt te maken. En t gene in t Nieffen schielijk gheschiet, dat duert in de Vallende-sieckte langer; kominen evenwel beyde van gelijke oorfaken. En gelijck de Vallende-sieckte by de Grieken eertijds *Heylige sieckte* genoemt is, ofte om dat sy geloofden de selve van Godt den mensche toegelonden te werden, gelijck *Hippocrates* meent, ofte om dat sy, als *Plato* schrijft, het edelste, en heylighste deel van t lichaem bevanght, en ontfelt: soo hebben sy oock om de laetste reden (volgende t gevoelen van *Aristoteles*) het Nieffen, als een heyligh dingh, ja oock voor eenen Godt gehouden, ghelijck *Athenaeus* schrijft. Soo lesen wy by *Xenophon* in t derde Boeck van de rochten van *Cyrus*, Koningh van Perffen, dat dewijl hy tot de krijghs-knechten sprack, yemandt van de selve quam te nieffen, waer door al d'andere schielijk op haer knyen vallende, dien Godt aenbaten. Alsoo dese sake my seer vreemt dachte, soo

heb ick daer over in t jaer 1633. aen den wel-eden, en hoogh-geleerden Heere *Cl. Salmasius*, Ridder, en Konincklijke Raedt geschreyen, welcken brief en sijne antwoordt, alsoo sy onder mijne *Epistolicar Questiones* is gedruckt, ick hier onnodigh achte, daer van breeder gewagh te maken. Dit moet ick evenwel noch by voegen, dat gelijck de Grieken eertijds plachten te leggen, als yemandt nieffen, *Zeu soofon* soo seggen wy noch *GODT SEGEN U*, en doen den hoer af; als zijnde, gelijck de Heer *Salmasius* meende, een goet teecken; en daer van is oock ons gemeen seggen, dat als een siecken driemael nieft, uyt het gathuys moet. Soo schrijft *Theophrastus*, dat de siecken qualijck konnen nieffen, van wegen de swackheyt van hare Geesten, en natuerlijcke krachten. Ja geschiet somtijds met sulcken geweld, dat het blindheyt kan veroorfaken. Soo schrijft *Alex. Benedictus*, van een Griekische slaef, die voor vijf jaren met een pijl in de slach van t'hoofd gelchoten was, en als hy op sekeren tijd zijn mont spoelde met kouwt water, daer over soo quam te nieffen, dat hem een stuck van de pijl uyt het eene neufgat schoot, sonder eenigh letsel te behouden. En *Fabritius* verhaelt van een jongen van 14 jaer, die tegen een ander wedde, hondert mael achter malkanderen te sullen nieffen: het welck hy gedaen hebbende, blind werde: dan dat hy evenwel nae een Purgatie, met Koppen op de schouderen, en een draet in den hals, sijn gesicht wederom kreegh.

Tot de Vallende-sieckte doet mede het *Scherp-gevoelen van de Herfenen*, die het prickelen van de scherpe stoffe, t zy damp, ofte vochtigheyt ras gewaer wert. Daer van is t, dat sommige, die sijne Herfenen, en scherp verstandt hebben, veel daer mede gequelt zijn: gelijck wy lesen van den Koningh *Cambyses*, by *Herodotus*, van *Julius Caesar* by *Suetonius*, en by de nieuwe Schrijvers van der Turcken Propheet *Mahomet* (die het volck wijs maecte, dat hy op die tijdt opgetrocken was, en met den Engel *Gabriel* sprack) en haren Keyser *Amurath*.

De voorgaende oorfaken zijn de vochtigheden onses lichaems, wanneer sy eenige quaet-aerdigheyt ontfangen, en de selfde aen de Herfenen mede deelen. En foodanige quaet-aerdige scherpigheyt wert verweckt door iommige spijte, gelijck *Moffen*, *Quackels*, *Ael*, *Palingh*, *Peterjely*, *Ioffvouw-merck*, *Campemolye*, *Loock*; als oock *Geyten-vleesch*, dewijl de *Geyten*, gelijck *Hippocrates* schrijft, selver met de Vallende-sieckte gequelt zijn, waerom mede de Priesters in oude tijden haer selven daer van plachten te onthouden, gelijck *Plutarchus* verhaelt. Hier van is breeder te sien in het voortreffelijck werck, dat de wijdt-beroemde Heere *Mr. Gerard de Vos* dit jaer uytgegeven heeft de *Theolog. gentil, & Physiologia Christiana*, *Lib. 3. Cap. 68.* Hier toe doen oock het

slapen op *Geyten-wellen*, als oock op andere, *Stanck*, *Droefheyt*, *Vaften*, *Schrick*.

(3) De Vallende-sieckte is wel (al is 't datse onder de bedelaers somtijds nae-geboort wert) te kennen. De gene, diefe op den hals krijght, valt terstont neder, al de leden werden getrocken, de mont, en duymen in de hand gestoten, en leyt buyten kennis, door dien alle de zielijke Geesten ontstelt, en beroert zijn. Want alsoo de sinnen niet en wercken sonder den dienst van de Geesten, en dat de Geesten het werck niet en kunnen uyt-voeren, 't en zy de selvige wel gestelt zijn; soo volghet noot-sakelijck, als de selve ontroert, en met quade dampen bedwelmt werden, en soo lange de natuerre befigh is om met alle kracht haer van dat kommert te ontlasten, dat als dan hare macht tegen gehouden, en van de sinnen ingetrocken wert. Het welck *Fernelius* en *Gorrans* oock meenen, dat daer door, uyt verslappinge van de Spieren, de siecken, water, kamer-gangh, ofte het zaedt ontloopt. Maer het gevoelen van *Platerus* is, dat sulcks meerder geschiet uyt het inhouden van den aeffem, en het schudden van 't lichaem, waer door oock de slijmerige vochtigheydt van de Herffenen geroert zijnde, het schuyt in de monat uytberft. De Poët *Lucretius* beschrijft dese toevallen in sijn 3. Boeck aldus:

Hy stort in haesten neer wie dese plaegh genaecte,
Als of hy van het vuur des Hemels was geraecte;
Hem komt schuyt in de mont, en bevingh in de leden,
Hy mist van stonden aen de gronden van de reden,
Hy sucht en sijght, &c.

(4) Belangende de Voor-reeckenen, alle Vallende-sieckte steeckt vol gevaers. Beter is te genesen die niet langh by en blijft, ofte niet langh geduert en heeft, en in jonge luyden: maer nae de 25. jaren, blijfste meest alijdt by. Dit is 't gene *Hippocrates* leert in de 7. Kortbondighe Spreucke van sijn 5. Boeck:

Een die met Struypen is geguel
Wanneer hy weynigh jaren tel,
Die brengt de kunst gesontheit aen;
Maer soo de jaren hooger gaen,
En dat hy komt tot vijff mael vijf,
Dan sie de doot hem op het lijf.

Verandert oock somtijds in een Geraecktheyt, hoewel *Fernelius* seydt sulcks nooyt bevonden te zijn. Maer is bevonden by *Valesius*, *Jacobus de Paribus*, *Athanasius*, *Saxonia*, *Erastus*; en dat het geschieden kan wett geleert van *Galenus*, en *Avicenna*.

(5) De Geneefinge is hier mede twee-deeligh: te weten, om den genen, die gevallen leyt te doen bekomen; en te versorgen, dat de sieckte daer na niet weder en kome.

En soodanige kunnen noch lange tijdt het leven behouden. Dan wanneer sy laet tot een Popelsy,

als dan staet de doot gemeenlijck voor de deure. Soo schrijft de President de *Thou*, dat den Turck-schen Keyser *Soliman*, in de belegeringe van *Zigeb*, 1566. na eenige Struypen van de Vallende-sieckte in een Popelsy verviel, daer hy van storf, in 't 76. jaer sijns oudordoms.

Wachtet eerste belanght, den genen, die aen de Vallende-sieckte leyt, sal men in een lichte kamer brengen, setten hem met het hoofd om hoogh, en breken hem den mont open, (maer wel wachtende dat de tonge niet tusschen de tanden en komt, alsoo sulcks de selfde wel somtijds gekort heeft) op dat den aeffem te beter mocht gehaelt werden, en het schuyt uyt loopen; en een lepel *Tberiackel-water*, ofte *Aqua Vitae Martialis*, daer wat *Beverswijn* in ge-weeckt is, ingeven; daer na hem in d'ore roepen, de gestreckte deelen sachtjens rechten, de uytterste leden sterck binden, tusschen beyden somtijds los laten; en, als het te langh duert, een stercke *Pil*, ofte *Clyster* setten: de neusgaten bestrijcken, geelijck terstont in de *Suyfelingh* gefeyt is, ofte een poppen van *Wijnmyr* in *Azijn* gedoopt voor den neus houden.

Nae dat de besieckte tot sijn selven gekomen is, soo staet te besorgen, dat hy niet wederom in 't selfde onheyl en vervalt. Waer in dient gelet te werden op de voorgaende oorsaeken: te weten, de vochtigheden, die men, bereyt zijnde, sal afdrayven, gelijk nu meermaels is aangewesen, en hare quaet-aerdigheyt voornamelijck beletten met soodanige genees-middelen, die door een verborgen en bysondere eygenfchap de Vallende-sieckte tegen staen, als daer zijn *Peonye manneken*, *Elands-klaauw*, *Mey-bloemkens*, *Linden-bloessen*, *Maventacken*, *Schraep-sel van de Herffen-pan*, *Beverswijn*.

Het XIX. Capittel.

1. *Kramp*, ofte *Convulsie*,
2. *Oorsaken*,
3. *Onderscheyt*,
4. *Ken-reeckenen*,
5. *Voor-reeckenen*,
6. *Geneefinge*.

(1) **M**er de Vallende-sieckte komt in treckinge der leden over een de *Convulsie*, ofte *KRAMP*, de welke is een bedorven beweginge van de Zenuwen, en Spieren, wanneer de selve tegens wille nae haer beginfel toe gestadigh getrocken werden. Hier moet het lidt, in 't welck den bandt van de Spier komt, met eenen noot-sakelijck in trecken, en van sijne natuerlijke gedaente wijcken met groote pijn.

(2) De naeste *Oorsaek* is een prickelingh van de snafelen, en *Zenuwachtige* deelen in de Spieren, de welke de zielijke Geesten tot bewegingh verweckt

weckt, even-eens gelijk de natuere in't Hooft, Borst, ofte Maegh geprickelt zijnde, haer selven beweeght tot nieften, hoefsten, ofte braken.

De voorgaende oorsaken zijn alle de vochtigheden onses lichaems (waer onder de Gal wel de meeste is) die de Zenuwen, en sinafelen van de Spieren kunnen tergen, en tot trecken bewegen. Diergelijke geschiet oock somtijds uyt *Wint*, welck gebreck wy eygentlijk den *Kramp* noemen, en komt dickwils met groote pijn, voornamelijk in de kuyten, als yemant met de beenen bloot leyt en slaept: maer dat gaet meest wederom van selis over, ofte slaet tot een rechte *Kramp*. Dit overvalt gemeenlijk de gene, die vol *winden* zijn, ofte *gulsigh* drincken. Dr. *Forcest* heeft een exempel van leker Graef, die van te veel *kouwt water* te drincken in een rechte *Kramp*, ofte treckingsh van leden verviel: gelijk het selide oock overkomt, als in het *Laten*, ofte anders een *Zenuwe geracht* wert. Soo kan sulcks oock gebeuren door dien de Zenuwen, ofte de Zenuwachtige deelen te seer gedrukt werden, onsteken, ofte uyt het lit zijn, door groote *Schrick*, *Gramschap*, *Vergiffige beien*, *schielijcke Hitte*, ofte *Koude*, in't kort te al wat tot eenige prickelingh der Zenuwen kan stoffe, en hulpe geven.

(3) Het *Onderscheyt* wert genomen uyt de verhaelde oorsaken, die de treckings verwecken, ofte uyt het gene getrocken wert. Dit is somtijds het geheele lichaem, somtijds een ofte vele leden. Het geheele lichaem wert met den hals en rug-graet of te voor, ofte achter over getrocken, ofte soo van beyde zijden tegens malkanderen, dat het stijf blijft. Onder de deelen komt de treckings veeltijts in armen en beenen. Het hooft wert oock somtijds getrocken, en insonderheyt de kaken (soo dat de mont toefluit) in de lippen (wanneer foodanige schijnen te lachen) in de oogen, in de huyl van't voorhoofst, in't achterste van de Tong: te weten, als de Zenuwe, ofte Spier beschadicht is, die aen sulcken lidt het bewegen geeft. Het is vreemt, dat *Donatus* verhaelt, in sijn vreemde geschiedenissen, van een die onthalt zijnde, terwijl hy gedragen werde nae de begravenis, noch sulcken treckings kreegh, dat de plancken van de kist van een weken, en't lichaem by nae van de schouderen der dragers viel, geduerende sulcks wel een schoot weeghs.

(4) De *kramp* is zeer licht te kennen, door dien het lidt tegens wille nae sijn begin toe getrocken wert, en stijf blijft staen, soo dat de Siecke het selve niet en kan nae sijnen sin bewegen.

(5) Belangende de *Voorteecken*, dit gebreck is gevaerlijk, nae dat het lang duert, en sijnen oornpronck heeft in de Herffenen, ofte eenige voornamde deelen. Is oock gevaerlijk, als 't nae een wonde komt, van wegen de onsteking die in de Zenuwen valt, insonderheyt als het hooft gequeest is. Daer

van seyt *Hippocrates* in de 2. Kort-bondige spreucke van 't 5. Boeck:

*Wie nae een Wonde Stuypen lijdt,
Die is ontrent sijn lesten tijdt.*

Dese voor-teecken vervolght *Hippocrates* in de volgende Kortbondige spreucken, gelijk in de derde:

*Als yemande uyt een Wonde bloet,
En dat in grooten overvloet,
En krijght dan Kramp, of schralen Hick,
Dat hoort noyt meester sonder schrick.*

De vierde luyt aldus:

*Eerst Buyck-loop, en de Kramp daer naer,
Dat stelt het leven in gevaer.*

De vijfde:

*Wort yemande stom nae gulsigh stuypen,
En valt daer nae in harde stuypen,
Krijght hy geen Koortsech dien eygen tijdt,
Soo is hy stracks het leven quijt.*

Want door de Koortsech, werdt de vochtigheydt verteert, die den *Kramp* verweckt heeft. Daerom seyt *Hippocrates* in de 37. van 't selve Boeck, beter te wesen, dat de Koortsech op de *Kramp* komt, als de *Kramp* op de Koortsech. Want dit laetste toont, dat sy van een quaet-aerdige stoffe veroorfacckt is.

Is oock seer quaet, wanneer door langh waken quade vochtigheden en dampen gegroeyt zijnde, de Herffenen, en Zenuwen prickelen. Daer op slaet de 18. Kort-bondige spreuck uyt het 7. Boeck:

*Als eenigh mensche heeft gewaecht,
En dan in dwepery geraecht,
Of van de Stuypen is gequelt,
Houdt dat hy nae den grave smelt.*

In stock-oude luyden is het onvdoorsiens schudden, en trecken van Zenuwen doodelijck. Soo verhaelt de *President de Thou* in het 134. Boeck van sijn Historie van den hoogh-geleerden *Theodore de Beze*, hoe dat hy zijnde 86. jaren oudt (nae dat hy twee jaren geweest hadde sonder yet te konnen onthouden, als dat hy van oudts wist) nae de Kercke meende te gaen, en onder wege foodanigen treckings kringende, daer van storf.

(6) Om de *Kramp* te genesen, dient wel gelet te werden op de voorgaende oorsaken, die de prickelingh der Zenuwachtige deelen verwecken. Indien het lichaem vol bloedt is, soo sal men het selve daer van ten eersten ontlasten. Soo verhaelt *Plutarchus* in't leven van *Agessilus*, Koningh van *Lacedemonien*, hoe hy leydende het leger uyt het landt van *Thebe*, en te *Megara* op het Casteel gaende, sijn een been met groote pijn getrocken werde, daer nae swol, en, van bloedt spannende, dapper onstack. En als een *Siciliaensich* Genees-meester hem hadde doen laren in den voet, dat de pijn wel overgingh; maer alsoo het bloedt te veel en sterck uyt-springende, niet gestopt en konde werden, dat hy geheel

van zijn selven ginch; waer door hy daer nae, als 't al getopt was, noch langen tijdt slap bleef. Hier is meerder bloedt af geloopen, als de sieckte verleyschte, het welck tegen de konste is. Wat na belanght de andere vochtigheden, die de Kramp en treckingh verwecken, de selve bereyt zijnde, moeten afgedreven werden, op de selfde wijze, gelijk terfont van de Vallende-sieckte geseyt is. En om niet veel genees-middelen over hoop te halen, soo sal ick alleen by-brengen 't gene, daer mede verscheyden van de Kramp verloft zijn: N. Geraspr *Palmen-hout*, Wortel van *Peony manneken*, van elcks 2 oncen, Bladeren van *Betonye*, *Salve*, *Velt-cypres*, *Sleutel-bloemen*, van elcks anderhalve handt vol, Bloemen van *Rosmarijn*, *Lavendel*, van elcks een halflood, *Zaet van Anijs*, en *Angelica*, van elcks een vierendeel lood. Laet eerst *Palmen-hout* 24 uren weecken in een stoop water, en dan koken tot op het derde-part, te vooren nae de konste daer by doende de verhaelde droogen. Neemt de helft van het doorgedaen nat, en nae dat daer drie vier uren in geweekt hebben vier oncen *geslyerde Pieren*, soo druckt het sap wederom uyt, en deekt het selve in drien, elcks in te geven nae malkanderen 's avonts twee uren voor den eten. In d'ander helft van 't affietiel sal men des nachts laten weecken *Sene-bladeren* 1 lood, *Agaricus* een half lood, en dan doorgevrongen zijnde, mede in drien des morgens ingeven. Daer nae dient den *Rugh-graet*, en de getrocken leden, eerst wel met heete doecken gewreven zijnde, neerstigh gestreken met het volgende Salfken: N. *Ol. Limbricor.* 1 once, *Ol. Lilior.* *Ol. Latorin.* van elcks een loodt, *Ol. Cere.*, *Ol. gum. Elemni destillator.* *Pingued. human.* *Taxi.* *Ol. de Castor.* van elcks 2 drachme. Dit onderhouden vijftien dagen, beneffens een goede maniere van leven, waer van terfont sal geseyt werden.

Het XX. Capittel.

1. Schuddinge,
2. Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneesinge,
6. Maniere van leven.

(1) **SCHUDDINGE** is een bedorven beweginge, waer door een lidt geschudt wert, door dien het van selfs door zijn swackte neder valt, en de swackte kracht 't selve niet en kan vast oprechten, waerom het lidt, soo langh het ergens vast op steunt, geen schuddinge en voelt: maer dan alleen, wanneer de bewegende kracht het selve vryelijck wil bewegen. Het gaet hier mede toe, gelijk in de gene, die eenig gewicht dragen. Want indien 't selfde licht is, en de kracht sterck genoeg

om dar te dragen, dan en geschiet'er geen Schuddinge, door dien de bewegende kracht genoegh wederstaet het neder wegen van 't gewicht. Maer als het gewicht swaerder is, als de krachten konnen dragen, dan beven de leden daer onder. Maer die gantsch te slap zijn om 't selve te dragen, die bewijcken daer onder, en zijn onbeweeghlijck. Soo en valt'er oock geen Schuddinge in de gene, die wel te pas zijn, ofte die eenigh lidt gantsch lam hebben, maer alleen als de swackte kracht slappelijck beweeght. Waer uyt blijkt, dat het geheel anders met de Schuddinge staet, als met de Lammigheyt, en Kramp. Want in de selve blijft het lidt staen in die gedaente, gelijk het verslapt, ofte stijf getrocken is. Maer in 't Schudden is tweederhande, en recht tegens den anderen staende beweginge.

(2) Dat de swackheyt, van de bewegende kracht **Oorsaek** is van 't Schudden, gelijk genoegh aen de oude luyden, dronckaerts, die uyt kouw, ofte eenighere andere oorsaek in haer Zenuwen verslapt zijn. En alsoo de beweginge geschiet door de zielelijcke Geesten, en de Spieren, in de welke, die uyt de Hersenen door de Zenuwen vloeyen: soo moet oock in de selve gevonden werden de oorsaek van dese bedorven beweginge.

By foute van de zielelijcke Geesten veroorsaekt de Schuddinge, wanneer de selve niet genoeg en zijn. Sulcks geschiet als de selve niet gemaect en werden, ofte gemaect zijnde vervliegen. Sy en werden niet genoeg gemaect, door te groote kouwde der Hersenen, gelijk in de oude luyden, en koude sieckten, als oock door dien haer stofte: te weten, de Levend-makende Geesten ontbreken, gelijk geschiet in sieckten, daer de wermt, en de kokende kracht verslapt, ofte mede, door dien sy in ongeregelde beweginge niet wel en vloeyen, het welck geschiet in stercke ontroeringe, gelijk groote *Blijgheschap*, *Granschap*, *Vreesse*, en *Schrick*. De zielelijcke Geesten gemaect zijnde vervliegen door langduerige sieckten, doorte veel *Bloeyen*, *Af-gaen*, *By-slapen*, *Oeffenen*, *Vasten*, *Waken*, en diergelijcke.

De oorsaek van het Schudden is in de leden, en Zenuwen, wanneer de selve te droogh gemaect werden, gelijk in rasernye, endulligheyt, als de innerlijcke wermt der Zenuwen door de onnatuurlijcke hitte verteert, ofte door quade hoedanigheyt verslapt wert. Maer meest geschiet sulcks uyt kouwde, en vochtige ongematigheyt, komende door uytwendige kouwde, ofte inwendige Zenuwen. Het selfde geschiet oock wanneer de Zenuwen verslapt, ofte gedrukt werden, soo dat de Geesten daer niet en konnen door vloeyen. Als mede door een quade hoedanigheyt, gelijk in quaet-aerdige Koortschen; ofte die door een bysondere eygenschap de Zenuwen tegen is, als men siet in 't *Quick-silver*, waer door de Gout-smeden

Het XXI. Capittel.

1. Popelsy,
2. Oorsaken,
3. Ken-teeckenen,
4. Voor-teeckenen,
5. Sorgbruldigheid in 't begraven,
6. Geneefinge.

WY hebben gehandelt van het quaedt en verkeert bewegen, is nu overigh te sprecken van de gebreken, in de welke het selye wechgenomen is, als Popelsy, en Geraecktheyt.

(1) POPELSY is een schielijcke beroovinge van gevoelen, en bewegen, mit graden van alle zielijcke werckingen. Want die daer van geslagen wert, valt sonder eenige voorgaende teeckenen onvoorfiens ter aerden; en, als het gebreck swaer is, soo leyt hy met gestreckte oogen, sonder bewegen, sonder gevoelen, en buyten verstant, in 't adem (den welcken de natuere, door de noodfaeckelijckheydt geprickelt zijnde, ten uystersten behout) halen, alleen van een doode verschillende, het welck terstont oock met groote benaetheyt geschiet, en beswaert snorcken, waer door het mede den Siecken meest wech sleept. Soo verhaelt *Paulus Diae.* van den Keyser *Valentinianus*, dat hy, in 't antwoorden van eenige Gesanten, *Eutropius* van *Verus Antoninus* en *Capitolinus* van *Lucius Verus*, dat sy sittende in de Koets, schielijck van de Popelsy dootd geslagen wierden. Daer van sturf oock onvoorfiens op sijn 63 jaer, sittende in sijn stoel, den grooten Cancellier, en Veldt-oversten in Polen, *Joh. Samoski*, als de President de *Thou* beschrijft in het 134. Boeck van sijn Historye. Hoe *Wendelau*, Koningh van Bohemen, en *Mathias*, Koningh van Hongaryen, uyt gramschap van een doodelijcke Popelsy bevangen zijn, hebben wy in den *Schat der Gesontheit* beschreven, in 't 1. Deel en Boeck, Cap. 8.

(2) De naefte Oorsaeck van de Popelsy is belet en verhinderinge van de zielijcke Geesten, waer door sy niet en konnen door-vloeyen, om hare werckinge uyt te voeren; het welck geschiet, ofte dat sy selve bedwelmen, beroeren, vervliengen, ofte dat de wegen, daer sy door moeten, gesloten werden. Sulcks geschiet door *slijmerige Vochtheden*, die het beginfel van den rug-graet (daer de Zenuwen uyt-spruyten) verstoppen; als oock door *Bloeds*, 't welck door eenigh uyerlijck geweld, ofte anders aldaer uyt sijn Aderen schiet: Soo komt yemande door een slagh aen 't Hooft met de Popelsy neder te vallen, sonder ooyt wederom op te staen; het welck oock geschieden kan door het in-buygen van de Pan, en wanneer de Breyn-aderen door te veel Bloedt hoogh op-swellen. De zielijcke Geesten vervliengen in sware wonden; die werden bedwelmd en traegh gemaeckt door *Opium*, ofte ander Slaep-

K k 3 kruydt,

en andere, die den roock ontfangen, gemeenlijk beven. Hier toe doen oock alle verdoovende genees-middelen, gelijk *Opium*, *Bilsen-kruydt*, als mede *Stercke wijn*, insonderheydt in een ledige Maegh, waer van men siet dat de *Dronckaerts*, insonderheydt de *Brande-wijn-drinckers* meesten-tijdt met Schudden gequelt zijn.

(3) De schuddinge toont haer selven, soo dat onnoodigh is van haer *Teeckenen* te schrijven.

(4) Nopende de *Voor-teeckenen*, de gene die van uytwendige oorsaken komt, gelijk schrick, en diergelijcke heeft geen noot, maer gaet met de selvige over, van inwendige slaet lichtelijck tot een *Geraecktheyt*, *Popelsy*, ofte *Slapende Koortsche*. Die allenckens gegroeyt, ofte aengereeft is, kan naenlijcks genesen werden. En in oude luyden is sy gantsch ongeneeslijck.

(5) De *Geneefinge* van 't schudden moet verscheyden aengestelt werden, volgens de verscheyden oorsaken. Wanneer de zielijcke Geesten van wegen de koude ongematigheydt der *Herffenen* niet gemaeckt en werden, soo dienen de selvde verwarmt en versterck, door sodanige genees-middelen, als in 't 1. Deel, 4. Boeck en 11. Cap. van de *Schat der Gesontheit* bechreven zijn. Voor vervlogene, moeten de krachten versterck werden door een goede manier van leven, en de *Hart-sterckende genees-middelen* in 't 13. Cap. van 't gemelde Deel aengewesen. En dese dienen oock voor de schuddinge, die in quad-aerdigheydt bestaet. De gene die haren oorspronck heeft van koude, en vochtige stoffe, 't zy die de innerlijcke warmte der Zenuwen beschadicht, 't zy datse de selvde verstop, benaet, of doordringt, moet geholpen werden door sulcke genees-middelen, die sodanige vochtigheden bereyden, en afsetten, waer van mede in 't 1. Deel gehandelt is.

(6) In alle dele onnatuerlijcke Beweginge valt by-nae een *Maniere van leven* waer te nemen: te weten, hem te houden uyt donckere, en nevelachtige *Lucht*, uyt de stralen van *Son*, en *Maen*; hem wachten van harde *Spijse*, en die vele dampen nae het Hooft op-geeft, gelijk boonen, erweten, en amosselen, oesters, castanyen, noten, loock, ajuynt, mostaert; oock van veel eten en drincken, insonderheydt hoofdigen dranck, en daerom is de wijn ongesonstigh, 't en zy de Maegh swack is, en dat 'er Geesten ontbrecken. In het bier en dient niet veel hop, maer wel salye, betonye, en rosmarijn. Naeden eten dient wat gebruyckt om de Maegh te sluyden, gelijk hier voor is aengewesen. De *Oeffeninge* dient hier niet te veel, noch te sterck te welen, de *Slaep* wat lang na den eten. De *Ontvoeringe des gewont* moeten geschou werden. In de *Suytelinge* en dient niet gesien van hooge plaetsen, noch yet dat sterck beweeght, ofte omdraeyt.

kruydt, ofte oock door sommigh vergif, waer door sy niet en können haer werckinge wel uytvoeren. Sulcks geschiedt oock door eenighe verdoovende dampen, die van onderen in de Herfenen optreken, gelijk men fiet aen den *Wijn*, en *Brande-wijn*. Soo zijn sommighe die van de tafel voor slapende wech gedragen waren, daer nae doodr gevonden. Soodanigen exempel wert by-gebracht by *Iafon van Praet* in zijn Boeck van de siekten der Herfenen op 't 27. Capittel. *Lonicus* verhaelt van een Marpurger, die vol Brande-wijn zijnde, wilde gaen rijden, en soo drae hy in de kouwde lucht quam, door de Popely van 't paert stighde, en soo doodr bleef. Diergelijcke vertelt *Semertus* van een kindt, het welck van zijn ouders, om dat het door het huys niet en soude loopen, in een kamer gesloten was, en daer vindende een fles vol Braude-wijn, van de selvige meest uyt gedroncken hadde, van de ouders, t huys komende, gevonden is met de fles in de armen, op de vloer half doodr leggende, dat korts daer nae storf.

Benedictus schrijft van een Vader en Soon, die van den *Donder* met een Popely gellagen zijn geweest, en evenwel na den sevenden dagh bequamen, met beter geluck, als een soogent kindt, het welck een Popely op denhals kreegh, door schrick van een afgelchoten roer, gelijk *Amatus* verhaelt 3. *Cent.* 22.

(3) De Popely is genoegh uyt de bechrijvinge te kennen.

(4) Belangende de *Voor-teecken*, dan is soo quaet te geneien dat *Hippocrates* daer van gelydt heeft in de 42. Kort-bondighe Spreucke van 't 2. Boeck, dat een stercke onmogelijk is te ondoen, een slappe seer swaerlijck, welck onderscheyt uyt de kortheyt van den adem te nemen is. De selvde *Hippocrates* seydt in de 14. Kort-bondighe Spreucke van 't 7. Boeck:

*Is yemant in bet hooft gewont,
En dreept hem 't brym dien eygen stont,
Die wert in haest sijn hooft-sweer quijt;
Want hy verhuyst in korten tijt.*

Het welck *Henrick de II. Koning* van Vranckrijck, wel gewaer werde, als hy in 't jaer 1559. vrede met den Koningh van Spaengien gemaectt hebbende, tot teecken van vreught een tornooy-spel dede aenstellen, alwaer hy loopende tegens den Grave van *Mongamery*, de visier van 't helm niet wel gesloten zijnde, en een splinter van de gebroken sperre in sijn oog springende, hy al suyselende van het paert genomen werde, en daer aen storf. Wanneer de Popely niet ten eersten om hals en brenght, dan verandert sy meesten tijdt in een Beroertheyt.

(5) Die men meent van een Popely gestorven te zijn, en behooren niet ras begraven te werden, gelijk in vele plaetsen geschiet, en niet voor (om dat in die tijdt al de vochtigheden haer natuerlijke

beweginge hebben) den derden dagh, gelijk wy hier te lande een goet gebruyck hebben, alsoo eenigge, al is 't dat sy van de sterckte (in de welcke men geenem adem en kan gewaer werden) gellagen zijn, geheel langhsaem wederom tot haer selven komen, en de Ziele die stil, en ingetrocken was, haer wederom uyt spreyt. De Portugijche *Amatus* verhaelt hier van twee exempelen 4. *Cent.* 23. Het eerste is van een Dochter, die in de Popely leggende, by een yegelijck voor doodr gehouden werde. De Moeder, die de selvde seer lief hadde, en wilde haer niet soo drae (als in Italien, daer dit gebeurde, de gewoonte is) laten begraven, maer hiel de selve tot den derden dagh, doen de Dochter, gelijk als van de doodr verrees, en noch lange jaren daer nae geleest heeft. Het ander is, van een man, die 's morgens van een wacker Genees-meester verfocht zijnde, geoordeelt werde uyt den pols, noch soo ras niet te sullen sterven. Maer tegen den avont wederkomende, werde hem aengeleyt, dat de krancken al overleden was, dan de Genees-meester betrouwende op 't gene, daer uyt by eenighe uren te voorteyt hadde, ging evenwel binnen, en doende het lichaem ontdecken, taste nae den pols, die hy noch voelde bewegen, waer op hy den selvden met bequame genees-middelen wederom dede tot sijn selven komen, soo dat hy noch vele jaren daer nae in 't leven geweest is. Een ander Portugijs Genees-meester *Zacutus* tot Amsterdam, getuygh gesien te hebben een Visscher, die, na dat hy twingigh uren in de Popely gelegen hadde, en nae het graf gedragen werde, een haers en vrent geroep maecte, het welck de Selle-broers hoorende, de baer trestont neder setteden, en sagen dat het doodr-kleer aen sijn mont nat, en vol schuym was. Waer op sy den selven Heere *Zacutus*, met noch twee andere Genees-meesters, daer ontrent zijnde, riepen om te sien wat van de man was; dien sy bevonden den pols noch te slaen, soo dat hy nae lichte *Koppen*, en scherpe *Clysteeren* allengskens bequam, en sijn vorrige gelontheyt wederom verkreegh. Noch naeder is geweest een Vrouwe te Colen, wiens huys aldaer noch op de nieuw merckt getoont wert, die al voor doodr begraven was. De Graf-makers wetende, dat sy een ringh aen den vinger gehouden hadde, opende het graf, en de kist. Soo haest sulcks gedaen was, lichten de Vrouw haer selven op, waer door de Graf-makers van schrick wegh loopende, haren lanteern lieten staen, die de Vrouw opnemende na huys by haren man gingh, die haer kende, en soo wel koesterde, dat sy wederom geheel fris werde, en daer nae noch drie kinderen kreeg, die se tot den Goddelijcken dienst dede opvoeden, gelijk *Camusarius* schrijft. Aldus lesen wy in 't *Graf-boek* van een Jonghman, die sijn oude Vrijster, de welke voor doodr begraven was, noch eens, eer hee

graf g
leven
Ga
En
Ma
En
Hy
Hy
Hy
Hy
E
So
En
E
D
D
merij
Sotus
begrav
van e
voor d
te laet
geefs
lang m
bende
ven is
bekor
een G
nen va
(6)
Geeste
van or
Voor
over e
pen, t
setten,
kel-wa
hol var
aen W
ber-ste
doen se
pen gela
schen p
lukt t
Schout
van Pra
de Fra
welck

graf gefloten werde, wilde sien, en dat hyse daer levend wyt haelde:

*Gaujn tradt in den kuyt, en liet de kist onsluyten,
En als die open was, soo ging de koster bysten.
Doen stont hy wat verstelt, al is hy bystet geen,
Hy sagh haer bleecken mont, onseker wat te doen.
Maer als den Jongeling het Lichaem sou gemaken,
En dat hy metter hant haer boesem quam te raken,
Soo wert hy van den schrick geweldigh omgevoert,
Hy voelt 'er eenigh dingh, dat hem van binnen roert.
Hy voelt een slaau geklop, onsecker van de reden,
Hy geeft hem wederom ontrent haer teere leden,
Hy tast haer aen de borst, juist daer het Herte lagh,
En voelt ter slincker handt een kleynen ader-slagh:
Hy voelt 'er ander-mael, hy voelt een ader leuen,
Hy voelt een bange ziel sich op en neder geuen,
By wijen met verlies, dan weder met gewin,
Doch hoe het wesen mocht, hy vromt 'er leuen in:
Soo haest hy dat vernam, hy laet sijn dienaers komen,
En beeft de jonge Vrouw in stilbeyt op-genomen.
En in sijn huys gebraght; verblydt tot aen de ziel.
Dat hem soo werden pand aldus in handen viel.*

Dit is al wel uyt-gevallen, dan wy lesen een jammerlijck exempel van den scherppinnigen *Johannes Scotus*, hoe hy tweemaal gestorven is, en maer eens begraven, de welcke (gelijck *Iovius* schrijft 6. *Elog.*) van een Popely bevangen zijnde, al te haestigh voor doot begraven was, alsoo hy, als de natuer te laet den overval van de sieckte verdreef, te vergeefs met een droevigh gekerm om hulp riep, en lang met sijn hooft tegens den serck gestooten hebbende, ten laetsten met een gebroken hooft gestorven is. Andere getuygen, dat hy den derden nacht bekomen was, en dat sijn roepen geloofte werde van een Geest te wesen, tot dat men daer nae, in 't openen van het graf, de waarheydt bevondt.

(6) Tot de *Genezinge* dient gelet, om de zielijcke Geesten, ten eersten door-tocht te geven, en dat 'er van anderen niet aen de Herffenen op en stijght. Voor eerst sal men soodanigen siecken doen recht over end sitten, om te beter sijnen adem te scheppellen, en daer wat *Aqua Vite Matthioli*, ofte *Theoriahel-water* in gieten, armen en beenen vast binden, het aen *Wijnwys, Salye, Beverswijn*, ofte gebranden *Ammonsteen* laten ruycken, stercke *Pillen*, en *Clysteren* doen setten. Daer nae werden met groote baet *Koppen* gelet, 't zy op den Hals, het welck den Arabischen genees-meester *Rases* schrijft, seer wel geschoonderen, gepresen by *Petrus Aponensis*, en *Iason van Praet*, 't zy op de kruyn van 't Hooft, waer mede *Fracastorius* een Dochter te *Verona* genas. Het welck hy noch gedenckende, als hy telfs van de Po-

pely gerocht was, en niet spreucken en konde, sulcks met sijn handt wees, en als hy niet verstaen en werde, daer in bleef.

Het vorder genesen moet gestreckt werden na de oorlaecken, gelijk hier voor aengewesen is.

Het XXII. Capittel.

1. Geraecktheydt,
2. Oorsaeken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Genezinge,
6. Manier van Leven.

(1) **H**et gene de Popely over 't geheele lichaem, dat doet de **GERAECKTHEYT** over alles onder 't Hooft, ofte over de helft, gelijk den rug-graet gedeelt is, ofte eenige bysondere deelen, als handen, voeten, tong, ofte diergelijcken, wanneer de selfde lam zijn.

(2) De *naechte Oorsaek* van de Geraecktheydt, ofte Lammigheydt, is gebreck van zielijcke Geesten, waer door veroorlaeckt wert, dat het deel, in het welcke die niet en vloeyen, sonder bewegen, ofte gevoelen is, en somtijds oock sonder beyde. En alsoo de Zenuwen de selve Geesten, in de Spieren over-brengen, om de leden te doen gevoelen en bewegen, wanneer de selvige ongematigh, verdooft, benaeuw, ofte afgesneden werden, soo blijven de deelen sonder Geesten, en dien volgende sonder gevoelen, en bewegen, het welck wy Lammigheydt, Beroertheyt, ofte Geraecktheyt noemen.

De ongematigheydt sulcks veroorlaeckende is koud en vochtigh, sonder ofte met stoffe, komende van uyerlijcke oorlaeck, gelijk *Koude Lucht, Noorde Windt*, 's nachts in de stralen van de *Maen* te slapen, langh *Snee* ofte *Ys* te handelen, langh in den *Regen* te gaen, op een *kouden Steen* te sitten, waer van *Galenus* een exempel heeft, die oock verhaelt van een, die in den regen den natten mantel om sijnen hals geslagen hebbende een Lammigheydt in sijn handt kreegh, door dien de Zenuwen, die de gevoelende en bewegende Geesten uyt het ruggemergh in de handt brachten, te seer verkout, en vervochtigh waren. *Godwin* schrijft in 't leven van de Bisschoppen van *Engelant*, hoe *Simon Istib*, Aerts-Bisschop van *Cantelbergh* met sijn paert in een moeras viel, en soo nat en bellickt 't huys komende, gingh leggen slapen, sonder verschooningh van kleederen; waer over hy terstont Beroert werde, daer hy van storf. Het selfde doen inwendigh eenige koude, en slijmerige *Vochtigheden*, die meestendeel uyt de Herffenen op de Zenuwen vallen.

Sulcks geschiet oock door *Verdoovinge*, die niet alleen en is in sommige droogen, en vergiften, maer oock in de vochtigheden, die den selfden aert aantrecken.

trecken. Soodanigen Lammigheyt is 't, die eenige Gout-smeden, ofte Spiegel-makers krijgen, door het handelen van 't *Quick-silver*; als mede van den *Stomp-vijfch*, *Torpedo* genaemt, die maer met een stock, ofte yet anders van verre geraeckt zijnde, Lammigheyt maect, gelijk *Plinius* verhaelt 32.1. Hier van zijn oock dese versien by den Poëet *Claudius* 3. *Epigr.*

Is 't niet een seldsaem werck, de Stomp-vis, seldsaem beest,

Doet saken wonder vreemt en boven onsen geest;

Al is hy in de Zee hy sweemt met sware leden,

Al komt hy op de strand hy gaet met trage schreden,

Hy toont geen wreet gebaer, ten minsten na den schijn,

Maer in sijn bolle borst daer is een slim seijn;

Wie tot hem maer en naeckt, of hem bestaet te wrijven,

Die sal van stonden aen sijn banden sijn verstyven;

Daer komt, men weet niet wat, geseen uyt den vis,

Dat even aen den mensch gelijk de winter is,

Het kruypt door al het lijf, en doet het bloed bevriesen,

Soo dat de kloeckste man sijn krachten moet verliesen,

Ja schoon men raecht hem niet, maer vist 't met de roe,

Noch wert de mensch verkleunt, en niemant meter boe,

Daer komt een slim vergif uyt desen visch geseen,

Daer van nooyt geestigh quant te voren heeft geseen,

Die sluyp eerst in den boecksen soo voort in den draet,

Tot dat het door het riet tot aen den vanger gaet;

Die krijghs een stijven arm, en kan hem niet bewegen,

Soo dat hy met sijn vangst ten vollen is verlegen,

Het gaet hier anders toe als hy wel had gedaecht,

Sijn hant is sonder klem, sijn vingers sonder kracht;

Hy kan, eylaer! de Som niet aen sijn maker langan,

De visser is gevisst, de vanger is gevangen,

Wel vrienden vist bedacht, en met een rijpen sin,

Want al wat yemant vanght en heeft geen voordeel in.

De Wijn heeft mede een verdoovende kracht, en is de Zenuwen seer schadelijk, als wel blijkt aen het beven van de dronckaerts. Van foodanighen Lammigheyt is de Wijs-geerige *Lacyder* gestorven, gelijk *Laertius* schrijft. Evenwel is de Wijn een genees-middel voor den *Scheerlinck*, ofte *Dulle Kervel*. Die dat kruydt gedroncken hebben, krijgen (schrijft *Plutarchus* in sijn Boeck *De his qui sero*, &c. en is oock in 't laetste Capittel van 't eerste Deel in 't exempel van *Socrates* aangemerckt) eerst een strammigheyt in de beenen, daer nae een uytblusfingh en bevriessing van de wermte, het gevoelen weghnemende. De gemelde *Plutarchus* verhaelt, in sijn Boeck van de Klapperij, een fraeye geschiedenisse, noopende dat den Wijn, de verhaelde toevallen van den *Scheerlinck* soude genesen. Te *Lacedemonien*, seyt hy, was de Kercke van *Pallas* berooft, en daer werde in gevonden een ledige flesche, Waer over als het volck, darter toe quam loopen, verscheyden praet hadde, soo schooter een

uyt den hoop, seggende, Indien ghy wilt hooren, ick sal u uytleggen wat my dunckt van dese flesche. Ick meene dat de kerck-roovers soo gevaerlijcken stuck aengaende, te vooren *Scheerlinck* gedroncken hebben, en den Wijn mede genomen is, op dat, indien het wel geluckte, sy de kracht van 't vergif, met Wijn drincken soude breken: maer indien beklipt werde, voor het pijnigen met een lichte, en onpijnlijke doot soude verscheyden. Dit geseyt hebbende, scheen soo duystere en verwarde laeck niet te wesen van achterdencken, maer van wetenschap. Derhalven het volck hem van alle kanten omgingelende, soo begon elck te vragen wie hy was, waer hy kennis hadde, en hoe hy sulcke dingen wist. Op dese maniere ondervraeg zijnde, viel ten laetsten door de mande, en bekende, dat hy een van de kerck-roovers was.

De Zenuwen werde benaauwt, en beler de Geesten over te brengen door verstoppinge uyt sijn menige vochtigheyt, ofte dat de selve van buyten de Zenuwen toe druckt, het welck oock geschieden kan uyt andere oorfaken, als een geswel, gebroken been, vasten bant: als mede, wanneer een Zenuwe gebroken, door-gegeten, ofte afgesneden is.

(3) De Lammigheyt is seer licht te kennen aen de ongevoeligheyt en onbeweeghlijckheyt, en dat de zijde veeltijds, als weynig voediël krijgende, vergaet, als oock heel kout is, wanneer aldan de geionde zijde, daer alle wermte vryen ingangh heeft, groote hitte heeft. De Geraeekte en werden niet alleen in haer lichaem, maer oock dickwils in haer verstant gellagen, soo dat sommige daer door halt slecht zijn. Soo dat gantsch selden gebeurt het gene *Iovius* schrijft van den geleerden *Ant. Nebriissus*, dat hy tot de seven en seventig jaren gekomen zijnde, met een schielijcke Beroertheydt overvallen werde, en evenwel sulcken kracht van verstant, en lichaem behiel, dat hy den arbeydt in 't studeeren gantsch niet en verminderde; en, gelijk hy van natueren vrouwachtigh was, het by-slapen tot den laetsten dagh toe gebruyckten.

(4) Nopende de *Voor-teekenen*, alle Lammigheyt, voornamelijk die uyt inwendighe oorfaaken haren oorpronck neemt, is swaer te genesen, dewijl de vochtigheden soo klaer van de Zenuwe niet te krijgen en zijn, ofte daer blijft gemeenlijk wat over, 't welck altijd eenige lossigheyt veroorsaect. Sy is meest doodelijck, de weicke komt uyt een stercke ontleding van de *Wervel-beenderen*; als oock die op een *Popelly* volght. Door af-snijden van Zenuwen is mede ongeneeslijck. Meerder gevoers heeftse, in de weicke gevoelen, en bewegen, dan als daer maer een van beyde beschadicht is; gelijk oock, die uyt het ruggen-morgh, ofte vele Zenuwen komt, en het deel vergaet, dan wanneer het selfde werm, en in sijnen voorigen staant blijft, en

en maer door een Zenuwe veroorfaecht wert. Valt des Winters, en voornamelijk in oude luyden qualijk te genezen.

(5) Voor al eer men tot de *Geneefinge* komt, en dient niet alleen neertigh gelet op de verscheydenheit van de oorfaken, maer oock op de plaets, daer het gebreck eerft van daen komt, alsoo niet altydt op het lamme lidt yet geleyt moet werden. Waer van wy een aenmerckens waardig exempel hebben in *Galenus*, van een die in 't reysen, van den wagen op den rugh gevallen was, waer door hy het gevoelen van drie vingeren verloor; en na dat den Heelmeester wel goede middelen op de vingeren geleyt hadde, soo en dede sulcks geen voordeel, als doen *Galenus* de selfde leyde op den Rugh-graet, alwaer den val op geschiet was, en de Zenuwen van daen komen, die 't gevoelen, en bewegen in de handr, en vingeren veroorfaaken. Derhalven is alhier noodigh uyt de *Ontdedinge* te weten, waer dat elck deel sijn Zenuwen van daen krijght. Want de geneesmiddelen moeten geleyt werden op de plaets, daer de oorfaeck steeckt, gelijk wanneer al het lichaem onder het hoof verlamt is, achter in de neck, daer het *Rugge-mergh* begint, en 't zy het beginsel, 't zy het midden van de Zenuwe beschedicht is, het genees-middel moet gebracht werden ter plaetse, daer het gebreck sijnen eerften oorpronck van daen heeft.

De *Lammigheyt* veroorfaecht zijnde uyt verstoppinge (gelijk meestendeel gebeurt) der Zenuwe van slijmerige vochtigheden, soo moeten de selve niet met het af-sietel van *Betonye*, *Velt-cypres*, *Sleutel-bloemen*, ofte andere in 't eerste Deel. 4. Boeck, en Cap. 6. van den *Schat der Ongesontheyt* te sien, bereyt zijnde, afgefet werden door *Purgeerende* middelen, mede in 't eerste Deel, Cap. 7. N. 4. 17. 11. bescreven. Sommige raden hier het *Laten*, dan sulcks, waer van ick exempelen weet, is soo schadelijk, dat het door verminderen van de ingeboren wermt, en Geelsten, de Beroertheit vermeerderd. Daer nae alsoo de vochtigheyt van 't hoof op de Zenuwen valt, soo moet het selfde oock bysonderlijck gesuyvert en versterckt zijn, in 't eerste Deel te sien, en dan het deel selve geholpen werden. Hier toe is seer bequaem een *Sweet-dranck* gemaect van *Pock-hout*, en diergelijcke, met de *Kruyden* in 't 11. Cap. en 4. Boeck des eersten Deels van den *Schat der Ongesontheyt* aangewesen, en het *Sweet* af het lamme lidt selve getreken met de *Olyen*, op de gemelde plaets bescreven.

(6) De *Maniere* des levens moet tot wermt, en drooghte strecken, en indien de *Lucht* soo niet by haer selven is, door vuur, en branden van sommige *Droogen*, elders verhaelt, soo te bereyden. Doch hier dient wel gelet, dat sulcks niet al te hevigh en

is, dewijl al te heete lucht het hoof vervult, en de vochtigheden, daer in zijnde, driftig maect; waer door men oock bevint dat de *Son*, ofte groot vuur pijn in 't hoof verweckt. Derhalven is hier best een drooge, en werme, maer geen heete lucht.

Soodanigh dient oock de *Spijse* te wesen, by de welke men daer toe bequaemelijk doen kan *Caneel*, *Nagelen*, *Noten Muscaet*, *Rosmarijn*, *Salve*, en diergelijcke werm, en droogh kruyt. Soo kan vleesch gestoof werden met *Rosmarijn*, en *Footye*; dan is beter gebraden, het welc men met *Nagelen* magh besteken, oock een *Hoer* ofte *Kalkoen* met groene *Salve* vullen, en soo braden. Hier toe dient mede foodanigen *Spijse* verkolen, de welke door een bysondere kracht dese siecke tegen staet, geen slijmerigheyt en doet groeyen, en die gegroeyt is verteeren, gelijk daer zijn *wilde Duyven*, *Tortel-duyven*, *Svaluwen*, *Koekoeken*, de *Hersenen van een Haer*. Zijn mede goet *Pringels*, *Pistacyen*, *Amandelen*, *Hassel-noten*; als oock *Anijs-discuyt*, ofte *Terwen-broot*, daer *Anijs*, *Venckel*, ofte *Caryu* in gebacken is. Aen d'ander zijde moet alle vochtige, en koude *Spijse* geschouwt werden, gelijk *Fruyt*, *Melck*, *Vijch*, *Lans-vleesch*, *Speck*, *Endvogels*.

Voor *Dranck* kan men *Mede* gebruycken, ofte *Bier*, dat met *Salve*, *Rosmarijn*, *Sleutel-bloemen*, *Caneel*, *Cardamomum*, *Peper*, gegift heeft, ofte oock *Hippocras*, met de verhaelde *Droogen* ofte andere geleckt. Als de siecke aen 't beteren is, magh hy wel *Wijn* drincken: maer niet in 't beginsel, als wanneer hy oock heel soober moet eten, doch daer nae de *Maegh* nimmermeer overladen.

Het beroerde lidt, dat nu aen 't beteren is, moet wel geoeffent werden, insonderheit gewreven, om wermt, bloedt, en Geelsten daer in te trecken. De *Slaep* moet maer matigh zijn. Het lichaem dient open gehouden, en om dat in de Beroerde het selfde yeeltijds gestoren is, sal men somtijds een *Chyster* setten, ofte des avonts twee uren voor den eten in-given twee drie pillekens *Alor*.

De *Bewegingen des Gemoeds*, die de Geelsten beroeren en ontstellen, dienen voor al geschouwt te werden, insonderneyt *Schrick*, en *Granschap*; hoewel (gelijcker somtijds wonderen in de natuere gebeuren) *Valleriola* verhaelt, dat sijn Neef, die eenige jaren niet stijve beenen geseten hadde, door grooten toorn op sijn knecht, die hy socht te slaen, het lichaem soo beroerde, dat de Zenuwen van de beenen, en de Hasen soo verslachten, dat de gene die veel jaren stijf geseten hadde, van die tijd recht over-ende gingh; en noch van een ander ('t gene ons hier eygentlijk aengaet) die vele jaren aen een zijde beroert was geweest, en nae dat hy door gene genees-middelen en hadde konnen geholpen werden, soo quam den brandt in 't huys, en al dicht aen de kamer, daer hy lagh, waer door hy, met groote

schrick bevangen zijnde, sijn selven in 't bedt met geweld oplichten, en de noot porrende alle krachten by een ruckten, en liet alsoo sijn selven van boven uyt het huys vallen, de vrienden hem beneden waarnemende, en gingh nae die tijdt sonder eenige bekommeringe.

Het XXIII. Capittel.

1. *Sinckingen,*
2. *Oorsaeck,*
3. *Ken-teeckenen,*
4. *Voor-teeckenen,*
5. *Geneesinge,*
6. *Maniere van leven.*

(1) **D**ewijl wy hier leven in een kouwt, en vochtig landt, het welck onse Herffenen de selfde hoedanigheden mede deelt, waer door haer voedsel niet wel verteert, en dien volgende veel overtolligheyt vergadert wert, soo en valter onder ons geen gemeender gebreck, als 't gene wy **SINCKINGEN**, ofte, na den Grieckchen naem, *Calbarren* noemen, dat is wanneer de overtollighe vochtigheyt uyt de Herffenen op eenige van de onderste deelen komt te sincken.

(2) Om den *Aers*, en *Oorspronck* van de Sinckingen wel te verstaen, sal noodigh zijn aen te wijfen, wat en waer uyt de selvige verweckt werden.

Wat de *Stoffe* belangt, die is een overtollige Vochtigheyt, de welcke somtijts in de Herffenen selfs haren oorspronck heeft, somtijts van onderen daer gefonden wert. De vochtigheyt groeyt in de Herffenen, wanneer de selvige, door swackheyt, haer voedsel niet wel en verteren, (waer door dan veel overtolligheyt blijft) ofte de opwellende dampen niet en kunnen doen verdwijnen. Sulcks geschiet door een koude Ongematigheyt, insonderheydt soo daer een vochtige by komt, gelijk in oude luyden, koude en vochtige lucht, 's winters, nae lang slapen. En als die koude weynigh is, dan zijn de Sinckingen soetachtig, ofte sonder smaeck: indien sy veel is, suer; en wanneer daer een hitte by komt, bitter, ofte sout. De mensche alleen is onder andere dieren (van de schapen getuygen sulcks *Aristoteles*, en *Columella*, als oock de ervarentheyt, dat sy van Sinckingen de kugh krijgen, van de Hoenderen, die uyt de nieuwe Werelt komen, de nieuwe Schrijvers) de Sinckingen meest onderhavigh, om dat, (gelijk *Fernelius* seyt) hy ruyme Herffenen heeft, en om hoog staende, uyt de welcke de overtollige vochtigheden lichtelijck op het geheele lichaem kunnen vallen, en 't selve als besproyen en nat maken. Dan hier komt noch by, dat hy meerder vochtige kost eet, en vele misbruycken begaet in sijn maniere van leven. Daer benevens en vloeyt niet alleen de Vochtigheyt lichtelijck uyt ruyme en hooge Herff-

fenen na beneden: maer oock om dat hy die ruymere en grootere, nae gelegentheyt van sijn lichaem heeft, als andere dieren, soo ontfangen sy oock meerder dampen, die van onderen opwellen. Want soo schrijft *Hippocrates*, dat het hoofd op het lichaem staet als een Kop, die wy in de Genees-konste gebruycken, om de vochtigheden na hem te trecken. Hier toe doet mede de hooge plaets (gelijk *Aristoteles* oock aenwijft) waer door de dampen recht op kunnen klimmen. Want de Sinckingen en groeyen niet altijd in de Herffenen, maer trecken diekwils haren oorspronck uyt de onderste deelen, gelijk Maegh, Lever, Milt, Suygh-aderen, en Lijlmoeder, welckers dampen, door de kouw in de Herffenen tot waterachtigheyt verdickt zijnde, wederom neder sincken, even-eens gelijk de dampen van de aerde en zee boven in de kouwde lucht opgetrocken, en aldaer tot wolcken verdickt zijnde, wederom neder regenen, ofte gelijk, als men Wijn, ofte eenigh water, met een helm overhaelt, de optreckende dampen in 't kouwt glas komende, terfoudt in vochtigheyt verandert zijnde nederdruppen. De gemelde *Fernelius* wil hier tegen wesen, en meent dat sulcks feer weynigh overtolligheyt kan by-brengen. Maer dat van onderen vry wat by-gebracht wert, blijkt merckelijck in de gene, die droncken zijn. Want sy hebben het hoofd soo vol van de opwellende dampen, dat sy daer van heel top-swaer werden, en haer oogen naeuwrijcks en kunnen oplichten. Dat de Sinckingen somtijds jaren en dagen dueren (waer op hy mischien gesien heeft) en geschiet niet alleen, om dat de Herffenen selve, onstelt zijnde, haer voedsel bederven: maer oock om dat sy van onderen eenige stoffe ontfangen, die sy niet en kunnen verdouwen, en soo schrijft *Hippocrates*, dat de Herffenen door de Maegh vervochtight werden. Dan *Fernelius* heeft het meest tegens de gene, die den Arabischen *Avicenna* volgende, meenen dat de stoffe van Sinckingen opgedreven werde door een verhitte Lever, daer noch *tans*, seyt hy, de Sinckingen gemeenlijck vallen in de gene, die een gematighe, ofte koude Lever hebben. Dan hier op dient tot antwoort; ten eersten, dat al is de Lever, ofte 't ander ingewandt gematigh, ofte verkouwt, uyt verscheide oorsaken evenwel kan onsteken, en alsoo veroorsaken dat de dampen optrecken. Want noch Sinckingen, noch andere siekten komen den mensche over, als hy wel en natuerlijck gestelt is, maer alleen wanneer dat'er yet ontbreckt. Ten anderen, al krijgen de gene, die kouwt van Lever zijn, Sinckingen uyt stoffe, die in de Herffenen groeyt, sulcks en stoor evenwel niet om, datter geen andere en zijn, in de welcke de selvige uyt een heete Lever voort komen. Behalven dese redenen, hebben wy noch voor ons een deftigh exempel uyt de Romeynsche

Histon
Sueton
lijcke
meeste
gen.
hy to
me
Een te
heete
in 't ee
midde
De
te van
als sy
nen pr
wat y
(Mer
Castr
te, los
roering
(3)
ten, w
kende
getrae
uyt-ge
gevalle
te ver
staet te
en ande
sicherp
roor, o
gemae
Koorft
maer se
dat de
beitaet
danget
lucht, e
vochtig
tende,
komen
wel te
en de d
deselve
ten wer
(4)
de Sin
evenwe
dat uyt
spronck
vallen,
alwaer
niet we
en waer
wecker

Historien van den Keyser Augustus. Dese, gelijk Suetonius schrijft, heeft al zijn leven sware en gevaerlijcke siekten uytgestaan; insonderheit nae 't vermeersteren van Spaengjen, werde hy met Sinckingen, uyt een quade Lever soo dapper aengetast, dat hy tot wanhope quam, maer evenwel, doen werme Stoovingen niet en holpen, door koude genas. Een teecken voorwaer, dat de Sinckingen door een heete Lever quamen, dewijl de siekten (gelijk in 't eerste Deel geseyt is) recht tegens de geneesmiddelen moeten strijden.

De Sinckingen werden verweckt door de menigte van de overtolligheyt, ofte haer hoedanigheyt, als sy door zoutigheyt, en scherpigheyt de Hersenen prickelt, ofte door alle beyde: waer toe vry wat van buyten helpen de uydrijvende kouw, (Mercatus dat ontkennde wert wel wederleyt van Castrensis 4. de meteor. microcosm. 14.) Smeltende hitte, los-makend stooven, sterke oefeninge, en ontroeringe des gemoeds.

(3) De Sinckingen zijn licht te kennen: te weten, wanneer de vochtigheyt uyt de Hersenen sinckende door den neus uytgenuyt, door de oogen uytgetraect, door de mont uyt-gequijlt, door de keel uyt-gehoest wert, ofte in eenigh inwendigh deel gevallen zijnde, de werkinge van het selvige komt te verhanderen. Nu de stonje van de Sinckingen staet te merken, aen haer wesen, hoedanigheyt, en andere omstandigheden. Want indiense dun, en scherp zijn, het hoofd heet, het aengesicht en oogen root, dat de plaets, daer sy door loopen, raeuw gemaect wert, indiense bitter ofte zout smaken, Koortsch by is, soo werme dingen niet en helpen; maer schade doen, soo magh men wel staet maken, dat de Sinckingen uyt hitte, en heete vochtigheyt beitaets voornamentlijck daer by komende een soodanigen hoedanigheyt van ouderdom, lichaam, licht, en maniere van leven. Maer als de sinckende vochtigheyt sonder smaect is, en gantsch niet bijtende, oock geen van de verhaelde teekenen, dan komen de Sinckingen uyt kouwde. Maer hier staet wel te letten, dat de stoffe wel kouwt kan wesen, en de drijvende oorfaeck heet: te weten, wanneer de selve door de hitte, gelijk van de Son, gesmolten wert.

(4) Belangende de Voor-teekenen, al is 't, dat de Sinckingen seer gemeen zijn, soo en behooren sy erenwel niet licht geschickt te werden, aengesien dat uyt de selvige soo veel sware siekten haren oorspronck tecken. De lichtste zijn, die in den neus vallen, arger in de keel, de quaetste op de borst, alwaer sy veeltijds een langhduerigen hoeft, die niet wel volkomentlijck te genesen is, veroorfaken en waer uyt ten laetsten de Teeringh te verwachten staet. Wanneer sy in de Maegh sincken, dan verweckense walgingh, braken, en doen den etens-lust

vergaen. In de Gewrichten, makense Gicht, ofte Flerecijn, waer toe uyerlijck veel helpen, dronckenschap, en geyligheyt, gelijk een Griecksch Poëet oock wel wist, als hy 1. Antholog. dese rijcke luyden sieckte aldus aenspreect, en beschrijft:

Godinne, die men noemt het pijnigh Flerecijn,
 Wiens moeder is de Lust, wiens vader is de Wijn,
 Otenster van het volck, dat, uyt een volle weelde,
 Met haer alweerdigh vleesch, en met de vrouwen speelde,
 Of met een lossen hoop, of met een frissen glas,
 Te midden in der nachts by wijlen bejigh was,
 Hoe wortje staegh geveert, oock van de grootste lieden,
 Die u, waer datje komt, gemak en eere bieden,
 Ghy wort oock sachte gekleect, en leckelijck gevoet,
 Gelijk men in 't gemeent de grootste Princen doet;
 Ghy neemt meest u vertreck in rijcke lieden voeten,
 Die soecken dan met ernst wat pijn mach versueten,
 Daer wordje dan besocht by-nae van alle man,
 Soo dat u nimmermeer de tijde verdrieten kan.
 Maer noyt en kander mensch sijn gast aldus onthalen,
 Alz een die machtigh is, en die het kan betalen;
 En daerom zijt ghy wijs, en sneegh in u bedrijf,
 Dat ghy noyt schinael vertreck en neemt tot u verblijf.

(5) In alderhande Sinckingen moet voor-eerst haer stoffe gesuyvert werden, en dan belet, dat sy niet wederom en groeyt; en versorghit, dat de quade gestaltenis van het deel, daer de selve haren oorspronck uyt hebben, verbeterd wert; daer na dient het hoofd versterckt, en by aldien sy vallen op een gedeel, gelijk op de Longen, daer groot gevaer in steect, soo sal men de selvige elders verleyden, (waer toe niet beter en is, als een Fontanel van binnen op den arm geset) en ondertuiffchen d'andere vochtigheyt opdroogen met af-siedtsel van China, en diergelijcke middelen in 't eerste Deel beschreven, alwaer oock te vinden zijn, die d'ander deelen aengaen, de welke, de stoffe der Sinckingen aen de Hersenen mede deelen, waer van hier mede in voorgaende siekten gelproken is.

(6) Dewijl de meeste Sinckingen uyt een koude en vochtige oorfaeck spruyten, gelijk wy oock in 't voorgaende Capittel van de Beroertheydt geseyd hebben, soo magh hier wel de selve Maniere van leven gebruyckt werden. Hier toe is niet schadelijcker als vochtigh weder, Zyde ofte Noorde winden, en alle schielijcke veranderingh van hitte tot kouw. Soo is mede ondienstig alle Vochtige en Koude stoffe: maer de selve moet zijn droogh en werm; liever gebraden als gesoden. Twee-geback, dat wy gemeenlijck Biscuit noemen, nuchteren gegeten, is hier seer bequaem; als de vochtigheyt intreckende; waer toe het selvde gestadigh by hem droegh, en gebruyckte de Raets-heer de Perese, gelijk Gassendus getuyghit in 't 6. Boeck van sijn leven. Het avondmael dient oock soober te wesen, op dat de

quade vochtigheden in den slaep te beter souden konnen verteeren, en soo veel dampen uyt de Maeg niet en souden in de Herffenen opvliegen, en aldaer Sinckingen verwecken. Is oock noodigh in 't laetste van de maeltijd wat gebruyckt om de Maeg te sluyten, en de Sinckingen tegen te houden, gelijk *Quo-kruidt*, *Bereyt Coriander-zaet*, ofte diergelijke, waer van hier voor geseyt is. Men moet hem oock wachten van allen hoofdigen drack, 't zy *Wijn*, ofte *suaer Bier*, dat veel gehopt is. De oeffeninge dient hier matelijck te wesen: dan is niet arger als die terstont na den eten geschiet. Het welck wy oock verstaen van den *Slaep*; 't en zy yemandt gewent is een achter-middagh slaepjen op te nemen, ofte 's nachts te lange wacker heeft geweest. Anders vervult den dagh-slaep het hoofd met dampen, gelijk het al te langh waken veel raeuwigheden doet groeyen. Derhalven, en matelijck te slapen. Hier staet mede aen te merken in wat gestaltenisse des lichaems den slaep best geschiet: waer in met onderscheyt moet gegaen werden. Indien de stoffe in 't hoofd is, 't zy aldaer gegroeyt, ofte van onderen oppekomt, dan sal de selvige (als swaer zijnde) beter neder schieten, wanneer men hoogh met het hoofd leyt. Daerom dient wel gelet, welck van beyde meerder kleint, of het onheyl, dat door het vallen in Sinckingen, de onderste deelen mede gedeelt wert; ofte het voordeel, dat soude overkomen, door de ontlastingh, die de Herffenen doen, op de onderste, en onedele deelen. Indien het eerste, 't swaerste weeght, dan sal men met het hoofd effen en recht leggen, ofte altijd niet hoogh: indien het ander, vry steyl op veel kussens; gelijk oock wanneer datter kortigheydt van adem is, als meest in Sinckingen geschiet.

Het XXIV. Capittel.

1. Dat de Simmen haer leger-plaets en werck-tuygh in 't hoofd hebben.
2. Dat onder de wyterlijcke 't Gesicht, het edelste is.
3. Beschrijvinge der Oogen,
4. Van haer Zenuwen,
5. Vet, Klierkens, en Spieren,
6. Vliesen,
7. Vochtigheden,
8. Hoe het gesicht geschiet.

(1) **D**E menschelijcke Ziele, het treffelijckste datter onder de Son is, en de welcke (gelijk de Grieksche *Heliodorus* spreeckt) wat Goddelijcks heeft, en uyt de natuere van boven, als blijkt uyt haer wercken, niet tegenstaende sy in haer selven onveranderlijck is; evenwel in dit veranderlijcke, en verganckelijcke lichaem (het welck by sommige haer gevangenis, maer beter

haer kleet, ofte he bergh genoemt wert) bestoren zijnde, en werckt niet, als door de lichamelijcke deelen. Soo heeftse tot het Verstant, Inbeeldinge, en Heugenisse van doen de Herffenen, en die beschadicht zijnde, wert oock dat werck verhindert, gelijk te vooren is aangewesen. Daer en is niet (seyt de Wijs-geerige *Aristoteles*) in 't verstant, het welck te vooren niet van doen gehadt en heeft den dienst van de finnen. En gelijk het hoofd de leger-plaets is van 't verstant, soo is het oock van de sinnen, die niet anders en zijn als boden en dienst-knechten van de Ziele. Die de sekerheyt van de finnen in twiffel treckt (gelijk *Anaxagoras*, als *Aristoteles* verhaelt, niet en wilde toestaen, dat de sneeuw wit was) die moeten wachten, seyt *Plato*, tot dat de dinghen selver spreken, en haren aert openbaren. Derhalven die niet alles op losse schroeyen wil stellen, moet het houden met 't gene de Poëet *Lucretius* leert in sijn 1. en 4. Boeck:

Iuvenies primis à sensibus esse creatam

Notitiam veri, nec sensus posse refelli,

Qui nisi sunt veri, ratio quoque falsa fit omnis.

Dese zijn vijf, volgens het getal der simpele lichaemen, den Hemel, en de vier Elementen. Het Gesicht slaet op den glans van den Hemel, den Reuck op het Vuur, het Gehoor op de Lucht, de Smaeck op het Water, het Gevoelen op de Aerde. Dese laetste, al is hy door het geheele lichaem verspreyt, soo krijght hy evenwel sijne kracht uyt het hoofd, en wert oock gekrenckt, als het selvige beschadicht is, gelijk wy te vooren in de hoofd-siecken hebben aangewesen. De vier eerste hebben mede haer werck-tuyg in 't hoofd, het welck wy nu, beneffens hare gebreken, en genefinge sullen beschrijven.

(2) Onder de verhaelde *Vijf* wyterlijcke *Simmen* wert het Gesicht wel te recht voor het *Edelste* gehouden. Soo schrijft de *Joodsche Philo*, in sijn Boeck van *Abraham*, datter uyt de vijf, drie beestig en dienstbaer zijn, Smaeck, Reuck, en Gevoelen, waer door haer de beesten, als alleen dagh en nacht voor den buyck, en den aenhangh, forge dragende, onderhielen, en dat de twee andere: te weten, Gesicht, en Gehoor, de gemelde regeerden, en ons ('t welck *Plato* te vooren geseyt hadde) tot de wijsheyt leyden, waer toe het Gesicht, als vaerdiger zijnde, de eerste plaets boven het gehoor toe quam. Dit wijst de Poëet *Horatius* mede aen de *Arte Poëtae*.

Sognius irritant animos demissa per aurem,

Quam quae sunt oculis subjecta fidelibus, & quae

Ipse sibi tradit spectator.

Hierom seyde de Grieksche *History-schrijver Polybius* seer wel, dat de oogen sekerder getuygen waren, als de ooren, en daerom houden wy oock meerder van een getuyge, die yet gesien heeft, als van thien, die van hooren seggen spreken, gelijk *Plautus* mede aenmerckt *Truculento*:

Plautus

Plus est oculatus testis unus, quam auriti decem.
Qui auditum, audita dicunt, qui vident, plane sciunt.

Hoe rasser sien wy oock het weerlicht, als wy den donder hooren? Soo als'er yemandt in een bosch hout hackt, siet men de bijl al opgeheven om den tweeden slag te geven, eer men den eersten ghehoort heeft. Jae het gesicht vlieght in een oogeblick tot den Hemel toe.

Wy hebben de Sinnen (seyt *Aristoteles* 1. *Metaph.* 1.) oock sonder gebruyck om haer selyen lief, en boven alle die door de oogen geschiedt: want niet alleen om wat te doen, maer oock als wy niet te doen en hebben, soo foecken wy boven alles te sien: Hierom is 't, dat als de Heylige, en andere schriften gewagh maken van yet wel te bewaren, ofte seer lief te hebben, gelijckenisse nemen van de Oogen, ofte den Oogh-appel. Soo doet oock de Poëet *Catullus* op verscheyde plaetsen, en onder andere seer aerdigh *Epigr.* 83.

Quinti si tibi vis oculos debere Catullum,

Aut aliud si quid charius est oculis:

Eripere ei noli multo quod charius illi

Est oculis, si quid charius est oculis.

De oogen hebben in onse tale (gelijck de Hebreusche *Ogin*) haren naem gekregen van de Hooghte, dewijl als wachters van ons lichaem om hooge staen, om soo veel te verder van haer te kunnen sien: even-eens gelijck men de wachters op hooge torens stelt. *Serenus* cap. de ocul.

Summa boni est alacres homini contingere visus,

Quor quasi custodes, defensoresque pericli,

Prospectans summa natura locavit in arce.

Want indien sy om leegh gestelt waren, soo en soude het gesichte niet verre hebben kunnen dragen, dewijl het Aerdtrijck vol hooghten, en heuvelen is, ende Zee selve, van wegen de ronte, haer bultigh, en verheyen toont. En om dat men voor uyt gaet, soo zijns oock in 't voor-hoof gestelt.

De Gedaente der oogen is rondt, om de ruymte, minder beschadicht te kunnen werden, en lichter te bewegen: als mede om bequamelijck de stralen, van wat zijde die mochten komen, op het punt van den Oogh-appel te ontfangen. Die langwerpige oogen hebben werden voor quaet-aerdigh geoordeelt, gelijck *Plinius* schrijft 11. *Nat.* 52.

De *Erwe* der oogen is drierley, blaeuw, swart, en tusschen beyde, die wy na de gelijckenis *Geyten* van natueren scherp van gesicht, en vroom van maen werden) als *Athenaus* schrijft 8. *Deip.* 12. uyt *Arist.* 1. *Hist.* an. 10. Blaauwe, ofte graeuwe oogen zijn gemeen onder de Nederlandtsche, Duytsche, en Engelsche, om dat sy wel veel vochtighets hebben, maer die van de natuerlijcke wermte, de onnatuerlijcke gaetjens van 't lichaem door d'uytwendi-

ge kouwe gestopt zijnde, gantsch verdunt wert. In tegendeel hebben de Moren, en Indianen door de banck swarte oogen, om dat, dewijlse in heete landen wonen, sy wel drooger zijn, maer de vochtighet heeft veel aerdtachtighet by haer, alsoo de natuerlijcke wermte veel uyt-waefsemende, de selve soo niet en kan verdunnen, gelijck wel aengewesen is by mijn weerde Meester, *Gerardus Vossius* 3. *Physiol. Christ.* 23. De Keyser *Augustus* hadde teer klare, en suyvere oogen, in de welke hy wilde geloof hebben (schrijft *Suetonius*) datter wat van een Goddelijcke luyfter in was; en verblijde hem, als yemandt die hy scherp aensag, moest voor hem kijken, als of 't tegen de Sonne ware geweest.

De *Groote* van de oogen is een yegelijck niet even gelijck. De Griekfsche Poëten prijten de groote oogen, als wat schoons, in de dochters; en soo wert van den Prince onder de selvige *Inno*; de Koninginne van den Hemel gheuoemt *Boëpis*, *potnia Here*, de eerweerdige Koe-oogh. En selver de Historie-schrijvers roemen de groote oogen van *Alexander de Groote*, de Keyfers *Augustus*, *Theodosius*, en andere. Dan het volck van het Rijk *Cathay* (gelijck *Halbo Armen* beschrijft de *Tartar.* c. 1.) hebben kleyne oogen, en zijn wonder gaeuw van verstant, soo dat sy, andere volckeren verachtende, wel derven seggen, dat sy alleen met twee oogen sien, de Latijnlsche (soo noemen sy die van Europa) mer een, en dat al d'andere blind zijn. En voorwaer de ervarentheydt leert ons, dat de gene, die kleyne en diepe oogen (gelijck de Paus *Paulus de 4.* als *Pamano* in sijn leven verhaelt) hebben, veel gaeuwer sien als welckers oogen groot, en uyt-puyende zijn, daerom te arger, om dat sy oock veel met sinckingen gequelt werden. De Italiaensche Genees-meester *Mercurialis* heeft mede wel aengemerckt, dat *Pnyl-oogen* in sware siekten swarigheyt beteekenen: als toonende de zielijcke kracht der Hersenen soo vervallen te zijn, dat sy de Ooghspijeren niet meerder in haer eygen plaets kan vast houden.

Tot beter gesicht was van nooden, seyt *Aquapendens*, dat wy *Twee oogen* hadden, alsoo een oogh weyniger, en onvolmaeckter siet, gelijck een yegelijck bevinden kan, wanneer hy het eene oogh toefluyt: als mede insonderheyt om de verte van 't gene gesien wert, bequamelijck af te kunnen meten, gelijck *Keplerus* wel aenwijst. Beyde dese hebben haer behoerlijcke middel-plaets. Want indien de selvige grooter was, soo en soude de dichte dingen niet gesien kunnen werden; indien die kleyn der was, soo soude 't gesicht vermindert wesen, van de dingen, die ter zijde staen. In andere dieren is die plaets breeder, om dat (gelijck *Aristoteles* schrijft 10. *Probl.*) sy geen handen hebbende, van ter zijden moeten sien.

(3) Nu gelijk het Gesicht wonderbaerlijk is, soo heeft het oock foodanigh werck-tuygh, ofte ge-reetschap: te weten, de Oogen, daeromme God-delijcke leden van *Galenus* genoemt. Haer vernafte t'samen-settinge beltaet uyt ses Spieren, ses Vlies-sen, drie Vochtigheden, verscheyde Aderen, en Slagh-aderen, als oock veel Vet.

(4) De Oogh-zenuwen zijn twee-parigh, het eene paer om de oogen te bewegen, het ander om de zelijske Geesten te brengen aen het Net-te-vlies, op dat de Ziele in de Hersenen soude kon-nen oordeelen van het gene het oogh gesien heeft.

(5) De oogen zijn begroeyt met veel Vet, soo om de selve van de uytwendige kouw te bescher-men, waerom sy, hoewel de alderwackste onder alle de deelen (gelijck *Aristoteles* schrijft 31 *Probl.* 22.) geen beven onderworpen zijn, hoedanige nochtans *Plinius* getuyght 11. 37. den Keyser *C. Caligula* ge-hadt te hebben; als oock, om datse te lichter sou-den bewegen, en door het bewegen niet verdroo-gen: waer toe mede helpen de sachte, en spon-gieachtighe klierkens, die in den grooten hoek staen, en de oogen gestadigh bevochtigen.

De oogen werden om wel en recht te sien, snel-lijcken aen alle kanten gedraeyt door ses Spieren, van de welcke vier rechte zijn, en twee schuynse. Van de rechte draeyt den eersten het oogh om hoog-den tweeden om leegh, den derden aen de slincker, den vierden aen de rechter zijde. De twee schuyn-se draeyen het schuyns om. Behalven dese hebben de beesten den sevensen, die de Gesicht-zenuwe rontsom beslaet, het oogh vast houdende. Dese en was de menschen niet van nooden, als recht over endt gaende: maer wel de beesten, die met het hooft voor over na de aerde bocken.

(6) Alsoo het Oog doorluchtig was, en vol voch-tigheyt, soo moest het oock om niet wech te vloey-en, met een vast kleet bevangen, en omgordt wer-den. Tot dien cynde zijn de *Vliesen*, die ses in getal oock tot het gesicht haer bysonder gebruyck heb-ben.

Het eerste, ofte buytenite, is het *Binn-vlies*, nae sijn verwe, gemeenlijk het *Wit van't Oogh* ghe-noemt, en is een spruytsel van het Panne-vlies, bin-dende en hechtende het Oogh vast aen den Oogh-winckel, om niet uyt te schieten, ende en gaet niet rontsom, maer scheidt aen den Oogh-appel. Het tweede is het *Hoornigh-vlies*, alsoo genoemt om dat het met sijn hardigheyt, en klaerheyt den horen van een lanteeme gelijckt. Heeft sijnen oorspronck van het dicke Breyn-vlies, den Gesicht-zenuwe omvattende, bekleedt en beschermt rontsom de vochtigheden, en teere Vliesen van het oogh door sijn hardigheyt en vastigheyt. Maer voor, daer het doorluchtig is, ontfanght het de schijnseelen van de sienbare dingen, sonder het welke 't gesicht niet en kan geschieden. Nu op dat foodanigh schijnseel,

ofte gedaente der dingen niet qualijk, ofte verkeert en soude in-vloeyen, soo heeft de natuere dit Vlies uytwendigh streck, en gantsch gladt gemaect.

Het derde heeft mede den naem nae sijne gelijc-kenisse: te weten, *Druyf-besie-vlies*. Spruyt van het dunne Breyn-vlies, den gemelden Gesicht-zenuwe bekleedende, van waer het sich rontsom het Ooge verspreyt, behalven van vooren, daer het wat in-getrocken, en met een ront gaerjen als door-boort wert. Wy noemen het selve den *Oogh-appel*, ofte het *Swaert van de Oogen*, streckende om te konnen sien. Want indien dit Vlies klaer en licht was, het en sou-de geen schijnseels konnen vatten: gelijck den hoog-geleerden *Plempius* wel aenwijst, in sijn scherpsin-nige beschrijvinge der Oogen, met de gelijckenisse van de donckere kamer (terfont uyt te leggen) al-waer het schijnseel, hoe sy donckerder is, beter gesien wert, en door 't minste licht vermindert, en vergaet.

Het vierde Vlies heeft den selfden oorspronck, en sijnen naem van wegen de groote sijnigheyt nae een *Spinnewebbe*, bekleedt rontsom de Crystallijne vochtigheyt, waerom het klaer, gladt, en sijn is, op dat het de door-schijnende gedaente door sijn rouwigheyt, ofte grovigheyt niet en soude beletten.

Het vijfde is genoemt *Glaesachtigh-vlies*, als de glaesachtige vochtigheyt bekleedende, en bewa-rende, dat sy niet onder de waterige en vloeyt. Be-let mede, dat de glaesachtige vochtigheyt het Net-te-vlies niet en vervochtigt, en alsoo verslapt. Hier in 't midden liet men eenige brayne strecken, die *Haykens der Wijnbrauwen* seer nauw gelijckende. Welckers gebruyck *Keplerus* selt te zijn om doot haer bruyngheyt het ooge van binnen donckerheyt te geven, en vooruamelijk om het Nette-vlies van en na den Oogh-appel te brengen.

Het sesste, en laette Vlies wert oock na de gelijc-kenisse, die het heef. met geen uytgestreckt ofte ge-tigh, maer ingetrocken net, den naem gegeven van *Nette-vlies*, ende en is anders niet als uytgestreckt maeg van de Gesicht-zenuwen. Sijn ampt is, de ge-daente en verwen der uytwendige dingen niet een-glants door het gat van den Appel in de Ooge val-lende te ontfangen, en uytgedruckt te vertoopen.

(7) Onder dese Vliesen verschijnen drie voch-tigheden, de Waterachtige, Crystallijne, en Glaes-achtige, alle na haer gelijckenisse alsoo genoemt. Voor aen is de *Waterachtighe vochtigheyt*, in die welcke de breede stralen door de lucht hier in val-lende gebroken, en als ingetrocken werden in de nauwte van den Oogh-appel. De *Crystallijne ver-gadert* allenghskens de stralen uyt de Waterachtige ichtietende; waerom haer lichaem oock vastter is, als d'andere. De *Glaesachtige* geeft den door-rocht voor de schijnseels nae 't Nette-vlies.

Dit is in 't kort van de gelegentheyt der Oogen, en het konstigh gebouw om haer werck uyt te voe-

ren,
als m
dat na
kinge
ten
over
in ac
wegh
(8)
ken,
voor
de Cr
om he
door
komt
verlic
ken.
schijn
dagh k
dat de
gehou
men a
tegen
den, d
is, teg
ick he
in her

op papi
de wal
kennen
alles m
het wel
siet ver
voeten t

ren, het welck niet beter en kan begrepen werden, als met een uyerlijck en vermakelijck exempel, dat na het Oogh selve verſonnen is, en ſijne werkinge ſoo volkomentlijck aenwijſt, dat al de ſchrijten, die voor deſen ſoo langh en menighvuldig daer over tegens malkander verwiſſelt zijn, nu niet eens in achtunge en komen, als verre van den rechten wegh afdwalende.

(8) Men ſal dan een kamer gantsch doncker maken, en in een venſter een ront gat booren, en daer voor ſetten een Brill-glaesjen (het welck oock met de Cryſtallijne vochtigheydt gedaen kan werden) om het licht met het ſchijnsel van 't gene buyten is, door te doen komen; de muer die recht over 't gat komt moet wit weſen, om de ontfangene verwen te verlichten; en d'ander ſwart, om ſchaduwe te maken. Nu de dingen, die van buyten moeten doorſchijnen, hoe die meerder geverwet zijn, en den dagh klaarder en lichter, hoe bequamer: dan is beſt dat de kijkers, haer te voeren een wijl in 't doncker gehouden hebben. Dit aldus gedaen zijnde, ſal men alles wat van buyten tot dat gat reycken kan, tegen de witte muer, op een wit papier, ofte linden, daer verre ofte nader, na dat het glas geſlepen is, tegen houden, ſeer volkomentlijck konnen ſien. Ick hebbe 't ſelve op een torentjen van mijn huys, in het welcke ick, rontſom dicht geſloten zijnde,

op papier, ofte tegens de muer, ſien de luyden langs de wal gaen wandelen, ſoo volkomen, dat menle kennen kan, als mede de ſchepen komen ſeylen, alles met de verwen van de vanen, en beweginge, het welck ſeer geneughlijck om ſien is. Maer alles ſtaet verkeert, en de menſchen ſchijnen met haer voeten tegen den ſolder te loopen, en de ſchepen

oock alſoo te varen. De reden is, om dat de ſtralen ayt het uyerſte van 't gene geſien wert vloeyende voor het gat malkander doorſnijden, en daer door getrocken zijnde, haer ſtantſel veranderen. Recht op de ſelfde wiſje gaet het Geſicht in 't Ooge. Dat in een kamer het venſter is, is in 't Ooge het Druyve-belye-vlies: het gat in 't venſter, is in 't Ooge den Appel; het glas dat daer voor 't gat gheſtelt wert, is hier de Cryſtallijne vochtigheydt, ofte al 't gene in 't Oogh de *refraſtie* doet: dat aldaer is de ſwarte muer, is hier mede het Druyf-belye-vlies: en dat daer de witte muer, ofte 't papier is, is hier het Nette-vlies. Dan de natuere heeft alles ſoo met Vlielen, als vochtigheden noch volkomender gemaect. Maer hier valt een vaſte knoop, niet wel om te ontdoen: te weten, Als het Geſicht op de ſelfde wiſje geſchiet, waerom wy dan niet mede alles verkeert en ſien. De wel-gemelde Profeſſor *Plempius* ſinidt hem aldus door; Al is 't (ſeyt hy) dat het ſchijnsel hem mede verkeert aen het Nette-vlies vertoont, ſoo neemt ſulcks nochtans de kennende kracht niet aen; de reden is, om dat die kracht, gelegen zijnde in de Herſenen, dat ſchijnsel niet voor haer en heeft. Want het hol van het Nette-vlies ſteeckt van binnen met een hooft ayt; en achter dat hol ſit die kracht. Waerom moet ingebeelt werden, dat op de ſelfde manier de gevoelende kracht in 't Ooge de gedaente onderſcheyt, als wy in een beſloten kamer de ſchijnsels ſouden vernemen, ſtaende achter het papier, en daer van bovenen in neder ſiende: want dan ſoude alles blijcken, en hem vertoonen in die gedaente en geſtaltens, als het in der waerheydt van buyten is. Op de ſelfde wiſje de ſienlijcke kracht van de Ziele niet van voren, maer als van bovenen op het geſchilderde Nette-vlies ſiende, vat al 't gene ſy ſiet, in den rechten ſtant, die het buyten heeft. Daer beneffens vat het Geſicht een ding op die plaets, alwaer de geſicht-ſtrael, indien ſy gemaect werde, ſoude uyſchieten. Dewijl ſy dan alle tijd gedreven wert, ſoo geſchiet daer door het verſchil van het aennemen der ſinnen met het papier. Maer den ſcherpſinnigen *der Carter*, ſpreect hier gantsch anders van, hier te lang te verhalen, te meerder, dewijl ſulcks na geſien kan werden in ſijn *Dioptrique, au diſcours cinqueme.*

Het XXV. Capittel.

1. Ellendigheydt der Blintheydt,
2. De Oorſaken van de ſelve, als oock van Swack, en Verkeert geſicht,
3. Ken-ſceekenen,
4. Voor-ſceekenen,
5. Genejinge,
6. Maniere van leven.

(1) **W**Y ſeggen wel te recht, dat een Blint man, een arm man is. Want (gelijck den Oudt-vader

vader *Basilus* schrijft *Orat.* 36.) de schade van elck bysonder deel des lichaems valt het gemeen moeyelijck: maer de oogen te moeten missen maect dat het leven geen leven en gelijckt. Is 'er eenigh mangel aen de voeten, soo wert aen 't lichaem het loopen benomen, de oogen verlichten ondertuschen met haer toefien de pijn. En indien de ooren haer kracht verliefen, hier wert mede het gebreck door het oogh niet wencken getrooft. Maer het oogh uyt zijnde; dan vallen alle sinnen ter neder, het lichaem wert traegh, de beenen weygeren te gaen, roepende om haren leyts-man het oogh, de handen smijten de konften wech, te samen met de oogen verblint zijnde, het oor en kan niemant van 't geelichchap, als hy stil swijgh, bekennen, de tonge staet gebonden, als niet wetende, teghen wien 'y spreken sal. Voor soodanige schijnt de Son te vergeefs met het gevolg van de Sterren, de Maen met haer stralen de nacht verlichtende, en kan aen allulcke de duyfternisse niet benemen. Noch de liefelijcke en met haer baren ons als toelachende Zee, noch de Aerde, groente, en bloemen uytegevende, en met gaven der Lenten gekroont zijnde, en konnen haer gantsch geen vermaeck aen brengen: maer het is als een verwesen leven, een leven van eenen nacht, een onzichtbare werelt, dewijl de schoonheyt van de wereltlijcke konstighyit haer onbekent is. De Poëet *Mamilius* heeft dit mede wel verstaen in sijn vierde Boeck:

*At niger obscura Cancer cum nube feretur,
Que velut extinctis Phœbeis ignibus ignis
Officit, & multa susceat caligine sidus;
Lumine deficiente ortos, geminamque creatis
Mortem fata dabunt, se quisque ut vivit, & effert.*

Dat is, gelijck het de hoogh-geleerde *Scaliger* uytleyt, de gene die onder het nevelige Creesten-teycken geboren wert is *Blint*, en alsulcke leeft, en begraeft sijn selven alle daegh; want hy is dood levende. Daerom seyt de Poëet, dat die blint geboren werden, tweederhande dood hebben. Want het leven, dat sy leven is een dood, als sonder licht, en de andere algemeene doodt staet haer niet-te-min te verwachten. Om de onbequaemheyt, die het gebreck der Oogen aenbrenght tot eenige bedieninge, weygerde eertijds te *Romen T. Manlius Torquatus* het Borge-meesterschap, daer hy toe verkoren was, aen te nemen, gelijck *Livius* verhaelt in 't 26. Boeck. *Boleslaus* de 3. Koningh van *Bohemen*, blint zijnde, werde van andere, en sijn selven geoordeelt tot de Kroone onbequaem te zijn, en moest daerom het Rijck aen sijnen Soon overgeven. Het selfde verhaelt oock *Dubravius* van andere in sijn *Historie*. Jae de Rechten verbieden een blindt *Advocaet*, ofte Voor-spraeck, voor den Rechter te spreken, om dat hy de teekenen van de *Magistraet* niet sien, en dien volgende, niet wel eeren en kan; hoewel hy, vol-

gens *Ulpianus*, wel magh vonnis wijfen, (gelijck wy oock by *Livius*, en andere lesen, dat *Appius* blint zijnde, in den Raetsfat, en hevigh tegen den Koningh *Pyrrhus* aengingh) *L. 6. D. de judic.* het welck *Bartolus* verstaet, indien de Blintheyt yemant overgekomen is, na dat hy alreede Rechter, ofte Raetsheer was. In 't eylant *Ormus* is een wet, datter niemant, die blint is, magh Koningh werden, waerom de Koningen, tot haer voorfekeringh, soo draefy de kroon op 't hoofd krijgen, al haer Broeders, en naeste Erigenamen, de oogen uyt doen steken, en laten se daer nae rijckelijck onderhouden. Het welck wel wreet, maer evenwel vry beter is, als het worgen, soo gemeen by de Turcken.

Dewijl dan de Blintheyt soo schadelijck, en hinderlijck is, soo en hadde seecker knecht (van den welcken *Galenus* vermaent op 't 4. Cap. in sijn Boeck van te kennen, en te genesen de Sieckten des Gemoeds) geen ongelijck, als hy zijnde door den Keyser *Adriaen*, een oogh uyt gesteken, en verlost, om voor dat ongelijck een goede schenckagie te kien, eerst daer op stil sweegh, en daer na vorder geport zijnde, om al te eyschen wat hy begeerde, voor antwoort gaf, niet anders te begeeren, als sijn oogh, dat hy verloren hadde; dewijl datter geen gave en konde gevonden werden, om een verlooren oogh te vergoeden. Want het gene de Son (daerom oock het Oogh der werelt genoemd van den Griekschen Poëet *Orpheus*, en den Latijnschen *Osvalus*) in den Hemel is, het selfde is het oogh in den aerdschen mensche. Het lichaem en soude maer een donckere kercker wesen (seyt den Oudt-vader *Ambrosius*) 'en ware het selve door 't oogh verlicht werde; waerom onsen Salighmaker het selfde oock noemt de Kaerfse, ofte den Lichter des lichaems, vergelijckende het oordeel met de oogen, het gemoedt met het lichaem, gelijck de hoogh-geleerde Heere *Hugo de Groor*, dat breeder uytleyt in sijn Aenmerckinge op den Evangelist *Mattheus* in 't 6. Capittel. Selve werden in de H. Schriftuere oock de iondaers, *Math. 15. Job. 9.* en 2. *Petr. 1.* (als blint zijnde in 't goede) met den naem van *Blinde* be-teekent. Soo dat het wel een blindt, en onwijs werck was, het welck de vriende, en Wijs-geerige *Democritus* begingh, als hy sijn selven blindt maecten; om dat sijn bedenckingen over de natuerlijcke oorfaecken, door het belet van de oogen niet en souden verstoort, en afghetrocken werden. (ghelijck uyt de Grieksche *Historien Agellius* verhaelt *10. Noll. 17.*) ofte (als den ouden Poëet *Laberius* seyde) om dat hy niet sien en soude, dat het de quade Borgers soo wel gingh.

O miseris hominum mentes, o pectora caeca.

Ick geloove de antwoordt (beschreven by *Cicero* in 't 5. van sijn *Tusculaensche* vragen) die twee andere gaven, niet en was volgens haer meeninge: maer

maer dat sy daer mede sochten het ongeluck in de beste vouwe te slaen. Den eenen: te weten, *Aselepiader*, gevraecht zijnde, wat ongemack hem de Blintheyt aengebraght hadde, *Dat ick*, antwoorde hy, *met een lange te meerder gae*. Maer ick ben van gevoelen, dat hy eerder wenichte, om sulck gevolg te mogen misfchen. Den anderen, namelijk *Antipater van Circen*, als eenige goede Vroukens sijne Blintheyt beklaegden, *Wat is dat*, seyde hy, *dumchtu oock datter der nachts geen vermaeck en is? 's nachts zijn wy alleghader blind, en daer over en doen wy evenwel geen klachten*. Dan die blintheyt wert haest door den glans van 't groote Licht verdreven, en de vermakelycke wercken der duyfternis, al werden sy geoordeelt haer besciens niet waerdigh te wesen, en behoeven evenwel soo veel tijts niet, om daerom altyt blind te willen blyven.

(2) Het Gesicht, gelijk, alle andere Lichamelijke werkingen, wert beschadicht op drierley wyse, in verminderen, wech-nemen, verkeerren. Vermindert Gesicht hebben de gene, die noch van dicke, noch van verre wel en sien, die alleen van dicke en niet van verre, en in tegendeel, die alleen van verre sien, en welckers gesicht wel goet is by daegh, maer niet by avont. Wech-genomen Gesicht is by de gene, die steken-blind zijn. En die twee en verschillen maer in de grote van oorsaken. Verkeert Gesicht is by de gene, die de dingen verkeert, en anders sien, als sy in der daet zijn.

De Oorsaeck hier van bestaet in de Deelen van 't Oogh, die wy in 't laest voorgaende Capittel beschreven, en aangewesen hebben het Gesicht uyt te wercken, ofte in de Hersenen, uyt de welcke de selvige haer kracht, en oorspronck trecken. Het Gesicht wert uyt de *Hersenen* beschadicht, als de selvige door eenige ongematigheyt bevangen zijn, waer door weynige, ofte onluyvere geesten voortgebraght werden, ofte als sy door groote losingh, langedroefheyt, en swaeremoedigheyt benaeuwten, en besloten zijn, waer door als dan den vryen toegang van de geesten door de gesicht-zenuwen belet wert. Daer is by-nae niet, dat het gesicht soo verzwackt, als het onmatigh by-slapen, daer nochtans oock de gesneden door de banck swack van gesicht zijn. Waer in ('t welck in 't eerste vreemt schijnt) een en 't selvde werck uyt-gewroght wert, door twee gantsch tegen malkander strijdende oorsaken. Maer staet te letten, dat in de eerste het quaet voor-komt, door het verlyegen van al te veel geesten, waer door de Hersenen, en Oogen verzwacken: dan in de ander, veroorsaect sulcks door overtollige vochtigheyt der Hersenen, die haer over alle de deelen van 't Oogh verspreyt.

De Gesicht-zenuwen krijgen haer ongemack door uytwendige kouw, slaen, stooten, vallen, stuypen, hoofst-pijn; maer meestendeel door slijmerige vochtigheden, het zy dat de selve de gesicht-zenuwen van buyten te leer bevochtigende toe-peissen, het zy datse van binnen den door-gangh verstoppen. Dit gebreck noemen de Genees-meesters in Latijn *Gutta Serena*, in Duytsch *de swarte Star*.

Wanneer de Oogh-spiere verdrocken, of verzwackt werden, dan verdraeyen de Oogen, het welck wy *Schelighheit* noemen. Sodanige, als sy yet willen sien, moeten om den Oogh-appel over het selvde recht over te brengen, haer Oogen geheel verdraeyen, en een Scheel gesicht maken. Sulcx overkomt somtijts na eenige Sieckten, gelijk Kramp, Vallende-sieckte, Geracktheyt; somtijts nae de geboorte: te weten, als de Moeder in haer dragen schele luyden te veel aengesien heeft, ofte verschrickt is geweest van yet dat dapper glinstert. Hier toe kan mede veel doen een quade gewoonte in 't gestadigh verdrayen van d'Oogen, die dan daer nae soo blyven staen, gelijk veeltijts gebeurt in de jonge Kinderen, die in de wiegh haer gesicht gestadigh nae de kaers, ofte ander licht verkeert trecken.

Als het Oogh door de Spieren onder, ofte boven, jae oock ter zijden gedreven wert, dan schijnt alles dat men siert dubbel te wesen. Sulcks kan men beproeven met de vinger, het eene oogh op-lichtende, en 't ander neder-druckende, gelijk de Poët *Lucretius* mede aenwijft:

*Aus si forte oculo manus uni subdita subter
Pressit eum, quodam sensu fit, ut videantur
Omnia, quae uisum, fieri tum bina tuendo,
Bina lucernarum florentia lumina flammis,
Binaque per totas aedes geminata supellex,
Et duplex hominum facies, & corpora bina.*

Dit wert oock bevelicht by *Langius*, Genees-meester van den Palts-graef, met een, die op een mes vallende, sijn Oogh van het onderste scheel tot de wijn brauwen door snede, welcke wonde genesen zijnde, alles dubbelt geleeck, om dat den Appel, het Oogh vast zijnde aen den ondersten scheel, leeger stont als het ander: maer doen het Oogh, door gestadigh bewegen, wederom los werde, soo sagh hy wederom wel. Want als beyde de Oogen eveneens gestelt zijn, dan siense een ding: maer als de Netten-vlielen van beyde Oogen verscheydelyk gelegen, ofte van binnen geschildert zijn, dan sien wy twee voor een. Verscheydelyk geschildert werden geseyt, als het eene Net de schijnfels recht, het ander schuyns ontfanght, ofte oock alle beyde schuyns, maer beyde in verscheyde deelen. Sulcks geschiet, wanneer de assen van de Oogen niet gedraeyt en werden na 't gene men sien wil, ofte wanneer eenige oorsaeck de gemeenschap der Oogen komt te scheyden, soo datte niet eenparigh beweeyt en werden. Dit gebeurt in de rasende, gelijk de Poët *Virgilius* in 't 4. Boeck *Aeneid*, den dullen *Pentheus* beschrijft:

*Et innotidum veluti demens vidit agmina Ponbeur,
Et solem geminum, & duplices ostendere Thebas.*

Het selve geschiet in kinderen, dronckaerts, scheluwē, en in andere, die met swacke Oogh-spiere gequelt zijn, soo datse haer gesicht niet en kunnen vast setten: in de welke gebeurt, dat het eene Oogh hier, het andere daer twierende, het sienlijck schijnfel verscheyde, en ongelijke deelen van het Nette-vlies beschildert. Welcke verscheyde schilderyen den gemeenen sin in de Hertsenen gewaer werdende, die als twee gantsch onderscheyde oordeelt. Nu dat de gene, die wel droncken zijn, alle dingen dubbelt sien, is, om dat haer Oogh-spiere door te vele dranck seer vervochticht zijnde, en het verstant dwalende, de Oogen niet vast en kunnen staen, om gelijk en eenpangh ergens op te sien.

Het *Hoomigh-vlies* bekommert het Gesicht, wanneer 't selve sijne gladdigheyt, doorluchtigheyt, ofte glans verliest, als oock wanneer het door een andere verwe besmet wert, en als dan schijnt alles van die selve verwe, gelijk wanneer dat men door een geel glas fiet. Het wert in sijn wesen verdickt door dicks vochtigheyt, al te koude heel-middelen; touw, en droogh gemaeckt in den ouderdom; beveleckt met een wit luteecken nae een quetsuere, sweeringen, puyften, kinder-pocken en gestadigh in den roock te zijn. Soo lesen wy dat in geen plaetse meerder Blinden gevonden werden, als in Vilna, by de inwoonders Vilenzki genoemt, de hoofst-stadt van Lithouwen, om dat sy daer geen schoor-steenen en hebben; en veel Ajuyn en Looock etende, altijd in den roock sitten. Op dese maniere meenen sommige, dat den ouden *Tobias*, door de heere mis (als een seer brandende, en droogende kracht hebbende) der Swaluwe, blindt geworden is, waer van breeder te sien is by den Spaenschen *Vallesius* in sijn Boeck van de *H. Philosophie* op 't 42. Capittel. Soo lesen wy oock in de Historien, als de Turcksche Keyfers, en andere Vorsten van Oosten, yemandt niet met de doot, maer met Blintheydt willen straffen, haer een gloeyent yser voor de Oogen doen houden. Soo heeft de voorgemelde *Democritus* sijn selven, gelijk als met een brant-glas blindt gemaeckt, volgens het schrijven van den Poët *Laberius*, hier voor mede vermeldt, met dese versen:

*Clypeum constituit contra escorum Hyperionis,
Oculor effodere ut possit splendore aere,
Ita radiis Solis aciem effodit hominis;
Malis bene esse no videt civibus.*

In het *Druyf-besie-vlies* wert het Gesicht belemmert, wanneer den Oogh-appel te ruym, ofte te naeuw is.

Den Oogh-appel is te ruym, als het gat, 't welck het *Druyf-besie-vlies* in 't Oogh maeckt, om de sienlijke schijnfels te ontfangen, aen den regenboogh, ofte het kroonken te seer uyt-gesteken wert,

waer door niet alleen al dat men fiet kleynder schijnt, maer het geheele Gesicht verfwackt: soo dat alsulcke, oock dingen, die niet verre van hier en zijn, niet wel en kunnen bekennen. De redenen daer van zijn: Eerstelijck, datter te veel van 't uyerlijke licht door het groote gat schiet, het welck 't Gesicht beschadicht, de Geesten te seer verspreyende: gelijk men bevindt, dat, als men yet scherp sien wil, de Oogen naeuw aen treckt, het welck de Keyser *Nero* gestadigh doen moest, gelijk *Plinius* verhaelt (in 't II. Boeck van sijn *Natuerlijke Historie* op 't 37. Cap.) en wy in verscheyden alle daegh kunnen merken. Ten anderen, dewijl de rechte straet stercker is, de schuynse slapper, en in eenen ruymen Appel veel schuynse vallen, soo en is 't niet vreemt, dat de gene, die al soo gestelt zijn, een swack Gesicht hebben. Dit gebreck komt meest uyt de natuer, somtijds oock van toevallende oorsaken; gelijk wanneer yemandt in een duystere gevangenis gheseten heeft, waer door, hy na licht hakende, sijnen Oogh-appel komt wijdt te werden, en met lenghte van tijden in die gestalte verhart. Het welck oock de oorfaeck is, dat de gene, die alsoo doncker gevangen hebben geseten, het licht, dat te grof in haren wijden Oogh-appel valt, niet en kunnen verdragen. *Demijr*, tyrant van Sicilien, hadde boven op de gevangnisse doen bouwen een licht, en luchtigh huys, en de kamers wel doen witten. En nae dat hy dan de gevangens langh onder in duyster hadde doen houden, liet de selve schielijck boven komen, de welke na het gewenschte licht hakende, en door de ongewoontheit het selfde niet konnende verdragen, steke-blindt wierden. Het selfde seyt *Seneca*, van *Hercules*, als hy even uyt de donckere hel in de lichte werelt quam,

torpet acies humanum,

Hebetique visus vix diem insuetum ferunt.
Sulcks gebeurde oock de krijgs-knechten van *Xenophon*, als sy een geruymen tijdt door het sneeu trocken, gelijk, behalven *Xenophon*, onsen *Galenus*, en *Suidas* verhalen. De gewoonte heeft hier (gelijk oock in vele andere werkingen) soo groote kracht, dat seker oudt Romeyn, wetende dat men op sijn lijf gingh, op sijn een Oogh, om niet bekent te weeten, een plaester droegh, maer de selve, als heegvaer over was, afdoende, bevont het Gesicht verlore te hebben, gelijk de Griekische *Appianus* verhaelt in 't 4. Boeck van de Burgerlijcke Oorlogen der Romeynen.

Het *Spinne-webbe*, en *Glaesachtigh-vlies* beschadigen mede het Gesicht, wanneer se door haer dichte de schijnfels geen door-tocht en geven, ofte geveet wet zijnde de selve veranderen.

Wy komen nu tot het *Nette-vlies*, het voornaemste gereetschap van 't Gesicht, het welck, dien veltgende, qualijck gestelt zijnde, het selve veel kan becomen

bekommeren, en in zijn werkinge beletten. Als het te nae by de Crystallijne vochtigheyt staet, dan siet men alleen van verre, gelijk de oude luyden; wanneer het daer verre van daen is, dan siet men maer soo verre, als, gelijk men seyt, de neus langh en is, 't welck de Stick-liende gebeurt, hoe jong sy zijn. De reden hier van wert aerdigh uytgeleyt van den hoogh-geleerden Heere *Plempius 4. Opth. 39.*

Noch wert het Gesicht beschadicht in de *Schemeringe*, gemeenlijk *Cataracta* genoemt, al of men seyd *Water-val*, en gebeurt, wanneer darter eenige vochtigheyt binnen in het Oogh schiet, meest tusschen het Hoornigh-vlies, en de Crystallijne vochtigheyt, somtijds oock tusschen de selve, en de Glaesachtige, waer door belet wert, dat het schijnfel van de sienlijke dingen niet en kan schieten tegen het Nette-vlies.

Die groot van Oogen zijn, behalven datse een swack Gesicht hebben, om dat in een ruyme plaats de kracht (die vereenicht zijnde stercker is) te seer verspreyt wert, zijn dit gebreck oock meerder onderhaigh, soo om dat sy lichtelijker de stinkende vochtigheyt kunnen ontfangen, als om datse rasser van uytwendige oorsaken kunnen beschadicht werden. Hier toe doen inwendigh seer veel vochtige Hersenen, die de Aderen, en Gesicht-zenuwen, waer door de gemelde vochtigheyt in het Oogh leecht, los, en slap maken; en uytelijck een slagh, vloot, vochtig, en regenachtigh weder, ofte (gelijk ick gesien hebbe) een natten hoet op te setten, langh in de Son te staen, en diergelijke, die de vochtigheyt kunnen vermeerderen, ofte driffigh maken.

Dit gebreck geschiet meest altijd, gelijk geseyt is, in de *Waterachtige vochtigheyt*, die oock in haer selven het Gesicht kan beschadigen, wanneerse het Hoornigh-vlies door quetsure, ofte sweeringe, loopt, ofte, die anders dun en klaer is, grof en duyf, ofte opslippen van groove dampen, die verweckt kunnen werden uyt groove, en winderige spijsse, als *Bonen*, *Erwtten*, en diergelijke; insonderheyt door veel dronckenichap. Soo verhaelt den Griekschen *Zabimus*, van *Denys* den jongen van Sicilien, hoe hy door droncke drincken zijn Oogen soo bevreemt en is, alsoo hy, gelijk *Aristoteles* schrijft, negentien daghen achter malkanderen droncken was. *Ovid. 6. Fast. 5.*

visus oculique animique natabit.
Hoe dat den dronck op het Gesicht werckt, is genoegh van buyten, aen de dronckaerts te sien, hoe dat sy Oogh-spieten, en elk kan sulcks in zijn selven bevinden, als hy maer een roomer te veel ge-droncken heeft. Het welck de Wijs-geerige *Ana-*

charis oock wel wist te seggen, als hem yemant over tafel, daer zijn vrouwe mede was, verweet, dat hy nergens nae de schoonste getrouwt en hadde, daer op antwoorde, Dat dunckt my oock; maer flucks jongen, geeft my eenen grooten roomer, om haer schoon te maken: willende te kennengeven, dat droncke Oogen soo naeuw niet en sien, gelijk by nacht alle Katten graeuw zijn.

Het Gesicht wert door de *Crystallijne vochtigheyt* beschadicht, als zijn blancke ofte heldere verwe graeuw, ofte bruyt wert, waer door sy de ontfangene schijnfels mede verandert, en alles hem laet aensien, als ofter een roock ofte nevel voor was. Dit geschiet door verdroogingh, gelijk in oude luyden, en in langhduerige ofte heete siekten. En daer dese vochtigheyt voor wat ingebogen, en achter wat bul-tigh is, indien de selve gedaente verandert, en ron-der valt, soodanighe zijn *Stick-stende*; en werden geholpen met holle brillen. Indien sy oock al te breed is, dan en kan men van dichten niet sien; het welck gebetert wert met bultige brillen, gelijk wy daer na in de Genesinge sullen aenwijzen.

Wert voorder het Gesicht bekommert, wanneer een deel van de *Glaesachtige vochtigheyt* voor de Crystallijne schiet, gelijk gebeuren kan door een slagh ofte stoor op het Oogh. Soo verhaelt *Amatus 7. Cent. 44.* dat seker Vrouw, door een kinneback-slagh, diele van haer man kreegh, dien selfden dagh in beyde haer Oogen blint werde.

(3) Wat de *Ken-teekenen* belanght. Wanneer de oorjaeck in de Hersenen is, dan en gaen de ander sinnen niet vry, en brengen soodanige teekenen voor den dagh, als in de Hoofstiecken beschreven zijn.

De *Schelijcheyt*, ofte het verdraeyen van den Oogh-appel, als oock datter op 't Hoornigh-vlies groeyt, brengt haer teeken selver mede. Die aen het laetste vast zijn, meenen dat het geene sy sien, verder van haer leyt, als het in der daed is, om dat het haer flaeuw, en duyfter voorkomt, even eens gelijk in de gesonde het gene verre van haer is.

Dat de *Gesicht-zenuwen* van binnen gestopt, ofte van buyten toegedrongen zijn, schryven de Geneesmeesters daer uyt te kennen, dat het Gesicht wech is, sonder dat men yet in de Oogen kan sien, dat het eene Oogh toeghouden zijnde, den appel van het ander niet en vergroot, om dat den wegh soude gestopt wesen, waer door de Geesten, die den appel vergroeten, haren doortocht hebben. De meerder gemelde *Dr. Plempius*, na dat hy dit gemeen gevoelen wat ontledet, en ondersocht hadde, beslyt ten laetsten, datter verstoppinge kan wesen in de Gesicht-zenuwen, die het Gesicht wech-neemt, maer niet geheel al 't gevoelen van het Druyf-befye, en het Nette-vlies. En hy geeft dese reden, om dat tot het Gesicht vele Geesten nodigh zijn; maer weyni-

ge, genoegh tot eenigh Gevoelen. Wanneer dan de alder-grootste verstoppinge in de Zenuwen niet en geschiet, daer op volght wel Blintheyt: maer evenwel sal den Oogh-appel in flauwlicht, ofte donckerheyt, als mede wanneer het eene Oogh gestoten is, ruymter werden; en nauwer, tegen grooter licht, van wegen het gevoelen datter noch in de gemelde Vliesen overgebleven is, hoe wel het selfde aldan geen voordeel en geeft. Maer sulcks en gebeurt niet, als de verstoppinge soo groot is, datter gantsch geen Geestendoor en kunnen, om foodanigen gevoelen de Vliesen aente brengen.

De Teyckenen van den ruymen en nauwen Oogh-appel wijfen haer selven van buyten, en zijn oock hier voor in de beschrijvinge ten deele verhaeldt. Waer noch by komt, dat de gene, die den selfden al te nauw is, meerder licht van doen hebben, en kunnen derhalven wel by daegh sien: want dan kander licht genoeg oock door een nauw gat schieten; dan sien weynigh tegens den avont, als het doncker begint te werden. In tegen-deel, die den Oogh-appel al te ruym hebben, sien beter by avont, als by daegh, om datse dan al te veel licht krijgen, het welck haer Gesicht te seer doet schemeren. Dit kan men gewaer werden aen de katten, en noch meerder aen de uylen, die oock by nacht sien, en tegen de klaerheyt van den dagh haren Oogh-appel in tecken, om soo veel licht niet te krijgen, en 's nachts wijt uyt-spreyden, om 't gene, datter dan is, volkomentlijck te ontfangen.

Als de *Cataracta*, ofte *Schemeringe* eerst begint, dan schijnt het offer eenig raegh, ofte muggen (veroorfaect door ongelijke dampen, die in de waterige vochticheyt drijven) voor de Oogen swermden, de welke men gestadigh met de handt soeckt wech te doen. Hier op wert het Gesicht allencxkens verduystert, tot dat het ten laetsten gantsch vergaet, en dan kan men van bryten sien, dat de Star van binnengeheel begroeyt is.

(4) Om tot de Voor-teekenen te komen: De *schelicheyt* is meest ongeneeslijck, insonderheyt die van de geboorte: dan in jonge kinderen, die het even in de wiegh gekregen hebben, kan het noch geholpen werden.

De yaste, en dicke Schelien, ofte vlacken, die nae de Pocken, ofte anders, op den Oogh-appel blijven, en zijn nauwlijcks af te doen.

Als de *Cataracta* de gantsche star besloten heeft, en het Oogh niet met allen en siet, dan is 't alleen met sien naelt te helpen: maer als die swart is, en is nergens mede te beteren.

Blintheyt, ofte Swack gesicht door Ouderdom is gantsch ongeneeslijck; gelijk mede als de Gesicht-zenuwen geheel veritopt zijn, ofte de Vliesen, en vochtigheden dick en onluuyver, als oock wanneer de vochtighede uyt haer plaats verschoren zijn.

(5) In de *Genesinge* moet wel acht genomen werden op 't gene al van *Plato*, en *Aristoteles*, vermaent is: te weten, dat men de Oogen niet en kan helpen, sonder eerst het hooft te genesen, en het hooft niet sonder het geheele lichaem. Daer beneffens dient de genesinge verandert, nae de verscheydenheyde der oorfaecken.

Wanneer het mangel in de *Herffenen* steeckt, dan moeten de selvige gesuyvert en gesterckt werden, gelijk in 't 1. Deel, en verscheyde Hooft-siecken hier voor is aangewesen.

Als de *Schelicheyt* van een Kramp, ofte Geraechtheyt veroorfaect wert, daer voor sal men de Genees-middelen mede vinden in de beschrijvinge van de selfde Siecken: te weten, in 't tweede Deel, 1 Boeck, 19. en 22. Cap. van de *Schat der Ongefontheyt*. De kleyne kinderen magh men twee *Noten-schelpen*, ofte diergelijcke, met elck een ront gaetjen, recht in de midden voor d' Oogen binden, om haer soo allenckskens te leeren en gewennen den appel daer recht na toe te dracyen.

Als het *hoornigh-vlies* door eenige quade vochticheyt, gelijk in de Gele-sucht, qualijck geverwert is, de selve moet bereyt zijnde, af-geslet werden, door de middelen beschreeven op het 7. Cap. en 4. Boeck, van het 1. Deel, van den *Schat der Ongefontheyt*. Maer als het selve wat verdickt, ofte bevleckt is, die vlacken, als sy niet langh geduert en hebben, gaen af met de *Gal van een Ziel*, *Perdrij*, ofte andere dieren, onder *Venckel-water*, en een weynigh *Suycker-Candy* vermenght. Soo heeft oock den jongen *Tobia*, de schel van sijn vaders Oogh gedaen, met de Gal van een visch, die men noemt *Callonymus* te wesen, waer van te sien is behalven *Vallesius*; hier voor vermeldt, den Italiaenschen *Al-drouandus*, en den Duytschen *Gesnerus*.

Wanneer de Gesicht-zenuwen beginnen te verstoppen door verkouwtheyt, ofte koude vochtigheden, dan dienen de *Herffenen* verwermt, verdroogt (gelijck *Cardanus* getuyght, dat hy met een drank van *Pock-bout* yemant genesen heeft, die in eenige maenden niet, ofte weynigh gesien en hadde) de vochtigheden, bereyt en gesuyvert door geneesmiddelen, verhaelt in 't eerste Deel, en 4. Boeck, op het 6. 7. 10. en 11. Capittel, van den *Schat der Ongefontheyt*. Vele raden hier te gebruycken ongemiddelen, dan ick vinde de selvige t'eenmael ongemiddelen, en sulcks van twee redenen. Ten eersten, om dat het strijdig is tegens de wetten van de *Korste*, yet quaets te trecken ofte te drijven in, ofte ontrent de plaets, die alreede belast is, gelijk hier zijn de Oogen, daer den neus dicht by staet, en dien volgende het gene men soude willen door den neus uyt trecken, sichtlichijk in de Oogen kan schieten. Ten anderen is het Niefsien hier ondienstigh, om dat de *Herffenen* daer door te seer schuddende, noch meerdes

meerder vochtigheyt in de Gesicht-zenuwen gejaecht wert, waer op dickwils een volkomen blindheyt gevolgt is. Hierom achte ick beter, het welck de ondervindinge oock bevestigt, de *Quijl-middelen*, (beschreven in 't 8. Cap. van 't gemelde Deel) die de Hersenen in 't minste niet en ontfellen, en evenwel meerder vochtigheyt in den mont (alwaer het beginsel van de Gesicht-zenuwen niet verre van daen en zijn) trecken, de welcke dan sonder moeyte uytgespogen wert. Men heeft somtijds bevonden, (waer van *Alex. Benedictus 2. de Morb. 29.* een exempel heeft in een man van 80. jaer) dat de wonden van 't voor-hoofd de Blintheydt geholpen hebben, sonder twijfel om dat de Aderen, en Slagh-aderen, door te veel bloedt gespannen zijnde, en daer door de Gesicht-zenuwen benaeuwende, met het bloeden neder gingen, en alsoo het Gesicht weder den komen. Het welck ons aenwijft, seer goet te zijn in dese gelegentheydt, de Ader van 't voorhoofd te openen, en soo langhe het bloedt te laten loopen, tot dat het van selfs ophoudt.

De gene, die alleen van verre konnen sien, werden geholpen door bultige, en die van dichtre, door holle brillen. Door beyde wert het punt van de stralen in de Oogen schietende na den eysch verandert. Sulcks blijkt oock in de gemelde donckere kamer. Want hoe het glaesjen, dat voor het gat van 't venster staet, bultiger is, hoe het papier nader, om alles wel te vertoonen, dient by gehouden, en hoe minder bultigh, hoe het de schijnels verder uyt-geeft. De reden is, om dat foodanigh glas, dat niet seer bultigh en is, grooter *cirkel*, ofte begrijp maect, en dat uyt een grooter om-greep de stralen haer wijder verspreyden, als uyt een kleynen, en ronden. Indien oock voor een eyen glas, dat in 't gat van de venster staet, dan een ander bultigh, dan een hol gestelt wert, men sal bevinden, dat het bultige de stralen verspreyt, het holle intrackt. Alle het selfde doen de brillen in de Oogen. Waer uyt blijkt, dat alle brillen voor een yegelijck niet dienstigh en zijn: maer nae de gelegentheydt van 't gebreck moeten verandert werden. Dan dit heeft alleen plaets wanneer het *Nette-vlies* te nae voor, ofte al te achter staet: maer niet in de gene, die stick-siende zijn van wegen de verdickinghe van hare Oogh-vochtigheden, in de welke de brillen veel eerder, door de dickte van het glas, de stralen noch meerder sonden verdooven.

Dr. *Foreest* verhaelt 11. *Obs. 28.* van een Jonghman, die in de Kaetsbaen een bal in sijn Oogh kreegh, waer van hy by-na blind was, en genesen is, na dat het lichaem wel gesuyvert was, met het volgende Oogh-water, N. *Gedroogde Roosfen*, 2 scrupels, *Saffraen*, *Spicanardi*, de *Schors van Wierook*, van elcks een half scrupel, *Pompholyx*, *Spodium*, *Acacia*, van elcks 1 scrupel, te samen tot sijn poeyer

gebracht, en dan in een sijn doecksken gedaen, en dat poppen gehangen in drie oncen *Roojen-water*, en uyt het selfde eenige droppels in 't Oog laten vallen.

Als de *Schemeringe* begint, dan moeten op de selfde wijze de aengewesene bereyden, suyerende, hoofd-sterckende, en opdroogende middelen nae malkander in 't werck gestelt werden; waer onder dienen gemengt die eygentlijck op de Oogen sien, gelijck *Oogen-troost*, *Gouts-bloemen*, *Venckel*, *Braem-bladeven*, *Ende-kroost*, *Havicks-kruyt*, *Gele-violetten*, *Meliloten*, *Mey-bloemkens*, *Rogge-bloemen*, *Wijn-ruyt*. Dan insonderheydt dient lange tijdt alle morgens, en 's avonts gebruyckt de *Conserv van Oogen-troost*; van de welke den besten troost voor de Oogen te wachten is. Ondertusschen dient mede, 't welck hier de bequaemste *Purgatie* is, ingenomen een viendeel lood *Pillen Lucis majoret*. Daer na is noodig *Koppen* achter op het hoofd te stellen, *Bladeren* achter de ooren te maken, en door den hals een *Draet* getrocken, en langh open gehouden. Het gene van buyten op de Oogen mocht gedaen werden, en schijnt hier niet veel te konnen helpen: is evenwel seer goet bevonden de *Olye* uyt de *Lever* van een visken, *Ael-puyt*, ofte *Puyt-ael* genoemt. Dese *Lever* wert in de *Son*, ofte voor het vuur gehangen, alwaer dan het vet uyt druypt, waer mede alleen de *Oog-schelen* gestreken zijnde, de duyfterheydt van 't Gesicht wonderbaerlijck verlicht wert. Maer als de *Cataracta*, ofte vochtigheyt der Oog-appel van binnen gantsch beslaet, en alreede dick en rijp genoeg is, dan moer de selve met een naelt van 't Gesicht neder gedrukt werden: waer van wy, als zijnde een werck der handen, op sijn rechte plaets, dat is in de *Heel-konste*, wijdt-loopiger sullen handelen.

Dan ick vinde in de Grieksche Historien twee vreemde genesingen, die ick hier sal by voegen. De eerste is beschreven by *Diodorus Siculus 1. Bibl. 4.* van *Sesostris*, Koningh van Egypten, die blind zijnde, van sijn Priesters geraden werde, een Vrouw aen te sien, die anders geen man en kende, als haren eygenen, beginnende van sijn eygen Huys-vrouw. Maer vele verfocht hebbende, en vond' geene suyer, als een arme Tuyn-mans Vrouw, die hy, siende geworden zijnde, trouwde, en d'andere liet verbranden. De andere genesinge werdt verhaelt by *Pausanias* in *Messen*. van den Poët *Ophioneus*, de welke blind geboren zijnde, door groote pijn in 't hoofd, sijn Gesicht weder kreegh; doch naderhant weder verloor. De oorfaeck sonder twijfel wat vertrocken zijnde, en daer nae weder komende. Niet minder en is te verwonderen, het gene *Marinus* verhaelt in sijn Historie van *Spaengien*, hoe *Ian de 18.* Koning van *Aragon*, door ouderdom somtijts blind, en dan wederom siende werde. En dat hem sulcks tweemaal gebeurde, eens uyt blijdschap, als hy tijdinge kreegh, dat sijn Soon de overhandt gehadt

hadde, tegens de Koningh van Portugael; en eens door droefheyt, als hy verftont, dat den felven de nederlage gehadt hadde tegens *Iean d' Anjou*, die zijne afvallige onderdanen tegen hem opwierpen.

(6) Om met de *Maniere van leven* kortelijck te belluyten. Hier dient gekofen een fuyvere, klare *Lucht*, doch en is te grooven duyfternis, noch te helderen *Licht* niet voordertelijck, gelijk veel voor 't *Vuur*, ofte in de *Son* te fitten. En foo moet voordert gefchouwt werden al 't gene verhaelt is het Geficht te befchadigen: als mede infonderheydt het veel *Lezen*, en *Schrijven*, dewijl met het hoofd voor over te bocken, te lichter eenige vochtigheydt nae de Oogen foudde facken.

Het XXVI. Capittel.

1. *Roodde, ofte Vuurige Oogen,*
2. *Harre Oorfaken,*
3. *Ken-teeckenen,*
4. *Voor-teeckenen,*
5. *Genezinge,*
6. *Maniere van leven.*

(1) **D**E Oogen werden root, en vuurigh, als door ontfteekinghe de witte verwe van het Bintvlies in roode verandert, en fulcks gefchiet met brandt, en pijn, die dan gemeenlijck oock fcherpe tranen verwecken.

(2) De naefte *Oorfack* van dese ontfteekinghe is heet, fcherp, ofte bedorven, ofte galachtigh Bloet, vloeyende uyt de Aderen van 't hoofd in de kleyne Aderkens van het Bint-vlies, de felve foo fpannende, dat die in gefonde ontfienbaer zijn, haer felven als dan merckelijck vertoonen. Dit gebeurt dickwils in de gene, die vol heet bloet zijn, ofte veel fcherpe dampen van onderen in haer Herffenen ontfangen. Waer toe mede uytelijck helpt *Rookk*, *Stof*, ofte eenige andere fcherpigheyt in de Oogen vallende, als oock veel in de *Son*, ofte voor een heet *Vuur* te fitten; vooraemelijck in de gene, welckers Oogen al te vooren fwack zijn geweest, en derhalven het toe-vloeyen foo lichtelijck niet en konnen wederftaen.

(3) De roode Oogen lijn haer eygen *Teecken*, en nu in de befchrijvinge oock al verhaelt.

(4) Belangende de *voorteecken* de ontfteekinghe en is in haer begin niet fwaer te genefen: maer lang geduert hebbende, eet dickwils in, en bederft dan met eenen het Hoornigh-vlies, in het felfde een Sweringe druckende, waer op dan wel een Blintheidt volght. En foo is dien vermaerden veltoverften *Hannibal*, door een ontfteekinghe, in lijn een Oogh blint geworden, gelijk de Griekfche hiltory-fchrijver *Polybius* betuyght in zijn 3. Boeck. Valt mede moeyelijck te helpen in kinderen, om dat fy vochtigh van Herffenen zijn, de Oogen niet wel en wil-

len op-doen, en veeltijts op de felvige leggen, waer door datter dan meerder nae toe fackt. Wanneer datter op de ontfteekinghe een loop van felfs komt, fulcks is een goet *Voor-teecken*: dewijl als dan de vuurige ftoffe na beneden gedreven, en geloof wert.

(5) Derhalven is dientigh in 't *Genefen*, hier in de natuere, als de beste *Leer-meefterfe* te volgen, en het lichaem terfont te ontfaffen door middelen, die de Galachtige vochtigheydt af-fetten, befchreven in 't 4. Boeck, en 7. Cap. van 't eerste Deel van den *Schat der Ongefomtheyt*. Daer nae, als fulcks niet genoeg en helpt, en 't gebreck al wat geduert heeft magh men komen tot *Laten* in den arm, en *Koppen* achter op 't hoofd, ofte ter zijden in den hals, alijd hier in houdende de zijde van het ontfteeken Ooge. Het welck mede plaets heeft in 't gene hier dientelijck achter het oor geleydt wert, als *Zout* met *Zeep*, ofte *Suerdeegh* met *Spaensche-vliegen*, *Water-Hanenvoer*, *Muer-paper*, ofte *Son-dauw*. Sommige raden hier mede tot het *Nieften*, het welck ick gantsch ongeraden vinde, om redenen in 't voorgaende Capittel by-gebracht, om de welcke hier oock beter zijn de *Quist-middelen*.

Door de verhaelde middelen alleen wert dickwils de ontfteekinghe gantsch genefen, fonder dat men yet van buyten behoeft op de Oogen te leggen. Dan de noot evenwel fulcks vereylichende, too dient'er forghvuldigh ingegaen; alfoo het Oogh, een teer lidt zijnde, niet veel op-leggens en kan verdragen, foo dat het felve alleen door de uytwendige vochtigheydt noch meerder komt op te fwellen; het welck fomtijds wel tot een blintheidt kan doen vervallen. Hier op fiet het Spreek-woort:

*Helb ghy een quaet, of vuurigh oogh,
Geneeft het met den elleboogh.*

Sommige en ontfien haer niet de doeckskens, ofte veerckens, waer mede fy de Oogen betten, elcke reys wederom in 't geheel Waterken te doopen, waer mede fy het allegader vuurigh en vuyl maken. Derhalven moet men gefladig een vers doeckskken, ofte veercken nemen, ofte maer foo veel in een lepel gieren, als men seffens van doen heeft. Hier toe is gebruyckelijck, gereet, en bequaem om het toe-vloeyen wat tegen te houden, den brant, en de pijn te verlachten, *Kruym van Witte-broor* in *Vloes-water* geweeckt, en tuffchen een fchoonen doeck op het ontfteeken Oogh geleyt: dan moet alle vier ofte vijf uuren verandert werden. Het welck onse vrouwen niet doende, en 't felve een geheelen dagh, ofte nacht door oplatende, en vernemen de rechte hulpe niet; alfoo de *Pap*, door dat langh opleggen, felfs verhit zijnde, de hitte van 't Oogh eerder vermeerdert, als vermindert. De vrouwen begaen hier in noch een andere misflagh: te weten, dat fy fonder onderscheydt daer onder mengen *Saffraen*, die feer heet is, en derhalven in 't beginfel fhadelijck: maer

maer niet in 't af-gaen, om 't gene, dan noch overig is, te doen verdwijnen. Ick en hebbe in 't begin- sel nooyt yet beter bevonden, als dit Waterken, N. bereyde Tutis een loodt, Spaensche-groen heel swart gebrandt, een half loodt, Reijnsche-wijn vier oncen, Roosjen-water, Weegh-bree-water, van elcks twee oncen, met malk anderen opgekoocht [tot een Oogh-water.] Hier van eenige druppelen uyt een schacht in 't Oogh gedropen zijnde, vergaet de on- rekinge in weynigh tijds.

Wanneer de pijn te seer steekt, soo en moet men niet licht komen tot middelen, die verdooven, ge- lijk die van Opium gemaect werden, alsoo ly de Geesten verdieken, en 't gesicht verswakken: maer liever daer in laten druypen werm Vrouwen-ogh, het welck seer versachtende is. Doch het selve en dient'er oock niet te langh in te blijven, dewijl het lichtelijck door de hitte van 't Oogh bederft, en eenige scherpijghydt deelachtigh wert. Waerom noodig is, het selve by-na alle uren te ververlichen.

(6) In dese gelegentheynt moet gelchout werden een onsuylvere, en heete Lucht, wint, en stof. De kamer en dient niet te licht te wesen, ofte besche- den van de Son, alsoo die glans, als vuur in hebbende, ghelijck de Poëet Luvettus in sijn 4. Boeck spreekt, meerder pijn soude verwecken.

— Splendor, quicunque est acer, adurit
Sape oculos, ideo quod semina possidet ignis
Multa, dolorem oculis quae gignunt insinuando.

Derhalven moeten soodanighe doncker gehouden werden, ofte met een lapjen voor de Oogen, doch niet dat wit ofte root is. Seer wel schrijft Plutarchus in sijn Boeck van de Ballingschap, datter verwen zijn, die het gesicht door groote en sterke kracht doen schemeren, en verslappen, en dat de schadu- we sulcks helpt, ofte dat men de Oogen draeyt nae 't gene groen is, ofte eenige andere aengename ver- we heeft. By-nae het selve hadde voor hem geleyt Seneca in 't 3. van de Gramschap op 't 9. Capittel. De witte verwe, schrijft Flaro, in sijn Boeck van de Natuere der Werelt, doet het Gesicht verspreyden, (daer van heeft Galenus veel exempelen in 't 10. van 't gebruyck der Deelen op 't 8. Cap.) het welck de swarte by een houdt. Dan het en moet niet te lange dueren. Want om dat de swarte verwe het Gesicht seer by een dringht, sookan het door lanck- beyt van tijdt het selve oock verswakken, gelijk bevonden is aen de gene, die langh in een duyftere kercker gevangen hadden, dat ly, vry gelaten zijnde, de, nauwlijcks en konden sien. Uyt de gemengh- de verwen ontsteekt de Roode, de Oogen, alsoo sy 't bloed van binnen nae buyten treckt, waerom ly in dit gebreck soo schadelijck is, als vorderlijck in de Kinder-pocken, en Maselen; waerom wy oock

de gene, die daer aen leggen, niet alleen root laten sien, maer oock roode deeckens geven, om de sel- vige te berer uyt te doen komen. Dan de blaeuwe, en groene verwe (Aristoteles soeckt hier van de reden 31. Probl. 20.) is voor het Gesicht aengenaem, en derhalven dient het gemelde lapjen, dat men voor de Oogen hanght, van die verwe te wesen. Als dan en moet niet alleen het onsteken, maer oock het ge- foudt Ooge bedeckt werden, dewijl het een hem roerende, oock het ander geroert wert. Dan dit en dient mede niet al te langh in 't werck gestelt, om niet te vervallen in 't ongeluck, daer de Griekische History-schrijver Appianus gewach van maect in 't 4. Boeck van de Borgerlijcke Oorlogen der Ro- meynen: te weten, hoe leker oudt man, op wiens lijf gelt gestelt was, op sijn Oogh, om niet bekend te zijn, een plaester droegh, en daer nae, als de Vreede getrosien was, de plaester af dede, maer dat sijn Oogh door lange stilte blind was geworden. De Spijse moet hier weynigh zijn, en verkoelende, hier voor meer-maels verhaelt; gelijk oock gewacht moet werden van 't gene scherp, dampigh, zout, en galachtigh is, als Loock, Ajuyn, Melck, Suyc- ker, Honigh, en Kruidt. Den besten Drack is kleyn Bier, ofte Gersten-water: en dient gaantsch ge- schouwt swaer, ofte hoofdigh Bier, Mede, en in- sonderheynt de Wijn; het welck de Poëet Marialis oock wel aengemerckt heeft 6. Epigr. 78.

Fop hadde maer een oogh, en dat oock niet te goet,
Vermidts hy even-slaegh te groote droncken doet.
Sijn Doctur riep gestaegh, wilt ghy niet sober wesen,
Geen sap, geen machthigh gom, geen kinst sal u genesen.
Doch Fop bleef als hy was, sijn mont gewet den wijn;
Maer 't was voor sijn Gesicht een doodelijck seijn.

Den slaep valt hier seer bequaem, om dat in den selden de Oogen niet en bewegen, noch geen licht en ontfangen, en de pijn gesluit wert, waer door geen meerder toevloeyingh en gelchiet. Dan hier dient wel gewacht, dat men niet, gelijk van de kinderen geleyt is, op de Oogen en leyt, noch oock op de zijde, daer het quade Oogh is, maer op d'an- der, ofte den rugh, en altijd hoogh met het hoof. Het Lichaem dient weynigh beweeght, maer stil ge- houden, selver oock niet veel gesproken, om de vochtigheden ontrent de Oogen niet de rugh te ma- ken. Het selve is te verstaen van de Bewegingen des Gemoeds, insonderheynt de gramichap, en droef- heyt, die tranen verweckt. Hier dient oock altijd een openlisbaem gehouden.

En tot beduyt sullen wy hier by voegen, dat de gene die swacke Oogen heeft, hem wel wachten magh, en anders roode Oogen niet aen te sien, al- loo sulcks heimelijck is, en lichtelijck mede ge- deelt wert, gelijk een onleker Poëet in 't 1. Boeck van den Griekischen Bloem-hof mede aenwijst:
Een

Een Oogh dat vuurigh is, dat kan een ander leuen,
Een sieckte kan haer gif een ander over seuen.
Veel qualen van den mensch die zijn van desen aert,
Dat door een overganch een ander wert beswaert.

Het XXVII. Capittel.

1. Verscheydenheit der Tranen.
2. Tranende, ofte loopende Oogen, waer door veroorsaecht.
3. Hare Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneesinge,
6. Maniere van leuen.

(1) **D**Aer en is niet (seyt *Plinius* in sijn voor-reden van 't 7. Boeck) dat den mensche kan, sonder geleert te hebben: dan het schreyen doet hy van selfs uyt de natuere. Jae dit is het eerste, daer wy in de werelt komen, ons leuen mede aenvangen. Dan van dat schreyen, noch van de Tranen, die verweckt werden door blijdschap, droefheyt, vreesse, als natuerlijk zijnde, en willen wy hier niet spreken, noch oock van de gene die sommighe van selfs weten te maken, waer van de Jongeligh gewach maectt in den Spiegel:

*Wel aen, voor my, ick heb geleert,
Terwijl ick by haer heb verkeert,
Dat juist wanneer een hoere schreyt;
Sy dan haer sijnste lagen leyt.*

Maer men magh andere dinghen veynsen foo men wil, die sijn gelt, en goet verliet, en sal geen valsche Tranen laten.

Ploratur lacrimis amissa pecunia veris.

En gelijk de mensche alleen onder alle de dieren het lacchen gegeven is, soo kan hy oock alleen schreyen. De reden is, om dat hy onder alle, nae mate van sijn lichaem, het grootste hoofd heeft, waer toe dan veel voedel van doen is, en daer van (als niet alles konnende in de koude Herffenen verteeren) schiet veel vochtigheyt over, waer uyt het waterachtighe nae de Oogh-klieren gedreven wert, de stoffe zijnde der Tranen, die sy door uyt-trecken, en toe-trecken uyt laten. Dit doen onder andere de bewegingen des gemoeds, gelijk droefheyt, vreesse, bekommringh, om dat de wemte na binnen getrocken zijnde, de buytenste deelen verkouwen, de wegen toe-getrocken werden, en alsoo de Klierkens, gelijk als een natte spongie uyt persen. In tegendeel gaet het in de blijdschap; want dan bersten de Tranen uyt, om dat de wemte, haer van binnen begevende, alle wegen opent, en los maectt, als oock de vochtigheyt dritig doet werden. *Terent.*

Hommi illico Lacryma cadunt, quasi puero, pra gaudio.

(2) Dan van dese Oorsaken, als natuerlijk zijnde, en hebben wy hier niet voor te handelen: maer alleen van de gene, die onnatuerlijk de Oogen doen loopen. De naefte is overtolligheyt van veel danne, en weyachtige vochtigheyt uyt de Herff-

nen nae de Oogh-winckels vloeyende, de welke somtijds maer kouwt, en waterigh en is, somtijts scherp, zout en bijtende, met pijn, waer door het Oogh sinart, en root wert, en de Oogh-schellen gemeenlijk sweeren. Hier toe helpt veel de swackigheyt der Oogen, het zy de selve aenge-erft is, ofte daer nae aengekomen: als oock kouwde, en vochtige Herffenen, waerom de Vrouwen, en Kinderen, lichter schreyen als de Mans. Gelijk mede insonderheyt, als de Klierkens uytgesneden, ofte versworen zijn. De uyerlijcke oorsaken zijn *Slaen, Roock, Stof, Loock, Ajyn, Oranje-schellen*, en alles wat door sijn scherpigheyt de Oogh-klierkens zijnde, gelijk alle andere klieren, swack, kan prickelen, om haer vochtigheyt uyt te persen.

(3) De Ken-teekenen wijfen haer selven, en zijn in de oorsaken al aengewesen.

(4) Wat de Voor-teekenen belanght: het Tranen van uytwendige oorsaken wert lichtelijck genesen, 't en zy de schade diep in het Oogh geprent is. In kinderen stelpt het metter tijdt, alleen met te houden een goede maniere van leuen, om de overtollige vochtigheyt van haer Herffenen op te droegen. Maer als het veroudert is, ofte oude luyden overkomt, verandert gemeenlijk in een *Fistel*, ofte loopen gat. Wanneer het veroorsaecht, door het afwefen van de Klierkens, sulcks is mede, als het schutvel van de Tranen wech genomen zijnde, ongeneeslijk; insonderheyt, als sulcks door sinjden is geschiet. Wanneer in Koortichen de Tranen van selfs uytloopen, dat is een teeken van swacke Herffenen: maer veel arger, als sulcks in gantsch hevige siekten geschiet.

(5) De gene, die door droefheyt, rouw, benaueheyt, spijt, ofte anders de Tranen, gelijk men seyt, op den dijk staen, en moeten de selvige niet in kroppen, alsoo sulcks veel sware en gevaerlijcke siekten kan veroorsaecten, ghelijck *Isidorus* wel schrijft. En *Cardanus* verhaelt van sijn Moeye, dat als sy haren man, en vier kinderen aen de Pest verloren hadde, en niet en dorft schreyen noch misbaer maken, uyt ontslagh van sijn vader, schielijck, van binnen barstende, doot viel. Hy schrijft oock andere gekent te hebben, die daer door een quade Koortiche kregen, en daer van sterven. En als het al ten besten gaet, seyt hy, en de doot daer niet op en volghet, soo is het sekerste loon van verbouwen druck, de grijlheyte. Derhalven en kan men niet beter doen, als dat men de benaueheyt te degen uyt schreyt. Jae gelijk alle natuerlijcke ontlastingen het lichaem enig vermaeck aen brengen, soo doen oock selfs de Tranen, wanneer de Oogh-klieren door haer menigte gespannen zijn. *Ovid. 4. Trist. 3.*

Fleque meos casus: est quadam fieri voluptas,

Expletur lacrimis, egeriturque dolor.

Maer als de Tranen onnatuerlijk, en sonder reden

alfoor

aſchoopen, dan moet de oorſaek van de Sinckingh weghgenomen werden, en na dat de vochtigheeden in de Herſſenen ſulcks doen, ſoo dienen de ſelve gefuyvert, en afgeſet, door middel en op 't 7. Cap. en 4. Boeck, van 't 1. Deel, van den *Schat der Ongeſontheys*, beſchreyen, en de ſelve oock van de Oogen afgeleyt, en afgetrocken, gelijk in 't laeft voorgaende Cap. verhaelt is: onder-tuſſchen mede van binnen gebruyckt die de vochtigheeden op-droogen, en de Herſſenen verſtercken, aengewefen in 't 11. Cap. en 4. Boeck, van 't 1. Deel, van den *Schat der Ongeſontheys*. Van buyten is dienſtig van het waterken (in 't voorgaende Capittel beichreven) in de Oogen te laten druypen, ofte daer op te leggen een Papjen van *Smack*, *roode Roofen*, *rooden Bolus*, tor poeyer gebracht, en met *wit van Ey* gemengt. Wat tor de *Fifſel* te doen ſtaet, ſal in de Heel-konfte verhandelt werden, by de ander uytwendige gebreken der Oogen, en Ooghſchellen.

(6) Hier dient een verdroogende, en wat verkoelende *Maniere van Leven* gehouden te werden: lodanige hier voren in de ſinckingen is aengewefen.

Het XXVIII. Capittel.

1. Dat het gehoor in waerdigheyt aen 't Geſicht volghet.
2. Beſchryvinge der Ooren, ſoo uytwendig, als inwendig.
3. Hoe het Gehoor geſchieet.

(1) **D**EN Historyſchrijver *Thurinus* (ſeyt de *Keyſer Iulianus* in ſijnen 22. Brief, verſtaende den Griekſchen *Herodorus*) oordeelde, dat de Ooren ſoo ſeker niet en gingen, (gelijk wy oock hier voor in 't 1. Cap. hebben geſtelt) als de Oogen. Dan de wiſſe *Socrates* ſchijnt daer wat tegen te hebben. Want ſiende een fraey Jongeling, maer die wat lange ſtil ſweegh, *Spreeck*, ſeyde hy, *op dat ick u ſie*. Want hy en konde met de Oogen niet meerder ſien, als het weſen: maer mer de Ooren uyt ſijn reden hooren, wat in hem ſtaek.

De oude *Remeynen* hebben de Ooren ſoo veel toegelieveven, dat by haer de maniere was, als men yemant, die te voren voor Recht gedagh-vaert was, daer na in perſoon wilde doen komen, en dat hy weygerden: dat men in ſulcken gevalle, yemant tor genyge daer over nam ('t welck ſy *antefari* noemden) en tot teecken, ſijn Oor aenrocht, gelijk uyt *Horat. 1. Sat. 9.* en verſcheyde plaeten van *Plautus* blijkt. Het is mede al een oudt gevoelen, als te merken is uyt den Griekſchen *Lucianus*, dat yemants Ooren tuyten, als van hem geſproken wert, en men hout het noch gemeenlijk daer voor, dat als ons rechter Oor tuyt, yemant wat goets, en als het ſlinker, wat quaets van ons ſeyt. Hoe het zy, ſoo komt altijt het Gehoor in waerdigheyt, en volmaektheyt, onder de uytwendige ſinnen, naeft het Geſicht. Sy Strecken wel beyde om verſtant,

en wiſſheyt te verkrijgen, als *Ariſtoteles* ſchrijft: maer, gelijk het Geſicht tor nuttigheyt des levens gantsch noodigh is, en den ſekerſten leyttman tor het vinden van alderhande konſten: ſoo doet oock het gehoor veel tor het mede deelen der konſten, door het mede deelen van gefelligheydt. Want de Menſch is een gefellig dier; en die gefelligheydt heeft hy, als hy een ander wat hoort vertellen, ofte opſeggen, gelijk *Scaliger* ſchrijft *Exan. 218.* Want hier door leeren wy van andere alderhande konſten, en wetenſchappen. Waer van oock miſſchien komt het woort *Oordeelen*, want *Deel*, en *Deelen*, beteekent in d'oude tael ſoo veel als nu oordeel, en oordeelen: het Oor daer by gevoeght, als daer toe bequaemt zijnde.

(2) En gelijk wy aengewefen hebben, hoe wonderbaerlijk dat de Oogen gemaect zijn, ſoo ſal nu oock uyt de volgende beſchryvinge bliicken, dat de t'amenſettinghe van de deelen der Ooren, geen minder verwonderingh en verdient.

Het Oor heeft ſijnen naem ſonder twiſſel nae het Latijns *Auris* (gelijk de veranderingh van *Au* en *O* eer gemeen is) ſoo genoemt van *Haurio*, om dat de ſtem door het ielſde gevar, en ontfangen wert, gelijk de Poët *Virgilius* oock ſpreekt 4. *En. vocemque his auribus hauji.*

De Ooren ſtaen mede om *hoogh*, op dat wy te better den klanck, die altijt optreect, ſouden ontfangen. Staen geſtadigh *open*, op dat wy oock in den ſlaep ſouden konnen geweckt werden. Zijn mede, gelijk de Oogen, *twee* in getal, om de nootſakeelijckheyt.

De Ooren werden by de *Ontleders* verdeelt in uytwendige (die wy alleen gemeenlijk den naem van Ooren geven) en inwendige.

De *Uytwendige Ooren* zijn van weſen kraeck-beenigh: te weten, tuſſchen vleeſch en been; en ſulcks om groote reden. Want indiense hart en beenigh waren geweest, ſoo ſouden ſy lichtelijck konnen gebroken hebben, en oock in de weeg zijn, als men op een Oor lagh en ſliep: indien ſy oock ſacht, en vleeſch waren, ſoo ſouden ſy het ſtijve maeckfel van een ſchelp, om op te ſtaen, niet hebben konnen ſtaende honden, en alſoo den ſlagh van de lucht niet konnen ontfangen; dewijl het vleeſch lichtelijck mede geeft, en toe valt. Soo dat het Kraeck-been, om de beweeghe lucht wel te ontfangen, alderbequaemt was, en de gene, die alreede half voor-by is, met den achterſten tant te ſtuyten. Hierom plachten eertijds de Roomſche Keyſer *Adrianus*, en de *Borgermeeſter Arianus*, (het welck vele noch alſoo bevinden) om ſcherper te hooren, een holle handt neven haer Ooren te houden. En de gene, die het Oor af is, hooren het geluyt, gelijk of het als water voorby haer Ooren dreef, of gelijk als het ſingen van muggen; Den *Ezel*, als hebbende groote

Ooren, hoort sonder twijfel wel scherp: maer, gelijk vele van sijn navolgers, alleen lettende op sijnen buyck, luyftert weynigh nae eenigh soet geluyt. De Ooren gaen in 't midden met een holte nae binnen, in de welcke eenige geele vuyligheyt steeckt, by sommige *Oor-smeer* genaemt, de welcke *Cicero* (gelijk het minste in ons niet en is, sonder sijn gebruyck) schrijft in 't 2. Boeck van de natuere der Goden, aldaer gestelt te zijn, op dat de kleyne beeftens, die in 't Oor mochten kruypen, aldaer als in ijm, souden blijven steken.

De *Inwendige Oor*, in 't welcke het Gehoor vornaemelijck bestaet, vertoont in het *Steen-been* voor eerst een *Holligheyt*, de welcke gedraeyt en krom is, om dat de beweeghde lucht niet te sterck soude in-

schieten, en alsoo het Trommel-vliesjen beschadigen, als oock op dat de klanck door die kromte soude breken, en de beweeghde lucht daer by een vergadert werden. En om te meerder konnen by een houden, is sy ront, maer naeuw, op datter geen vuyligheyt lichtelijck soude in vallen, ofte eenige beeftens in kruypen, die aldaer anders plegen onlijdelijcke pijn te verooraken. Dese holte wert gesloten met een gespannen Vliesjen, na de gelijckenisse *Trommel-vliesjen* genoemt. Dit is dun, om soo veel te lichter, het geluyt te ontfangen: vast, om niet licht te breken, als het geluyt te sterck is: droogh, om te beter te klincken. Achter dit Vliesjen volght een *tweede Holligheyt*, in-houdende de *ingeboren Lucht*, met noch drie kleyne beenkens, die den naem hebben van 't gene sy gelijcken: te weten, *Hamerken*, *Aembeeldeken*, *Stegel-reepken*, en werden met een seer dun snaerken, gelijk de pees on-

der den Trommel, aen het Trommel-vliesjen gehecht. Hier op volgen twee *kleyne Veynsterken*, daer op dan twee *Holligheden*, en ten laetsten de *Geboorzenuwe*, spruytende uyt het vijfde paer. Hier en boven is aenmerckens waerdigh een *Kyaeck-beenigh pijpjen*, dat van de inwendige lucht in 't gehemelte komt, streckende om de Ooren door den mont te suyveren, als oock, op dat de gene, die door gebreck in 't Trommel-vliesjen niet en hooren, het geluyt door dit pijpjen souden ontfangen in de innerlijcke lucht: het welck evenwel niet en helpt als de holligheden achter de gemelde lucht, ofte de Gehoor-zenuwe verstoppt is. Want het geluyt gaet door twee wegen na de innerlijcke lucht: maer van daer is maer eene wegh na den algemeenen sin in de Hersfenen. Voorder, gelijk om het uytwendige geluyt door het Trommel-vliesjen te vernemen, nootfelijck is, dat de inwendige stil is: soo oock, op dat het geluyt door dit pijpjen gaende van de binnen lucht ontfangen werde, soo en moeter geen geluyt in den mont zijn van het eten. De hooggeleerde *Mr. Gerard Vossius* schrijft (3. *Physiologie*, *Christ. 27.*) dit in sijn selven ondervonden te hebben. Want door het verstopte Trommel-vliesjen doof geworden zijnde, en konde in 't minste niet hooren, so lange hy de spijs knaede: dan moeste nootfelijck, soo lang yemant sprack, den mont stil houden.

(3) Het *Geboor* geschiet op dese manier: De uytwendige lucht van harde lichamen gestooten, en klinck-baer gemaect zijnde, beweeght de naeste, en die wederom andere, tot dat het vervolgh ten laetsten tot het Oor toe komt, even-eens gelijcken fiet, dat een steenken in 't water gheworpen zijnde, draeyingen, en als ronde ringen maect, waer van den eenen den anderen verweckt. Dese beweginghe en geschiedt in de lucht niet op een oogen-blick, maer nae malkander; en daerom is 't, dat nae een slagh het geluyt van verre niet terstondt gehoord en wert. De klinckende lucht slaet door de altijt openstaende holligheyt tegens het Trommel-vliesjen, waer door de drie kleyne beenkens beweeght werden, en alsoo de klanck drucken in de innerlijcke lucht, die hem door de kleyne veynsterkens, en de twee groeven mede deelen, voort tot in de Oor-zenuwe, door de welcke hy gebracht wert in de Hersfenen, alwaer ontfangen zijnde, door den algemeenen sin onderscheyden wert.

Het XXIX. Capittel.

1. *Ruysschen*, en *Tuyten der Ooren*,
2. *Uyt wat reden*, het met een holle handt ofte *klinckbeven* verweckt wert.
3. *Beschrijvinge*, en *Plaetse*,
4. *Oorsaken van steckelijck Ruysschen*,
5. *Ken-teekenen*,
6. *Voor-teekenen*,

7. *Geneſinge*,

8. *Maniere van Leven.*

(1) Het Gehoor, gelijk oock van 't Gesicht geſeyt is, wert op drierley manieren bekomert; want het verkeert, vermindert, ofte vergaet.

(2) Het Gehoor verkeert, wanneer de Ooren ſonder bewegen van eenige uytwendige lucht in haer ſelven ruyſſchen en tuyten, even eens gelijk de kinderen na ſpelen, met een kinckhoren, ofte yet anders dat hol is, aen haer Oor te houden. Waer van wy oock, eer wy voort gaen, de reden ſullen nae vorſſchen. Sommige meenen de ſelvige te weten, om dat de ingeboren lucht altijd beweegt, en dat die beweginge niet gevoelt en wert, dan als het Oor bedeckt is. Maer andere ſtellen die lucht onbeweeghlyck, en ſeggen dat ſulck geruys geſchiedt door de holle hant, ofte den hooren, die men tegen het Oorhout, om dat de lucht die in de kromme hollen der Ooren gehouden wert, van natueren altijd foeckt uyt te berſten, en haer te verſpreyden; derhalven, als ſy door eenig beletſel tegen gehouden wert, dat ſe dan komt te ſtoren, waer door dat geluyt ſoude veroorſaken. 't En is voorwaer ſoo vreemt niet, dewijl dat de Ooren, ſoo kromme holligheden hebben, dat de Lucht, die daer in is, door wermte beweegt zijnde, uyt foeckt te berſten, en als ſy belet wert, een tuytende weer-klanck geeft: te meerder, nade-mael de Natuerlijke wermte der Ooren luchtig is, en van ſoodanigen geeft gedreven wert. Sulcken belet kan oock geſchieden door onnatuerlijke ſaken, waer van wy hier eygentlyck handelen.

(3) Om eerst dit gebreck te beſchrijven, ſoo ſtellen wy de Ruysſinge, ofte Tutinge der Ooren te zyn een gevoelen van onaengenaem geluyt binnen in de Ooren, al is alles buyten gantsch ſtil: beſtaende voornamelyck in de binnenſte holte, daer de Gehoor-zenuwe uyt-geſpannen, ontfangen wert.

(4) Deſe Tuytinge kan van wegen den tijt, twe-derhande geſtelt werden. Sommige komt ſchie-lyck, ende en houdt niet lang aen. Deſe wert inwen-dige Lucht van een *Wint*, ofte *Damp*, de inwen-dige Lucht van de Ooren beroeiende, en ſpruyt uyt eenige *Slymetigheyt der Herſenen*, ofte wert van on-waefſtem. Andere duert weken, maanden, jae ſom-tijts jaren aen malkander, en komt uyt een *Verſtop-pinge van 't Oor*, waer door het ſpelen van de inwen-dige Geeſten belet wert, en ſy haer ſtootende ſoo-uytwendigh geruys maken, gelijk wy terſtond van het lijk daer uyt, dat een lang-duerigh tuyten geſtadigh met Hart-hoorentheyt gemengt is, en dickwils tot Dooryghtheyt ſlaet.

De *Vtwendige Oorſaken* zyn, al te koude ofte te heete *Lucht*, als mede te veel *Eeten*, waer door veel rauwig-heyd in 't Lichaem vergadert wert, het welck dan

oock veel dampen op-geeft, gelijk mede doet het *lange Vaften*, door dien dat de ledige Maegh, dan veel quade Vochtigheden na haer treckt, die dan in 't hoofd uyt-waefſemen: waer toe inſondertheyt de *Dronckenſchap* helpt, als oock een *ſware ſlagh op de Ooren*, en het dapper gedruys van *Donder*, *Geſchut*, ofte diergelijcke.

(5) De *Ken-teekenen* der Oorſaken, kunnen uyt de ſelve, na 't gene voorgegaen is, afgenomē werden.

(6) Wat de *Voor-teekenen* belangt: Het Ruysſchen van uytwendige Oorſaken, en dat ſchielyck gekomen is, als oock dat op 't laetſte uyt een ſieckte ſpruyt, heeft geen ſwarigheyt: maer wanneer het verjaert is, ofte by heete Koortschen ofte andere ſware ſieckten valt, dan is het ſeer ſorgelijck.

(7) De *Geneſinge* is, nae de Oorſaken, verſcheyden. Indien de ſelde in 't Hoofd is, ſoo moet die geſuyvert, en de Herſenen geſterckt werden, en indien ſe van onderen op-komt, ſoo dienen de ſelvi-ge deelen 'tzy Maegh, Lever, Milt, Lijf-moeder van haer vuyligheyt ontlact, alles door ſoodanige middelen, als in 't Eerſte Deel, van de *Sebat der Ongesantheyt*, en in de ſieckten van het verhaelde In-gewant zyn aen-gewefen.

Vele laten in 't Oor druypen, ofte ſteken daer met boom-wol, ofte ſchaeps wol in *Olje van bitter-Amandelen*, ofte diergelijcke; dan ick en kan geen vertigheyt hier toe goet vinden, alſoo het Oor daer door van binnen belmeert wert; niet beter en vinde ick (hoe-wel ſy hier toe ſoo gemeen is) den *Azijn*, dewijl alle koude en ſcherpe dingen de Vlieſen, en Zenuachtige deelen tegen zyn; noch minder ſtaet my aen het *Opium*, (dat men hier mede toe ge-bruyckt) als door ſijne verdovende kracht, niet ver-mogende, als het quaet arger te maken. Maer ick en hebbe niet beter bevonden als in 't Oor geſteken, ofte eenige druppelen heet laren druppen van *The-riackel water*, ofte *Voor-loop van Brande-wijn*, daer te vo-ren *Beverswijn* in geweekt heeft, met ſoo veel *Ajuynſap* vermengt. Hier dient oock wel waer genomen, dat ſulcks maer 's morgens, ofte altijd voor den eten geſchiede. Want tegens dat men te bedde gaet, om dat het Hoofd dan met dampen vervult is, soude dat in-druypen meerder in-trecken, als verdruyven.

(8) De *Maniere van Leven* alhier te houden is wel te verſtaen uyt de uytterlijcke Oorſaken, die ge-ſchout moeten werden; als oock al 't gene, dat in de voor-gemelde gebreken, die het Tuyten verwecken, verboden is. De ſtatige Genees-meesters houden geraetſaem, ſijn ſelven in 't gemoet geruſt te houden, en des nachts liever op een Oor te ruſten, als op den Neus te leggen; voorwendende, dat ſulck Tuytelen alleen de Tuyteling der Ooren ſoude kunnen ver-wecken. Dan dit is voorwaer al wat verre gefocht inſondertheyt voor Jonge-luyden: maer in oude eyenwel, en kan ſulcks niet, als 't quaet verargerē-

Het XXX. Capittel.

1. Hart-hoorendheyt, en Doofheyt.
2. Oorfaken,
3. Ken-teeckenen,
4. Voor-teeckenen,
5. Genefinge,
6. Maniere van leven.

(1) **V**An verkeert Gehoor hebben wy gehandelt: volgt nu vermindert en vergaen Gehoor, die maer in groote verschillen, waerom wy de selve in een Capittel sullen begrijpen. Wanneer yemant wel groot, maer geen kleyn geluyt en hoort, die seggen wy *Hart-hoorende* te welen: maer alster noch groot, noch kleyn gehoord en wert, dat gebreck noemen wy *Doofheyt*, een seer droevige quellingh, als belettende den mensche om yet van andere te kunnen verstaen, en sels als daer Stomheyt by is, andere te kunnen doen verstaen. Soo schrijft *Fernelius* van seker Raets-heer, die by een gesonde Vrouwe niet als Doove en stomme kinderen kreeg. Sulcks komt oock somtijds voort te erven; waer van wy een nieuw, en vreemt exempel hebben by *Chartes Bernard* in 't 9. Boeck van sijn Franche Historie van *Louis* den XIII. De Koningh komende 1622. in de stad Arles, werde aldaer begroet van den Heere van *Beynes*, een seer rijk Edelman, die Doof en stom van naturen was, by hem hebbende twee van sijn sonen, waer van de jonghste meerder als dertigh jaer hadde, stout, en moedigh, maer die met de selve swarighet van haer vader, en grootvader gequelt waren. Al haer geslacht was sulcks onderhavigh, soo veel de mans-personen aengingh; maer de vrouwen konden wel spreken. Nu waerom dat al de gene, die Doof geboren werden, altijd met eenen stom zijn, daer van verscheyde redenen by verscheyde Schrijvers gegeven zijn. De Grieksche *Alexander Aphrodis*; meent sulcks te geschieden, om dat de Dooven geen tael en kunnen leeren. Het spreken, seyt hy 1. *Probl.* 133. geschiet door het leeren, het leeren door het gehoor: derhalven het gehoor gebrekende, soo en is'er geen raet tot leeren, en dien volgende wert de spraeck belet. Hy voeghter noch een tweede reden by, dat volgens het oordeel van sommige Genees-meesters, het selfde paer Zenuwen de kracht soo wel aen de Tongh brengt, als aen de Ooren. Dese laetste reden, al iife van eenige Genees-meesters, en wert niet voor waer opgenomen van den Italiaenschen Genees-meester *Mercurialis* 1. *Prax.* 40. maer wel de eerste. Dan ick ben van gantsch ander gevoelen: te weten, dat de laetste de beste is. Want indien de Dooven daerom alleen stom zijn, om datse niet en kunnen leeren, hoe komt het, datse naeuwlijcks en kunnen sichten, ofte stenen, het welck natuerlijcke bewe-

genissen zijn? Souden sy mede niet, even gelijk de eerste vindens, eenige woorden hebben kunnen vercrien, met de welcke sy haer meeninge mochten uyt drucken? Al is een mensche Doof, soo heeft hem de natuere evenwel versien met reden, van yewes te vinden. Om nu het recht bescheyt te geven, soo stellen wy twee oorfaken van het voor-geslagene, waer van de eene hanght aen de Gehoor-zenuwe, de andere aen 't gemeide Pijpen, dat uyt de tweede holte van het Oor in den mont en ghemelte komt. De Zenuwe van het vijfde paer heeft verscheyde tacken, waer van de grooter sich in 't Oor, en het Vliesjen verpreyt; de kleynder in de Tong, en 't Strotten hoofd. Om dese gemeenschap geschieht het, dat het gebreck van de Ooren de Tongh mede gedeelt zijnde, de gene, die Doof geboren werden, met eenen oock stom zijn.

(2) De *Oorsaeck* van quaet gehoor is ofte in de Hersenen, ofte binnen in 't Oor. Als de *Hersenen* met eenige ongematighet, ofte overtollige vochtighet beladen zijn, soo en kunnen sy geen goede Geesten voortbrengen. Het binnenste van 't Oor verstoppt zijnde, door *Euter*, *verharde Vuylijghet*, *Geswel*, *Galachtige*, doch meest *Slijmerige vochtigheden*, maect, dat het geluyt niet en kan door schieten. Soodanige vochtighet sackt somtijds uyt de Hersenen, en schiet somtijds van onderen met dampen op; waer door men siet, dat veeltijds de luyden, in 't scheyden van de siekten Hart-hoorig werden. Hier toe doet mede *mistige Lucht*, en alderhande *groove Waesdom*. Soo schrijft d'Heer *Drossart Hoof*, in 't 9. Boeck van sijn *Nederlandtsche Historie*, dat een braef Hopman *Jacob de Rijck*, in een onderaerds hool gevangen sittende, dagh en nacht kaetsen brande, die hem met haren damp 't eene Oor ongeneeslijck Doof maectten. Sulcks geschiedt mede door den damp van heet *Witte-broot*, als het al te veel en te dickwils gegeten wert. Wanneer oock het *Trommel-vliesjen* door geweld gescheurt, ofte van geboorte, ofte door den ouderdom, te dick is, dat maectt Doofheyt: en, als het met al te vele vochtighet door-drongen is, Hart-hoorigheyt. Als mede na dat de drie beenderkens, die aen dit Vliesjen gehecht zijn, veel ofte luttel verschuyven, het zy sulcks geschiedt door toe-vloeyen van vochtighet, groote slag, ofte dapper geluyt. Soo getuygen *Cicero* in den droom van *Scipio*, en *Philostratus* in 't 6. Boeck des levens van *Apollonius*, dat ontrent *Catadupa* in Moren-landt, soo hooghe vallen zijn, dat het water met schrickelijck genys van de dooresneden klippen neder stortende, de gene, die daer ontrent wonen, Doof maectt. Het selfde schrijft *Leunclavius* van een Rivier in Lijf-landt, *Eynbeck* genaemt, welckers water van steyle bergen, door een naeuwen wegh, steffens neder stort.

(3) Wat de *Ken-teeckenen* belanght: Als de oorsaeck

saeck in de Herffenen is, dan zijnder gemeenlijk andere Herffen-sieckten voor gesaen, ofte andere finnen met eenen beschadicht: gelijk die vry zijn, wanneer het mangel alleen in 't Oor leyt. Dan daer is evenwel voor gesaen eenighe hoofst-pijn, waer door de overtollige vochtigheyt nae de Ooren toe gesaekt is. Als het Hart-hooren voort komt door mede deelen van de Maegh, dan beswaert het selfde nae den eten; gelijk mede, als het uyt andere deelen veroorsaect wert, en is soo gestadigh niet, maer komt met vlagen. Dat de veritoppinge door heere vochtigheyt geschiet, wert beteeckent van de Koorts, groote hitte, en pijn in 't Oor: door koude, van wat spanningh sonder hitte, ofte Koorts. De uytwendige oorlaken, als mist, slag, stoot, gedruys, damp, toonen haer selven.

(4) Om te komen tot de Voor-seeckenen: Langhduerige Hart-hoorendheyt verandert gemeenlijk in Doovigheyt. Als de oorfaeck van anderen opkomt, en het gebreck niet gestadigh en is, dat vergaet beter, als 't gene, door yaste oorfaeck in de Herffenen, ofte Ooren, gestadigh blijft. De Hart-hoorendheyt komende op 't scheidyden van eenige sieckten, vergaet gemeenlijk van selfs: gelijk mede, als 'er een loop op volghet. Wanneer het Trommel-vlies te dick, ofte verleert is, en dat de Doofheyt van de geboorte, ofte langen tijdt gedaert heeft, dat is ongeneeslijk.

(5) De Geneesinge valt verlicheyden nae de verlicheyden der oorlaken. Wanneer de selvige in de Herffenen hangen, soo moeten die gesuyvert werden, gelijk hier voor in de Hoofst-sieckten verhaelt is, als oock, wanneer sy uyt de Maegh, ofte andere deelen op-komen. Sommighe gebruycken hier Nies-middelen; dan, alsoo, door die seltse be-weginge, oock de vochtigheyt nae de Ooren soude komen gedreyen werden, soo is beter sulcks laten in, nae dat het lichaem door af-sertende gesuyvert is, te gebruycken *Quijl-middelen*, beschreven in 't 8. Capittel N. 3. en 4. Boeck van 't eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyt*. Daer na kan men oock tot middelen om in 't Oor te steken, waer toe seer bequaem is de *Gal* van een *Perdrijs*, als oock 't gene in 't naest voorgaende Capittel beschreven is.

(6) *Maniere van leven* aengaende, alsoo het Hart-hooren meest voort komt uyt koude, en slijmerige vochtigheyt, soo dient hier de selve waergenomen, die wy in koude sieckten der Herffenen hebben aengewesen.

Het XXXI. Capittel.

1. Waerde, en gebruyck van den Reuck,
2. Waerdigheyt, en gelegentheyt van den Neus, en wat oordeel daer uyt te trecken is.
3. Sijn Gebruyck,

4. Beschrijvinge soo uytwendigh, als inwendigh.

5. Hoe den Reuck geschiet.

(1) Nae het Gehoor handelt *Aristoteles*, van den Reuck, als in de Edelheyt het Gesicht, en 't Gehoor volgende, welckers bericht, hy seyt, swaerder te zijn, als van andere finnen: om dat de mensche een swacken Reuck heeft, en veel swacker als veel andere dieren. Want hy en wert niet als groote Reucken gewaer, die den Reuck-fin geheel tegen, ofte aengenaem zijn. De reden is, dewijl de Herffenen der menschen kouwer, en vochtiger zijn, soo en kunnen sy niet veranderen, als alleen van dapper heet en droog, en derhalven geen reuck gewaer werden, als die dapper sterck is. Dit is oock de oorfaeck, dat men des Winters den Reuck minder voelt als des Somers, om dat hy 's Winters toegedrongen wert, en derhalven niet wel op en kan schieten, en des Somers, de dampen verdunt zijnde, lichtelijck in de Herffenen trecken. Maer dese onvolmaecktheyt in 't Ruycken, bestaet alleen in 't ontfangen, niet in 't onderscheyden van goeden ofte quaden Reuck, in 't welke de mensche alle d'ander dieren overtreft, gelijk *Sealiger* schrijft *Exerc. 247*. Evenwel wert den Reuck by sommige onder d'andere finnen de leegste plaets gegeven, als datter geen minder noodig en is. Ja *Thomas Aquinas* seyt, dat den Reuck geheel schijnt te strecken tot nootlakkelijckheyt van 't voedsel, en weynigh tot de wijfheyt: en dat derhalven in al de gene, die volkomen wijfheyt hebben, den Reuck minst is. Het voornamē gebruyck van den Reuck schijnt te wesen, om te oordeelen van den Smaeck. Want daer zijn veel dingen, die anders, niet sonder gevaer van de gesontheyt, en het leven, souden voor spijse gebruyckt werden. Het welck men nu door den Reuck voor-komt. Soo siet men dat de honden, en andere dieren, 't gene sy eten willen, eerst met haer neus besnuffelen. Behalven dit gebruyck, is 'er noch een ander. Want alsoo het gene, dat Reuck geeft, maer is een roockachtigen damp, ofte waessem, getrocken uyt wel gematigde dingen, soo heeft hy kracht om de lucht te suyveren, en in de Herffenen ontfangen zijnde, (gelijk blijkt uyt het exempel van *Democritus*, die sijn doodr, met den Reuck van *Honigh*, ofte heet broot, drie dagen tegen hiel, gelijk in de Voor-reden Cap. 4. van den *Schat der Gesontheyt* verhaelt is) om de Geesten te verquicken en een tijdt te bewaren. En dit is wel lichtelijck de oorfaeck, dat *Moses* den Reuck in de Kercken heeft gebracht, en daerom oock van de Heydenen gevolgt is; gelijk sy in veel andere dingen gedaen hebben.

(2) Het gereetschap van den Reuck is de Neus mede gestelt in 't opperste van 't lichaem. Want, gelijk de wachters om hoogh staende verder van haer sien, en de stem boven beter gehoort wert: soo

kan oock den Reuck den oppgaenden waessem, die de natuere van vuur heeft, bequamer ontfangen, als den neder-gaenden. Derhalven, gelijk het gereetschap van 't Gesicht, en 't Gehoor: soo is oock dat van den Reuck in 't hoofd, als in 't hoogste van 't lichaem gestelt. Dit noemen wy den Neus, na het Latijns *Nasus*, den welken de mensche onder alle dieren, alleen hooger uyt staende heeft, om de fraeyghydt. Daer van seyt men gemeenlyck, dat een fraeye gevel een huys verciert. En voorwaer al is sulcks, dat elck deel in 't aengesicht het sijne bybrenght, om door een soete over-een-stemminge, het selfde schoon te maken: soo heeft evenwel de Neus hier wat bysonders, en wel gemaect zijnde, geeft hy een groot cieraet aen 't geheele aengesicht, en een groote tegenheydt als hy wanschapen is. Hierom weyert *Clitpho* by *Terent. Heaut.* een Dochter, die sijn Moeder hem aen-prees, te trouwen, alsoo sy eenen platten Neus hadde. Sulcks wijft oock de Poëet *Horatius* wel aen de *art. Poet.* stellende weynig onderscheyt in een quaet Meester te wesen, en een quaden Neus te hebben.

*Infelix operis summa, quia ponere totum
Nesciet: hunc ego me, si quid componere curem,
Non magis esse velim, quam pravo vivere naso.*

Soo en wilde oock de Heere geen Priester, die een ingevallen Neus hadde, *Levit. 21. 18.* Hierom heeft de Abdiss *Ebba* (gelijk wy lesen in de Engelsche Historien) als de Deenen in Engelandt vielen, haer selven, en al de Bagijnen den Neus doen korten, om van de vyanden in haer maeghdelijke eere niet verkort te werden. Want voorwaer, daer en is niet dat meerder tegenstaet, als een aengesicht sonder Neus, waarom de Poëet *Virgilius* oock seyd *6. Eneid.*

— truncas in bonesto vulnere naves.

Jae die soo gestelt zijn, werden onbequaem geacht tot de regeeringe, gelijk geschiet is aen den Koning der Joden *Hircanus*, die, door sijn Broeder, Neus, en ooren afgesneden zijnde, het Rijk moest verlaten, als *Iosephus* verhaelt in 't 24. Boeck van de Oudtheyt der Joden. Het selfde is gebeurt aen de Keyser *Iustinianus*, *Leontius*, en *Heracleon*, Sone van den Keyser *Heracius*. Soo dreyght oock Godt by den Propheet *Ezechiel* op 't 23. Cap. die van *Samaria* en *Ierusalem* (onder den naem van de hoereerende *Obolaten* *Obolaba*) om dat sy van den waren Godsdienst waren afgeweken, met Neus, en Ooren, af te laten snijden. En by ons is dit mede de grootste straf naect de galge: wanneer men de diefweggen, den Neus op-splijt. Want dan werden sy voor al de werelt ten toon gestelt. De *Physiognomi*, ofte de gene, die uyt het uyerlijck wesen, willen oordeelen van den inwendigen aert, genegentheydt, en manieren der menschen, schrijven den Neus vry al veel toe. Ja de Oude (gelijk *Plato*, en *Plutarchus* verhalen)

plachten de gene, die eenen zneen-witten Neus hadden, te eeren voor kinderen der Goden: die den selfden bruynachtig was, voor dapper, en manhaftigh te houden. Uyt een krommen Neus nemen sy eenen quaden aert, uyt een langen, en spitzen, booftheyt (soo seggen wy die langh geneust, en dun gelipt is, een boos wijf te zijn) uyt een ingevallen, onbeschaemtheyt en hoererye; en foodanigen hadde *Socrates*, die daerom oock soo gekeurt werde: dan hy bekende, sulcke genegentheydt van natuere te hebben, maer datse by hem door de oeffeninge der wijftheyt overwonnen was. Een *Arents-neus*, ofte *Havicks-neus*, hielen de *Pertianen* voor Koninklijck, om dat haren grooten Koning *Cyrus* al sulcken een gehadt hadde; gelijk oock de groote Koningen van *Vrankrijk* *Francois de I.* en *Henrick de IV.* en de groote *Cosmus* van *Florençen*. De *Egyptenaers*, die alle dingen met beelden, sonder woorden, te kennen gaven, plachten met den Neus de gaeuwigheyt uyt te beelden, en so neemt *Festus*, het woort *Nasutus*, ofte *Geneust*, voor een gaeuw man: het welck by ons den naem geeft van *Neus-wijs* aen yemant, die al te wijs, ofte te vijs is. By andere, gelijk *Lampridius* aengemerckt heeft, wert een wel geneuste genomen voor een die wel gestelt is, waer van het spreek-woort komt, *De nasatorum peculiis*, en het versken, *Ex forma nasi*, &c. Maer dat sulcks niet altyt vast en gaet, toonde onlangs seker vrouw, die haren man verweet hier door bedrogen te wesen. Het Spaensche *Heydinetjen* wist mede wat, van welke in den *Trouw-ringh* aldus geschreven wert:

*Oock uyt den Neus alleen soo kanse gronden trecken;
Waar in dat yemants lust, of gulle sinnen strecken;
Wahr isse plomp, of scherp, of hoogh, of bijster plat,
Sy heeft van stonden aen sijn aert daer uyt gevat.*

(3) Het gebruyck van den Neus is, voor-eerst, om den Reuck daer door te brengen tot de *Herfstenen*. Ten tweeden, om daer door de lucht in te trecken, tot maken der *Geesten*, en de stem. Ten derden, om de snorterige vochtigheyt daer doorte suyveren. En die de Neus hier van verstoep is, raken in haer slapen. Daer van seyt *Plantus Nilius*:

— An dormit Seledrus intus?

Non naso quidem nam eo magnum clamat.
Dese, en de gene, die den Neus veel loopt, en zijn gemeenlijck van de vernaststeniet: daer van noemen de Latijnen yemant *obesa*, ofte *emmitte nam*, van verdickte, ofte gefnoten neus-gaten, willende door het eerste bottigheyt, door het ander verstant te kennen geven.

(4) De Neus sullen wy mede verdeelen, in uytwendigh, en inwendigh. Uytwendigh, gelijk hy gesien wert, is met vleesch, en vel bekleedt: dan van binnen half van been, half van kraeck-been. Hy en diende niet geheel van vleesch, want dan soude hy lichtelijck toegevallen hebben: niet geheel van been,

Het XXXII. Capittel.

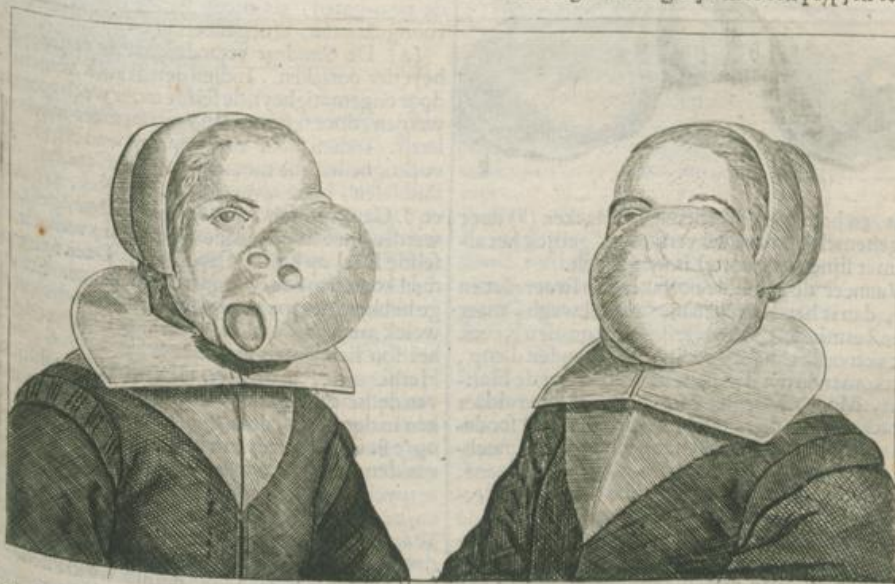
1. Oorfaken van Wech-genomen, Verminderden, en Verkeerden Reuck.
2. Ken-teecken,
3. Voor-teecken,
4. Geneefinge.

DEn Reuck wert mede, gelijk wy van andere werckingen verhaelt hebben, op drierley wyfe befhadight.

(1) Dat den Reuck wech genomen wert ontftaet fomtijds uyt een wanfchapenheydt van den neus. Hier van hebben wy een feer vrent exempel in een Dochter noch levende, die al over twintigh jaren de neus en mont in een zyn beginnen te waffen, gelijk hier van beyde zijden is afgebeelt. Dit mismaeckt, en fchrickelijck gebreck, neemt van tijdt tot tijde toe, foo dat de ellendige noch ruycken, noch, dat vry moeyelijcker is, eten en kan: maer is genoot-faect eenige vochtigheydt met een pijpjen te fuy-

been, om foo licht niet door een flagh, ofte ftoot te breken; maer het bovenfte moet van been zyn, om een holligheydt te maken: het onderfte van kraeck-been, om te beter te konnen fnyuten, te beter te konnen uytgefpreyt werden, tot halen van adem (gelijk men fiet in Aembortigheydt de Neus-gaten trecken) en te beter toegeloten voor ftanck. Het binnenfte van de Neus beftaet uyt twee deelen, het Seef-been (alfoo genoemt, om dat het als een seef, met kleyne gaetjens door-boort is) en de Tepelachtige uytfteeckfels der Herffenen, de welcke voor het voornaemfte gereetfchap van den Reuck gehouden werden.

(2) Om te befuyten met de wyfe van Ruycken, die gaet aldus toe. Met het in halen van de Lucht, volgen de roockachtighe dampen, die ruyckende dingen uytgeven, en werden door de Neus-gaten, en loo voort door de gaetjens van 't Seef-been gebracht tot de uyt-puyende Tepelkens, en dan door de algemeene fin in de Herffenen onderfchey-

gen. In 't beginsel wilde feker Heel-meefter, hier de handt, en 't mes aen slaen, dan bevont het kraeck-van het Kraeck-been van den neus. Maer het Ruycken wert meeften tijdt verhindert door ongematigheydt, voornamelijck koude, en vochtige (blijcken de in de Verkoutheyt) der voorfte Herffenen, ofte die Tepelachtige uytfteeckfels: als mede uyt een

naetwte, 't zy der Herffenen, gelijk in de Popel-fy, 't zy der gemelde uytfteeckfels, 't zy des Seef-beens, ofte den neus felve. Sulcks gefchiet door verftoppinge van flijmerige vochtigheydt, verhart-heydt, sweeringe, ofte een gefwel van binnen in den neus groeyende, en niet alleen den Reuck wech-nemende, maer oock den adem (die met groote moeyte door den mont gehaelt moet werden) en de

fpraeck:

spraeck dapper bekommerende. Dit gebreck wert in 't Grieks *Polypus*, na een visch met veel voeten, gelijk de Kancker, genoemd, en is taey en hart, en gelijk een kraeck-beenigh vleesch, (boven vast aen eenighe dunne wortels) het welcke veeltijds aen den neus onder uyt hanght; en somtijds oock boven aen den grooten Oogh-winckel uyt-waest, als wy terfont sullen aenwijzen, jae selfs oock in den

mont, en hem met sijn voeten, ofte tacken (b) door het gehemelte en de keel verspreyt, gelijk het alhier met sijnen (a) wortel is uytgebeelt.

Wanneer de gemelde oorsaken soo swaer niet en zijn, dan is het Ruycken niet geheel wegh, maer alleen vermindert. Verkeerden ofte quaden Reuck wert veroorsaect door eenigen stinckenden damp, voortkomende uyt den neus selve, ofte uyt de Herffenen, Mont, Maegh, ofte andere deelen aldaer gebracht; waer door geschiet, dat al 't gene foodanige voor komt, al ruycet het noch soo wel, nochtans schijnt te stincken: even-eens gelijk yemant, die de mont Galachtigh is, al belicht hy wat leckers, alles schijnt bitter te smaken. Dit zijn de Blaeuw-schuytge seer onderhavigh.

(2) De *Ken-teecken*, als de oorsaek in de Herffenen is, zijn nu al dickwils aangewesen: te weten, datter dan meerder sinnen beschadicht zijn, en alhier insonderheyt de smaek. Sulcks siet men, dat in de verkoutheydt, ofte snofferinge oock den etens-luft over gaet, door dien, van 't selfde derde paer der Zenuwen eenighe dunne spranckskens het Vlies van de neus-gaten, andere wat groover dat van de tonge maken. Wanneer het alleen hapert aen de gemelde uyt-puylingen, dan en valt'er geen letsel in de Herffenen, ofte d'andere sinnen: de stem

en is oock niet heefsch, noch den adem kort, gelijk geschiet, wanneer dat'er verstoptheyt is in het Seef-been, ofte in den neus selver. Nu welck het geen is, dat de verstoppinge veroorsaect, is gemeenlijck te sien, met de neus-gaten tegens het licht te houden. De ongematigheyt, kan uyt gevoelen van hitte, ofte koude waergenomen werden.

't Gene den quaden Reuck veroorsaect, staet uyt de gelegentheydt van de gemelde deelen nae te vorschen.

(3) Den beschadighden Reuck, spruytende uyt sinckingen, ofte alleen verstoppinge, en is soo swaer niet, en houdt gemeenlijck met de sinckinge op; 't en zy de verstoppinge te groot is, uyt de overvloedige vochtigheden, en al te lang geduert heeft; want dat valt gemeenlijck uyt op Slaep-sucht, Popely, en diergelijcke hoofstiecken. De sweeringen in den neus, als oock het *Polypus*, zijn door de banck quaet-aerdigh, en derhalven swaer om te heelen. Wanneer den Reuck van geboorte wech geweest is, insonderheyt door wanschapenheyt van de neus-gaten, als mede stanck uyt verrottinghe voortgekomen, is ongeneeslijck.

(4) De *Genevinge* verandert nae de verscheidenheyt der oorsaken. Indien den Reuck vergaen is, door ongematigheyt, de selfde moet wech genomen werden, door tegen-middelen, nu meer-maels verhaelt. Indien door verstoppinge van slijmerighe vochtigheden, die moeten, eerst bereyt zijnde, door middelen, beschreven in 't eerste Deel, 4. Boeck, en 6. Cap. van den *Schat der Ongefontheyt*, gesuyvert werden met af-drijvende middelen, verhaelt in 't selfde Deel op het 7. Cap. N. 4. Daer nae moeten komen tot de bysondere ontlastinge. Sommige hebben hier toe voorgeschreven *Nier-kruyde*, het welck met voorichtigheyt dient gebruyckt, dewijl het soo licht in als uyt de neus kan trecken, en de Herffenen te seer beroert. Ick acht gevoeglijcker van de beschadighde plaats de vochtigheyt te trecken in den mont, door *Quijl-middelen*, aangewesen op 't 8. Cap. N. 3. van 't eerste Deel, en 4. Boeck, van den *Schat der Ongefontheyt*. Is seer dientigh veel te ruycken aen een popjen van *Nardus-zaed*, en *Beverswijn*, in *Theriakel-water* een weynigh geweect. Wanneer dit gebreck veroorsaect wert door sweeringen, ofte gezwellen in de neus-gaten, die hebben in haer bysondere genevinge, gelijk wy die stellen in de *Heel-konste*. Ick sal alleen hier waerichouwen van het *Polypus*; dat men het selve door de banck wech soeckt te nemen door d'alderscherpste middelen, waer selfs die eenighe vergiftigheyt by haer hebben, waer door het quaet, selfs eenen quaden en vergiftigen aert hebbende, noch meerder geterghet zijnde, veel arger wert. Soo hebbe ick gesien, dat in de gene, die men met *Sublimat*, ofte *Rotte-kruyde*, het selfde socht wech te nemen, het *Polypus* in de gedaente van

van een versche Vijgh, ofte Peer (gelijk hier af geteeckent is) in den grooten hoeck van 't Oogh den Neus uyt-wies, het Oogh gantsch verdrucken-

Dr. Aquapendens 1. Observ. Chirurg. 26. die, als oock de voorgaende in onse tale ghedruckt zijn. *Quaden Ruyck* sal verdreyen werden door soodanige middelen, die strecken om de oorfaeck wech te nemen in soodanige deelen, die den selven voortbrengen, alle op haer bysondere plaetsen aengewesen.

Het XXXIII. Capittel.

1. Stinckenden Adem,
2. Oorsaken,
3. Ken-teeckenen,
4. Voor-teeckenen,
5. Geneefinge, en Maniere van leven.

(1) **D**En Stinckenden Adem is een seer tegenstaende gebreck, soo dat by sulcke nauwelijcks te wesen is, waerom oock haer geselschap gelchouwt dient, als mede seer schadelijk voor de gesontheit der gener, die met alsulcke veel omgaen. En derhalven hadt de vader van den Keyser *Galba* (gelijk *Suetonius* betuyght) en de Wijsgeerige *Crates* (als *Apuleius* verhaelt) groot gelijk, als den eenen van *Livia Ocellia*, den anderen van *Hipparchia*, beyde twee rijke, en schoone Juffrouwen sels ten houwelijck verlocht zijnde, haren bult (die gemeenlijk den adem doet ruycken) eerst vertoonden, om hare gebreken niet te verswijgen, het welck als strijdigh tegens de wetten gehouden wert van *Plato*, *Cicero*, en andere. Want iy en zijn niet alle, als de Romeynsche *Bilia* Huysvrouw van *Duellius*, ofte de Huysvrouw van *Hiero*, ofte *Gelo*, Koningh van *Syracusen*, die voor gaven, dat sy de stanck van haer Mans niet en hadden gemerckt, als niet beter wetende, dan dat al de Mans soo roken, gelijk van den eersten de gemelde *Cicero*, van den anderen *Lactanius*, en *Plutarchus* gewach maken.

(2) Dit gebreck wert *Veroorsaeckt* door den stinckenden damp, ofte waeffem uyt den neus, ofte mont met den Adem voort komende. Dit heeft wederom sijn verder *Oorsaken*, en die verscheyden: te weten, bedorven, ofte vervuylde tanden, vuyle sweeringen in den neus, aen 't Seef-been, *Amandelen*, *Lelleken*, ofte *Gehemelte*, gelijk in de *Poeken*, ofte dat het tant-vleesch bedorven is, gelijk in de *Blaeuw-schuyt*. Komt oock noch van verder, en voor eerst uyt de *Maegh*, als yemant ruyckende kost gegeten heeft, als *Loock*, *Ajyn*, en diergelijcke. Soo bevindt men oock dat de dronckaertis nae *Bier*, *Wijn*, ofte *Brandewijn*, andere na *Taback* ruycken. Komt mede uyt de *Maegh*, niet alleen door de spijsle, die in sijn selven ruyckt, maer aldaer verdervende, eenen stinckenden damp uyt-waessemt. Dan deien damp en komt niet altijdt eerst uyt de *Maegh*, maer wert daer door somtijdts gesonden uyt de *Dermen* van wormen, ofte sweeringen aldaer zijnde; jae van den kamer-gangh selve: te weten,

de, en den siecken ellendigh wech-ruckende. Nu onlanghs was een Juffrouw het selsde gedaen, die al een kieyne swellingh aen den Oogh-hoeck hadde, en niet en konde verdragen, dat men in 't minste daer op raecte, die van het aenstaende gevaer verlost is, met een gloeyende Goude priem, gesteken door een Silver pijpien, op het *Polypus*. Dit hebbe ick bevonden te wesen den alderbesten middel. Want daer het een vergif het ander vermeerdert, soo verteert het vuur alles, en is het Gout het gematigste, en suyerste onder alle metalen. Dit dient vijf ses mael aldus achter een gebrant, en verscheyde pijpiens in een kommeken waters (alsoo sy door het door-steken van den gloeyenden priem terstont seer heet werden) gereet gehouden, en dan met een nat doeckken om-wonden, en tegens het *Polypus* geset, en daer dan met de gloeyende priem gebrant. En dit dient aldus twee, ofte drie mael daeghs gedaen. Want als men in 't eerst maer eens sulcks over en slaet, soo is'er gemeenlijk des anderen daeghs soo veel aengegroeyt, als'er daeghs te voren was uytgebrant. Dan als het hooft, ofte de Neus sulcks soo dickwils niet wel en konnen verdragen, dan magh men wat langher tijdt nemen, om met minder moeyelijckheyt, maer oock langher saemer te genesen. Van den aert, en geneefinge van 't *Polypus* is breeder te leesen onder andere by *Paré*, *Pape*, in 't *Handt-boeck der Chirurgie* van Dr. *Catvil Baur*, eertijds ordinaris Genees-meester van onse Stadt *Dordrecht*: maer insonderheydt by

weten, als den Deurwachter, ofte den ondersten mont van de Maegh, niet wel, en na behooren gesloten is. Want als dan trecken de stinckende dampen van de vuyligheydt in de Maegh, en van daer door den Slock-derm in de mondt, alwaer sy den Adem soo besmetten, dat hy na kamer-gang stinckt. Sulcks gebeurt veeltijds in dronckaerts, door dien sy, met gestadigh drincken, den gemelden Deurwachter te swack, en te los maken. Dit geschiedt oock door bedorven vochtigheden, die in de Snygaderen, Lever, Milt, ofte Lijf-moeder steken. Soo heb ick oock dickwils bevonden, dat de Vrouwen, die een doot kint by haer hadden, onnatuerlijk stoncken: als mede die aen de Teeringe gaen quijnen. Gelijck oock verweken de wonden, sweeringen, en de besloten etter van de Borst, *Empyema* genoemt. De gebulte hebben mede gemeenlijk een stinckenden Adem, om dat de besloten lucht door geen rechten wegh uyt kan gaen, maer door de krommigheydt van de Borst te lang ingehouden zijnde, den Adem met een stinckenden damp besmet.

(3) Dit gebreck geeft sijn selven te kennen. Nu van wat oorfaeck en plaets het selve voortkomt, moet onderscheyden werden. Een sweeringh in den Neus, Amandelen, en Lelleken kan men sien: die van 't Seef-been wert men gewaer, met de mont vol waters toe te houden. Wanneer het uyt de Maegh veroorfaeckt wert, dan is de stanck nuchteren grooter, en minder na den eten: om dat de kost, de dampen van den mont vereenight, maer de lucht in een nuchteren Maegh niet bewegende verhit, (gelijck den dorst uyt-wijft, nae de leere van *Aristoteles*) en brengt alsoo de Geesten, en vochtigheden, daer in zijnde, tot bedervinge; daer de beweginge sulcks tegenstaet. In een nuchteren Maeg staet den Deurwachter open, die door de spijsse toegesloten wert, soo dat de vuyle dampen soo gestadigh niet en kunnen uyt de Dermten opstijgen. Wanneer uyt de selve, 't zy door sweeringe, wormen, ofte yet anders, uyt de Lijf-moeder, ofte andere deelen de stanck verweckt wert, dat heeft sijn bysondere ken-teekenen, die in de gebreken van de bysondere deelen zijn aengewesen.

(4) Nae de waerdigheydt der deelen, en de groote van 't gebreck, vallen de *Voor-teekenen*, en 't gevaer grooter, ofte kleynder. Die van uytwendige oorfaeken, gaet van selfs over. Die van het Inge-want verweckt wert, vergaet mede, als die verbetert zijn, indien het quaet niet te langh geduert en heeft, en alreede vast geplact is. Wanneer den Adem stinckt in de gene, die de Teeringh hebben, sulcks valt gemeenlijk doodelijck; hoewel ick getuygen kan lommige noch te leven in voorpoedige gesontheit, die soo uyt de mont stoncken, dat niemant ontrent haer bedt, ofte sluymen konde dueren. Den stanck van de Pocken, en inwendige verwee-

ringen is mede seer gevaerlijk, en swaer te beteren. (5) Om den stanck des Adems te helpen, kunnen tweederley weggen ingegaen werden; den eenen, om den tegenwoordigen soo verre wech te nemen, dat sy niet geroken en wert; den anderen, om de oorfaeck (het welck de rechte *Geneefinge* is) uyt te roeyen.

Belangende het eerste, wert den stanck verdooft met het knaauwen van *Nagelen*, *Kaneel*, *Zedoar*, *Noren-muscaet*, den wortel van *Angelica*, wel-ruyckent *Lijch*, ofte diergelijcke: maer noch beter met gemenghde, waer mede de mondt gespoelt wert, ofte die men kan in de mont houden, en door laten gaen. Een *wel-ruyckent Spoel-water* kan gemaect werden van de voorseyde Droogen in Wijn ghe-koockt, en daer by gemenght eenige asen van *Muskelaet*, ofte *Anber*: het welck oock wel door magh gaen. Dan langer blijven in den mont de *Trechse*, ofte *Kacium-pillen*, en zijn over sulcks bequamer om met haren goeden reuck den quaden te verdooven. Dese kunnen mede uyt het poeyer van de selve Droogen, daer by doende wat *Muskelaet*, ofte *Anber*, gemaect werden, met het slijm van *Gummi Dragani* door Roofe-water uyt-getrocken, en dan tot kleyne koeckskens (gelijck de Hoest-koeck-jens) gebracht, en gedrooght zijnde in den mont laten smelten. Hier toe zijn mede bequaem de *Muskelaet-koeckjens*, in Italien *Moftracium* ghe-naemt, en werden aldus bereyt: Neemt *Canary-suycker*, *Terwen-bloem*, van elcks een vierendeel pondt, *Kaneel*, een half loodt, *Gember*, *Nagelen*, van elcks een vierendeel loodts, *Muskelaet*, *Anber*, van elcks vijf asen. Dese twee laetie in een vijfel met *Rosfen-water* gesmolten, een *Doyer van een Ey*, daer onder geroert, en dan allenghskens het gemelde Poeyer, tot dat het te samen tot een deegh gebracht is. Hier van maect men dan koeckjens, gelijck van witte-broot, en laetse backen onder een *Macepeyn pan*, tot *Muskelaet-koeckskens*. Als men ergens wil gaen, daer den quaden Adem soude mogen vervelen, soo magh men een koeckjen eten, ofte van de verhaelde pillekens in den mont hou-den, ofte den selven met het voorschreven Water spoelen.

Maer door de verhaelde middelen wert de stanck alleen als gebreydelt, en den quaden reuck door eenen anderen, die lieffelijck is, verdooft; evenwel niet wech genomen, ofte genesen: het welck bestaet in 't wech nemen van de oorfaeck. Dese alsoo sy verscheyden is, soo is oock de geneefinge. Wanneer het komt uyt quade randen, ofte sweeringen in de neus, ofte mont, sulcks sal genesen werden gelijck in de *Heel-konste* aengewesen is. Als door bedorven tant-vleetch gelijck in de *Blaem-schuyt*, die stanck veroorfaeckt, daer toe sullen wy onder de *Milt-siecken*, in 't tweede Deel, 3. Boeck, Cap. 24. van

van d
hier r
tighe
en de
4. B
sonde
wijn,
om d
de be
Kofm
Azijn
het g
bequ
Carin
komt
Nae
kruyt
in 't
Cap.
fen. 1
Adem
verha

1. G
2. B
3. H
(1) L

event
doen
alle c
maer
't G
finak
rack
len, v
verfel
(2)
volm
in te
ley g
hem e
d'and
sacht
wert
melt
enig
len a
(3)
is, g
selve
dierg
mont

van den *Schat der Ongesontheyt* de Genees-middelen hier nae by-brenghen. Wanneer datter quade vochtigheden in de Maegh zijn, soo dienen die geloof, en de Maegh versterckt, gelijk in 't eerste Deel, 4. Boeck, 7. en 14. Cap. van den *Schat der Ongesontheyt* beschreven is, waer toe insonderheit *Alsen-wijn*, en pillen van *Aloe Rosata* dienstigh zijn. En om dat de spijs niet lichtelijck in de Maegh en soude bederven, soo mag men het vleesch stooven met *Rosmarijn*, *Salye*, *Foely*, daer by doende wat *Wijn*, *Azijn*, *Verjuys*, ofte *Citroen-sap*; in 't welke men het gebraden oock magh doopen. Hier valt oock bequaem in 't broot te backen *Anijs*, *Venckel*, ofte *Carus-zaat*; als mede het *Anijs-biscuys*, dat van Aken komt, en gemeenlijck *Spa-biscuys* genoemd wert. Nae den eten dient de Maegh geloten met *Queckwast*, en voordere een *Maniere van leven* gehouden, als in 't tweede Deel, 1. Boeck, Cap. 23. en 3. Boeck, Cap. 5. van den *Schat der Ongesontheyt* is aangewesen. De genesinge van de andere gebreken, die den Adem doen stincken, wert op haer eygen plaetse verhaelt.

Het XXXIV. Capittel.

1. Gelegenheyt van den Smaeck,
2. Beschryvinge van de Tonge,
3. Hoe de Smaeck geschiet.

(1) **A**L is het Smakelijcke, ghelijck *Aristoteles* seyd, wat gevoelijck, en dat men niet en kan proeven, sonder raken, soo en moeten doen, niet voor eenen sin gehouden werden. Want alle de deelen onses lichaems hebben gevoelen: maer de Smaeck is alleen in de Tonge, ofte oock 't Gehemelte. Jae zelfs de Tonge, als men wat onsmakelijcks voort brenghet, en sal niet smaken, al raect sy. Waer uyt blijkt dat Smaeck, en Gevoelen, verscheyden insicht hebben, en derhalven oock verscheyde sinnen zijn.

(2) De mensche heeft onder alle de dieren de volmaeckste Tonge, om haer uyt te spreiden, en in te trecken, alsoo sy moest strecken tot tweederley gebruyck: te weten, om te spreken, 't welck hem eygen is, en om te proeven, 't welck hy met d'andere dieren gemeen heeft. Sy bestaet uyt een sacht, en sponachtigh vleesch, het welck bekleet wert met een dun vliessen, gemeen met het Gehemelte, dat daerom mede smaect. Hier in werden eenige kleyne Zenuwkens verspreyt, die 't gevoelen aenbrenghen.

(3) De Smaeck gaet aldus toe: Al wat vochtig is, geeft terstont smaeck van hem, en druckt den selven in de Tonge. Is 't eenigh dick sap, bry, ofte diergelijcke, soo smelt het door de wermt van den mont, en wert vermenght met de vochtigheyt, die

aldaer is. Maer 't gene droogh is, wert eerst met de voor-tanden door-ineden, met de back-tanden, als het te hart is, gemorselt, daer nae op de molen-tanden gemalen, en dan met de vochtigheyt des monts vermenght zijnde, daer door gebracht tot het spongyachtigh vleesch van de Tonge, en de gemelde Zenuwkens, die den Smaeck-geeft in haer hebben. Soo dat de vochtigheyt hier soo noodigh is, dat een drooghe Tonge geen drooge kost en kan smaken. Het eynde en wit van den Smaeck is, het voedsel te onderscheyden.

Het XXXV. Capittel.

1. Oorsaken van Verminderden, Wech genomen, en Verkeerden Smaeck.
2. Of 't geen den eenen soet, ofte bitter schijnt, oock con ander soo smaect.
3. Ken-seecken van verkeerden Smaeck.
4. Voor-seecken.
5. Genesinge.

DE Smaeck wert mede, gelijk nu dickwils van andere werckingen geleydt is, op drierley wijse beschadight, als hy vermindert, wech genomen, en verkeert wert.

(1) De Oorsaken van dat de Smaeck geheel wech is, ofte vermindert (dat is, als men niet als wat stercks en proeft) verschillen maer in groote, en bestaen in een quade gestaltenis van dat deel der Hersenen, daer de gemelde Smaeck-zenuwkens de Tonge haren oorspronck uyt trecken, ofte dat de selve Zenuwkens te seer verkouwt, vervochtight, ofte verstoppt zijn, ofte dat sy, door wanfchapenheyt, aen de Tonge niet en komen. Soodanigh exempel verhaelt den Italiaenschen Ontleder *Columbus* gevonden te hebben in seker Glas-eter, die, doen hy leefde, in geenderhande kost, ofte dranck, smaect en hadde ghadt: maer alles sonder onderscheyt insloegh, wat hem voor quam. Op sekeren tijdt hadde hy geweddet met een Apoteker van Padua, dat hy een sack met kolen soude op eten: het welck gedaen hebbende, voldede hem den Apoteker, met bespreck, dat hy niet weder soude komen, uyt vreesse, of hy hem met winckel niet al mochte oplossen.

De Smaeck wert verkeert, ofte bedorven, als de Tonge, ofte haer vliessen door yet uytwendighs, als eten, ofte drincken, ofte inwendigh, door eenige quade vochtigheyt besmet is, het zy dat de selve uyt het hoofd op de Tonge sackt, ofte uyt de Maeg, Lever, Lijf-moeder, ofte 't ander Ingewandt met dampen opvlieght. Soo bevint men in Koortschen, Gele-sucht, en andere siekten, dat zelfs soete dingen bitter smaken, om dat de Gal haer onder het speecksel vermenght.

(2) Hier en sal niet onaengenaem vallen (gelijck het niet geweest en is mijn werde Meester,

Mr. Gerard de Vor in zijn 3. Boeck *Physiol. Christi*. op 't 29. cap.) kortelijcken te onderfoecken, ofte het gene den eenen schijnt foet, ofte bitter te wesen, een ander mede even soo smaect. Dit en staet de Poëet *Lucretius* niet toe in zijn 4. Boeck. Dan de reden, die hy daer van geeft, wert wel wederleyt by den welgemelden Heere *Vossius*, stellende, dat het gene inder daet bitter is, oock een yegelijck bitter smaect, maer het onderscheyt te wesen in de verscheydenheyt der gematigheden, waer door het gene foet is, acu sommige onaengenaem valt, aengenaem in tegendeel, dat bitter is; niet om dat sy niet en proeyen dat het bitter is, maer dat sy bitter geerne gebruycken, gelijk men siet, dat sommige wel Alfenwijn over tafel souden drincken, en liever hebben, als foete wijn.

(3) Wat de *Ken-teekenen* belangt: Wanneer de Tonge schoon en wel gedaen is, en de smaect vermindert of verloren, dan steect de oorfaeck in 't Hooft, ofte de Zenuwen, die de smacck veroorsaken. Dan als het gebreck door eenige Vochtigheyt komt, de selve wijst hare verwe, en smaect van selfs aen. Soo beteyckent bitterheyt en geelte Gal, soutigheyt en wittigheyt bedorven Slijm, suerigheyt en bruyngheyt swart Bloet. Quade smaect toont datter quade, en bedorve vochtigheyt steect in de verhaelde Deelen, insonderheyt in den krop van de Maegh.

(4) Tot *Voor-teekenen* dient, dat het verlies van Smaeck, wanneer het lange duert, seer gevaerlijck is, als de natuerlijcke werckinge verhinderende, door dien niet alleen het voedtsel daer door niet onderscheyden, maer oock met geen lust aengenomen en kan werden. Valt oock swaerder te genesen 't gene door een koude, en drooge ongematigheyt voortkomt, als van een warme en vochtige. Alster quade gestaltenis van de geboorte opkomt, sulcks is ongeheelijck.

(5) De *Genesinge* valt verscheyden na de verscheydenheyt der ooraken. Wanneer de selve uyt het hooft sacken, dan dient dat gesuyvert, gelijk nu meermaels geseyt is, waer toe de *Pillen Cochiae* wel best zijn, tot een vierendeel loots ingenomen. Indien se van onderen op komen, soo moeten sulcke Deelen, het zy Maegh, Milt ofte yet anders ontlast werden, gelijk in 't Eerste Deel van den *Schat der Ongefontheyt* is aangewesen.

Wanneer de Smaeck belet wert door een heere ofte Galachtige vochtigheyt, de selve sal men wech-nemen door suyverende, en Gal af-jagende middelen, beschreven in 't Eerste Deel, 4 Boeck, op 't 7. Cap. N. 2. van den *Schat der Ongefontheyt*; daer nae lang door den mont laten spelen *Azijn*, ofte sap van suere *Granac-appelen*, van *Queen*, *Suering*, *Porcelen*, ofte het morgh van *Citroenen*.

Wanneer een koude ofte slijmerige vochtigheyt

dit quaet veroorsaeckt, die moet bereyt en gesuyvert werden, gelijk in 't gemelde Eerste Deel, 4. Boeck, 6. en 7. Cap. van den *Schat der Ongefontheyt* is aangewesen. Daer nae sal men een gorgel-water maken van *Winter-gerste*, *Hysoop*, *Mariolyne*, en *Lavendel*, in half water en wijn gekoockt, en daer by gedaen *Syroop* van ingeleyde *Ockermoten*.

Het XXXVI. Capittel.

Gelegentheyt, en Gebruyck van 't gevoelen.

DE vijfde, en laetste onder de vijf Uyterlijcke Sinnen is het Gevoelen; waer door wy onderfoecken wat ons nut, ofte schadelijck is, oock alle wetenschappen leeren. Want alderhande Konsten werden daer door uytgevoert. Waerom oock in scherpe voelen de Meniche, gelijk *Aristoteles* gevoelt, alle andere dieren overtreft, als hebbende de voelende deelen aldergematighst. De kracht van 't gevoelen komt door de Zenuwen uyt de Hertseken van binnen aen de Vliesen, en van buyten aen de Huyt. En al is 't dat de Zenuwen om haer hardigheyt het afscheyden ofte quetsen scherper voelen: soo verneemt even-wel de Huyt, van wegen haer beter gematigheyt, lichter kouw en hitte, vochtigheyt en drooghte.

Het Gevoelen wert beschadicht, ofte wechgenomen in sommige Hooft-siekten, gelijk *Popel-sy*, *Vallende-siekten*, *Slap-sucht*, als oock in bysondere leden door het verferen, ofte afsnijden van Zenuwen; van 't eerste is hier voer gehandelt, en van 't ander sullen wy spreken in 't Tweede Deel, Eerste Boeck, Cap 4. N. 9. en in 't 3. Boeck, Cap. 1. N. 7. van de *Heel-konst*.

Het XXXVII. Capittel.

1. *Gebruyck van den Mont.*
2. *Sijn Deelen,*
3. *Tant-vleesch gebruyck,*
4. *Tanden, haer wesen, oorspronck, gelegentheyt, en gealt.*
5. *Gebemelt,*
6. *Lelleken,*
7. *Keel,*
8. *Amandelen,*
9. *Tonge.*

(1) HET Gebruyck van den *Mont* streckt insonderheyt om te eten, en de spijs tot het koken van de Maegh te bereyden; en om de Lucht nae de Longe te brengen, soo tot dienste van de Spraeck, als tot voeden, matigen, en suyveren van den Levendigen Geest. Waer soude mogen bygevoeght werden den dienst die hy doet, in 't losen van de sluymen en vochtigheyt door spouwen uyt het Hooft, als oock door braken uyt de Maegh.

(2) De deelen van den *Mont* vertoonen haer in 't

gapan, en zijn *Tant-vleesch*, *Tanden*, *Gebemels*, *Lelken*, *Keel*, *Amandelen*, *Tongue*.

(3) Het *Tant-vleesch* en is niet gelijk het vleesch der *Spiere*n, beweeglijk, streckende om de tanden vast in haer huyskens en onbeweeghlyk te houden.

(4) De *Tanden* zijn de alderhartste beenderen, van binnen hol, met *Aderen*, *Slagh-aderen*, en *Zenuwen* versien, in de huyskens van de kaken, als spijckers, ingevoeght, met vliessen, en vleesch, als met banden vast gemaect. Dat het beenen zijn, bewijst genoeg haer wesen: dat het d'alderhartste zijn, blijkt onder andere daer uyt, dat sy alleen, gelijk *Plinius* getuyghet met het doode lichaem (als by de Romeynen de manier was) niet en verbranden; en daer in den *Steen* (daerom *Sarcophagos* in 't Griecksch genoemd) het geheele lichaem in veertien dagen vergingh, de *Tanden* alleen in haer geheel bleven. Dese hardigheyt was haer wel nootwendigh, op datse door het veel knaewen, en bijten op harde dingen niet te seer en souden verlijten. Sy hebben tot de seven jaren van binnen by de wortels een merkelycke holligheyt, met een danne vliessachtige schobbe, gelijk de *Wassche huyskens*, omgingelt (daer alle de andere beenen haer vliessen van buyten hebben) en die veroorsaect het gevoelen, als oock de *Zenuwen* van het derde paer, die hier mede binnen schieten. Dit wijst de pijn der *Tanden*, en oock dat siere, en wrange dingen haer egerigh maken. Dese werden verghelichapt door *Aderen*, en *Slagh-aderen*. Door de *Aderen* krijgen de *Tanden* haer voedsel, soo datse soo veel aennemen, als af-slijten. Nu dat sy gestadigh af en toennemen blijkt daer uyt, dat als een *Tant* uyt valt, ofte uyt getrocken is, de gene, die daer recht over staet, veel langer wert, dan de neven staende, om dat hy geen *Tant* recht over hem heeft, daer hy tegen werckt, en die andere en groeyen niet verder, dan sy door het bijten afgesleten zijn, daer desen al aen, en niet af en neemt. De *Slagh-aderen* bewaren hier de natuerlycke wermt, en sijn oorsaek, wanneer den *Tant* door-boort, ofte gebroken wert, datter dickwils veel bloeds uyt springht; en in onstekinge een kloppinge gevoelt wert.

De *Tanden* en zijn niet even gegroeyt, als sy uyt komen; gelijk men veel meent; maer werden als met de andere beenderen af-geteekent, dan al lenghskens voltrocken, soo datse eenige tijdt onvolmaect in de kaken blijven steken, en niet tselfens uyt en schieren. De voorste komen rasser voort, soo om datse veel scherper zijn, als om dat het *Tant-vleesch*, daer sy onder schuylen, in 't suygen, tegens den tepel gestadigh wrijft, verhit, verdunt, en derhalven lichtelijcker door-boort wert. Wy lesen by *Plinius*, van de Romeynen *M. Curius* (die daerom *Dentatur*, ofte *Getant*, geheeten was) en *Cn. Papius Carbo*, als mede van *Valerij*, datse met *Tanden*

geboren zijn. Het selve getuygt *Lycosthenes* geschiet te wesen in Engelandt, en *Polydorus Virg.* in Italien. Dan sulcks gebeurt seer selden: maer komen gemeenlyck eerst uyt op, en ontrent de sevende maent, ofte wat later, indien het kint kucht, hoeft, ofte swack is; en dankrijght het veeltijds *Suuypen*, en *Loop*, insonderheyt van de *Honts-tanden*. Nu waerom dat in den mensche de *Tanden* langhsamer uyt komen, als in de beesten, gelijk den *Olifant*, diese soo drae heeft, als hy geboren is, volgens de getuygenisse van *Aristoteles*, daer van geeft hy selve dese reden, om dat de aertachtige overtolligheyt, de stoffe daer de *Tanden* van groeyen, by den mensche, onder alle dieren, alderminst is. De natuere, ofteliever Godt almachtig, heeft daer in wel voorsien, en de kinderen sonder *Tanden* laten ter werelt komen, op datse in 't suygen den tepel niet queten, ofte door bijten souden, gelijk men dickwils siet, als de kinderen met *Tanden* suygen, dat het bloedt langhs de borsten loopt, het welck de *Moeders*, maer de *Minnen* insonderheyt, soo groote genegentheyt niet hebbende om pijn uyt te staen, wel lichtelijck af keerigh soude maken, om met smerte te foogen. Daerom is voorsichtelijck ingestelt, dat de *Tanden* eerst souden te voorschijn komen, als de kinderen beginnen te eten; en derhalven meent *Aristoteles*, dat de *Voor-tanden* eerst uyt komen, als de *Back-tanden*, om dat de spijse eerst door-snedden, als kleyn gemalen wert. Dan dit dient wel op makenderen te volgen.

Het getal der *Tanden* is in alle menschen niet even-eens, maer altijd is het meerder beter, als het minder. Want die vele *Tanden* hebben, leven gemeenlyck langh, seyt *Hippocrates*, waer mede *Aristoteles* oock over een komt, als hy schrijft, dat de gene, die weynigh, en ydele *Tanden* hebben, kort van leven zijn. Maer gelijk alle regulen niet in alles even vast en gaen, soo is het hier mede. Want van den Keyser *Augustus* getuyghet den *Historyschrijver Suetonius*, dat hy ydele, kleyne, en rouwe *Tanden* gehadt heeft: en evenwel ses en tseventig jaren oudt geworden is. Welck exempel *Cardanus* tegens den gemelden *Aristoteles* in-brenght. Dan *Scaliger* seyt wel, genoegh te wesen, dat loodanige leeringen meestendeel waerachtigh zijn, gelijk sulcks selfs in de kort-bondige Spreucken van *Hippocrates* mede plaets heeft; en dat hy beter gedaen hadde de reden van den *Prince* van alle de *Wijsgeerige* te ondersoecken, als met een eenigh exempel te willen verminderen de aensienlijckheyt van soo grooten man. De reden, die voor *Aristoteles* soude strijden, is dese: Weynige *Tanden* beteekenen weynigh stoffe, ofte weynigh kracht, om voort te brengen, beyde niet alleen teekenen van kort leven, maer oock oorsaek. Want daer de kracht soo kleyn is, dat sy 't gene noodigh is, niet en kan uyt-

drijven, daer valt sy oock tot andere noodige werkingen te flap. Die oock weynigh Tand en hebben, en kunnen de Spijse niet wel kaeuwen, waer door de selfde onbereyt in de Maeg komende, aldaer niet wel en verteert, en de Lever daer na (also de tweede verteringe de eerste niet en verbetert) geen goet bloet en maectt, wanneer sy raeuwe, en qualijk verteerde gijl uyt de Maeg ontfangt. Nu dat het leven aen goet bloet hangt, is een yegelijk genoeg bekennt. En hierom heeft misfchien *Aristoteles* geoordeelt, dat de gene, wiens Tand en ydel stonden, van kort leven waren. Maer het soude konnen gebeuren, dat het noch aen kracht, noch aen stoffe onbrekende, de Kaeck-beenderen soo hart waren, dat sy van de Tand en niet wel en konden door-boort werden, in sulcken gevalle en soude het geen teecken van kort leven wesen. En dit heeft misfchien plaets gehat in den Keyser *Augustus*. Vorder, al is 't dat wy lesen by *Plutarchus*, van *Pyrrhus*, Koning van *Epirus*, by *Plin. Valer. Max.* en *Solinus*, van *Prusus* den loon des Konings van den selfden naem, by *Pollux* van *Euryptolemus*, den Koning van Cypers, by *Melanchton* van een dochter uyt *Saxen*, dat al haer Tand en aen malkander vast, en alleenlick als met een linye onderscheyden waren, soo dat sy maer eenen tant schenen, die de geheele kaeck besloegh, en dat oock *Valer. Maximus* verhaelt, hoe *Dripetis*, de Dochter van den groten Koning *Mitridates*, en *Timarchus* van Cypres, een dubbelde rye tand en gehadt hebben, en, als *Plinius* getuyght, *Hercules* drie ryen, gelijk oock *Columbus* verhaelt van sijn soon *Phaeus*: soo zijn dit allegader dingen, die niet na den gemeenen loop der naturen en vallen, en derhalven in veel duyfenden niet eens en gebeuren: maer bestaen door de banck de tand en onder, en boven in een rijde, en beyde in 't getal van sefthien, en werden verdeelt in vier voor-tanden, twee Honts-tanden, en thien Kiesen, ofte Back-tanden, die haer bysonder maetsel, en gebruyck hebben. De Voor-tanden zijn scherp, komen eerst, en vallen oock eerst uyt, om datse maer op eenen wortel en staen. Haer gebruyck is, de Spijse als sy eerst in den mont komt, gelijk een mes te scheyden, en doorte snijden, waerom sy *Doorsnyders* in 't Griecx genoemt werden; by de welke sy oock den naem hebben van *Lach-tanden*, om dat sy in 't lacchen meest gesien werden, daer van seyt *Plautus*, in sijn *Bly-eynde-spelen*, *Rideo albis dentibus*. Dese hebben aen elcke zijde maer eenen *Hooren-tant*, ofte (gelijk hem de Griecken noemen) *Honts-tant*, om dat de mensch (gelijk *Galenus* seyt II. van 't gebruyck der Deelen 9.) een tam, en borgerlijck dier is, wiens kracht meerder in wijsheyt bestaet, als in sterckte; waerom hy soo veel Honts-tanden niet en behoefde, als de Honden, ofte de wilde besten: maer hadde genoegh in elck kaecks-been aen twee, om eenige harde dingen, die de Voor-tanden niet

gemorfelt hadden, aen stucken te breken. Dese werden mede *Oogh-tanden* genoemt: te weten, die in de opperte kaeck staen, om datter een deel van de Zenuwen in komt, die de oog en bewegen, en daerom met deselve groote gemeenschap hebben. Derhalven, seyt *Celsus* gevaerlijck te zijn, de selve uyt te trecken. En *Dr. Pauw* schrijft, dat hy in Pijn van dese Tand en beving van Wijn-brauw vernomen heeft. Hier volgen aen elcke zijde vijf *Kiesen*; by de Griecken, en Latijnen *Mole-tanden* genoemt, om datse de alree gebroken Spijse in de mont, gelijk molens, noch kleynder malen. Sy staen dieper in den mont, ofte kinnebacken, en hebben daerom by ons den naem van Back-tanden. Want alsoo de scherpe *Lach-tanden*, en gehorende *Honts-tanden* voor aen moften staen, om de Spijse eerst te ontfangen, dan door te snijden, en daer na te breken, soo zijn de platte *Back-tanden*, die de selve kleyn moften malen midden in den mont, die gedeckt is, wel te recht gestelt, op dat alse de Spijse malen, en met de Tonge gints, en weder stooten, de selve niet en soude uyt den mont vallen. De twee laetste Back-tanden werden *Wijsheyt-tanden* genoemt, om datse gemeenlijck uyt schieten, als het koten uyt is, en de wijsheyt begint aen te komen. Dese tijt, gelijk blijcken kan uyt de verscheydenheyt der groote Autheuren, en kan niet even bepaelt werden. Want de hooghgeleerde *Romeyn Varro* stelt haren oorspronck op het sevende jaer, de Griecke wijsgerige *Aristoteles* op het thiende, de Prins der Genees-meesters *Hippocrates* op het achtende, de Arabische Prins *Avicenna* op het dertighste, en andere noch later jae tot op het tachtighste jaer. Ick hebbe sommige oude luyden gekent, die na groote pijn in de mont, daer sy veel raet toe gedaen hadden, dese Tand en ten laetsten voort-quamen. Dit is 't getal van alle de Tand en, die alle met hare *Wortelen* in 't kaecks-been genagelt zijn, de voorste, en Honts-tanden met eenen, de Back-tanden met twee, drie, somtijts oock, doch selden, met vier.

(5) 't *Gehemelt* is als den hemel van den Mont, met vleesch tegens het been betrocken, en helpt de Tonge den kost, en Dranck proeven. Hier in werden aen 't uyerste twee gaten gesien, waer door de groote gemeenschap komt van den Neus, en Mont.

(6) Aen 't *Gehemelt* achter in de keel hanght een *Lelleken* van spongyachtigh vleesch, dieneerde om de koude Lucht wat te stuyten, datse niet schielijck op de Longe en valt, en om de stemme op de maet te houden; waerom de gene, die dit *Lelleken* quijt zijn, hebben hinder aen haer *Stemmen*, en krijgen de Teringe. Even-wel schrijven *Baubinus*, en *Hildanus*, eenige gekent te hebben, die dit *Lelleken* af-gegeten was, en nochtans wel spraken.

(7) De

(7) De *Keel* noemen wy de openingh, die men in 't gapen achter in den mont ziet. Bestaet uyt acht Spieren, aen elcke zijde vier, dienende tot het doorswelgen. Soo zijnder veerthien daer ontrent, om het *Stroten-hoof* uyt te setten, in te trekken, te openen, en slayten, alles noodig om de stem te maken.

(8) Aen elcke zijde van de Keel staet een Klier, na haer gelijckenis *Amandelen* genoemd, de welke Keel, Tongh, en Mont gestadigh vochtig houden. Want de smaek en kan niet wesen sonder vochtigheyt, gelijk wel gewaar werden de gene die in siekten met een drooge mont leggen.

(9) Is nu alleen overigh de *Tong*, bestaende uyt sacht, en spongyachtigh vleesch, het welck bekleet is met een dun vliesjen, gemeen met den Mont, en Gehemelt, waer in eenige tackskens van Zenuwen uyt het derde, en vierde paer schieten. Dit ondericheyt al de smaken, en door eenige quade vochtigheyt besmet zijnde, proeft verkeert. De Tonge heeft tien Spieren, in de welke mede eenige Zenuwken schieten, dienende tot beweginge en de spraeck.

Het XXXVIII. Capittel.

1. Geswollen *Tant-vleesch*, sijne Oorsaken, en Geneefinge,
2. Opgegeten, en Vergaende, sijne Oorsaken, en Geneefinge,
3. Ontsteken *Tant-vleesch*, sijne Oorsaken, Voor-teeckenen, en Geneefinge.

Het *Tant-vleesch* is vele gebreken onderworpen, somtijds waft het te weeligh, somtijds vergaet het, ofte wert ontsteken: somtijds sweert het, slaet tot Fittelen, Kancker, en Koutvuur. De laetste raken de *Heel-konste*: (beschreven aldaer op 't tweede Deel, 2. Boeck, Cap. 8. en 14. en 3. Boeck Cap. 11.) sullen derhalven hier alleen de eerste verhandelen.

(1) Alsoo het *Tant-vleesch* sacht, en spongyachtigh is, soo komt het lichtelijck te swellen, als daer eenige waterige, ofte bedorvene vochtigheyt (gelijck in de *Blacuw-schuyt*) in-sijjt; jae soo verre, dat het zelfs de *Tanden*, insonderheydt de *Kies*en, bedeckt, en gevreyen zijnde, terstont bloedt.

Wanneer dit swellen niet groot en is, en sonder bedervinge, dan kan het lichtelijck geholpen werden door het *Tant-vleesch* te wasschen met *Aluyn-water*, 't welck bint, en opdrooght, als oock met het afsietfel van *Granat-schellen*, *Gal-nooten*, *voode Roosen*, ofte andere 'tsamen-treckende genees-middelen, onder de welke seer goet is het *Tant-water*, te bevandelen van de verhaelde *Droogen* kan men oock mengen met *Syrop van Mispelen*, daer by doende een weynigh *Aluyn*, om daer mede, gelijk met een *Salfken*, het *Tant-vleesch* te strijcken. Maer als'er eenige bedervinge by is, soo magh men hier onder vermengen *Olie van Swavel*, ofte van *Koper-roos*, en

soo veel droppels, als den noodt sal vereyfschen; doch niet te veel, dewijl dat sacht vleesch niet vele scherpigheyt en kan verdragen.

(2) En gelijk het *Tant-vleesch* somtijds te weeligh is, soo waft het somtijds soo schrael, dat de *Tanden* naeckst staen, en daer over los worden; het welck geschiedt by gebreck van voedsel, doch meestendeel door eenige toevloeyingh van quade, scherpe, en in-etende vochtigheyt.

Hier toe sal men het *Tant-vleesch* strijcken met het volgende. *N. Wieroock*, *Mastick*, *Draken-bloet*, van elcks een half lood; *Lisch-wortel*, *Boonkens-hoolwortel*, van elcks een vierendeel loods, gemenght met *Oxymel*, dat is, *Syrop van Azijn*, en *Honigh*, [Tot een *Strijck-salfken*.]

(3) De *Ontsteking* van het *Tant-vleesch* (het welck veroorsaect wert door heete vochtigheden, uyt het hoofd aldaer vallende, ofte van anderen opstijgende) is noch wel soo quaat, alsoo het met pijn vermenght is, en dickwils, wanneer het niet ten eersten gestuyt en wert, door breeckt, en tot een *Fittel*, *Kancker*, ofte *Kout-vuur* vervalt.

Om tot *Geneefinge* te komen, sal men eerst *Bloet* laten in den arm, daer na onder de *Tong*, dan het *Tant-vleesch* wasschen met het *Tant-water* in 't volgende 42. Capittel te beschrijven.

Dan voor alles dient in dese drie gebreken de vochtigheyt bereyt, en afzeset, door sulcke middelen, als in 't eerste Deel, 4. Boeck, Cap. 6. 7. en 8. van den *Schat der Ongesontheyt* verhaelt zijn.

Het XXXIX. Capittel.

1. De *Sprouw*.
2. *Oorsaken*,
3. *Ken-teekenen*,
4. *Voor-teekenen*,
5. *Geneefinge*,
6. *Maniere van leven*.

(1) Niet alleen het *Tant-vleesch*, maer oock de *Tong*, *Lelleken*, *Keel*, *Ghemelt*, jae den geheelen *Mont*, alle teer van vleesch, en met een dun vliesjen bekleet, zijn onderworpen kleyne sweerkens; (die wy den naem van *Sprouw* geven) niet seer diep gaende, en die nae haer stoffe verscheyden van aert, en verve zijn.

(2) De *Sprouw* heeft seer selden haer *Oorsaek* in den mont alleen, maer groeyt gemeenlijck uyt het gene aldaer van buyten wert toegesonden. Het zy sulcks geschiet door sinckingen van *scherpe Vochtigheden* uyt het hoofd: ofte door op-wellen van foodanige dampen uyt de *Maegh*, ofte 't ander *Ingewant*, wanneer aldaer eenige vochtigheyt, gelijk men meestendeel in de *Koortschen* verneemt, onsteken, en bedorven is. De jonge kinderen zijn dit gebreck seer onderhavigh, het welck meest komt van wegen het

het *Sogh*, als het selve te scherp, en te weyachtigh zijnde, haer teer Montvleysch ontsteekt.

(3) De *Ken-teeckenen* van de *Sprouw* wijzen haer selven, alsoo sy van binnen gevoelt, en van buyten gesien werden. Sy zijn meestendeel witachtigh, als uyt foodanigh Slijm bestaende. Soms tijts treckense wat nae den geele; het welck een teecken is, datse van de Gal deelachtig zijn. Soms tijds vallen se wat bruynachtigh, een teecken van swarte Gal: gelijk de stanck beduyt verrottinge.

(4) Wat de *Voor-teeckenen* belanght. Witte *Sprouw*, die lichtelijck af gaet, en weynigh is, en heeft geen swarigheyt: maer wel die lang by blijft, ofte verdwijnende gestadigh weder komt, door den geheelen mont voort gaet, insonderheyt die stinckt, en bruyn is. Ick hebbe gesien, dat na geneefing van hevige *Koortschen*, als de luyden al bequaem waren om uyt te gaen, de *Sprouw* noch voor-komen: dan die en hadde (hoewel het den onervarenen verschrickte) gantsch geen noot: dewijl het alleen beteeckent, datter uyt de sieckte noch eenige vuyligheyt overgeschoten is, die de natuere nu ontlast zijnde, uyt werpt.

(5) De *Geneefing* verandert nae de oorsaken. Als die uyt het hoofd dalen, ofte het Ingewandt opgesonden werden, soo dient daer in voorhen, gelijk nae elck deel t'sijner plaetse is aangewesen. Het lichaem nae gelegentheyt gesuyvert zijnde, sal men een *Gorgel-water* besigen, N. Een handt vol *Winter-gerste* in een kan waters op de helfte gekookt, ofte *Endroie*, en *Weepb-bree-water*, van elcks een half pint, met een onçe *Rode Suycker-Candy* vermenght. Het gebruyckelijck licken met *Syropen* en vinde ick hier niet dienstigh, 't en zy misschien in 't begin sel met *Syrop van onrijpe Moer-besjen*. Beter is 't een *Pilleken* te nemen van *versche ongesoute Boser*, (het welck de kinderen oock moghen nemen, die het *Gorgel-water* niet en konnen ghebruycken) vermenght met de gemelde *Candy*, doch geheel weynigh, alsoo de soetigheyt van *Suycker*, als mede *Honigh*, scherp, en bijtende is. Het welck selvs de *Syrop van Vyolen* uyt wijst; waer over ick de gene, die de *Sprouw* hadden, dickwils hebbe hooren klagen, dat sy de selve lickende, haer als *Peper* in de keel brande. Ick sal hier by voegen 't gene *Dr. Foreest* schrijft verstaen te hebben, hoe een oude vrouwe te *Antwerpen*, als aldaer vele kinderen van de *Sprouw* sterven, een levend' jongh *Kick-vorschen* aen haer mont settede, en, als het selve met de vuurigheyt sijn doodt gefogen hadde, wederom een ander, en soo al voort, waer door veel kinderen op quamen. Het eygen is my oock van andere verhaelt, maer en hebbe daer van selve geen ervarenis. Dan het en kan niet schaden, alsoo de *Kick-vorschen* vochtigh, koel, en niet quaet-aerdigh zijn. Jae ick kenne sommige, die 's anderen daeghs, als

sy te veel gedroncken hebben, eenige jonge *Vorschen* sonder eenige schade door-slicken. In *Italien* is 't een gemeene spijle, en oock imakelijck, gelijk ick aldaer selvs bevonden hebbe.

(6) De *Maniere van leven* dient hier gehouden, na de maniere en gelegentheyt der sieckte, uyt de welcke de selve onttaet, insonderheyt na de *Koortsche* (daer de *Sprouw* meest op volghet) gelijk in dit tegenwoordige *Boeck* sal aangewesen werden. Doch uyt wat oorlaeck de selve voort komt, hier en is niet dienstiger als een papjen van moruw ghe-koochte, en door-geslagen *Gerste* (als verkoelende, vochtigh makende, en luyverende) met *Weren-nat*, *versche Karen-melck*, ofte diergelijcke, en een weynigh *Candy* vermenght. Wanneer de *Sprouw* in de kinderen uyt quaet *Sogh* komt, dan dient de *Min* ten eersten verandert, ofte de selvige soo lange by een andere gefooght, tot dat het verbetert is.

Het XL. Capittel.

1. *Tant-pijn.*
2. *Oorsaken,*
3. *Ken-teeckenen,*
4. *Voor-teeckenen,*
5. *Geneefing,*
6. *Maniere van leven.*

DE *Tanden* zijn verscheyden gebreken onderhavigh, gelijk lossigheyt, bruynigheyt, bedervinge, uyt-vallen, en diergelijcke: maer niet dat gemeender, en moeyelijcker valt, als de *Pijn*.

(1) De *Tant-pijn* komt meestendeel in de *Kiezen*, selden ofte nimmermeer in de voorste. Dese *pijn* wert verweckt in de *Zenuwkens*, en het van binnen bekleedende *Vliesjen*, die het gevoelen maaken; anders zijn de *Tanden* selve (dewijlse oock sonder *pijn* gevijlt, en gebrant werden) ongevoelig.

(2) De *Oorsaken* van *Tant-pijn* zijn *koude*, *heete*, ofte *scherpe* en *zultige vochtigheden*, aldaer uyt het hoofd op de *Zenuwkens* vallende, ofte van anderen op-wellende, die dan op die plaetse dickwils brennende, en soms kleyne *Wormken* voort brengen. Hier toe helpt van buyten *kout*, en voornamelijck *winderigh* weder, geheel *heete Spijse* te gebruycken, ofte oock foodanigen dranck, als mede die gantsch kilt, te drincken, gelijk de *Troglobyten* gebeurt is, als *Sealiger* schrijft *Exerc. 271.* Want de *grootte Hite* verspreyt de natuerlijke wermte, en maect de t'samen-voeging der *Tanden* los. De *Kouw* keert het voedsel van de *Tanden*, en bluft haer wermte uyt. De *Pijn* wert mede verweckt door te veel in de *Tanden*, insonderheyt, met een spel te peuten. Dan de gemeenste, en swaerste *Pijn* komt door *Bedervinge* van den *Tant*.

(3) De *Ken-teeckenen* zijn verscheyden van wegen de

de plaats, en de oorfaeck. Wanneer de oorfaeck op 't Zenuwken is, dan is de pijn seer groot, en diep, en streckt haer tot in 't Oor wech: in tegendeel, wanneer alleen het Vliesjen beschadicht is. De vochtigheden hebben haer bysondere teekenen. Soo verwecken Gal, en swarte Gal swaerder pijn, als slijmerige vochtigheidt. De uyerlijcke oorfaeken wijsen haer selfs aen; en de verdroventheyt kan gesien werden.

(4) [Belangende de Voor-teekenen,] De Tantspijn is wel een verachte, maer evenwel een dulle pijn, ja die sommige, gelijk Galenus verhaelt, soo rasende gemaect heeft, dat sy door ongedult, haer selven het leven benamen. De Wijs-geerige Seneca schrijft in sijnen 78. Brief, dat Pijn in de Tandten, Oogen, Ooren, de alderscherpste is, om datse in een naeuwte van 't lichaem groeyt, niet anders als in 't hooft selve. Wanneer op de Pijn, de Koon, ofte Kaken swellen, dan vergaet sy gemeenlijck; alsoo de Tandten haer dan van de vochtigheidt ontlasten. Maer wanneer by Tantspijn een ongewoonlijcke knersinge, en brandende Koorts is, als komende door getrockte Slaep-spiere, dat valt gemeenlijck uyt op een algemeene Treckingh, Valende-sieckte, ofte Raetnye.

(5) De Geneefinge verandert nae de veranderingh der oorfaeken. De selfde moeten nae haren aert, en plaetien, daer sy van daen komen, geweeft werden door foodanige middelen, als in 't eerste Deel van den Schat der Ongesontheyt, en daer na op haer eygene plaetien verhaelt zijn. Naer dat het lichaem door algemeene middelen wel gesuyvert is, soo sal men, als de pijn-makende stofte heet is, den mondten Tandten spoelen met Azijn daer Fenugriek-zaed, ofte de wortel van Patich in gesooden is: indien kout, met half Azijn en Wijn, daer in geweeckt, en licht opgewelt zijn de wortel van Pyrethrum, het zaed van Nardus, Luys-kruyt, en Mostaert; en aen den Tantspijn met wat Boom-wol houden Olie van Orogen, ofte Nagelen. En dit niet helpende, magh men aenden Tantspijn leggen, ofte, soohy hol is, in steken drie vier asen Laudanum Opiatum: het welck oock in over groote pijn, en daer groote swarigheidt van te verwachten ware, ingegeven kan werden, dan met voorsichtigheyt. Waer toe mede seer dienstigh is den Taback, het zy gedroncken, ofte, voor de gene, die hem niet gewent zijn, den roock van den Tantspijn gehouden, ofte een bladeken Taback (dan dit en helpt soo veel niet) daer tegen geleyt. De bedorvene Tandten sal men suyveren met Brande-wijn, waer in wat Myrre geweeckt, ofte stinckende Gouwe in gekoockt is; het welck oock bequaem valt, wanneer datter alreede Wormen gegroeyt zijn. Doch als het soo verre gekomen is, dat den Tantspijn meest opgegeeten is, ofte dat hy een sweeing in 't kaecks-

been opgeworpen heeft, dan is het tijdt, dat men hem uyt treckt. Dan hier in moet wel voorsichtigelijck gegaen werden, en sulcks niet begonnen, voor dat hy los is. Want het gebeurt somtijds, dat sy vast aen 't Kaecks-been groeyen, soo datter een stuck van 't selve met het uyt trecken aen den Tantspijn vast blijft. De Françoische Genees-meester Hollerius heeft hier over een aenmerckens waerdigh exempel, van een Heel-meester, die in sijnen tijdt te Parijs een Tantspijn uyt treckende, met eenen uyt ruckte een stuck van het Kaecks-been, en de nabuerige Tandten, waer op een gevaerlijcke bloet-vloeyingh volgde. De Tantspijn-trecker voor recht geroepen zijnde, werde vry en onschuldigh geweten, vermits bevonden werde, dat de Tandten niet nae de gewoonte, en natuere in haer hollen, ofte huyskens geplamt, maer gantschelijck vast met de Kaeck vereenicht waren. Dit vonnis komt over een met het gene de Wijs-geerige Plato stelt in sijn 9. Boeck der Wetten, als hy een Genees-meester onschuldigh kent, wanneer hy onnoofel, en niet willens een siecke beschadicht. Want 't gene verhaelt is, soude Esculapius selve (die voor een Godt in de Geneeskonste gehouden werde) wel konnen gebeurt hebben; de welke, gelijk Cicero getuyghet, het Tantspijn-trecken gevonden heeft.

(6) De gene, die met Sinckingen gequelt zijn, dienen haer te schicken na de Maniere van leven in 't tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Capittel van den Schat der Ongesontheyt verhaelt. Maer insonderheyt moet gelet werden, om de Tandten voor bederving te bewaren; waer toe alle morgen den mont dient gespoelt, oock na den eten; en geen spijse tusschen de Tandten te laten steken. Pekel, ofte (als men 't hebben kan) Zee-water is bequaem, om na de maeltijdt, de Tandten te wrijven. De gene, verhaelt Plutarchus, die seyde, tegens de gebreken der Tandten niet te schrijven voor de gene, die aen zee wonen, gaf het gebruyck van het Zee-water te kennen. In de plaetle van het Zee-water gebruycken sommighe haer eygen Water. Het welck niet tegenstaende sulcks in sekeren Egnatius bespot werde by den Poëet Martialis, en in de Spaengjaerts by den Grieckfchen History-schrijver Diodorus, als mede onsen Erasmus, soo wert het wel, en te recht geprefen van Lucius Marinus, in 't 1. Boeck van sijn Spaensche Historie. Hier moet geschouwt werden het gebruyck van veel Melck, en al wat te soet, te suer, ofte te scharp is.

Het XLI. Capittel.

1. Swarte, en wazyle Tandten.
2. Oorsaken,
3. Haer Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,

5. *Geneſinge.*6. *Maniere van Leven.*

(1) **D**E Tandē, die uyt den aert wit en helder zijn, werden ſomtjts van verwe verandert, en gelijk als met peck, ofte roet beſmeert, het welck daer na tot vervuylinge, en bedervinge ſtreckt.

(2) Dit geſchiet door uytwendige, en inwendige oorzaken. Uytterlijk werden de Tandē ſwart door het eten van *ſwarre Kriſcken*, ofte *Granat-appelen*, door het kraken van *verſche*, en *niet wel gebolſterde Noten*, door blancktefel, daer *Quick-ſilver* in is, gelijk men oock ſiet in de gene die *Precipitaet* ingenomen, ofte de *Strykade* gehadt hebben. Het veel *Suycker*, ofte andere ſoetigheyt te ghebruycken, maeckt mede ſwarre Tandē, gelijk men dickwils bevint in de Apotekers, door het veel proeven van haer Syropen, inſonderheyt in de Kinders, die te veel *Suycker-werck* eten. Sulcks gebeurt mede uyt *ſtanck*, gelijk te ſien is aen *Leer-touwers*, *Schoenmakers*, en *Lappers*, die eenigh ſmettende vet ghebruycken. Inwendelijck wert de geeligheyt, en ſwartigheyt der Tandē veroorzaeckt, door eenige quade en bedorvene *Vochtigheden*, die haer ontrent de Tandē houden, ofte van *bovenen*, ofte van *ondere* aldaer gebracht zijnde, aen de ſelvige vaſt hangen.

(3) De *Teeckenē* vallen van ſelfs in 't Oogh: gelijk oock licht te weten is, wanneer de ſwartigheyt door uytterlijcke oorzaak voort-ghelomen is. Nu van waer de quade *vochtigheden* haren oorspronck hebben, ſtaet te weten aen de *teeckenē* van elck deel, nu meermaels aengewefen.

(4) [Belangende de *Voor-teeckenē*,] Als dit gebreck uyt inwendige oorzaken ſpruyt, en langh by blijft, dan komen de Tandē te bederven, te breken, en uyt te vallen: en dient derhalven wel ten eerſten wech genomen: dan dat door eten van eenige vruchten komt, gaet van ſelfs, ofte met weynigh ſpoelen wech.

(5) De *Geneſinge* wert uyt gemaect door het reynigen der Tandē, en het wech nemen van de oorzaak.

Het eerſte wert beſtaet, dat men de Tandē waſcht met *Wijn*, en *Citroen-ſap*, en de ſelve wrijft met *Aſch van Taback*, ofte *gebraden Zout* onder *Honigh van Roſen* gemengt. En, alſoo deſe Tandē dickwils een quaden reuck van haer geven, ſoo mag men dufdanigh een poeyerken maken, *N. Bereyde Wijnſteen*, een half loot, *Aſch van Taback* een vierendeel loot, *Nagelen*, Wortels van *Welriekend-Liſch*, van elcks een half vierendel loot, *Ambergrijs* drie aſen, [tot een *Tant-poeder*.] Sommige mengen hier *Ca-neel* by, dan ick oordeele de ſelve de Tandē gantſch ondienſtig te zijn, als bevonden hebbende, dat eenige Vrouwen, ſwanger, en luſtigh na Kaneel

zijnde, door te veel den ſelfden te eten, meeſt alle haer Tandē met ſtucken verloren.

Wanneer de oorſaek van binnen in 't lichaem is, dan moeten de quade *vochtigheden* geſuyvert, en afgeſet werden door de middelen meer-maels verhaelt, als oock het groeyen belet door een goede *Maniere van Leven*.

(6) Hier toe ſtreckt, dat men de Tandē dickwils af wrijft, en ſpoelt, inſonderheyt na den eten; hem wacht van vette ſpijſe, Melck, en al 't gene wy onder de uytwendige oorzaken geſtelt hebben. Wanneer de quade *vochtigheyt* elders van daen komt, dan dient geleeft, als in de gebreken van foodanige deelen is aengewefen.

Het XLII. Capittel.

1. *Loſſe, en Uytvallende Tandē.*
2. *Oorzaken,*
3. *Haer Ken-teeckenē,*
4. *Voor-teeckenē,*
5. *Geneſinge,*
6. *Maniere van Leven.*

(1) **D**E wijl de Huyskens van de Tandē met de andere Leden groeyen, en dar de eerſte Tandē, ſacht zijnde, allenghskens harder, en dienvolgende onbequaem voedtefel krijgen, ſoo ſtaenſe gelijk als uyt en teren, en daer op los werdende, komen uyt te vallen. Dit geſchiede gemeenlijk ontrent de ſeven jaren, gelijk *Plinius*, volgens de ervarentheyt verhaelt in ſijn 7. Boeck, als oock de Poët *Plautus* in ſijn *bly-eynde-ſpel*, genaemt *Menachmi*.

Quot eras annos natus?

Septennis. nam mihi dentes tum cadebant primum.

Nae deſe uyt-gevallene komen andere, die harder en vaſter zijn, in de plaats, het welck wy verwiſſelen noemen. Sommige hebben gemeent, en dat de eerſte aen 't eynde onvolmaect, ſacht, en als uyt-geholt zijn, dat het maer by-hangfels en waren van wortels, die in het *Kaecks-been* bleven; en dat die af-gevallen zijnde, wederom andere Tandē uyt dien eygen wortel ſproten. Maer de ontleding leert ons, dat tuffchen de gene, die uytvallen, en die in de plaats komen, geen ſamen-voeging en valt; ja ſy en konnen malkanderen niet raken, van wegen het middel-ſchot, dat tuffchen beede ſtaet, het welck den nieuwen *Tant* door-boort, als hy uyt-komt. Dit los werden, en uytvallen der Tandē is natuerlijk: maer het geſchiet oock daer na ſomtjts gebreckelijck, waer van ons alleen te handelen ſtaet.

(2) De Tandē werden los, en vallen uyt, inſonderheyt de voorſte, vermits ſy maer aen eenē wortel vaſt zijn, door uytwendige, en inwendige oorzaken.

Sulcks

Sulcks geschiet uytwendigh, ofte van buyten, door Slaen, Vallen, ofte Stooten; waer door den Tant in sijn huysken gewickelt wert.

Inwendigh, door gebreck van voetsel, (gelijck men siet in oude luyden, en somtijts oock in de gene, die even uyt een sieckte op-staen) het welck de Tanden schraelder, en dien volgende de huyskens, daer sy in staen, ruymmer maect: als oock de groote vochtigheyt, aldaer uyt het hoofd, ofte geneele lichaem gefonden zijnde, de welke de Lemmen, en banden, die de Tanden aen't Kaecks-been vast hechten, los maken, insonderheyt wanneer daer een quaer-aerdigheyt by komt, gelijck in de Blauw-schuyt, in de welke ick gesien hebbe, meest alle de Tanden in een, en twee dagen uytvallen, gelijck oock in de pocken, door het ghebruyc, en het strijcken met *Quick-silver*. Het gebeurt mede, datter een scherpe vochtigheyt op de wortels van de Tanden sackt, die de selve dan doet leuteren, en haer wortels door-etende, doet uytvallen: ofte datse het Tant-vleesch verteert, waer door het stutsel der selviger dan wech-ghenomen wert. Daer waft mede uyt eenige *Sultige vochtigheyt*, insonderheyt oude *Kaer*, als hy aen de Tanden blijft hangen, sekere steen-achtigheyt aen de handen, waer door sy dickwils los, en uytgelicht werden.

(3) Het los werden, ofte uytvallen toont sijn selven. Wat de *Ken-tekenen* der oorfsaken belangt; Die van uytwendighe brengen oock haer selven mede. Dat het ghebreck van voetsel ingebreken is, kan men afnemen, als het oude, ofte sieckelijcke luyden over-komt: van vele, ofte quade vochtigheyt, uyt de maniere van leven, voorgaende sieckten, sinckingen, Tant-pijn, veel speecksel, ghewolle Tant-vleesch. De blauw-schuyt, ende de pocken hebben mede haer bysondere teekenen, hier na te beschrijven.

(4) [Belangende de *Voor-teekenen*,] Aen de Tanden is soo vele gelegen, dat de overite der geneef-meesters, *Hippocrates*, en de wijs-gerige *Aristoteles*, in haer getal (als hier voor in 't Tweede Deel eerste Boeck en 37. Capittel van den *Schat der Ongezonsheyt* is aangewesen) de oorfsaek van kort, ofte langh leven getelt hebben. Want sy dienen om de spijse te knauwen, en alsoo voor de Maegh te bereyden. Sulcks niet wel doende, soo en kan de Maegh de selve niet wel verteren; waer uyt dan daer nae in de Lever en Aderen geen goet bloet dien. Die in de kinderen uytvallen, groeyen wederom: maer selden in volwassene. De vermaerde ontleder *Fallopins* getuygt, dat sels de uyt-getrocke *Kieselen* (hoewel sulcks van den ghemelden *Aristoteles* geloochent wert) somtijts wederom wasfen, voornamelijck tusschen de seven, en veerthien jaer. De lossigheyt, ofte uytvallen in oude luyden, door

gebreck van voetsel, en is gantsch niet te helpen.

(5) Uyt wat oorfsaek de Tanden los zijn, soo moeten de selve vast gestelt werden door t'samen-treckende middelen. Hier toe heb ick veel jaren in 't ghebruyc gehadt het volgende *Tant-water*. Neemt *Salte*, *Broe-netels*, *Rosmarijn*, van elcks 3 handt vol. *Matrooe*, *Weegh-bree*, van elcks 2 hand vol. Wortels van *Vijf-winger-kruydt*, *Lever-kruydt*, *Ocker-noote-boomen* (het pit uytgenomen) van elcks 2 oncen. *Bereyde Coriander*, *Citroen-schel*, van elcks een half loodt, *Cypres-nooten*, n. 10. *Groene-priemen*, n. 5. *Fijnen Belus*, *Mastiek*, van elcks een half loodt. Alles gestooten in roode en treckende Wijn drie dagen werm geweeckt, en dan door een glafen helm over-gehaelt, en in dat water soo veel *Aluyn* gemenght, als men nae gelegentheyt sal bevinden te behooren, [Tot een Tant-water.] Die het niet te pas en komt, dus alsoo te maken, kan de selsde *Simpelen* in roode Wijn doen koken, en met het door-gekleynfde nat de Tanden spoelen.

Wanneer door overtollige vochtigheyt de Tanden los zijn, dan moet de selvige atgelet werden, door middelen meer-mael verhaelt, altijdt acht nemende op de plaets, die se toe sendt. Voor de lossigheyt, die door *Blauw-schuyt*, ofte de *Pocken* veroorfsaekt wert, sullen hier na de Genees-middelen aangewesen werden in 't Tweede Deel, 3. Boeck, Cap. 25. gelijck hier voor in 't 38. en 40. Cap. des Boecks verhaelt is, alsoe komt door los Tant-vleesch.

Wanneer steenachtigheyt aen de Tanden begint te groeyen; soo moet men het selve afdoen met een goude, ofte silvere priem, en daer na om het groeyen te beletten, de Tanden luyver houden met spoelen, en anders, gelijck in 't laetst voorgaende Capittel beschreven is. Ondertusschen oock forse dragende, datter geen spijse tusschen de Tanden blijft steken. Daer toe en dient geen mes, gelijck gemeenlijck geschiet, gebruyckt te werden, alsoo het Yser de Tanden tegen is; maer wel de lange beenderkens die in de beenen van Hoenderen, ofte Kalkoenen zijn, sommige visch-graten, een Silvere priemken: dan alderbest was een Goude tant-stoker.

En alsoo de Tanden, die uytgevallen zijn, 't zy door gebreck van voetsel, 't zy door bedervinge, niet en zijn te herstellen, soo kunnen evenwel, om dat een Tandeloofse mondt seer leelijck staet, en oock de spraeck seer ontciert, andere van *Yvoor* in haer plaetse met een Gouden draet, vast ghestelt werden. Dan sulcks en geschiet niet sonder geweldige pijn, waer op dickwils een groote ontfeking volgt; insonderheydt wanneer men het Tant-vleesch, ofte de Zenuwkens te seer druckt, waer op derhalven wel dient gelet.

(6) De gene die losse Tanden hebben, en doende zijn om de selve vast te maken, dienen haer

te wachten, om koude lucht, en wint op de selvige te ontfangen: de Tand en niet met de ynger, selfs oock, soo veel mogelijk is, met de Tonge, niet aen te roeren; geen harde spijs, ofte die veel knaewen van doen heeft, te gebruycken, maer alleen *Weren-nat*, *Kalfi-nat*, en broodt daer in gheweeckt, dat wy *Sop* noemen, *sachte Eyer*, en diergelijke. Tot valtigheyt van de Tand en kunnen doen *Queen*, met *roode Wijn*, ofte by vleesch gestoof. Men magh oock gehackt vleesch, ofte middel-rift eten, dewijl daer soo veel niet aen te knaewen en valt. Killenden dranck is hier schadelijck; best *Rooden Wijn*, die wat veel deelachtigh is van t'samen-treckinge.

Het XLIII. Capittel.

1. Huygh, en Onstekinghe van 't Lelleken.
2. Haer Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Genezinghe,
6. Maniere van leven.

(1) **A**Ls het Lelleken, dat in de keel staet, te langh ofte te dick hanght, dat noemen wy *Huygh*, en geschiedt met ofte sonder ontfteekinghe.

(2) Dit Lelleken wert aldus verlenght, ofte vergroot, door Sinckingen, en veel waterige vochtigheyt, die yrt het hooft daer op stort: en als by de selve eenige hitte, ofte scherpigheyt is, dan verweckt het ontftekinge.

(3) Dit gebreck is met de oogen te sien, wanneer men met een spatel de tonge neder houdt. Dan yrt wat oorlaeck het gekomen is, staet hier in te onderscheyden, dat als het Lelleken door koude vochtigheyt, gelijk meest geschiedt, yrtgespreyt is, dan is het sacht, klaer, en bleyck, ofte weynigh verschillende van de verwe des keels, sonder pijn, ofte hitte, alleen met eenige moeyelijckheyt in 't slicken. Maer als daer yrt heete en scherpe vochtigheden een ontftekinge by is, dan wert'er vernomen stijf geswel, brant, pijn, benaewtheyt in 't swelghen, en adem halen, waer op veeltijds een Koortsche volghet, maer dickwils voor gaet.

(4) [Belangende de *Voor-teekenen*,] Den Huygh yrt koude *Sinckingen* heeft geen groote noot: maer die met ontftekinge vermenght is, valt moeyelijcker te helpen.

(5) Wanneer de koude *Sinckingen* gestadig aenhouden, en den Huygh vermeerderd, soo dienen die voor eerst geweert, en belet, gelijk hier voor in 't Tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Capittel van den *Schat der Ongesontheyt* is aangewesen. Daer nae sal men komen tot middelen, die t'samen-trecken, ofte doen op-krimpen, waer toe dient het gorgelen met

het *Tant-water* (in 't naest voorgaende Capittel beschreven) gemenght, soo het al te sterck valt, met een weynigh *Weegh-bree-water*, en *Syrop van Queen*, *roode Roosen*, ofte *Mispelen*. Men magh oock den Huygh lichten met wat gestooten *Peper*, en gebraden *Zout*, in een spatel-lepelken aen 't Lelleken ge houden; als mede met het poeyer van *Gramaet-schelen*, *Gal-wooten*, *rooden Dolus*, en diergelijke.

Wanneer hier brandt, en ontftekinge by vermenght is, dan sal men, het lichaem sacht ontlafst zijnde, eerst in den arm, in de Vrouwen oock op de voet, en daer na onder de tonge *Ader-laten*, als mede *Koppen* setten in den hals, ter zijde den *Neck*. Daer nae magh men het verhaelde *Gorgel-water* gebruycken, en den Huygh lichten met het laetste Poeyer.

(6) De *Maniere van leven* moet hier strecken tot opdroogen. Derhalven dient geschouwt een vochtige, en mistige lucht, slijmerige kost, veel dranck, sterke oeffeninge, en al wat in 't Tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Cap. van den *Schat der Ongesontheyt* geseft is *Sinckingen* te verwecken. Wanneer daer brant by is, dan moet men hem dragen; als in andere ontftekingen.

Het XLIV. Capittel.

1. Onstekinghe van Keel, en Amandelen.
2. Haer Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Genezinghe,
6. Maniere van leven.

(1) **D**E Keel, en Amandelen, alsoo sy, tot het door-swelgen, van doen hebben gestadigh vervochtigt te werden: soo krijgen sy somtijds al te veel, waer door sy komen te swellen. Hier valt meestendeel een Onstekinghe by. De selve sweerende, en door brekende laet somtijds een vuyle sweeringe.

(2) Wy hebben hier de selve *Oorsaken*, die terstont van den Huygh verhaelt zijn.

(3) De geswollen, ofte ontfteken Keel, en Amandelen kunnen in den mont gesien werden. Sonder ontftekinghe hebben sy haer gewoonlijcke verweende en doen niet seer, noch en verwecken geen dorst, dan beletten wat in 't swelgen. Maer ongelijck meerder, als daer ontftekinge by is, en daer op volghet dan brant, roodigheyt, dorst, korten adem, en gemeenlijck, voor ofte nae, Koortsche.

(4) [Belanghende de *Voor-teekenen*,] Als de Amandelen de Keel gantsch toe swellen, dan valter gevaer van stikken. Die haer tot verdwijnen, ofte versweeren strecken, en hebben geen noot: maer wel de gene, die verhard, dewijlse nimmermeer, ofte seer selden genesen werden.

(5) De Keel, ofte Amandelen, die eerst even

beginnen te swellen, werden lichtelijck geholpen met een Gorgel-water, dat maer een weynigh te samen treckt, *N. Weegh-bree-water*, 1 pint, *Syroop van gebroogde Roosen*, 2 oncen: ofte een pint kleyn Bier, daer een half loodt fijnen *Bolus* onder geroert is, [Tot een Gorgel-water,] het welke ick hier toe een wonderbaer Genees-middel bevonden hebbe. Maer als'er brant, en onstekinge by is, loo dient men het lichaem te ontlasten, en Ader te laten, gelijk van den Huygh in 't laetst voorgaende Cap. geseyt is. Als het geswel hier mede niet verdwijnen en wil, maer sijn selven tot sweeren stelt, (het welck te weten is aen 't meerder swellen, onsteken, en verheffen van pijn) soo sal men gorgelen met *soete Melck*, daer *Vijgen* in gekookt zijn, en buyten om de Keel een papken leggen van *Kruym van Wittebroot*, geweect in *soete Melck*, en daer dan onder gemengt *ongezoute Boter*, en een weynigh *Saffraen*: ofte een plaester van *Meliloten*, ofte *Mucilagibus*. Nae dat het versworen is (gelijck uyt het verminderen van de gemelde toevallen te weten staet) soo moet gelet werden om het gheswel te doen door breken met stercker, en scherper Gorgel-water van *Bertram-wortels*, *Hysloop*, *Thijm*, *Mariolyne*, *wit Mostaert-zaet*, in *Mede* gefooden: en soo de huydt, door sijn dichte, ofte dat de etter te diep leyt, hier mede niet door en breeckt, soo mag men mer 't laetst een openinge maken, en dan gorgelen met *Mede*, om te luyveren; daer na met *Weegh-bree-water*, ofte *Balus*, gelijk hier in 't beginfel verhaelt is, tot dat de sluytingh volght.

Wanneer de Amandelen door versuym van middeelen, ofte anders, verhart zijn, soo sal men de selve soecken te versachten met Gorgel-water van *Heemst-wortels*, van *witte Lelien*, *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Vylen*, *Lijn-zaede*, *Vijgen*, *Camillen*.

(6) Wat de *Maniere van leven* belanght. Hier dient gewacht voor alle hitte, soo van vuur, als de Son; voor al wat scherp is; gelijk oock voor heete en scherpe spijsse, en dranck, voor groote beweginge des lichaems, en gemoedts, en, om in 't kort te seggen, voor al 't gene de vochtigheden driffigh kan maken, en op de Keel doen sincken; in 't meer gemelde 23. Cap. te lesen.

Het XLV. Capittel.

- 1. *Waerdigheyt van de Spraeck*, en *ondienst van Klappernye*.
- 2. *Spraecks Gebreken*, en *beletsels in de Tonge*.
- 3. *Oorsaken*,
- 4. *Haer Ken-teeken*,
- 5. *Voor-teekenen*,
- 6. *Geneesinge*,
- 7. *Maniere van leven*.

(1) **G**odt Almachtigh en heeft niet alleen den mensche met de Reden, maer oock met de

Spraeck, boven de stomme beestten verheven. Het welck voorwaer geen kleyne weldaedt en is. Want hoe ellendigh en ongeneuchlijck soude des menschen gelegentheyte wesen, indien den eenen den anderen sijne meyninge niet en konde te kennen geven? Sulcks en blijkt niet alleen wanneer wy zijn by stomme, en dooye, maer oock by luyden, wiens Spraeck wy niet en verstaen. Hier van spreeckt den H. Oudt-vader *Augustinus* in 't 19. Boeck van de Stadt Godts op 't 7. Cap. aldus: *Wanneer de menschen, 't gene sy gevoelen, makender niet en konnen mede delen, alleen om de verscheydenheit der Talen, dan en helpt die groote gemeenschap der natuere niet om de menschen te versamelen, soo dat een mensche liever is by sijnen hont, als by een vreem mensche*. Derhalven heeft Godt gewilt, dat oock daer de krachten ontbreken, de Spraeck niet en soude vergaen, gelijk men sien kan niet alleen in vele Krancken, die selds met de doodt op de lippen noch spreken: maer oock in oude luyden, die gemeenlijck veel praets hebben: waerom by de Poeten verfiert is, dat *Tithonus*, om sijnen hoogen ouderdom, ten laetsten verandert soude wesen in een Krekel, een swack, maer luyt-ruffigh dier. Hoe dat door het praten van oude luyden in een Barbiers winckel, de Stadt Athenen van *Sylla*, Overste der Romeynen, is ingenomen, wert verhaelt by *Plutarchus* in sijn Boeck van de Klappernye, daer hy oock seydt, niet wonder te wesen, dat de Barbiers klapachtigh zijn, dewijl al de klappers en snappers op haren winckel komen, en daer blijven sitten, soo dat sy daer door een gewoonte van klappen krijgen. Derhalven gaf de Koningh *Archelaus*, als hy de scheer-doeck al om hadt, den Barbier, die vraeghde, hoe hy gefchoren wilde wesen, een aerdige antwoort, *Stil-swijgende*. Jae het Spreken en kan niet alleen aengenaemheyt, en onacgenaemheyt verwecken: maer oock goet, en quaer doen. Met de Tonge wert Godt geloofft; en onsen even naesten gelastert. Hierom liet *Bia*, als hem van *Amastis*, Koningh van Egypten een geslacht dier gefonden was, om daer van te hebben het beste, en quaetste vleesch, aen den Koningh de Tonge brengen: welke sake, seydt de gemelde *Plutarchus*, hem tot groot eere, en verwonderingh gestreckt heeft.

(2) Om wel te konnen spreken, en de letteren volkomentlijck uyt te brengen, is, gelijk *Aristoteles* wel schrijft, bequaem een sachte, breede, en volkomene Tonge: als de welke haer kan uytrecken, intrecken, en nae alle bewegingen voegen. Wanneer de selfde daer in eenig gebreck komt te lijden, dan wert de Spraeck vermindert, verargert, ofte gantsch wech genomen. Dit heeten wy *Stommigheyt*, het andere *Stameren*, *Lippen*, en *Keckeeren*. Welck geschiet, wanneer eenige letteren, ofte syllaben in 't spreken als opgellorpt werden, ofte dat

de eene letter voor d'ander, insonderheydt de R en L, qualijck wert ingevoeght.

(3) De Oorsaken zijn in de Tonge selve, ofte in de Herffenen, waer uyt sy haer kracht, en bewegen krijght, door de Zenuwen van het sevende paer, en als dese door eenige toevloeyinghe van vochtigheden benaewwt, ofte verstoppt zijn, dan werden de zielijcke Geesten belet, om nae de Tonge te vloeyen; gelijk oock geschiet, wanneer de groeven der Herffenen verstoppt, en gesloten zijn, als in *Popelsy*, *Slaep-sieckte*, en diergelijcke, waer door de Spraeck gantsch opgehouden wert. Doch komt de Stommgheyt meest door aangeboren *Wanschapenheydt*, gelijk oock het Stameren, en Lisperen, het zy dat de Tonge te langh, te kort, te dick, ofte de Spieren qualijck gestelt zijn.

De uytwendige oorsaken zijn *Gramschap*, *Schrick*, onverwachte *Blijdschap*, en diergelijcke *Onvroeringe*, waer door de gemelde Geesten van haer plaets getrocken werden, *Dronckenschap*, waer door de Spieren te seer vervochtight zijnde, de Tonge niet recht tegen de Tanden en konnen stieren. En sulcks en geschiedt niet alleen door overtollige *Vochtigheyt*, maer oock door al te groote *Drooghte*, waer door het bewegen van de Tonge tegen wert gehouden.

(4) Het beletsel van de Spraeck toont sijn selven, gelijk mede doen de uyerlijcke oorfaecken. Wanneer het uyt de Herffenen komt, dan en hapert het aen de Spraeck alleen niet; en als de Zenuwen verstoppt zijn, dan volghet een Geraecktheyt uyt, somtijds in de geheele, somtijds maer in de halve Tonge, het welck soo in de Spraeck, als in 't uytsteken gemerckt kan werde.

(5) [Belangende de Voor-teecken.] Wanneer de geheele Tonge geraeckt, ofte beroert is, dan is'er gevaer van toekomende *Popelsy*, gelijk *Galenus* aangemerckt heeft, doch en volghet altydt niet, als bevonden is by *Fernelius*, *Forestus*, en *Semertus*, dan foodanige blijven gantsch *Stom*; gelijk mede doen, die alsoo geworden zijn nae een *Popelsy*, *Slapende sieckte*, ofte diergelijcke.

(6) De *Genevinge* moet gestelt werden na de oorfaeken. Wanneer de selvige in de Herffenen haer

onthouden, soo dienen die ontlafst, de vochtigheden bereyt, en afgeset, gelijk nu meer-mael aangewesen is. Men moet oock de Aderen onder de Tonge Laten, en Koppen setten ter zijden den hals, en op de schouderen, en doen gorgelen; indien het door koude veroorfaeckt is, met *Orege*, *Tbijm*, *Hysoop*, *Bertram*, en diergelijcke in *Wijn* gekoocht, ofte de selve in *Brand-wijn* weecken, en aen de Tonge houden. Waer toe mede strecken *Aqua Vitae Matthioli*, en *Theriakel-waer*. Is oock dienstigh, als te voeren het lichaem, en 't hoofd wel gesuyvert is, eenige kleyne koecksken op de Tonge te houden bestaende uyt het poeyer van *Peper*, *Bertram*, *Luyt-kynide*, *wit Mostaert-zaed*, en een weynigh *Beverswijn*, met *Conserve van Salye*, en *Syroop van Stoechas* vermenght. Indien de Spraeck door drooghte, gelijk in *Koortschen*, belet wert, die sal men wech nemen, als hier nae in de *Koortschen* beschreven is. Ick sal hier alleen verhalen twee exempelen van de gene, die van Stameren, en Stommgheyt vreemt verloft zijn. De eerste is geweest de grootte Voor-spraeck onder de *Grieken Demosthenus*, de welcke (gelijk *Cicero de Oratore* en *Plutarchus*, in sijn leven verhalen) in sijn jonckheyt soo Stamerde, dat hy de eerste letter van de *Konste*, die hy leeren wilde, niet en konde uytbrengen, eyenwel met eenighe steenkens in den mont te steken, en een langen adem te spreken, soo verre quam, dat hy de wel-sprekenste onder alle de *Grieken* geacht werde. Het ander is van de *Sone* van *Crasus*. Dese zijnde *Koningh* over *Lydien*, en van *Cyrus* *Koningh* der *Persen* overwonnen, als hem seker *krijgs-man*, die hy onbekent was, meende om te brengen; de *Soon*, die altydt *Stom* geweest hadde, sulcks siende, berstede uyt *schrick* sijn *Tonge* los, en riep, *Man*, en slaet u handen niet aen *Crasus*. En nae dese eerste woorden, bleef hy daer nae altydt spreken, gelijk *Herodotus* getuyghet in 't 1. Boeck van sijn *Grieksche* *Hiitorie*, hy, die meerder als vijf jaren *Stom* geweest was, gelijk *Seneca* schrijft 3. *Contr* 25.

(7) De *Maniere van leven* moet volgen de oorfaeken, en is op haer plaetse in foodanige sieckten aangewesen.

1. G
2. S
3. R
4. L
5. H
6. M
(1)
waer
de w
onder
se rec
Buyc
tot or
kingh
welck
daer
Midd
(2)
hijk
ben,
derne
Hier
L v c
lucht
inson
quaer
maer
voor
He
HO